

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია

КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროები

69

ქართული
სახსრგონიით შერეობის
ძეგლები

IX

ცხოვრება მუცეთ-მუცისა დავითისი

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი
და საძიებლები დაურთო
მზექალა შანიძემ

თბილისი

1992

ნაშრომი „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნარატიული წყაროს მონოგრაფიული შესწავლის და გამოქვეყნების პირველ ცდას. ტექსტის დასადგენად გამოყენებულია რვა ნუსხა; ფილოლოგიურ-ლინგვისტური ანალიზის შედეგად მრავალი იდგილი, რომელიც ხელნაწერებში და „ქართლის ცხოვრების“ ადრეულ გამოცემებში ენობრივად და შესაბამისად შინაარსეულად გაუმართავი იყო, წინამდებარე გამოცემაში გასწორებულია. გამოკვლევაში შესწავლილია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, ნაჩვენებია რამდენიმე ათეული ლიტერატურული პარალელი ამა თუ იმ ადგილისათვის.

მთავარი სარედაქციო კოლეგია

შ. ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), მ. აბაშიძე, ზ. ალექსიძე, რ. კიკნაძე (მთავარი რედაქტორის მოადგილე), გ. მელიქიშვილი, გ. ნადარეიშვილი, თ. ყაუხჩიშვილი, ვ. ძიძიგური, ე. ხოშტარია, გ. ქიბლაძე

სერიის რედაქტორი რევაზ კიკნაძე
ტომის რედაქტორები: აკაკი შანიძე
როინ მეტრეველი

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნ. დოქტორი ელ. ბაბუნაშვილი
ისტორიის მეცნ. დოქტორი ე. ხოშტარია

გ 0505010000 რეზ.—90 გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1992
M607 (06)—92

ISBN 5-520-01438-8

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ღავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი და მისი შესავლის საკითხები	
შესავალი	11
გამოცემანი და თარგმანები	15
თხზულების შემცველი ხელნაწერები	20
ვახტანგის წინა რედაქციის ნუსხები	21
ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხები	29
ტექსტის დადგენის საკითხები	32
I ლექსიკა	33
მასლათა თუ მისეულითა?	33
ორი „ამირას“ სახელი თხზულებაში	36
გეჟენია	39
დაუჰამრავი	42
კარასეული	45
იამხანაგეს	48
იმერეთი?	49
II თხზულების ენის მორფოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ	50
1. ბრუნვათა ზოგიერთი ფორმა და ტექსტის იკითხვისებები	52
2. წარმოქმნის თავისებურებებთან დაკავშირებული საკითხები ტექსტში	57
3. ზმნური ფორმები ნუსხებსა და გამოცემებში	55
III. სინტაქსურ კონსტრუქციათა ზოგიერთი სახეობა და მათი მნიშვნელობა ტექსტის კრიტიკისათვის	76
1. განკერძოებული განსაზღვრებები	76
რა არის ნათქვამი გიორგი კყონდიდელზე?	76
ქუე-დამზიდველი	83
აღსართანის დახასიათების შესახებ	87
მხედველი ყოველთაი	88
განმრავლებად ტალანტთა	89
2. ერთგვარწევრებიანი სინტაქსური კონსტრუქციები	91
განწილულითა ერთთა	91
წესად და კანონად	93
დიდგორის ბრძოლა	98
IV. ზოგი რამ თხზულების ლიტერატურული წყაროების შესახებ	103
ბიბლიური პარალელები	104
ზოგიერთი სასულიერო თხზულების კვალი ნაწარმოებში	121
V. თხზულების ტექსტი „ძველი ჭგუფის“ ნუსხებში	128
VI. ვახტანგის ნარედაქციევი ტექსტის რაობისათვის	144
ცხორებად მეფეთ-მეფისა ღავითისი (ტექსტი)	155
მცირე ლექსიკონი	225
საძიებლები თხზულებისათვის	240
ბამოკვლევაში დამოუკიდებელი ლიტერატურა და ტექსტების ბამოცემები	239
*)Жизнеописание царя царей Давида—Резюме	243
The Life of David, King of Kings—Summary	244

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის
გამოცემები

1. შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან. სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ. თბ., 1976.

2. ა ბ რ ა ა მ ე რ ე ე ა ნ ც ი. ომების ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ. თბ., 1976.

3. სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ვლ. ფუთურიძემ. თბ., 1977.

4. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ., 1978.

5. გ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977.

6. ზ. ა ლ ე ქ ს ი ძ ე. ატენის სიონის სომხური წარწერები. თბ., 1978.

7. ტბეთის სულთა მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1977.

8. სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს.). ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ა. აბდალაძემ, თბ., 1978.

9. „სამყაროს საკვირველებათა“ ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალითა და შენიშვნებით გამოსცა რ. კიკნაძემ. თბ., 1978.

10. ქათბი ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. თბ., 1978.

11. Яков Цуртавели. Мученичество Шушаник. Перевод В. Д. Дондуа. Введение и примечания З. Н. Алексидзе. Тбилиси, 1978.

12. Памятник эриставов. Перевод, исследование и примечания С. С. Какабадзе. Тбилиси, 1979.

13. Сумбат-Давитис-дзе. История и повествование о Багратионах. Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе.

14. მუსტაფა ნაიმა. ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევიითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1979.

15. ზაქარია აგულეცი. დღიური. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1979.

16. ჩილდირის ეიალეთის ჯაბა დავთარი. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ. თბ., 1979.

17. არსენი საფარელი. განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა. ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ. თბ., 1980.

18. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1980.

19. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაპიდარული წარწერები, I), აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1980.

20. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაპიდარული წარწერები, II), დასავლეთ საქართველოს წარწერები (IX—XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

21. ცხოვრება საქართველომსა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. აღასანიამ. თბ., 1980.

22. Законы Вахтанга VI. Перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тбилиси, 1980.

23. კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლ. მამაცაშვილმა. თბ., 1981.

24. ისქანდერ მუნში, აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება. სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. გელაშვილმა. თბ., 1981.

25. პ ა ბ უ ნ ი ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დიდგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ც ა გ ი რ ე ი-შ ვ ი ლ მ ა. თბ., 1981.
26. XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ. იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალის შვილმა, თბ., 1981.
27. გ. ო თ ხ მ ე ზ უ რ ი. XII—XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო. თბ., 1981.
28. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1983.
29. Летопись Картли. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая. Тбилиси, 1982.
30. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1984.
31. გეორგიევსკის ტრაქტატი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ. თბ., 1983.
32. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ანაკლისა და რუხის ციხეების შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1982.
33. თ ე ი მ უ რ ა ზ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ., 1983.
34. Источниковедческие разыскания, 1979. Тбилиси, 1984.
35. ზ. ს ხ ი რ ტ ლ ა ძ ე. საბერეების ფრესკული წარწერები. თბ., 1985.
36. „ქართლის ცხოვრების“ სიმფონია-ლექსიკონი, I. ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, არჩილის წამება, შემდგენლები: მ. კვაჭაძე, ნ. ნატრაძე, ზ. სარჯველაძე, მ. ჩხენკელი, თ. ხაქონია, თბ., 1986.
37. მ ო ვ ს ე ს კ ა ლ ა ნ კ ა ტ უ ა ც ი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა. თბ., 1985.
38. დე გ რ ა ი დ ე ფ უ ა საქართველოს შესახებ. ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ჯ. ოლიშელმა. თბ., 1985.

39. Жизнь Царицы Цариц Тамар. Перевод и введение В. Д. Дюнда, исследование и примечания М. М. Бердзнишвили, Тбилиси, 1985.

40. Источниковедческие разыскания, 1982. Тбилиси, 1985.

41. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა. თბ., 1986.

42. „ქართლის ცხოვრების“ სიმფონია-ლექსიკონი, II, ჯუნაშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. შემდგენლები: ა. სარჯველაძე, ზ. სარჯველაძე, თ. ხაქომია. თბ., 1986.

43. Джуаншер Джуаншеряни. Жизнь Вахтанга Горгасала. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая. Тбилиси, 1986.

44. Уложение Georgia V-го Блистательного. Подготовка грузинского текста, русский перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тбилиси, 1988.

45. თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები. იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალისვილმა. თბ., 1987.

46. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, VI. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1987.

47. თოვმა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კ. კუციაძე. თბ., 1987.

48. უამთაღმწერელი. ასწლოვანი მატინანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ., 1987.

49. XIV—XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ. არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩოლეიშვილმა. თბ., 1988.

50. Источниковедческие разыскания, 1985. Тбилиси, 1988.

51. ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. თბ., 1988.

52. „ქართლის ცხოვრების“ სიმფონია-ლექსიკონი, III, „მატიანე ქართლისა“, სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“. შემდგენლები: მ. კვაჭაძე, ზ. სარჯველაძე, თ. ხაქომია, წარმოება-შია.

53. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები საქართველოსა და ამიერკავკასიის შესახებ (XVII—XVIII სს.) თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადეს ა. ველკოვმა და ნ. შენგელიამ. თბ., 1989.

54. ო მ ა ნ ხ ე რ ხ ე უ ლ ი ძ ე. მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ., 1989.

55. ფრესკული წარწერები, I. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გ. აბრამიშვილმა და ზ. ალექსიძემ. თბ., 1989.

56. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, III, XIV—XV სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს კ. გრიგოლიამ, თ. ენუქიძემ, ნ. თარხნიშვილმა, ბ. ლომინაძემ. წარმოებაშია.

57. მ ხ ი თ ა რ ა ი რ ი ვ ა ნ ე ც ი. ქრონოგრაფიული ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1990.

58. ქართული ეპისტოლარული წყაროების კორპუსი, I. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო მ. ბერძნიშვილმა. თბ., 1989.

59. Обращение Грузии. Перевод с древнегрузинского Е. С. Таканшвили. Редакционная обработка, исследование и комментарий М. С. Чхртишвили. Тбилиси, 1989.

60. კორიდეთის საბუთები (X—XIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა ე. სილოგავამ. თბ., 1989.

61. ს უ მ ბ ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს-ძ ე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. არაზამიამ. თბ., 1990.

ლავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი და მისი
შესწავლის საკითხები

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

„ქართლის ცხოვრების“ შესწავლას დიდი ხნის ისტორია აქვს: მისი პირველი გამოცემის შემდეგ თითქმის საუკუნენახევარია გასული. ამ ხნის განმავლობაში ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ, აღრე უცნობი ნუსხების გამოვლინებამ, მათმა შეკვრებამ და შედგენილობის შესწავლამ, „ქართლის ცხოვრების“ ცალკეული ნაწილების საკმაოდ ინტენსიურმა ანალიზმა ბევრი რამ ახალი წარმოაჩინა საქართველოს ისტორიის ძირითადი ნარატიული წყაროს შესახებ. დღეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ „ქართლის ცხოვრება“ ერთგვაროვანი არ არის: მასში შეკრებილია სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა, ზოგჯერ ანონიმურ, ავტორთა დაწერილი თხზულებები, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან; კრებულში შეტანილ თხზულებებში გამოვლინებულია სხვადასხვა რედაქციული ფენები, ჩანს ცალკეულ ნაწარმოებთა თუ მათი ნაწილების ავტორთა განსხვავებული ისტორიული კონცეფციები, სხვადასხვა მიდგომა მოვლენებისადმი და მათი არაერთგვაროვანი შეფასება, სხვაობანი ენასა, სტილსა და წერის მანერაში.

ყოველივე ეს, ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე, განაპირობებს „ქართლის ცხოვრების“ კიდევ უფრო ინტენსიური დაწვრილებითი კვლევის აუცილებლობას მრავალ ასპექტში; მათ შორის ერთ-ერთი უპირველესთაგანია ტექსტოლოგიური შესწავლა, რათა ისტორიკოსებს ხელთ ჰქონდეთ შეძლებისდაგვარად სანდო და „სუფთა“ ტექსტი.

„ქართლის ცხოვრებამ“ — ყოველ შემთხვევაში მისმა უძველესმა ციკლმა მაინც — კრებულის შედგენისას მასში შეტანილ თხზულებათა „პრეპარაციის“ შემდეგაც მრავალი ცვლილება განიცადა: მრავალგზის გადაწერის პროცესში ტექსტში შეიპარა მრავალი უნებლიე დამახინჯება თუ გადამწერთა შეგნებული შესწორებანი. „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის ისტორია ამ მხრივ ძალზე ჰგავს „ვეფხისტყაოსნისას“: ქართული ეროვნული სულიერი საუნჯის ამ ორი უდიდე-

სი ორიგინალური ძეგლის ბედი უფრო სავალალო გამოდგა, ვიდრე სასულიერო დარგის მრავალი თხზულებისა; უკანასკნელთაგან ბევრმა მოაღწია ჩვენამდე შეურყვნელი სახით, უძველეს ნუსხებში; მათი მთარგმნელების, შემდგენლებისა თუ გადაწერების ვრცელი ანდერძები ხშირად დაწვრილებით გვამცნობენ ამა თუ იმ თხზულებისა თუ ნუსხის ისტორიას. „ქართლის ცხოვრების“ უძველეს ნაწილს კა, რუსთველის პოემის მსგავსად, ვიცნობთ მხოლოდ მასში შეტანილ ნაწარმოებთა შექმნის დროიდან რამდენიმე საუკუნით გვიან გადაწერილი ნუსხებით; ამიტომ ტექსტი ზოგჯერ ისე არის შერყვნილი და ავტორისეულ დედანს დაშორებული, რომ ხშირად გაუგებარი რჩება მკითხველისათვის როგორც ხელნაწერებში, ისე გამოცემებშიც. ა. შანიძე წერს: „მე- 15 — 17 საუკუნეებში გადაწერილი ძველი ისტორიული თუ ლიტერატურული ძეგლები ყველა სავალალო მდგომარეობაშია, მათი ტექსტები ერთობ შერყვნილია“ და მათ შორის პირველად „ქართლის ცხოვრებას“ ასახელებს [26, გვ. 222].

„ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემამ, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით დაიბეჭდა [80], უდიდესი სამსახური გაუწია მეცნიერებსა და მკითხველებს: მან თავი მოუყარა მრავალ ახალ მონაცემს ტექსტის შესახებ. ამავე გამოცემამ თვალნათლივ დაგვანახა როგორც ჩვენს ხელთ მყოფი ტექსტის საერთო სურათი, ისე მისი შემდგომი ტექსტოლოგიური შესწავლის აუცილებლობა. ამ გამოცემაში, როგორც ცნობილია, გამოქვეყნებულია „ქართლის ცხოვრების“ მთლიანი ტექსტი; კვლევის თანამედროვე ეტაპზე კი განსაკუთრებით აშკარად გამოჩნდა აუცილებლობა მისი ცალკეული შემადგენელი ნაწილების ცალ-ცალკე შესწავლისა; მხოლოდ ამ გზით შეიძლება „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ამა თუ იმ თხზულების უფრო დაწვრილებით განალიზება, მისთვის დამახასიათებელ ინდივიდუალურ თავისებურებათა გამოვლინება და ნაწარმოების ენობრივ-სტილისტური ანალიზის შედეგად ცალკეული შერყვნილი ადგილების მეტ-ნაკლები სიზუსტით აღდგენა. ასეთი გამოცემების ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ კ. კეკელიძის მიერ გამოქვეყნებული „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ [65], ივ. ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ დაბეჭდილი, მისი მომზადებული „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ [58]; აქვე უნდა მოვიხსენოთ ახლახან გამოსული „ასწლოვანი მატიანე“ ეპითაღმწერელისა [71].

დავითის ისტორიკოსის თხზულება ჯერჯერობით ცალკე შესწავლილი და გამოქვეყნებული არ ყოფილა (სხვადასხვა კრებულებში ცალკე დაბეჭდილი ტექსტი „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემათა თითქმის სიტყვა-სიტყვით განმეორებას წარმოადგენს [73, გვ. 489—512; 84, გვ. 115—152; 85, გვ. 239—276]. ამ ნაწარმოების „აღდგენილი-

„დედნის“ დაბეჭდვის აუცილებლობა (ისევე, როგორც სხვებისა) ივანე ჯავახიშვილმა აღნიშნა ჯერ კიდევ 1916 წელს, „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის“ პირველსავე გამოცემაში [46¹, გვ. 165]. მას განზრახული ჰქონია კიდევაც ამ სამუშაოს შესრულება, მაგრამ დიდ მეცნიერს არ დასცალდა მისი განზრახვის განხორციელება. 1936 წ. დაწერილ წერილშიც ივ. ჯავახიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავდა უმნიშვნელოვანესი ქართული ორიგინალური ძეგლების ცალ-ცალკე გამოცემის აუცილებლობას. ამ წერილს, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის არქივში არის დაცული და მხოლოდ 1976 წ. გამოქვეყნდა [45, გვ. 266], დღესაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით.

„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ განსაკუთრებით საჭიროებს საგანგებო ტექსტოლოგიურ შესწავლას. „ქართლის ცხოვრების“ ზოგიერთ ნაწილთან შედარებით იგი მეტად არის დამახინჯებული და შერყენილი. ენისა და სტილის მხრივ ნაწარმოები საკმაოდ რთულია; ტექსტი შეიცავს მრავალ ლიტერატურულ პარალელსა და რემინისცენციას, რომელთა „გახსნის“ გარეშე ნაწარმოებში ბევრი რამ გაუგებარი რჩება. თხზულების ბევრი ადგილი, როგორც ჩანს, გვიანდელ გადაწერებს მართლაც არ ესმოდათ, რასაც მოწმობს ცალკეული სიტყვებისა და ტექსტის მონაკვეთების ნაირგვარი, ზოგჯერ სრულიად უაზრო ვარიანტები ხელნაწერებში. უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ უმნიშვნელოვანესი საისტორიო და ლიტერატურული ძეგლის ენა და პოეტიკა მთლიანობაში დღემდე საგანგებოდ არავის შეუსწავლია, მიუხედავად იმისა, რომ ივანე ჯავახიშვილის, კორნელი კეკელიძის, ნიკო ბერძენიშვილისა და სხვათა შრომებში ამ ნაწარმოებიდან არაერთი ადგილი არის განხილული და შესწორებული. ისიც უნდა შეინიშნოს, რომ ენობრივი და ტექსტუალური ანალიზი ასეთ შემთხვევებში უმთავრესად საკუთრივ ისტორიული საკითხების გადასაწყვეტად არის გამოყენებული; „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“, როგორც თავისი უანობრივი, ენობრივი და ლიტერატურული სპეციფიკის მქონე ნაწარმოები, დღემდე თითქმის სრულიად შეუსწავლელია, თუმცა ყველა მკვლევარი, ვინც კი მას შეჰხეხია, ამ ნაწარმოების ავტორის განსწავლულობასა და თხზულების ძალად მხატვრულ ღირსებას აღნიშნავს.

წინამდებარე გამოცემა დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტოლოგიური შესწავლისა და ნაწარმოების ავტორისეული ტექსტის შექლებისდაგვარად დადგენის ცდას წარმოადგენს. გამომცემლის სურვილი იყო, მიეწოდებინა მკითხველისათვის „ძალისა და გულისხმის-ყოფისა ჩუენისაებრ“ გამართული ტექსტი და ამით მცირეოდენი წვლილი შეეტანა იმ ნაწარმოების შესწავლაში, რომლის კვლევისათვის პირველი ეკლიანი გზა წინა თაობათა წარმომადგენლებმა

გაგვიკაფეს და რომელსაც შემდგომშიც უთუოდ მრავალი მკვლევარი გამოუჩნდება. ამით არის გამოწვეული ის გარემოება, რომ წინამდებარე ნაშრომში წინ არის წამოწეული სწორედ ის საკითხები, რომლებიც ტექსტის გამართვას შეეხება. ამის შესაბამისად არის შესწავლილი თხზულების ენისა და სტილის ზოგიერთი მხარე, გათვალისწინებულია კულტურულ-ისტორიული რეალიებიც, რომლებიც ტექსტის გაგებისათვის არის საჭირო. ნაწარმოების ენისა და პოეტიკის სრული, თანმიმდევრული და სისტემური ანალიზი კვლავ მომავლის საქმედ რჩება. აქ ისევ „ვეფხისტყაოსნის“ მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ და „დავითის ცხოვრების“ შესახებ გავიმეოროთ ივ. გიგინეიშვილის ნათქვამი რუსთველის პოემაზე; მკვლევარი აღნიშნავს, რომ მას პირველ რიგში პოემის ენის საკითხები აინტერესებდა, მაგრამ იქვე განაგრძობს: „სანამ პოემის ტექსტის დადგენის საქმე მოგვარებულა არაა, მანამ ენობრივი თვალსაზრისით პოემის სრულსა და ამომწურავ დახასიათებას მრავალი სიძნელე ელობება წინ. მეორე მხრივ, იმასათვის, რომ პოემის ტექსტის მეცნიერულად დადგენა მოხერხდეს, სრულიად აუცილებელია „ვეფხისტყაოსნის“ ენის ყველა ნიუანსის გათვალისწინება“ [4, გვ. 6]. ასევეა გადაჯაჭვული ერთმანეთს დავითის ისტორიკოსის ენის შესწავლისა და ტექსტის დადგენის საკითხები; ოღონდ განსხვავება ის არის, რომ რუსთველის პოემა მრავალჯერ არის გამოცემული, არსებობს ათეულობით (და მეტიც) გამოკვლევა პოემის ტექსტისა და ენის შესახებ, „დავითის ცხოვრებას“ კი, ისევე როგორც „ქართლის ცხოვრებას“ საზოგადოდ, ამ თვალსაზრისით დღემდე ბევრად უფრო ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. ზედმეტი იმის მტკიცება, რომ ტექსტის გამართვა და კრიტიკულად დადგენა აუცილებელია თხზულებაში მოთხრობილი რეალური ისტორიული მოვლენების სწორად გასაგებად და გასააზრებლად. მხოლოდ ტექსტოლოგთა და ისტორიკოსთა ერთობლივი კვლევის შედეგად გახდება შესაძლებელი როგორც დავითის მემკვიდრის თხზულებასთან დაკავშირებული მრავალი კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტა (მათ შორის ნაწარმოების ავტორობისაც), ისე ამ ნაწარმოების ადგილისა და მნიშვნელობის გათვალისწინება ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიაში.

წინამდებარე ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრებები უკანასკნელი წლების განმავლობაში მოხსენებებად იყო წაკითხული, გამოქვეყნებულია თითო-ორიოც მცირე წერილიც. ახალ მასალასთან ერთად ზოგი რამ აქედანაც არის დამოწმებული, რომ ავტორის თვალსაზრისი დავითის ისტორიკოსის თხზულების შესახებ მთლიანობაში ყოფილიყო მოცემული.

ბრძენ შოთას უბრძანებია „არ-დავიწყებო მოყვრისა“. მისივე სიტყვით რომ ვთქვათ, „გემართებს, რომე მაღლი მივსცეთ“ იმათ, ვისი ხსოვნაც ჩემთვის მუდამ დაკავშირებული იქნება ამ წიგნთან. პირველი მათგანია პროფესორი ვარლამ დონდუა, რომელმაც დიდა ხნის წინათ შემოგვთავაზა „ქართლის ცხოვრების“ რუსულად თარგმნის იდეა და დავითის ისტორიკოსის თხზულება შემომამძლია სათარგმნელად — მაშინ ამ საქმიანობას მხოლოდ მოხალისეთა ერთუზიანში განსაზღვრავდა. რუსულ თარგმანზე მუშაობამ თვალნათლივ მიჩვენა ქართული ტექსტის საგანგებოდ შესწავლისა და ზოგი ადგილის გამართვის აუცილებლობა. ეს წიგნი, მრავალ მიზეზთა გამო, მხოლოდ ახლა ქვეყნდება, მაგრამ ჩემს ვალად ვრაცხ გავიხსენო ქართველი პატრიოტი და მკვლევარი, რომლის გზიანმა სიტყვამ ამ ორი ათეული წლის წინათ დამაკვლიანა და მიჩვენა სასიკეთო სათავე ჩემი ამ შრომისა.

უნდა გავიხსენო ლაშა ჯანაშია, ჩემი კოლეგა და მეგობარი, რომელიც მისთვის ჩვეული გულისხმიერებითა და ხალისით მეხმარებოდა ისტორიული ფაქტებისა თუ მოვლენების გარკვევაში, კაცი, რომელიც ყოველთვის მზად იყო თავისი მრავალი საშური საქმე გადაედო, რომ უკლებლივ ყველა დაპირებულისათვის გაეწვდინა მაშველი ხელი.

და კიდევ... აკაკი შანიძე, რომელიც იყო ჩემთვის ყველაზე მკაცრი კრიტიკოსი — როგორც მეცნიერი, და ყველაზე გულითადი მრჩეველი — როგორც მამა. *Requiescant in pace*: „კეთილმან კაცმან კეთილისაგან საუნჯისა გამოიღის კეთილი“ (მათე, 12, 35).

ბამოცემანი და თარგმანები

იმ დიდებულ ნაწარმოებს, რომელშიც დავით აღმაშენებლის ბო-ბოქარი ცხოვრება და დაუცხრომელი მოღვაწეობა არის აღწერილი; ცალკე, დამოუკიდებელი სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია. დავითის თანამედროვისა და დაახლოებული პირის შიერ აღწერილი თხზულება, ქართულ საისტორიო კრებულში შესატანად შეკვეცილი და ნარე-დაქციევი [46, გვ. 210], დღეს ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ როგორც „ქართლის ცხოვრების“ შემადგენელი ნაწილი. ა. მურავიოვის სიტყვით, სრული ტექსტი დავითის ისტორიკოსის თხზულების გელათის მონასტერში ყოფილა დაცული და XIX ს. შუა წლებში დაკარგულა [49, გვ. 17]. ამავე ცნობას გვაწვდის მ. სიბინინიც, ოლონდ მის წყაროს არ ასახელებს [73, გვ. 103; გვ. 512 შენ.]. დღეს იმ ცნობათა ხისწორის შემოწმება შეუძლებელია: ჯერჯერობით მთლიანი ძეგლი არსად ჩანს. ამიტომ ამ ნაწარმოების ბამოცემი და შესწავლა დღემდე უპირატესად „ქართლის ცხოვრების“ კვლევისათან არის დაკავშირებული.

პირველად „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ დაიბეჭდა 1849 წ. მარი ბროსეს დამუშავებულ „ქართლის ცხოვრების“ პირველ ნაწილში [78, გვ. 236—263]¹. დღეს კარგად არის ცნობილი, რომ მარი ბროსემ ტექსტი დაბეჭდა ვახტანგისეული რედაქციის ხელნაწერთა მიხედვით (BRT). თხზულების სათაურიც გვიანდელი რედაქციისა არის; „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გიორგის ძისა, რომელი იყო სამოცდამეთვრამეტე შული შულთავანი დავით წინასწარმეტყველისა, რომელსა ეწოდა დავით-აღმაშენებელი: ესე იყო მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა ორმოცდამეთექუსმეტე“. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხებში დღეს, ისევე, როგორც ადრეულ ნუსხებში, საკმაოდ არის შერყვნილი, მიუხედავად ამისა, სახელოვანმა ისტორიკოსმა ბევრი რამ სწორად გაიგო და გაიაზრა (ეს განსაკუთრებით ჩანს ტექსტის ფრანგულ თარგმანში). მან რამდენიმე ისეთი შესწორება თუ კონიექტურა მოგვაწოდა, რომელიც შემდგომ ყველა მკვლევარმა გაიზიარა.

1849 წელსვე დაბეჭდა მარი ბროსემ „ქართლის ცხოვრების“ ფრანგული თარგმანის პირველი ტომი. დავითის ისტორიკოსის თხზულების თარგმანს, რომელიც ამ ტომში შევიდა [94, გვ. 345—381] ისევე, როგორც „ქ. ც.“ დანარჩენი ნაწილისას, დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. მიუხედავად ქართული ტექსტის დამახინჯებული სახისა, მ. ბროსეს მრავალი ადგილის ძირითადი აზრი სწორად აქვს გაგებული და შესაბამისად ნათარგმნი (ზოგიერთი შემოკლებებით). საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ შენიშვნებში მოცემულია კომენტარები და ცნობები ამა თუ იმ ისტორიულ პირობა და მოვლენათა შესახებ, სათანადო წყაროების მითითებით. მაგალითად, მელიქ-შაჰის შესახებ ნათქვამია, რომ სომეხი ისტორიკოსის ვარდანისა და მათეოზ ჯრჰაელის შეფასება. მელიქ-შაჰის პიროვნებისა დავითის ისტორიკოსისას ეთანხმება [94, გვ. 349, შენ. I]. თარგმანს ახლავს ფილოლოგიური სასიათის შენიშვნებიც. მ. ბროსე მსჯელობს ქე გ ლ და დ ა ჰ მ ა ნ სიტყვათა შესახებ [94, გვ. 356, 365], განმარტავს გ ე ლ ა თ ი ს ეტიმოლოგიას. [94, გვ. 357]. და სხვ. მართალია, მ. ბროსეს ტექსტის გაგებაშიც და შესაბამისად თარგმანშიც აქვს დაშვებული შეცდომებიც, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ქართული ენისა და ისტორიის შესწავლის საერთო მდგომარეობას XIX ს. პირველ ნახევარში, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მათი თავიდან აცილება იმ დროს შეუძლებელი იყო. ერთი მაგალითი: ს ა ს დ უ ნ ი („მწვრის გასადენი ხერელი“ — საბა) მ. ბროსეს გეოგრაფიულ პუნქტად მიუჩნევია. ასეთი ცალკეული ფაქტები სრულიადაც არ ამცრობს მ. ბროსეს უზარ-

¹ ვარიანტებში და სხვაგანაც იგი ასე აღის აღნიშნული: ქც¹.

მაზარ ღვაწლს; საგანგებოდ უნდა ითქვას, რომ მისი ინტუიცია ურთულესი ადგილების გაგებაში მართლაც გასაოცარია. ისიც დიდად არის დასაფასებელი, რომ უკანასკნელ ხანებამდე არაქართველი მკითხველი საქართველოს ისტორიას ძირითადად ამ თარგმანით ეცნობოდა.

მ. საბინინის მიერ გამოცემული ტექსტი დავითის ცხოვრებისა „საქართველოს სამოთხეში“ [73, გვ. 489—512] თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს მ. ბროსეს ტექსტს. სათაურის შემდეგ მოთავსებულია ნიკოლაოზ ტფილელის შესხმა, რომელიც საზოგადოდ არ არის „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერებში; განსხვავებულია დასაწყისი სიტყვები: „შემდგომ შემცირებისა საქართულოასა მოვიდა სულტანი“... დანარჩენი ტექსტი, თითო-ოროლა, ალბათ ბეჰდვის დროს გამორჩენილი ფრაზის ნაწილისა თუ სიტყვის გარდა, იგივეა, რაც მ. ბროსეს გამოცემაში. თხზულებას ახლავს შენიშვნები, რომლებშიც განმარტებულია ზოგიერთი სიტყვა ან მოცემულია ავტორისეული კომენტარი. შენიშვნები სულ ოცდაათამდეა. მთავარი ნაკლი ამ გამოცემისა ის არის, რომ არსად მითითებული არ არის, თუ რა მასალა აქვს მას გამოყენებული საერთოდ მთლიანი წიგნის შესადგენად. მართალია, წინასიტყვაობაში მ. საბინინს ჩამოთვლილი აქვს მრავალი წყარო, რომლითაც მას უსარგებლია [73, გვ. ბ—გ], მაგრამ თვითონ კრებულში არსად მათზე კონკრეტული მითითება არ არის, ამიტომ მის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტების რაობა ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში დასადგენია. საყურადღებოა ისიც, რომ ამავე წიგნში დავითის ცხოვრებას მოსდევს დავითის პიროვნებასთან დაკავშირებული რამდენიმე სხვა დოკუმენტი თუ თხზულება: დავითის ანდერძი, „გალობანი სინანულისანი“, ძველისწერა რუის-ურბნისის კრებისა და „მეფესა დავითს მონაზონი არსენი“ [73, გვ. 512—530]. დავითის ისტორიკოსის თხზულება გამოიცა აგრეთვე მარიამისეულ და ანასეულ ნუსხებში (ნ. ქვემოთ), ხოლო უკანასკნელი კრიტიკული გამოცემა — ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით — ისევ „ქართლის ცხოვრების“ მთლიანი ტექსტის ნაწილს წარმოადგენს (I ტომის 319—363 გვ.).

მ. საბინინს „საქართველოს სამოთხის“ გამოცემაზე რამდენიმე წლით ადრე რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული აქვს ქართველ წმინდანთა ცხოვრებები. ამ გამოცემის მესამე წიგნის ერთი ნაწილი [92, გვ. 103—140] მიჩნეულია დავითის ისტორიკოსის თხზულების რუსულ თარგმანად. მაგალითად, ასეა იგი მითითებული ივანე ჯავახიშვილის „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის“ ახალ გამოცემაში [46, გვ. 452]. ნამდვილად კი რუსულ გამოცემაში აღწერილი დავითის ბიოგრაფია წარმოადგენს კომპილაციას, რომლის ძირითადი, მაგრამ არა ერთად-ერთი წყაროა „ცხოვრებაჲ მიფეთ-მეფისა დავითისი“. მ. საბინინი ამ თხზულების ტექსტს სწირად დაბეჭდვით უდმოს-

ცემს, ავრცობს მას, ან პირიქით, მნიშვნელოვან ფაქტებს აკლებს. თხრობის დასაწყისშივე შინაარსი განსხვავებულია: იგი იწყება „ქართლის ცხოვრების“ წინამავალი ნაწილის შემოკლებული გადმოცემით; თარგმანის ხასიათის საჩვენებლად დავასახელებთ ერთ მაგალითს: მ. ბროსეს გამოცემაში, რომელსაც მ. საბინინი იმოწმებს, როგორც თავის წყაროს [92, გვ. 103], ტექსტი ასეთია: „მას ჟამთა კახთა მეფე აღსართან წარვიდა მელიქ-შას წინაშე, დაუტევა ქრისტიანობა და შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა და ამით ღონითა აიღო სულტნისაგან კახეთი“ [ქც¹, 239], იმავე ფაქტს მ. საბინინი ასე გადმოსცემს: *Кахетинский царь Агсартан, видя, что право на царство кахетинское отнято у него и передано Мелеком Георгию, решился на последнее средство; отправился ко двору султана Мелек-Шаха, просить пощады и для более успешного действия принял магометанство.* [92, გვ. 107]. მ. საბინინი რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებას საკუთარი თხრობის წყაროდ იყენებს, აჩვენებს აგრეთვე მის მიერ ხშირად ხმარებული ფრაზები: *говорит летописец, по выражению летописца* [92, გვ. 106, 108, 109 და სხვ.]. ყველაზე მეტად კი მ. საბინინის ტექსტს დავითის ისტორიკოსის თხზულებისაგან ამორებს ის ცნობები, რომლებიც ნაწარმოებში ნახსენები არ არის და რუსულში სხვა წყაროებიდან არის შეტანილი (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მ. საბინინი ამ წიგნშიც წერს, რომ სრული ტექსტი „დავითის ცხოვრებისა“ დაკარგულია). ასეთია თხრობა ქვაბთახევის მონასტრის აშენებისა და მარტყოფის განახლების შესახებ [92, გვ. 117]; გელათის შესახებ ნათქვამია, რომ მეფეს აქ აუშენებია ქალთა მონასტერი იესუ ქრისტეს ფერისცვალების სახსენებლად [92, გვ. 118]; ახსნილია, თუ რატომ უწოდეს დავითს „აღმაშენებელი“ [92, გვ. 119]; დასახელებულია მისი ოთხი ძე; დემეტრე, ვახტანგ, გიორგი, კონსტანტინე (ისტორიკოსი ახსენებს მხოლოდ პირველ ორს), და სამი ასული: კატა, თამარ, რუსუდან [92, გვ. 138]; აღწერილია დავითის დამარხვა და შემდეგ მისი სამარხის გადატანა გელათის მთავარ ტაძარში [92, გვ. 138—139]; დიდგორის ბრძოლა, პირიქით, სულ ორიოდ სიტყვით არის ნახსენები [92, გვ. 126]. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტიც ყოველთვის სწორად არ არის გაგებული: გრიგოლ ბაკურიანისძის წოდება (ზ ო რ ა ვ ა რ ი) მას ნათარგმნი აქვს როგორც *српашилии е* [92, გვ. 105], თუმცა უკვე მარი ბროსეს სწორად აქვს სიტყვა თარგმნილი და მისი წარმომავლობაც ახსნილი — *горышар* [94, გვ. 346].

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს მ. საბინინის ამ შრომის კვლევა და მისი წყაროების ძიება; ზემოთ მოყვანილი მასალა მხოლოდ იმისთვის.

არის დამოწმებული, რომ ვაჩვენოთ: იგი საერთოდ არ შეიძლება მივინიოთ დავითის ისტორიკოსის თხზულების თარგმანად. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემას [79] ჩვენ საგანგებოდ არ განვიხილავთ: იგი მარი ბროსესა იმეორებს.

1957 წ. ამ ნაწარმოების გერმანული თარგმანი ცალკე გამოაქვეყნა მიხეილ წერეთელმა [95, გვ. 47—73]. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ თარგმანი ემყარება ანასეული და მარიამისეული ნუსხების გამოცემებს, აგრეთვე თვით მის მიერვე დადგენილ ტექსტს. როგორც თარგმანიდან ჩანს, მთარგმნელს ტექსტის ტრადიციულ გაგებაში დიდი ცვლილება არ შეუტანია, თუმცა ზოგი საექვო ადგილი მთარგმნელს სწორად გაუაზრებია და შესაბამისად უთარგმნია.

1985 წ. გამოვიდა „ქართლის ცხოვრების“ გერმანული თარგმანი, შესრულებული გერტრუდ პეჩის მიერ. წიგნში შეტანილია ამ კრებული ნაწილები (სათაურის მიხედვით: 300—1200 წწ.) მათ შორის არის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ [96, გვ. 395—444].

ჩვენ საშუალება გვქონდა ხელნაწერში გაგვეცნო თხზულების ინგლისური თარგმანი, რისთვისაც მთარგმნელს, ქ-ნ ვივიენს (ქეთრინ ეშთონს), მადლობას მოვახსენებთ. იგი ძირითადად მიჰყვება მარო ბროსეს ფრანგულ თარგმანს.

დაბოლოს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი, რომლის კრიტიკული გამოცემა უძველესი ხელნაწერების მიხედვით შესრულებულია ილ. აბულაძის მიერ (უფრო ადრე, იგი ერთი გვიანდელი ნუსხის მიხედვით დაბეჭდილია 1884 წ.; 1851 წ. მარი ბროსემ დაბეჭდა ამავე თხზულების ფრანგული თარგმანი ხელნაწერის მიხედვით) [82, გვ. 09, 011]. ძველი სომხური თარგმანი შესრულებულია XII ს. [82, გვ. 020]. იგი წყდება სწორედ დავით აღმაშენებლის ცხოვრებაზე და თხზულებას ბოლო აკლია (დაახლოებით ერთი ფურცელი). თარგმანი შემოკლებულია (საერთოდ) და შიგ მთარგმნელის ინტერპოლაციებიც არის; ერთ-ერთი მათგანი არის, როგორც ილ. აბულაძე შენიშნავს, ჩანართი, რომელიც ვარდაპეტ სარკავაგს ეხება [82, გვ. 020, გვ. 254]. საზოგადოდ, დავითის დამოკიდებულებაც სომხურ ეკლესიასთან დედნისაგან განსხვავებულად არის გადმოცემული. მიუხედავად ამისა, ძველი სომხური თარგმანი, როგორც ძველი დედნიდან შესრულებული, დიდად მნიშვნელოვანია „ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობის ისტორიისათვისაც და ტექსტის დასადგენადაც. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტზე მუშაობისას სომხურმა თარგმანმა ბევრჯერ საგულისხმო მასალა მოგვაწოდა.

„ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემისათვის ს. ყაუხჩიშვილ¹ გამოუყენებია თხუთმეტი ქართული ხელნაწერი. „ცხოვრება მეფეთმეფისა დავითისი“ შესულია ყველაში, ერთის გარდა. ჩვენი გამოცემისათვის შერჩეულია რვა ხელნაწერი, მათ შორის ერთი ისეთი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილისათვის უცნობი იყო (ჩვენი გამოცემის Q). ესენია (დათქმული ნიშნები იგივეა, რაც საზოგადოდ არის დღეს მიღებული): ვახტანგის წინადროინდელი ტექსტის ხუთი ხელნაწერი: CAMQM; ვახტანგ მეექვსისა და მის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნარედაქციევად ცნობილ ნუსხათაგან გამოყენებულია სამი: RDT. ასეთი შერჩევა იმითია შეპირობებული, რომ უფრო გვიანდელი ხელნაწერები დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტუალური კრიტიკისათვის ახალსა და საგულისხმოს არაფერს იძლევა¹. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს: ეს ნათქვამი ეხება მხოლოდ იმ ნაწარმოებს, რომელსაც ჩვენ ვიხილავთ: „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალი სხვადასხვა თხზულებებისათვის ცალკეულ ნუსხათა მნიშვნელობა, როგორც ცნობილია, ყველა შემთხვევაში ერთნაირი არ არის. ამავე დროს ვახტანგის დამუშავებული ადრეული ნუსხები, რომლებშიც არ არის უფრო გვიანდელ ნუსხებში სხვა გადაამწერთა მიერ შეტანილი ცვლილებები, ჩამატებები და დამახინჯებები, თვალსაჩინო მასალას წარმოგვიდგენს ვახტანგის რედაქტორულ მუშაობაზე დასაკვირვებლად და მისი ხელიდან გამოსული ტექსტის გვარობის დასადგენად.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ტექსტის მდგომარეობის საერთო სურათით „ქართლის ცხოვრების“ ზოგ გვიანდელ ნუსხაში დღეს საკმაოდ კარგად არის ცნობილი. ზოგიერთი მათგანის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები უკვე მოიპოვება ე. თაყაიშვილის აღწერილობაში; ესენია: b (ფალავანდიშვილისეული, S—25, 1761 წ.) და d (S—354, XVIII ს. შუა წლებისა, დადიანისეული. ე. თაყაიშვილი მას „მეგრული ბიბლიოთეკისას“ უწოდებს). ე. თაყაიშვილს ნაჩვენები აქვს ამ ნუსხათა სხვაობები მ. ბროსეს გამოცემასთან შედარებით: [b: 52, გვ. 202—270, „დავითის ცხოვრებისათვის გვ. 242—247; d: 52, გვ. 419—517; „დავ. ცხ.“. 52, გვ. 492—495]. კიდევ ერთი მაგალითი: „ქართლის ცხოვრებაში“ დამოწმებული ერთ-ერთი (K) ხელნაწერის შესახებ (ქუთ. მუზ. № 441, XIX ს.) თვითონ ს. ყაუხჩიშვილი წერს: „ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერი მომდინარეობს ბროსეს მიერ დაბეჭდილი „ქართლის ცხოვრე-

¹ იგივე შეიძლება ითქვას ე. წ. ნინოსეული ნუსხის ასლებზე: S—5314, S—5316, Q—380 ხელნაწერებზე [5, გვ. 186]. იგრეთვე S—4975 ხელნაწერზე (ეს ნუსხები ს. ყაუხჩიშვილს იმ გამოუყენებია).

ბის“ ტექსტიდან (ხოლო გადამწერს ზოგი რამ თავისებურად შეუცვლია) და, მაშასადამე, მას მანუსკრიპტული მნიშვნელობა არა აქვს“ [ქც², გვ. 052].

წინამდებარე გამოცემაში გამოყენებული ყველა ხელნაწერი (Q-ს გარდა) დიდი ხანია კარგად არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში; ამიტომ მათი მთლიანი აღწერა და დაწვრილებითი ბიბლიოგრაფიის ჩვენება აუცილებლად არ მიგვაჩნია. თითოეულ ნუსხაზე მსჯელობისას ვეხებით უმთავრესად იმას, რაც დაკავშირებულია დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან და საჭიროა იმის გასათვალისწინებლად, თუ რა სახით მოუღწევია ჩვენამდე ტექსტს. ამიტომ არის, რომ ცნობები ხელნაწერთა შესახებ ყოველთვის ერთ ყალიბში არ არის ჩასმული. თითოეულ შემთხვევაში წინ არის წამოწეული ის, რაც მნიშვნელოვანაა ამა თუ იმ ნუსხაში ტექსტის მდგომარეობის დასახასიათებლად.

ამავე მიზეზით არ არის თანმიმდევრულად აღწერილი თხზულების შემცველ ნუსხათა ორთოგრაფია. საზოგადოდ, XVI—XVIII სს. ხელნაწერთათვის დამახასიათებელი ორთოგრაფიული სიჭრელისა და ენობრივ ფორმათა სხვადასხვაობის მიხედვით ყოველთვის არც არის შესაძლებელი ავტორისეული ტექსტის თავდაპირველი სახით აღდგენა სხვა გარემოებათა გაუთვალისწინებლად, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საქმე გვაქვს ფორმებთან, რომელთა ვარიანტულობა უკვე თხზულების დაწერის დროისათვის არის მოსალოდნელი. ამიტომ გამოცემაში გამოყენებულ ნუსხათა ზოგიერთი ორთოგრაფიული და ენობრივი თავისებურებანი თუ ცვლილებები განხილულია იქ, სადაც ვეხებით ტექსტის დადგენასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

თხზულების ტექსტის საერთო მდგომარეობა ხელნაწერთა ჯგუფების მიხედვით და ამ ჯგუფების ურთიერთმიმართება წარმოდგენილია მომდევნო თავებში; აქ კი ნაჩვენებია ცალკეული ნიშნები (ზოგიერთი იკითხვისები და ტექსტუალური დამახინჯებები), რომლებიც სპეციფიკურია ამა თუ იმ ნუსხისათვის, ანდა, პირიქით, ცხადყოფს მის სიანჭლოვეს სხვებთან. ამგვარი მასალა აგრეთვე საკმაოდ მნიშვნელოვანია იმ ცვლილებათა გასათვალისწინებლად, რომლებიც ნაწარმოებმა განიცადა გადამწერთა ხელში, აგრეთვე სხვადასხვა ნუსხებში შეტანილი ტექსტის ვარიანტულ სხვაობათა საერთო თუ განსხვავებულ წყაროების გამოსავლინებლად, და, შესაბამისად, ტექსტის კრიტიკულად დასადგენად.

ვახტანგის წინა რედაქციის ნუსხები

C (თბილისის ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—207): ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა შეისწავლა იგი და დაადგინა მისი რაობა 1923 წ.

შანვე გაარკვია, რომ ხელნაწერი ორი ნაწილისაგან შედგება: ძველი, XVI—XVII სს-ში გადაწერილი თავ-ბოლო ნაკლული ნუსხა შეუქცია 1731 წ. ერაჯ ჭალაშვილს [41, გვ. 373]; გვიანდელი ხელით არის ნაწერი 2—42, 214—216, 272—616 ფურცლები. 214—216 ფურცლებით შევსებულია ძველი ტექსტის კმ რვეულის პირველი ორი ფურცელი. სწორედ აქ იწყება დავითის ისტორიკოსის თხზულება — 215-ე ფ. უკანა მხარეზე; წინამავალი თხზულებაა „მატიანე ქართლისაჲ“. უკანასკნელ სიტყვებს — „და იოტნა თურქნი მის ქუეყანისანი, ამინ“ — უშუალოდ აგრძელებს ფრაზა: „აქა დიდი და ღთივ განბრძნობილი დაეით დაიბდა, მსგავსი ალექსანდრესი და ვახტანგისებრივე სუიანი და გამარჯვებული“, ხოლო მას იმავე სტრიქონზე უსათაუროდ მოსდევს თხზულების ტექსტი. ჭალაშვილის ხელით ნაწერია სულ ორი გვერდი; მისი ნაწერი მთავრდება 216რ-ზე: „სამსახურებელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროსა და ვეცხლისა“. ამ ფურცლის უკანა მხარე დაუწერელია, ხოლო 217-ე ფურცლიდან ტექსტი ნაწერია ძველი ხელით: „...ისნი, ბაგრატიულნი და სასუმურნი“... იგი მთავრდება 251 ფ. წინა მხარეს. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების უდიდესი ნაწილი (35 1/2 ფ.) გადაწერილია XVI—XVII სს-ში.

ივ. ჭავჭავაძემ ადრევე შენიშნა, რომ ჭალაშვილისეული ნუსხის ძველი ნაწილის გადამწერს დავითის ცხოვრების ნაკლული დედანი უნდა ჰქონოდა ხელთ და ამის დასამტკიცებლად მაგალითიც დასახელა: იგი მიუთითებს, რომ მსჯელობას დავითის სამხედრო პოლიტიკის შესახებ ამავე სტრიქონზე (ეს არის 247რ-ს ბოლო სტრიქონი. მ. შ.) მიჰყვება თხრობა დავითის პიროვნების შესახებ. იქვე ნათქვამია, რომ დაკლებული ადგილი ანასეული და მარიამისეული ნუსხების სამ-სამი გვერდის ოდენობისაა. [41, გვ. 382]. ს. ყაუხჩიშვილს ამ ადგილას ასეთი შენიშვნა დაურთავს: „ამის შემდეგ 360, 13 გვერდამდე („რამეთუ სიტკბობისა“) აკლია C-ს, სადაც დანაკლისი ტექსტის მაგიერ სწერია: „და შემდგომი მისი ქალაქი, ციხენი და სოფელნი“ [ქც², 358, შენ. 1]. ასეთივე ვითარება C-ში სხვაგანაც გვაქვს: დიდგორის ბრძოლის აღწერისას თხრობის დიდი ნაწილი და მისი შეფასება თხზულების ავტორის მიერ C-ში გამოტოვებულია; სიტყვებიდან „თუ ვითარ წინა-განაწყო“ ტექსტი უშუალოდ გრძელდება ასე: „განყრთა და აიყარა მინდორით, სადა იდგა“. მაშასადამე, თხრობა პირდაპირ გადადის სულტნის შამახიად შელტოლვაზე (232V, სტრ. 12). ქც²-ში აქაც არის შენიშვნა: „ამის შემდეგ ვიდრე გვ. 343,9 („ძალიდა“) აკლია C-ს“. ტექსტის გამოტოვებული მონაკვეთი MA ნუსხებში ისევ დაახლოებით სამი გვერდის ოდენობისაა. Q-ში მას ორივე-გან დაახლოებით თითო ფურცელი უკავია.

ქალაშვილისეულ ხელნაწერში აქა-იქ გვხვდება ნუსხური დედნის არასწორი ამოკითხვის შედეგად მიღებული მცდარი იკითხვისები: შესახუეწელ (219v=შესახუეველ) მოიკადეს (=მოიხადეს) განჩინება რისხვისა 219v; კიცხევით, რე ე ბ ი თ (=ძაგებით) 247r და სხვ. უნდა შეინიშნოს, რომ ასეთი შემთხვევები აქაც და სხვაგანაც ჩვენთვის ცნობილ ამა თუ იმ ნუსხისათვის უშუალოდ ნუსხურ დედანს ყოველთვის არ გულისხმობს. C-ში ზოგიერთი დამახინჯებული იკითხვისი მხედრულ დედანზეც შეიძლება მიგვანიშნებდეს: მთავარ და (=შთავარდა) 248v; საველოთა (=საველოთა) 246r.

როგორც ყველა სხვა ხელნაწერში, C-ში სხვადასხვანაირი შეცდომები გვხვდება. დამახინჯებულია ცალკეული სიტყვები: კელნ დ ი დ თ ა (სწორია: დედათა) მოწყალეთანი 219v; იწყეს ნ ა ვ ი თ ა (ნიათა) ცხორებისათა მობერვად 220v; და ლ ე უ ლ ნ ი (და ძლეულნი) ვითარ მძლედ გამოაჩინნა 236r; განათავისუფლნა... მის კარ გ ე თ ა (მოსაკარგვეთა) მაჭირებულთაგან 242v. არასწორადაა ნახმარი მორფოლოგიური ფორმები: [სულტანი]... წარმოავლენდის... წარმოსცნის... და ე ძ ი ე ბ ე ნ (სწ. ეძიებნ) 235r; მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ნორმათა დარღვევათა გამო ტექსტი გაუგებარია: სამშუინეველისაგან ოდენ სა ც ნ ა უ რ ი ს ა გ ა ნ (სწ. საცნაური) ცოცხლად 249r; არა მხილებითა გ ო ნ ე ბ ი თ ა (სწ. გონებისაჲჲ) 241r და სხვ.

ცალკე უნდა გამოვეყოთ C-ს იკითხვისები, რომლებიც საზოგადოდ ვერ ჩაითვლება ავტორისეული ტექსტიდან მომდინარედ, რადგან ისინი არა მარტო უპირისპირდება სხვა ნუსხათა შესაბამის ადგილებს, არამედ თხზულების საერთო სტილის საწინააღმდეგოდ არის; იგულისხმება იკითხვისები, სადაც ძველ ქართულ ლექსიკურ ერთეულებს ენაცვლება გვიანდელი ცოცხალი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი სიტყვები, ანდა ხდება რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციათა შეცვლა უფრო მარტივით: ერთი მჯარი 232v (შდრ. ერთ კერძო, აგრეთვე: სხუით კერძო იქვე C-ში); გაქეულისა 233r (შდრ. მლტოლვარისა); გაქეუული 233r (შდრ. მეოტი); აღმოირბინა 233v (შდრ. აღმოისრბოლა), ჩამოვდის ცხენსა 237r (შდრ. გარდაჰვდის ჰუნესა); დიდად უმძიმდა 238r (შდრ. ფრიად ეძუნებოდა); არლარა მოეგონა იგი საქმე 238r (შდრ. სრულიად დაჰვიწყდა წინამდებარე საქმე); თუმცა მათთვის ეცნობა 238v (შდრ. უკუეთუმცა მათდა ცნობებად წარსრულ იყო); დიდითა ცემითა ვრმალნი დაგრხეს (!), რომელ ქარქაშთა მათთა არლარა წავიდეს 239r (შდრ. ფრიადისა ცემისაგან ვრმალმანცა დაღულარჰნილმან უარყო ქარქაში თუსი).

ვრცელი თხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ უყვარდა დავითს წიგნები, C-ში ერთგან შემოკლებულია ისე, რომ ტექსტი გაუმართავია:

შეკრიბნა... ვითარცა სხუამან პატელემოს (ე. ი. პტოლემოს) ამას ზედა იგინი იყვნეს მოუწყენელ ლაშქრობათა და წიგნები ეკიდის ჯორთა და აქლემთა 236v — 237r.

საზოგადოდ, ტექსტის დამახინჯება და გავულგარება C-ში თხზულების ბოლოშია უფრო მეტი. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ნუსხის დედანი აქ არა მარტო ნაკლები იყო, არამედ დაზიანებულიც და ძნელად ამოსაკითხავი.

A(ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—795): ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1913 წ. აღმოჩენილი ხელნაწერი დღეს კარგად არის ცნობილი; როგორც აღვნიშნეთ, იგი მთლიანად გამოცემულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. [76,]. ხელნაწერის დათარიღების შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ იგი გადაწერილია ანა დედოფლის ბრძანებით 1479—1495 წლებში 1222—1223 წლის დედნიდან [44, გვ. 305]. ბოლო ხანებში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხელნაწერი წარმოადგენს პირს ანასეული ქართლის ცხოვრებისას, გადაღებულს, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, XVI—XVII სს. [40, გვ. 45]. ორივე დათარიღების მიხედვით ანასეული ნუსხა ძველ, ვახტანგის წინადროინდელ ჯგუფში შედის.

ხელნაწერს თანამედროვე გვერდობრძევა ნუმერაცია აქვს. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს 338—410 გვერდები. იგი უშუალოდ აგრძელებს წინამავალ ტექსტს, შუა სტრიქონზე, ყოველგვარი სათაურის გარეშე, ოღონდ ტექსტის პირველი ხუთი სიტყვა წითური მეღნით არის ნაწერი (ისევე, როგორც ცალკეული ტექსტუალური მონაკვეთების დასაწყისები მთელ ხელნაწერში; თხზულებაში წითურით გამოყოფილია ასამდე მონაკვეთი). ხელნაწერის გამოცემაში ს. ყაუხჩიშვილი იმომეებს ი. ჯავახიშვილს და მიუთითებს, რომ დავითის ცხოვრების დასაწყისში ფურცლები ერთგან არეულია [76, გვ. 201, შენ. 3]; ეგვევა ნათქვამი „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემაში [ქც², გვ. 319]. როგორც ჩანს, A-ს გადამწერს ჰქონია დედანი, რომელშიც ერთი რვეულის ფურცლები არეული ყოფილა; 1, 7, 3 — 6, 2, 8, ხოლო დედანი — დაახლოებით ანასეული ხელნაწერის ზომისა: უადგილოდ ჩართულ ტექსტს, ე. ი. დედნის ერთ ფურცელს, A-ში 37 სტრიქონი უჭირავს; მაშასადამე, A-ს დედანში გვერდზე (ისევე, როგორც თვით A-ში) 17—18 სტრიქონი უნდა ყოფილიყო. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ RDT, რომელიც ხშირად A-სათვის სპეციფიკურ იკითხვისებს გვიჩვენებს, ამ მონაკვეთის ფარგლებში ტექსტის თანმიმდევრობას სწორად იძლევა.

ს. ყაუხჩიშვილი საკმაოდ ვრცლად ახასიათებს მთლიან ხელნაწერს, ჩამოთვლის გადამწერის წერით შეცდომებს, ქარაგმათა უმარ-

თებულო გახსნას, ნუსხურის არასწორად ამოკითხვის შედეგად და შევებულ შეცდომებს და სხვ. [76, გვ. LIII—LXIV]. ენობრივი შეცდომები (გრამატიკულ ფორმათა შერყვნა და დამახინჯება, ამა თუ იმ ბრუნვათა და ზმნურ ფორმათა უადგილოდ ხმარება) ხშირად ტექსტს სრულიად გაუგებარს ხდის.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი (საეარაუდოა — სხვაც) A-ში კიდევ უფრო მეტად არის შერყვნილი, ვიდრე ს. ყაუხჩიშვილის მიერ დამოწმებული მასალების მიხედვით ჩანს, რადგან A-ს ზოგიერთი მცდარი იკითხვისი მას სწორად მიუჩნევია და „ქართლის ცხოვრების“ ძირითად ტექსტში შეუტანია: სასანთლენი და კიდელნი (ქც², გვ. 330, შდრ. საკიდელნი CMQmRDT); მუნდღენდელად (დღენდელად ქც²) (A 344, ქც², გვ. 322; შდრ. ძველი ქართულსათვის ჩვეულებრივი სწორი ფორმა C-ში: მოდღენდელად დღედმდე).

A-სათვის დამახასიათებელია ტექსტის გამარტივება, რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციათა შეცვლა უფრო მარტივით; აქ ვუჩვენებთ ორიოდ მაგალითს: დაიმალა ღელეთა ავკალისათა A 385, შდრ.: დაიმალა ჰავკალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა MQm (C: ავკალისა ღელეთა შინა); რომელნი მას სათნო-ეყოფეოდინან A 355, შდრ.: რომელნი... სათნო-ყოფილად მისდა აღუჩნდის (CMQmRT); ვითარცა ზემო ვთქუთ A 352; სხვა ნუსხების მიხედვით სწორად უნდა მივიჩნიოთ შემდეგი იკითხვისი: ვითარცა ზემორე სიტყუამან განაცხადა.

A-ში ტექსტის თანმიმდევრობა დიდგორის ბრძოლის აღწერისას სხვაგვარია, ვიდრე MQm ნუსხებში. სხვაობა M-სთან აღნიშნული აქვს ს. ყაუხჩიშვილს [76, გვ. 217, შნშ. 9]. დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ A-ში (რომელსაც აქ მიჰყვება RDT) ტექსტი არეულია, სწორი მიმდევრობა თხრობისა გვაქვს MQm-ში (ამის შესახებ ქვემოთ დავწვრილებით არის მსჯელობა).

M (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწ. S—30): 1884 წ. აღმოჩენილი ეს ხელნაწერი 1906 წ. მთლიანად გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა [77]. იგი დათარიღებულია მასში მოხსენებული მარიამ დედოფლის ზეობის მიხედვით 1638—1646 [52, გვ. 34] ან 1633—1646 [5, გვ. 115] წლებით. გამოცემაში კარგად ჩანს ხელნაწერის ხასიათი და მასში შეტანილ თხზულებათა ტექსტის მდგომარეობა, რადგან ე. თაყაიშვილმა ხელნაწერში უცვლელი სახით გაიმეორა მისი ორთოგრაფია, შერყვნილი სიტყვები და ტექსტის მონაკვეთები, პუნქტუაცია და სხვ. შესწორებები მ. ბროსეს გამოცემისა თუ ცალკეულ ხელ-

ნაწერთა შესაბამისად, აგრეთვე თავისი კონიექტურები ე. თაყაიშვილმა შენიშვნებში შეიტანა. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ხელნაწერში დასათაურებულია ასე: „ცხოვრება: მეფეთ: მეფისა“: იგი მოთავსებულია გამოცემის 281—335 გვერდებზე. ამ გამოცემის შესახებ ივ. ჭავჭავიძე 1936 წ. წერდა: „მარტო ერთი ხელნაწერის გადმოწერა და დაბეჭდვა თუნდაც იმიტომ არ არის მიზანშეწონილი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ კრებული დროთა განმავლობაში სხვადასხვა წყაროებიდან ამოღებული და ჩანართი ცნობებით შევსებული აღმოჩნდა და ხელნაწერების ტექსტიც ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ამისდა მიუხედავად, სწორედ ამ ხანაში ტექსტების გამოცემის ძირითად მიზნად და პრინციპად ერთი ხელნაწერის ტექსტის ვითომცდა „ფოტოგრაფიული სისწორით“ დაბეჭდვის წესი შემოიღეს. ეს პრინციპი ისეთ უკიდურესობამდე იყო მიყვანილი, რომ მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრების“ მრავალზე უმრავლესი სრულიად უცილობლად დამახინჯებული ადგილებიც კი გამოცემაში უცვლელად იყო დატოვებული. ამის გამო, დაბეჭდილი ტექსტი არამცთუ ჩვეულებრივი, არამედ ხშირად მცოდნე მკითხველისათვისაც კი გაუგებარია. ასეთ შემთხვევებში გამომცემლის მოვალეობა მექანიკურ მუშაობას არ სცილდება და, როგორც გამომცემლისა, ისევე, და უფრო მეტად, წამკითხველის შრომა მომქანცველი, უმადური და მომამბეზრებელი ხდება. ასეთი გამოცემა მარტო მკირერიცხოვან მკვლევართათვის არის გამოსადეგი, მაგრამ მათთვისაც მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მისი ხელნაწერის მაგივრად გამოყენება შეიძლება“ [45, გვ. 263—264]. ისტორიკოსის ტექსტში (რომელსაც M-ში ძველი სათვალავით 512—567 გვერდები, ხოლო ახლით — 260v—288r ფურცლები უჭირავს) „მრავალზე უმრავლესი სრულიად უცილობელად დამახინჯებული ადგილები“ საყურადღებოა იმით, რომ უმეტეს შემთხვევაში გვხვდება არა მარტო ამ ნუსხაში, არამედ სხვაგანაც; ისინი საერთოა MQm ან Mm ჯგუფებისათვის, რასაც მნიშვნელობა აქვს ამ ნუსხათა წარმომავლობისა და ურთიერთმიმართების გასარკვევად. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

ჩუენ თანა პურითა არბველიან M 269 v (შდრ. ჩუენტა ნაპირთა CA); და ჟამიყამს M 278 r, m. ჟიქს Q, (შდრ. რაყამს CARDT). სამეფოსა (-ოს Q) მის თავი (თავის) საუფლო ყო M 262 v Qm, (შდრ. სამეფო მისი თავისუფალ ყო. CRDT, ს. მ. განათავისუფლა A). ზამთრითა სიტფითა M (261 v Qm) (შდრ.: სიფიც(ლ)ითა CA). რამდენსამე შემთხვევაში MQm-ში განმეორებულია სიტყვები წინამავალი ტექსტიდან, მაგალითად: რამეთუ როდესვე (ოდესვე ARDT, სწორია: ოდესმე) ყვიანლა ვლავი (სწორია: ყვიან ლავლავი CARDT) და თზნიერ მიზეზისაყა+ყვიანლა ვლავი და თზნიერ მიზეზისა M 279 r Qm.

Q (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—1219): ხელნაწერს მიაკვლია აკაკი კლიმიაშვილმა 1959 წ.; მანვე გამოაქვეყნა მისი აღწერილობა და მეტად საყურადღებო ანდერძი [10, გვ. 371], საიდანაც ირკვევა, რომ ხელნაწერი გადაუწერიანებია „ქკს ტპე“, ე. ი. 1697 წელს, უჭარმის სამების ეკლესიის მღვდელს ნიკოლოზს, მწიგნობართუხუცესის იოანეს ძეს, და მიუერთმევია ამა ალავერდელის ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის ძმის, სახლთუხუცესის ღურმიშხანისათვის. ხელნაწერის გადაწერია, ამავე ანდერძის მიხედვით, იოსებ მგალობისძე. მეტად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ მითითებულია დედანი, საიდანაც არის გადაწერილი ხელნაწერი: „არა ეპოებოდა სანახებსა კახეთისასა, არამედ მცხეთას ოდენ ისხნეს ეკლესიასა შინა თავთა მოციქულთასა სუეტსა ლთივ აღმართებულსა, ახალსა იერუსალიმსა. სრულ იქმნა საწადელი ჩემი: მოვიხვენ და გარდავაწერინე... რომელსა მომენიჭა უღირსად ეპისკოპოზობა და კელთ-მედვა ზრუნვა უჭარმის კარს... ეკლესიისა წმიდისა სამებისა ნიკოლოზს, ძესა მწიგნობართ-უხუცესისა იოანესა“. ა. კლიმიაშვილის ვარაუდით, Q ხელნაწერის დედანის ნუსხაა, რომელიც ნახსენებია 1546 წ. მცხეთურ გუჯარში [50, გვ. XIX]. კ. გრიგოლია მიუთითებს, რომ 1546 წ. გუჯარში ნახსენებია „ქართლის ცხოვრება“ უფრო ადრე უნდა ყოფილიყო გადაწერილი [5, გვ. 121]. (ამჟამად — ხელნ. ინსტ. Ad 501).

Q ხელნაწერი დავითის ისტორიკოსის ტექსტისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისად უნდა ჩაითვალოს ისევე, როგორც „ქართლის ცხოვრებისათვის“ საზოგადოდ [7, გვ. 47]. გადაწერის თარიღისა და ტექსტის გვარობის მიხედვით იგი ვასტანგის რედაქციის წინარე დროის ნუსხათა ჯგუფში შედის. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ამ ჯგუფში Q ერთად-ერთია, რომელიც მთლიანად (გარდა ანდერძებისა) ნუსხურით არის ნაწერი. საფიქრებელია, რომ მისი დედანიც ასეთივე იყო. შესაძლოა, ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ Q-ში ძველი ორთოგრაფიული და ენობრივი ნორმები უფრო მეტად არის დაცული, ვიდრე მხედრულად ნაწერი ნუსხებში, (მიუხედავად იმისა, რომ Q-ში შერყენილი ადგილებიც მრავლად მოიპოვება). ეს საშუალებას იძლევა ზოგიერთი საყურადღებო დაკვირვება ჩავატაროთ თხზულების ენაზე, განსაკუთრებით მორფოლოგიურ ფორმებზე.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი Q-ში ძალზე ახლოს არის Mm ხელნაწერებში დაცულ ტექსტთან. ამავეს ასკვნის „ასწლოვანი მატეანის“ მასალების მიხედვით რ. კიკნაძე; [71, გვ. 30]. ეს საშუალებას გვაძლევს MQm ხელნაწერთა რედაქციული ჯგუფის დედნის ჩამოყალიბების დროდ საკმაოდ ადრეული ეპოქა წარმოვიდგინოთ —XVI ს-ზე უფრო ადრე.

დავითის ისტორიკოსის თხზულებას ხელნაწერში უჭირავს 92r—110v. სათაური — „ცხოვრებაჲ მეფეთ-მეფისაჲ“ (ისეთივე, როგორც M-ში) ნაწერია წითელი მელნით, სტრიქონის შუაში. იგი პირდაპირ, ინტერვალის გარეშე მოსდევს წინამდებარე თხზულებას და მისგან გამოყოფილია მხოლოდ სამწერტილით. ტექსტი (რა თქმა უნდა, იმ სახისა, როგორისაც იგი საზოგადოდ არის „ქართლის ცხოვრებაში“) სრულია. ნაწერია, როგორც აღენიშნეთ, ნუსხურად, სიტყვები: დაქარაგმებულია; სასვენ ნიშნებად გამოყენებულია ერთი, ორი და სამი წერტილი. ზოგიერთ ადგილას, სადაც გადამწერს ტექსტი ვერ გაუგია, ან დამახინჯებულად მიუჩნევია, მას სიტყვების თავზე საგანგებო ნიშანი დაუსვამს. მაგ. მოისრა 92v (მოისარი); ჩუჭლნი 93r (ჩჩლნი); გიბი 98v (გიბი); რი ხრბითა 99v (რომლისა ხარბითა); მოჰამებთა 100r (მოჰამეთა); ვალავი 104r; მეტყუჴ 105v (ნუ მეტყუ); და სხვა. Q-ს Mm-თან საერთო მცდარი იკითხვისები აქვს, მსგავსი შემთხვევები ზემოთ იყო ნაჩვენები.

უნდა აღინიშნოს, რომ Q-ში ზოგიერთ შემთხვევაში გვაქვს სწორი იკითხვისები Mm-საგან განსხვავებით: კარის ცხე-ქალაქი (ც. ქართლი Mm) 92r; ესე აღ ძ რ ვ ა ნ ი (აზნაურნი Mm) წარმართთანი 94r; არავისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი გა ს ხ მ ა ჲ (გასმია Mm) 97v; აღიარეს ცხადად ძ ლ ე უ ლ ბ ჲ (ძლიერა Mm) თუხი 107v; ცხენკეთილნი და პირ-შე უ ქ ც ე ვ ე ლ ნ ი (პირ-შექცეულნი Mm) 99v. კახეთის მეფის კვირიკეს სახელი Mm-ში დამახინჯებულია ასე: კაე (ქარაგმა უნდა იყოს არასწორად გახსნილი), ხოლო Q-ში ეს სახელი, რომელიც ტექსტში ოთხჯერ გვხვდება, ყოველთვის დაქარაგმებულად არის დაწერილი: კ ე 95rv. არსენი იყალთოელის სახელი, რომელიც Mm-ში დამახინჯებულად არის მოცემული (აყვლიოელისა), Q-ში უფრო სწორია: ი ყ ლ თ ო ე ლ ს ა 107v.

დავითის ისტორიკოსის თხზულებას Q-ში რამდენიმე გვიანდელი მხედრული მინაწერი აქვს. 94v-ზე, სადაც აღწერილია დავითის გამეფება, მიწერილია: „დავით აღმაშენებელი გაველმწიფდა“. იმავე ფურცელზე კიდევ ორჯერ არის ნახსენები დავით აღმაშენებელი. ეს ეპითეტი, როგორც ცნობილია, თვითონ ნაწარმოებში არსად არ გვხვდება; აღშენება ტექსტში ყოველთვის კონკრეტული რაიმის (ტაძრის, ქსენონის) აშენებას გულისხმობს. იქ, სადაც ქართველთა ორგულეზაზეა მსჯელობა (108v), არის მინაწერი: „ქართველნო, ასე ამბობს ცხოვრება თქვენი“.

m (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, H—2135): გიორგი მაჩაბლის მიერ გადაწერილია 1736 წელს, მაგრამ მისი ნაწილი, როგორც ცნობილია, ვახტანგის რედაქციის უწინარესი სახისაა [76, გვ. XXXVIII, 5, გვ.

118]. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს ხელნაწერის 328 — 373 გვ. თხზულების ტექსტი სრულია, ოღონდ იქ, სადაც ტექსტი იწყება, სიტყვებს: „ამისა შემდგომად მოვიდა მალიქშა“, წინ მიუძღვის სათაური წითელი მეღვინით: „ცხორება მეფეთ-მეფისა გიორგისა“; 334-ე გვერდზე კი, სადაც დავითის გამეფება არის მოთხრობილი, თხზულების რამდენიმე სტრიქონი გამოყვანილია წითელი მეღვინით: „იწყო აღმოცისკრებად... დავით. მას უამსა იყო ჰასაკითა ივ წლისა, ხოლო ქორანიკონი იყო ტო“. გვერდზე აშიაზე წითლით სწერია: „დავით აღმაშენებელი“. ამის შემდეგ თხზულების ბოლომდე ზედა აშიებზე გამოყვანილია „დავით“ (ყოველი ფურცლის უკანა მხარეზე) „აღმაშენებელი“ (წინა მხარეზე). ამ გარემოებას შეცდომაში შეუყვანია კ. გრიგოლია, რომელიც მიიჩნევს, რომ თხზულება 334-ე გვერდზე იწყება [5, გვ. 117].

დავითის ისტორიკოსის თხზულება III-ში „მეფის არჩილის ნაქონები“ ძველი რედაქციის ნუსხიდან არის გადაწერილი. თხზულების ტექსტი მეტად ახლოა MQ-სთან და, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, ამ ნუსხებისათვის (განსაკუთრებით M-სათვის) დამახასიათებელ შეცდომებსაც იმეორებს. ტექსტში, არის თვით გადაწერის მიერ დაშვებული ორთოგრაფიული შეცდომებიც, გვიანდელი ენობრივი ფორმები და სხვ.

ვახტანგისაჲს რედაქციის ნუსხები

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჩვენს გამოცემაში ვახტანგისეული რედაქციის ხელნაწერთაგან გამოყენებულია სამი: რუმინაცვეისეული (R), ჯანაშვილისეული (D) და თეიმურაზისეული (T). როგორც ცნობილია, R, გადაწერილი 1703 წლამდე, ვახტანგის მიერ უშუალოდ გამოყენებული ნუსხა არის და მას ვახტანგის ხელით შესრულებული შინაწერებიც აქვს [5, გვ. 135—136, 51, გვ. 13]. აღრეულია ჯანაშვილისეული ხელნაწერიც [5, გვ. 144]. რაც შეეხება თეიმურაზისეულს, მისი დათარიღებისა და მასში ტექსტის მდგომარეობის შესახებ რამდენიმე განსხვავებული აზრი არსებობს [5, გვ. 155 და შემდ.], მაგრამ არცერთი დათარიღება XVIII ს. პირველ მეოთხედს არ სცილდება; ტექსტიც ისტორიკოსის თხზულებისა ამ ნუსხაში ძალზე ახლოა RD-სთან.

R (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა H—2080): ხელნაწერში დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს 218r — 248v. სათაური ვრცელია: „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გიორგის ძისა, რომელი იყო სამეოცდამეათვრამეტე შვილიშვილთაგანი დავით წინასწარმეტყუელი-

სა, რომელსა ეწოდა დავით აღმაშენებელი. ესე იყო მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა მეორემოცდა ექუსე“ (უკანასკნელი ოთხი სიტყვა თითქოს სხვა მელნით არის ნაწერი, მაგრამ ხელი იგივეა). მიუხედავად ასეთი სათაურისა, ცხრა გვერდზე (218r—222r) ფურცლებს ზემოაშიაზე „ქულად“ გასდევს დასათაურება: „გიორგი ბაგრატიანი“. მხოლოდ 222v-ზე, სადაც დავითის გამეფებაა მოთხრობილი, აშიაზე ზევით იწყება აღნიშვნა: „დავით (ფურცლების წინა მხარეზე) აღმაშენებელი“ (უკანა მხარეზე), რაც მაჩაბლისეული ნუსხის ვითარებას წააგავს. იმ ფურცლებზე, რომლებიც „დავითის ცხოვრებას“ უჭირავს, მხოლოდ ორი მინაწერია: „კვირიკე მეფე კახეთისა“ 223v; 229r-ზე კიდევ არის მინაწერი: „ამისა ჟამთა შევიდენ მთარგმანებელნი წიგნთაგანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტაიჭის ძე ქრისტეს აქათ ქკს ჩროდ“. 232v-ზე, სადაც არის ტექსტის სიტყვები: „ლიჟათათ ქურდევანამდე“, აშიაზე გასწვრივ სწერია: „არბილაით ჟათ ვიდრე ქურდევანამდი და [ხ]იმტალანთამდე“.

ტექსტი ნაწერია სუფთად, ჩასწორებების გარეშე.

D (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, S--4730): ისევე, როგორც R, უთარილო ხელნაწერია; ხელისა და სხვა ნიშნების მიხედვით XVIII ს-სად ითვლება. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს ხელნაწერის 108r—139r. ამ ნუსხაში ტექსტს საკმაოდ ბევრი აკლია, რადგან ზოგი ფურცელი დაკარგულია. ტექსტი იწყება ლ^ზ რვეულის პირველ ფურცელზე; მომდევნო რვეული (ლ^გ) თავბოლო ნაკლულია, სულ აკლია ხუთი ფურცელი (ერთ ადგილას ფურცელთა თანამედროვე ნუმერაციაა მცდარი. 136-ს მოსდევს 138. აქ ტექსტს არ აკლია).

სათაური აქაც ვრცელია, როგორც R-ში, ოღონდ შინაარსეულად მთლად R-სას არ ემთხვევა: ჯერ ერთი, ხაზგასმულია, რომ მეფის დავითის ზედწოდება გვიანდელია: „უწოდეს შემდგომად დავით აღმაშენებელი“. ამავე სათაურის მიხედვით, დავითი ყოფილა ქართლისა და აფხაზეთის ორმოცდამეთხუთმეტე მეფე. სათაურის პირველი სტრიქონის გასწვრივ აშიაზე გადამწერის ხელით სწერია: „ბ^ზ დავით“. ამავე გვერდზე სხვა ხელით აშიაზე: „დავით აღმაშენებელი მეფეთ იქმნა ქ^ტს აქათ წელსა ჩ^ზთ“. იმავე გვერდზე ტექსტში ნახსენები კარნუ ქალაქის გასწვრივ აშიაზე: „კარნუ არზრუმია“ 108r. 111r-ზე მინაწერია ტექსტის ხელით, მისი ნაწილი ანეკდალ ჩამოჭრილია: „ვაი რა... ავ ცნობ... თავის თ[ავის]... ნდობა... რჯული“. ეს მინაწერი გიორგი მეფის ვეჟინში სანადიროდ წასვლის თხრობის გასწვრივ არის.

ისევე, როგორც R-ში, ფურცლის ზედა აშიებს დავითის გამეფების აღწერამდე გასდევს ზედა-წარწერილები: „გიორგი ბაგრატიანი“

(108v—112r), ხოლო შემდეგ მიჰყვება ზედა-წარწერილი: „დავით (ფურცელთა უკანა მხარეს) აღმაშენებელი“ (წინა მხარეს).

მინაწერი „მთარგმანებულთა“ შესახებ, რომელიც R-ში აშიაზე გვხვდება, D-ში უკვე ტექსტშია შეტანილი ოდნავ შეცვლილი სახით: „ხ ამისა ჟამთა შინა იყუნეს მთარგმანებელნი წიგნთანი ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოანე ტაიჭის ძე ქრისტეს აქათ ჩროდ“ 118r.

ვახტანგისეული რედაქციის სხვა ნუსხათაგან განსხვავებით D-ში აქა-იქ ჩამატებულია თითო-ოროლა სიტყვა, რომელთა რაიმე განსხვავებული რედაქციისაგან მომდინარედ ჩათვლა ძნელია. ეს სიტყვები თვით გადამწერის მიერ უნდა იყოს ნახმარი თხრობის დასაკონკრეტებლად ჩართული: ასეთების მაგალითია მეფის სახელის არათვინის ჩამატება ტექსტში: მოსცეს მეფესა დავითს 115v; აღხუნა მეფემან დავით იქვე, და სხვ. ასევე, კვირიკეს სახელს უმატებს სიტყვებს: „მეფე კახეთისა“ 114v, თუმცა კონტექსტი ცხადია და ეს სიტყვები არ არის საჭირო. ასეთივე ჩანართებია: ესმაცა მათგან სიტყუა ესე ვითარმედ 109r. შარვანში ლაშქრობის შემდეგ ჩამოტანილი ალაფის დასახელებისას კვლავ დამატებულია სიტყვა: წარმოიღო ტყუე და ალაფი ურიცხვ შარვანელთათა 118v.

T (ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა ფონდისა, M 24, ძველი შიფრები: G1, M13): ერთად-ერთია ვახტანგის რედაქციის ხელნაწერთა შორის, რომელიც ნუსხური ხელით არის დაწერილი. ამ გარემოებას იმით ხსნიან, რომ ნუსხა საეკლესიო წრეებში ჩანს გადაწერილი [5, გვ. 167]. ხელნაწერის გადაწერის დროისა და მისი ვახტანგისეული რედაქციის სხვა ხელნაწერებთან მიმართების შესახებ აზრთა ერთიანობა არ არის [5, გვ. 157 და შემდ.]; ჩვენთვის არსებითია ის, რომ ისტორიკოსის თხზულება ამ ხელნაწერში ვახტანგისეული რედაქციისა არის. მას ხელნაწერში უჭირავს 161v—187v. სათაური ვრცელია და (ორთოგრაფიულ სხვაობათა გამოკლებით) ემთხვევა R-სას.

T-ში ცნობა „მთარგმანებულთა“ შესახებ არ არის არც აშიაზე, როგორც R-ში, არც ტექსტში, როგორც D-ში (შდრ. T 170r—v). არ არის არც D-ს ჩანართი ანისის საყდრის განახლებისა და კატრონიტეა საფლავის შესახებ (შდრ. T 176v): T-ში არის ერთი ჩანართი, რომელიც არცერთ სხვა ნუსხაში არ არის: იქ, სადაც იწყება თხრობა საეკლესიო რეფორმის შესახებ, იქმნებოდა სიტყვას მოსდევს ჩამატების ნიშანი, ხოლო ზემოთ, სტრიქონებს შუა, წვრილად ჩაწერილია: „რ გარდაიცვლა კზ გბრლ საფარელი და დაჯდა კზდ იე“ 166v. ეს არის ერთ-ერთი საეკლესიო ხასიათის დამატებით ცნობა-

თავან, რომლებიც საზოგადოდ არის შეტანილი T-ში [5, გვ. 164]. ამას თავის დროზე ყურადღება მიაქცია მ. ბროსემაც, რომელმაც მიუთითა, რომ ჩანართი ავსებს კათალიკოსთა სიას [94, გვ. 354, შენ. 3]. ამ ერთი ჩანართის გარდა, თხზულების ტექსტი ნაწერია სუფთად, შესწორებებისა და ჩამატებების გარეშე.

ტექსტის დადგენის საკითხები

ხელნაწერთა მიმოხილვიდან ჩანს, რომ უძველეს და ყველაზე მნიშვნელოვან ნუსხებშიც კი ტექსტი დავითის ისტორიკოსის თხზულებისა საკმაოდ შერყენილია. დამახინჯებულია როგორც ცალკეული სიტყვები, ისე ტექსტის მონაკვეთებიც, ზოგჯერ საკმაოდ ვრცელი; ნუსხებში ტექსტის მოცულობაც არ არის ერთგვარი (არ ვგულისხმობთ კლებას ხელნაწერის დაზიანების გამო). ხშირად რომელიმე სიტყვა ან წინადადება, რომელიც არის რომელსამე ნუსხაში ან ნუსხათა ჯგუფში, მეორეში ამოღებულია და სხვ.

თხზულების ავტორისეული ტექსტის შეცვლისა და შერყვნის მიზეზთა შორის შეიძლება დავასახელოთ:

ნუსხურად ნაწერი ტექსტის მცდარი ამოკითხვა, ქარაგმების არასწორი გახსნა;

მცდარი, გვიანდელი ან ქართულ ენაში საზოგადოდ არარსებული ფორმების შემოტანა ტექსტში;

გადამწერთათვის გაუგებარი სიტყვების შეცვლა მსგავსი გრაფიკისა ან ბგერადობის მქონე ლექსიკური ერთეულებით, რაც პირველადი ტექსტის ამა თუ იმ მონაკვეთს ზოგჯერ სრულიად უცელის შინაარსს;

რთული სინტაქსური კონსტრუქციების გამარტივება, სიტყვების გამოკლება, ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური გამეორებებისა და სინონიმური პარალელიზმის „გახლეჩა“;

ტექსტის დამახინჯება და შეკვეცა ნაწარმოებისათვის დამახასიათებელი ლიტერატურული (ძირითადად ბიბლიური) პარალელების არასწორად გაგების გამო და სხვ.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თხზულების ამა თუ იმ ადგილის გაგებისა და შესწორებისათვის ზოგჯერ ერთდროულად არის გასათვალისწინებელი რამდენიმე ასეთი შესაძლებლობა შემოთ ჩამოთვლილთაგან.

ნაწარმოების გამოსაცემად მომზადების დროს ჩატარებული დაკვირვება ტექსტზე, მის ენასა და მხატვრულ-სტილისტურ თავისებურებებზე საშუალებას გვაძლევს მკითხველს შევთავაზოთ ზოგი-

ერთი მოსაზრება ტექსტის ამა თუ იმ მონაკვეთისა თუ ცალკეული სიტყვის შესახებ.

ლექსიკა

მასლათა თუ მისეულითა?

ისტორიკოსის თხზულებაში ერთ-ერთი ადგილი, უკანასკნელი გამოცემის მიხედვით, ასე იკითხება: „მას წელსა მოვიდა ძალი სულ-ტანისა და ყოველი თურქობა, კაცი ვითარ ასი ათასი, უგრძნეულად სიმარჯჯთა, ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგევს ტაძრეულითა. ცნა რა მიმწუხრი მოსლვა მათი თრიალეთს, ღამე ყოველ წარვიდა მას-ლათა კაცითა ათასხუთასითა, რამეთუ ესეოდენა დახუდეს მას შინა-შე“ [ქც², გვ. 332]. ეგვე ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ზოგიერთ ვარიანტულ სხვაობას გვიჩვენებს, მაგრამ „წარვიდა მასლათა კაცითა ათას ხუთასითა“ იქაც ისევე არის დაბეჭდილი [ქც¹, გვ. 245].

მასლათა სიტყვის მნიშვნელობა მთლად ნათელი არ არის. იგი სულ სხვადასხვაგვარად არის განმარტებული; მ. ბროსეს იგი ადგილის სახელწოდებად მიუჩნევია და შესაბამისად უთარგმნია: *marcha tout la nuit vers Maslatha* [94, გვ. 359]. მ. საბინინის რუსულ ტექსტში ამ სიტყვის ფარდად საერთოდ არაფერი ჩანს [92, გვ. 120]. მ. წერეთლის გერმანული თარგმანიდან ჩანს, რომ მას სიტყვა გაუგია ასე: 'ჩუმად, იდუმალ', რადგან თარგმანში ვკითხულობთ: heimlich [95, გვ. 55] გ. პეჩის თარგმანის მიხედვით, მასლათა აგრეთვე გეოგრაფიული პუნქტია: *marschierte er... auf Maslani zu* [96, გვ. 410]. ასეთი ფორმა სახელისა ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემას ემყარება, რადგან ეს სიტყვა საკუთარ სახელთა საძიებელში არის შეტანილი ასეთი ფორმით: მასლანი (აგარანი — აგართა ტიპის სახელთა ანალოგიით) და მითითებულია, ოღონდ კითხვის ნიშნით, რომ იგი გეოგრაფიული სახელწოდებაა [ქც², გვ. 411].

მასლათა ყველა ნუსხისათვის საერთო იკითხვისი არ არის. ძველ ხელნაწერთაგან იგი დადასტურებულია მხოლოდ A-ში. CMQM-ში იგი გამოტოვებულია.

„ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანში, შესაბამის ადგილზე ნახსენებია მხოლოდ თრიალეთი: „ამ დროს ილაშქრა ათათა-სამდე თურქმა თრიალეთს. ხოლო დავითი ნაჭარმაგევს იყო. როცა მოესმა მათ შესახებ, წამოვიდა მათკენ მთელი ღამე მცირედი ღამ-ქრით და განთიადის ჟამიდან საღამომდის დაამარცხა ისინი“ [82, გვ. 242]. ვახუშტი ბაგრატიონის ისტორიაში კი. ეგვე ამბავი ასეა აღწერილი: „შემდგომად თრიალეთს მოვიდა თურქობა სულტნისა სჩ სპანი, ქსა ჩრე, ქართულსა ტლე. სცნა მეფემან ნაჭარმაგევს

მდგომიან, ჩუ ტაძრეულითა სპითა მიეგება და პირველსავე ბრძოლასა ივლტოდნენ თურქნი“ [81, გვ. 157].

მოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, რომ ამ წყაროთა ტექსტი მასლათა სიტყვის მნიშვნელობის დასადგენად არაფერს იძლევა. სომხური თარგმანი მიახლოებით გადმოსცემს ლაშქრის რაოდენობას, რომელიც დედანში ზუსტად არის დასახელებული. ვახუშტის ტექსტში ტაძრეულითა გადმოტანილია ისტორიკოსის თხზულების წინამავალი წინადადებიდან — („ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგვეს ტაძრეულითა“), თანაც საგარაუდოა, რომ ასეთი პარაფრაზი პირველადი ტექსტის შინაარსს მთლად ზუსტად ვერ გადმოსცემს. უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ არც ივ. ჯავახიშვილს მოუცია მასლათა სიტყვის რაიმე ინტერპრეტაცია. იგი ამბობს: „ისინიც უჩუმრეი „უგრძნეულად“ შემოვიდნენ საქართველოში, მაგრამ მაინც შეუტყეს და დავით აღმაშენებელს, რომელიც მაშინ ნაჭარმაგვეს იღვა, მოახსენეს. მეფემ რომ ეს ამბავი შელამებისას „მიმწუხრ“ შეიტყო, დაუყოვნებლივ იმ 1500 ჯარისკაცითურთ, რომელიც კი იმ უამად შეესწრო იქვე, თრიალეთისაკენ გაემგზავრა და მთელ ღამეს გზაში იყო“ [42, გვ. 197]. აქედან ჩანს, რომ ი. ჯავახიშვილი მარიამისეული ტექსტის იკითხვისს არჩევს. საყურადღებოა ისიც, რომ მასლათა, როგორც გეოგრაფიული პუნქტის აღმნიშვნელი სახელწოდება, საზოგადოდ არ ჩანს ქართულ წყაროებში. იგი არ არის, მაგალითად, ვახუშტის გეოგრაფიაში. არ არის ცნობილი არც მსგავსი სიტყვა იმ მნიშვნელობით, რომელიც გერმანულ თარგმანშია ნაგულისხმევი.

ჩვენი ვარაუდით, ხელნაწერთა ერთ ნაწილში მასლათა ნუსხურად ნაწერი ავტორისეული ტექსტის შერყვნის შედეგი უნდა იყოს. ტექსტში უნდა ყოფილიყო დაქარაგმებული დაწერილობა, რომლის სწორი წაკითხვა არის მისეულითა; მასლათა ქარაგმის არასწორი გახსნის შედეგად არის მიღებული (მსლთა ან მსლთითა).

ნაცვალსახელები ჩემი, შენი, მისი და სხვ. ქართულში ძველთაგანვე აწარმოებს ახალ ფუძეებს სხვადასხვა აფიქსებისა ან აფიქსის ფუნქციით გამოყენებული თანდებულების მეშვეობით [29, გვ. 116]. -ეულ აფიქსით ნაწარმოები ფორმები, რომლებიც აღნიშნავენ წარმომავლობას პირისაგან, მის კუთვნილებას, მისგან მოცემულს და ა. შ., ძველ ქართულში საკმაოდ არის გავრცელებული; მაგალითად, მეათე საუკუნის ცნობილი მოღვაწე იოანე-ზოსიმე, რომელსაც ხელახლა შეუმოსავს სინური მრავალთავის ხელნაწერი, თავის ანდერაშში წერს: „მე ფრად ცოდვილი იოვანე და მიქაელ... და ყოველნივე ჩუენეულნი ცოცხალნი და მიცვალეულნი“ [74, გვ. 373]. ბევრია ამგვარად წარმოქმნილი ლექსიკური ერთეულები „ვეფხისტყაოსანში“: „მაგა ცხენსა ჩემეულსა წამოასწრებს კართა ვერა

1405; „რა მნახო, შენცა გეამოს, შენეულითა მშვენოდეს 499; შენეულინივე რიდენი ებურნეს 580; მასვე ცხენსა შენეულსა ზის 1001; აჰა, ინიშნე ნიშანი შენეულისა რიდისა 1309; ბოძება მისეულისა სრულისა საკარგავისა 339; მისეულთა წესთა ქცევა მიჩნდა ზარად 341; ვეგ სამხრე მისეული 896; მისეულთავე რიდეთა ნაკვეთი გამიგზავნია 1291; ცნეს ნაქმრად ტარიელისად, თქვეს — საქმე არს მისეული 1418; საქურჭლენი მათეულინი დიდნი ნახნა 1047“.

ასეთივე წარმოების სიტყვები უფრო გვიანაც გვხვდება: „რუსუდანიანში“ ვკითხულობთ: „მოართვა... მოაჰსენა... ჩემეულად ეს გქონდესო“ [72, გვ. 145].

დაბოლოს, უნდა შეინიშნოს, რომ მსგავსი წარმოება დღესაც გვაქვს ქართულ ენაში. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მისეული მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ მაგალითით არის დადასტურებული, მაგრამ შენეულ-ისათვის ერთ-ერთი დამოწმება თანამედროვე ნაწარმოებიდან არის. ცოცხალია მსგავსი წარმოება დიალექტებშიც: მაგალითი მოგვყავს თანამედროვე ეთნოგრაფიული მასალიდან, თუშის მეტყველებიდან: „აშალეს და მაშინვე ვიცანი ჩემეული ცხვარი“ [34, გვ. 47].

ზემოთ მოყვანილი მაგალიტები ცხადყოფს, რომ -ეულ სუფიქსით წარმოებული სახელები ქართულ ენაში საკმაოდ ფართო გავრცელებულობისაა უძველესი დროიდან დღემდე: ამავე მაგალიტების მიხედვით ჩანს, რომ მსგავსად ნაწარმოებ სიტყვათა ერთ-ერთი მნიშვნელობა არის კუთვნილების აღნიშვნა.

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში სავარაუდებელია მასლათას ნაცვლად მისეულითა: წარვიდა მისეულითა კაცითა ათასხუთასითა; ასეთი იკითხვისი შინაარსობრივადაც გამართლებულია, რადგან მას მხარს უჭერს კონტექსტი: დავითმა წაიყვანა თან თავისი 1500 კაცი, რადგან მხოლოდ „ესეოდენნი დახუდეს მას შინაშე“

დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში საზოგადოდ ბევრია წარმოქმნილი ფუძეები, ამიტომ მისეული ავტორის სტილისათვის უცხო არ ჩანს. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება კიდევ შეინიშნოს შემდეგი: ამავე ნაწარმოებში ყვიჩაყთა საქართველოში დასახლების შესახებ ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ვკითხულობთ: „ხოლო ყვიჩაყნი დააყენნა ადგილთა მათ მარჯუეთა“ [ქც², გვ. 337]. მათ არის აგრეთვე მ. ბროსეს გამოცემაში. ვარიანტები: სამთოდ MQM, სამათოდ C, მათთა და სხვებში. ივ. ჭავჭავიძის ეს ციტატა „ქართველი ერის ისტორიაში“ მოჰყავს შემდეგი სახით: „ადგილთა სამათოდ მარჯუეთა“ [42, გვ. 200]. როგორც ჩანს, ეს იყო ივ. ჭავჭავიძის

კონიექტურა, რომელსაც მხარი დაუჭირა მოგვიანებით (1923 წ.) აღმოჩენილმა ჭალაშვილისეული (C) ნუსხის ჩვენებამ.

სამათოდ ტიპის წარმოება აგრეთვე საკმაოდ ხშირია ქართულ ენაში. სანიმუშოდ შეიძლება დავიმოწმოთ ანალოგიური მაგალითები „ვეფხისტყაოსნიდან“ — დანიშნულების სახელები, ნაწარმოები სა-ო კონფიქსით სხვადასხვა ნაცვალსახელებიდან [29, გვ. 134]: ლხინი საჩემო მაგას არ შეეწონების 610; აწცა მიცოდი საშენოღ 416; თუ მოგცემ შვილსა სამისოდ 517; ეგონა სამისოდ რამე ზიანი 1278; სამათო თავისი წარმოების მიხედვით სრულიად ბუნებრივი ჩანს დავითის ისტორიკოსის ტექსტში. ამრიგად, ზემოხსენებული ადგილისათვის სწორად უნდა იქნეს მიჩნეული ი. ჯავახიშვილის მოწოდებული კონიექტურა: „ყვიჩაყნი დაყენნა ადგილთა სამათოდ მარჯუთა“. ასეთი იკითხვისი გამართლებულია აზრობრივად. ისტორიკოსი სავანგებოდ აღნიშნავს, რომ დავითს ყვიჩაყბისათვის მათთვის ვარგისი „მარჯუე“ ადგილები შეურჩევია.

ორი „ამირას“ სახელი თხზულებაში

თხზულების დასაწყისში ნახსენებია ორი თურქი მხედართმთავარი — საქართველოს დალაშქერის მონაწილენი. A ნუსხაში მათ შესახებ ნათქვამია: „მათ უკუე ლაშქართა, ესევეთართა ალაფთა საესეთა მიმავალთა, წინა დაემთხუიენეს ამირანი დიდნი, იასი ვინმე და ბუქლუშ, მათ თანა სიმრავლე ურიცხუი თურქთა, საბერძნეთსა მიმავალთა“ [76, გვ. 201]. (იასი ვინმე ასეა CMQmRT).

ზემოხსენებულ პირთა სახელებისათვის „ქართლის ცხოვრების“ გამრცემაში ს. ყაუხჩიშვილს ძირითად ტექსტში A-ს იკითხვისები აქვს დატოვებული. სხვა ვარიანტები ამავე გამოცემის მიხედვით შემდეგია: იასი ვინმე] იასი ბარი B, იასი პასი p, პასიასი d, ვინმე იასი D. ბუქლუშ] ბუქლუბ a (სომხური თარგმანი. მ. შ.), ბუღლუჟ C, ბუქლოშ Mm, ბუქობ b, ბუქლობ სხვებში. Q-ში, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილი არ იცნობდა, გვაქვს: იასი ვინმე და ბუქლოშ (როგორც Mm-ში). სომხურ თარგმანში, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ნახსენებია მხოლოდ ერთი ამ „ამირათაგან“, ვახუშტის ისტორიაში კი მათ იასი და ბუქლობა (ვარ. ბუქლობ b, ბუქლობა Rdyz) ეწოდება [81, გვ. 154]. მ. ბროსეს გამოცემაში იასი ვინმე და ბუქლობ გვხვდება [ქც¹, გვ. 237]; იგივე აქვს გამოვრებული მ. საბინინს [73, გვ. 389], ხოლო ფრანგულ თარგმანში მ. ბროსემ ეს სახელები Iasi და Boujgob [94, გვ. 346] ფორმით გადმოსცა. დავითას ისტორიკოსის თხზულების წერეთლის-ულ თარგმანში მოხსენებული არაა ein gewisser Iassi und Bujgosch

[95, გვ. 47]. გ. პეჩის თარგმანშიც ზათ *ein gewisser Jassi und Buschgusch* ეწოდება [96, გვ. 396].

თურქ „ამირათა“ სახელების სხვადასხვაგვარი გადმოცემა „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში საჭიროდ ხდის ამ სახელთა სწორი ფორმის გარკვევას. სხვა ქართულ წყაროებში ცნობები მათ შესახებ არ ჩანს. ნ. შენგელია აღნიშნავს, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ნახსენები პირები სპეციალურ ლიტერატურაში აბუ იაყუბისა და ისაბორის სახელით არიან ცნობილნი. [39, გვ. 309], ხოლო მის მიერ დამოწმებულ თანამედროვე თურქ ისტორიკოსთა ნაშრომებში ჩვენთვის საინტერესო პირთა სახელები შემდეგი ფორმით არის გადმოცემული: *Ebn̄ Jakūb* და *Isa Bōri an̄ Isa Bōrū* [35, გვ. 505] იმ პირველწყაროებში, რომელთაც თურქი ისტორიკოსები ასახელებენ (ესენია „ქართლის ცხოვრება“, მათეოს ურჰაელის, მუნეჯიმბაშისა და ქესრევი თებრიზის თხზულებები), ამ სახელების დაქებნა გაჭირდა. გამორიცხული არ არის, რომ, მითითებულის გარდა, ავტორებს ხელი მიუწვდებოდათ სხვა წყაროებზეც, კერძოდ, XVII ს. თურქი ისტორიკოსის მუნეჯიმბაშის თხზულების არაბულ დედანზე, რომელიც ჭერჯერობით გამოუქვეყნებელი უნდა იყოს. მიუხედავად ამისა, თანამედროვე თურქ ავტორთა მიერ დამოწმებული სახელებისა და ქართულ ნუსხათა სხვადასხვა ვარიანტების შეპირისპირება, ვფიქრობთ, საშუალებას იძლევა ვარაუდით მაინც აღვადგინოთ დავითის ისტორიკოსის მიერ თავდაპირველად ნახმარი უფრო სწორი ფორმები, რომლებიც გვიანდელ ნუსხებში უთუოდ შერყვნილია გადამწერთა მიერ.

ანასეული ნუსხის ბუჟდუშ და მისი ვარიანტები სხვა ნუსხებში უნდა გადმოსცემდეს იმ სახელს, რომელიც თურქულ წყაროებში *Ebn̄ Jakūb*-ის ფორმით არის მოცემული. მუსლიმანურ სამყაროში საკმაოდ ხშირი ხმარებისა არის სახელები, რომელთა შემადგენლობაში შედის აბუ (არაბული ابي 'ამა'). ცოცხალ მეტყველებაში იგი ხშირად შეკვეცილი ფორმით გვხვდება: მსგავსი მაგალითები სხვადასხვა ენაში არის დადასტურებული. თავკიდური ხმოვანი (a←'a) იკარგება, რაც ჩანს დაწერილობაში. მაგ., ابو على سينا — ბუ ალი სინა. სომხურ წყაროებშიც გვხვდება მსგავსი რამ. საკუთარი სახელი აბუ საიდი გადმოცემულია ასე: *Պուսაխო, Պուսაխո, Մուսախო* [34 გვ. 506].

ზოგიერთი ქართული საკუთარი სახელიც გვიჩვენებს, რომ ამგვარი მოვლენა ქართული სინამდვილისათვისაც დასაშვებად უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა ამგვარი შედგენილობის საკუთარი სახელები ქარ-

თულში არც თუ ძალზე ბევრია. მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ნახსენები აბუ ლასადი [90, გვ. ნა] და იოვანე მთაწმიდლის სიმამრი აბუჰარბი [60, გვ. 16]. ამ სახელებში არაბული აბუ სიტყვა სრული ფორმით დასტურდება, მაგრამ სხვაგან იგი შეკვეცილი სახით გვხვდება: XIII საუკუნის ჰიმნოგრაფის არსენ ბულმაისიმის გვარში პატრონიმად, საიდნაც გვარსახელია ნაწარმოები, არაბული წარმოშობის ბულ-მაისიმ უნდა ვივარაუდოთ (მ.უხენდავად იმისა, რომ საკუთრივ ამოსავალი არაბული სახელის დადგენა ჰქირს ფონეტიკური ცვლილებების გამო).

'abū-ja'qub სახელის ორი ერთმანეთის მომდევნო თანხმოვანი (ღ) და ე (ქ) ქართულ წარმოთქმაში ერთი ბგერით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, მით უმეტეს თუ ვივარაუდებთ, რომ იგი სპარსულის მეშვეობით არის შემოსული. აქ კი სემიტური '-ს დაკარგვა წარმოთქმაში ჩვეულებრივია (ისევე, როგორც ბერძნულში; შდრ. Ιαχαβ, რომელიც იმავე საერთო-სემიტური ძირიდან ნაწარმოები სახელის გადმოცემას წარმოადგენს და ქართულში იაკობ ფორმით არის შემოსული). არაბულ-სპარსული გზით შემოსულ სიტყვებში (ღ) -ს შესაბამისად, როგორც ცნობილია, კ და ყ გვაქვს. ამასთან, ნ. მარის ვარაუდით, ყ უფრო გვიანდელია. ამრიგად, 'abūja'qub სახელის შემოსვლა ქართულში სავსებით კანონზომიერია ბუიაკუბ ფორმით. სავარაუდოა, რომ სწორედ ეს არის დავითის ისტორიკოსის მიერ ნახმარი სახელი, მით უმეტეს, რომ მის მიერ მოთხრობილი ამბების მომსწრე და მხილველ პირს იგი უთუოდ ზეპირი გზით უნდა ჰქონოდა შეთვისებული. ავტორისეული ბუიაკუბ გადამწერთა მიერ იქნა შეცვლილი. მან განიცადა როგორც უცხო სახელთა დაწერილობაში ესოდენ ხშირი გრაფიკული დამახინჯებები, ისე ფონეტიკური ცვლილებებიც. ორი მკვლერი ბ-ს გავლენით ყ→ღ, ხოლო ია→(ია)→უა ბუიაკუბ→ბუიადუბ→ბუქადუბ→ბუქლუბ ფონეტიკური ვარიანტებია, ბ/შ და უ/ო კი გრაფიკული ხასიათისა არის. ანასეულ ნუსხაში, სადაც საზოგადოდ ხშირია სავარაუდო ნუსხური დედნიდან გადაწერილი გრაფიკულად მსგავსი ასოების არასწორად ამოკითხვის გამო დაშვებული შეცდომები, ამ შემთხვევაშიც დამახინჯებული ფორმა გვხვდება: შ ბ-ს მაგიერ, უფრო გვიანდელ ხელნაწერებში კი შედარებით სწორი ფორმა არის მოცემული: ბუქლობ. ოლონდ, საფიქრებელია, ავტორისეული ფორმა სახელისა ადრევე უნდა შეცვლილიყო, რადგან ასეთი ვარიანტი არის დამოწმებული ძველ სომხურ თარგმანში, რომელიც ადრე არის ნათარგმნი (მისი უძველესი ხელნაწერი 1279—1311 წლებისა).

თურქულ წყაროებში ნახსენები მეორე სახელი Isa Bōri არაბულ-თურქული წარმომავლობისაა, მისი პირველი ნაწილია عيسى, რომელიც, როგორც იესუ ქრისტეს სახელის არაბული ფორმა, ქართულ ძეგლებში გვხვდება: „აბდულმესიანში“ და თეიმურაზ პირველის პოემაში („წამება ქეთევანისა“) „ვერ გამომიხსნას ის ა მ ა ნ“ (სტრ. 26). შესაძლოა ვივარაუდოთ ამოსავლად ის ა ნ ე ს ა ფორმა. ცვლილება გადამწერების ხელში კონტამინაციის გზით უნდა მომხდარიყო — ი ა კ ო ბ, ი ე ს ე და მსგავს სახელთა ანალოგიით. თურქი „ამირას“ სახელის მეორე ნაწილი არის საერთო-თურქული სიტყვა, რომელიც ეტიმოლოგიურად 'მგელს' ნიშნავს და რომელიც სხვადასხვა ქვეყნების მქონეა თურქულ ენებში: bōri, hūri, bāra, pōrā და სხვა. იგი დღესაც იხმარება საკუთარ სახელად. ზეპირი გზით შეთვისებული ამ სახელის ფორმა შესაძლოა ყოფილიყო ბ ო რ ი ა ნ ბ ა რ ი; ი ფუძისეულია; ამოსავალ ფორმასთან ახლოა B ხელნაწერის პ ა რ ი (ნაკლებ მოსალოდნელია არაბული عرو; დაწერილობის შესაბამისი ბ უ რ ი). ეს უკანასკნელი მ. ბროსეს ი ა ს ი სახელის განმეორებულ დაწერილობად მიუჩნევია, ამიტომაც ფრანგულ თარგმანში მხოლოდ Iasi დაუწერია [94, გვ. 346]. რაც შეეხება ვ ი ნ მ ე სიტყვას, იგი გადამწერის ჩამატებულია: მას დაუწერია ქართულ სინამდვილეში ცნობილი სახელისათვის მიმსგავსებული ი ა ს ი და სახელის მეორე, გაუგებარი ნაწილის განსამარტავად შეუნიშნავს: „იასი ვინმე“, ესე იგი ვილაცა იასიო.

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ზემოხსენებული შერყვნილი ადგილი ასე უნდა გაიმართოს: წინა დაემთხვევნეს ამირანი დიდნი, ის[ა ბ]არი და [ა]ბუ[იყ]უბ (ან, რაც უფრო მოსალოდნელი იყო ჩვენს ტექსტში: ბუ-იაღუბ) 5¹. ასეც არის გასწორებული ჩვენს გამოცემაში.

გეგენია

ეს სიტყვა თხზულებაში არცერთი გამოცემის მიხედვით ტექსტში შეტანილი არ არის. მხედველობაში გვაქვს შემდეგი ადგილი: „ანუ რასათვის ქადაგებულ არიან სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთათჳს ჭეშმარიტად, ზოლო საშინელებანი ურჩთა და უღირსთათჳს?“ [ქც², გვ. 359]. შინაარსის მიხედვით, აქ ჩანს „შუებათა და ნეტარებათა“ დაპირისპირება „საშინელებებთან“. პირველი განკუთვნილია „ღმრთისა ნების მყოფელ-

¹ რიცხვები აღნიშნავს (აქ და ქვემოთ) ჩვენი გამოცემის ტექსტის პარაგრაფებს.

თათჳს“, ხოლო მეორე „ურჩთა და უღირსთათჳს“. ღვთის ნების მყოფელთ ელით სამოთხე, რომელიც ისტორიკოსის ტექსტში ორჯერ არის ნახსენები, როგორც სამოთხე და როგორც სასუფეველი. ორივე ეს სიტყვა უძველესი დროიდანვეა ქართულში დადასტურებული: სასუფეველი გვხვდება ხანმეტ ტექსტებში: მოგელოს თქუენგან სასუფეველი ღმრთისაჲ მ. 21, 43 [89, გვ. 52] უძველეს ქართულ წყაროებში იგი აღრევე აღნიშნავს ღმერთის საბრძანებელს (ἄσπασε:α τῶν Θείων), ესე იგი სამოთხეს. უკანასკნელი სიტყვა თავისი პირველადი მნიშვნელობით არის 'ბალი': „ვიქმენ მე მტილები და სამოთხები“. ეკლ. 2,5 — ოშკის ნუსხა 978 წ ('πειρησθε μοι αχπεισθε ἄσπασθε:σθουε) ეს სიტყვა (სამოთხე, ესე იგი ბალი, სადაც მოთხეა ანუ 'სიარული, სვლა' შეიძლება), აღრევე იძენს ქართულში დღევანდელ მნიშვნელობას.

ღვთის ისტორიკოსის თხზულებაში სასუფეველი და სამოთხე სინონიმებია. სინონიმთა ხმარება ქმნის სტილისტურ პარალელიზმს, რომელიც ესოდენ ხშირია თხზულებაში (მის შესახებ ქვეშოთ საგანგებოდ არის მსჯელობა).

ამრიგად, ღვთისმოსავთ ელით სამოთხის შვება-ნეტარებანი, ხოლო მისი ნების უარყოფელთ — საშინელებანი. ამგვარი წაკითხვა ტექსტისა აშკარად არღვევს სიმეტრიას. მოსალოდნელი იყო, რომ სამოთხესთან ნახსენები ყოფილიყო ჯოჯოხეთიც და დაპირისპირებაც სრული იქნებოდა: სამოთხის შვებანი და ჯოჯოხეთის საშინელებანი. იმ ნუსხებში, რომლებიც მ. ბროსეს ხელთ იყო, შესაბამისი სიტყვა არ არის, სხვა ნუსხები კი საშუალებას გვაძლევს ტექსტში აღვადგინოთ ავტორის მიერ ჯოჯოხეთის აღსანიშნავად ნახმარი სინონიმური სიტყვა. შესაბამის ადგილას ნუსხებში გვაქვს: საშინელებანი გაენიისანი M, ს. გაენიისნი Q, ს. გაენიისანი m. მ. წერეთელმა სწორად ამოიცნო Mm-ის დამახინჯებულ ფორმებში ძველი ქართულის კარგად ცნობილი სიტყვა გეჰენია, რაც მისი თარგმანიდან ჩანს: Schrecknisse der Gehenna [95, გვ. 70]. გ. პეჩის გერმანულ თარგმანში ეს სიტყვა არ არის [96, გვ. 440].

გეჰენია ძალიან აღრეა ქართულში ნასესხები (შდრ. ბერძნული Γέεννα) და დადასტურებულია უკვე ხანმეტ ტექსტებში: „განხერნეთ სასჯელსა გეჰენიაჲსასა“ მ. 23, 33 [89, გვ. 55]. ჯოჯოხეთი, რომელიც შემდგომ შინაარსის მიხედვით თითქმის მთლიანად ცვლის გეჰენია სიტყვას, ძველ თარგმანებში, როგორც ჩანს სემანტიკურად მინც სხვაობს. იგი ჩვეულებრივ ჭიჭი სიტყვის ფარდია ძველ ოთხთავებში.

ამრიგად, MQM-ის ვარიანტები. ტექსტში ავტორისეული გეგმების სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა. ს. ყაუხჩიშვილი კი თავის გამოცემაში დაეყრდნო A-ს ჩვენებას, სადაც ეს სიტყვა ამოღებულია. A-ს მისდევს RDT.

ყურადღება უნდა მიექცეს ქადაგებულ სიტყვასაც. ეს ფორმაც ARDT ნუსხებშია, ხოლო MQM-ს შესაბამისი იკითხვისია ქადაგებულა, მოცემულ კონტექსტში სწორედ ეს უკანასკნელი უნდა მივიჩნიოთ შინაარსეულად უფრო მისაღებად. მართლაც, ტექსტის განსახილველ მონაკვეთში ლაპარაკია არა იმაზე, რაც ქადაგებულია, არამედ იმაზე, რაც ელის მომავალში ერთი მხრივ — ღვთისმოსავეებს და მეორე მხრივ — ღვთის ნების უარყოფლებს. ასეთ კონტექსტში კი შინაარსს უფრო მიესადაგება ქადაგებული. ვნებითი გვარის ეს მიმღეობა ქართულში ნიშნავს, 'ლოტქმულს, დაპირებულს, მოსალოდნელს', როგორც კარგს, ისე ცუდს. სიტყვის მნიშვნელობის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ ილ. აბულაძის ლექსიკონში დამოწმებული ციტატა ისეთი ძეგლიდან, როგორიცაა „მამათა სწავლანი“: „უკუეთუ მზემან სინათლე გვქადა და არა ყო იგი საქმით, სიქადული ხოლო მისი ვერ განანათლებს სოფელსა“. ქადაგება დამუქრებასაც ანუ ცუდის დაპირებასაც აღნიშნავს, რაც სხვა მნიშვნელობებთან ერთად კარგად ჩანს „ვეფხისტყაოსნიდან“: ასმათ ლხინსა მიქადებდა 397; მაგრამ როცა განრისხებული ჭაშნაგირი ფატმანს დაემუქრა, ავთანდილმა გაკვირებით იკითხა: რას დაგექადა იგი ყმა? 1109.

მაგალითები გვიჩვენებს, რომ დავითის ისტორიკოსის ზემოთმოყვანილ ნაწყვეტში სწორედ ქადაგებულა ან ქადაგებულარი ან უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ იკითხვისად. მიმღეობასთან მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმით ხმარება XII ს. ძეგლში მოულოდნელი არ არის. შდრ. დამკუიდრებულან [Sin 11, X ს. გვ. 13v].

ზედმეტად მიგვაჩნია ტექსტის ამ მონაკვეთში სიტყვა ჭეშმარიტად, რომელიც არის ARDT-ში; იგი აზრობრივად ზედმეტია და გაუმართავ სიტყვაშეხამებას ქმნის. საფიქრებელია რომ იგი A-ში ჩართულია ღვთისმოსავი გადამწერის მიერ, როგორც ემოციური შექაჩილი, გამოთქმული სენტენციის დასადასტურებლად.

ზემოთმოყვანილის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთი ასეა გამართული: ანუ რაფსათუხს ქადაგებულან სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების-ყოფელთათუხს, ხოლო საშინელებანი გეჰენიაჰსანი ურჩთა და უღირსთათუხს? 95.

ერთ-ერთი ბოლოა ლტქებთან დავითს წყალდიდობის დროს მოხდდა: ეს ებრაელი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე არის გადმოცემული: „ვახაფთვლ განდიდნა მტკვარი, რომელ ნადინებსა ვერ დაეტოვ. ამისითა მინდობითა ჩადგეს თურქმანნი ბარდავს გულდებითა მამინ მოძამნა მეფემან ივინიცა და ალონს მტკუარსა გატურდა დაუზრავსა მას წყალსა“ [ქც², გვ. 340]. ჩვენს ყურადღებას ამყავდა იქცევს სიტყვა დაუზრავსა, რომელიც მ. ბროსეს გამოცემაში ამ სახით არის დაბეჭდილი: დაუჰაზრავსა მას [ქც¹, გვ. 249].

ფრანგულად ეს მონაკვეთი ასე ნათარგმნი: Au commencement du printemps le Mtcouar étant devenu si gros que ses eaux débordèrent de leur lit, les Turkomans, se fiant là-dessus, s'établirent négligemment à Barda. Le roi, qui en fuit enstruit, passa le Mtcouar à la nage, vers Alon, avec les Qiphtchaqs, tandis que l'état du fleuve empêchait que l'on ne se doutât de rien [94, გვ. 365]. ამ თარგმანის მიხედვით ჩანს, რომ ბროსეს დაუჰაზრავი პირდაპირ არ უთარგმნია. იგი წერს, რომ დიდი წყალდიდობის გამო თურქებს საშიშროების ეშვი არ ჰქონდათ.

ს. ყაუხჩიშვილის დაუზრავი კი გულისხმობს 'გაუყინავ, გამლღვარ წყალს'. ტექსტის გერმანულ თარგმანებში სწორედ ამ მნიშვნელობების შესაფერისი ლექსიკური ერთეულებია მოცემული: in dem eiskalten (შენ: Wörtl. zum Erfrieren bringenden) Wasser 'ყინულივით წყალში' [95, გვ. 59]; durchschwamm er mit den Kiwtchaken die Schmelzwasser der Mikuari 'გადაცურა... მტკერის გამლღვარი წყალი' [96, გვ. 418].

იმის გასარკვევად, თუ რომელი იკითხვისი შეიძლება მივიჩნიოთ უფრო სწორად, მივმართოთ ხელნაწერთა ჩვენებას: დაუზრავსა A („ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემაში შეცდომით: დაუზრავსა. ანასეული ნუსხის პუბლიკაციაში ტექსტის ფორმა სწორადაა გადმოცემული), დაუზრავსა C, დაჰუზრავს MQ და ჰუზრავსა mRT, ჰუზრავსა D. სხვა ნუსხათა ჩვენება ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მიხედვით, შემდეგია: დაჰუზრავს, და დაუჰაზრავსა.

ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ნეარაუდევი დაუზრავი, რომელიც გაუყინავს ნიშნავს, შინაარსეულად მიუღებლად უნდა მივიჩნიოთ. დავითის ისტორიკოსის ეპითეტები ყოველთვის ზუსტია და მარჯვედ მორგებული. მას არ დასჭირდებოდა უზარმაზარი წყალდიდობის აღწერის დროს საგანგებოდ იმის აღნიშვნა, რომ წყალი დაუზრავი, ანუ გაუყინავი იყო.

მ. ბროსეს გამოცემაში ნახმარი უკანონო და უკანონო (B-ს მიხედვით) წარმოადგენს ჰაზრ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახე-ლარი ზმნის უარყოფით მიმღობას.

ჰაზრი, როგორც ლექსიკური ერთეული, ძველ ქართულში იშ-ვიათია. იგი არ არის ოთხთავში, არც სინურ მრავალთავში, არ ჩანს იგი „ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების სიმფონიაში“ (ხელნაწე-რი მასალის მიხედვით), არ არის დადასტურებული არც „ქართლის ცხოვრების“ სიმფონიის I და II ნაკვეთებში.

თავიღური ჰ-ს არსებობა სიტყვაში მის უცხოურ წარმომავლო-ბას გვაფიქრებინებენ.

შესაძლოა, აქ გვქონდეს არაბული جهر 'ვარაული, მიხვედრა, ეჭვი'. მართალია, ქართულში არაბულიდან ნასესხებ სიტყვებში თავ-იღური h (ბგერა, აკუსტიკურად ქართული ჰ-ს ძსგავსი) და ჰრვეულებ-რივ იკარგება, მაგრამ საწინააღმდეგო შემთხვევებიც ცნობილია: ჰამო-ლი, ჰაჰამი, ჰუბუტი, ჰუთი [62^ა, გვ. 44, 85].

საინტერესოა ის ერთადერთი მაგალითი, რომელიც ი. აბულაძე აქვს მოყვანილი თავის „ლექსიკონში“: „რომელი-იგი უკეთურები-საგან უცხო არნ, იქვსა და ჰაზრისა არავე ადვილად მიმავალ არნ“. მაგალითი აღებულია XI ს. A 92 ხელნაწერიდან, რომელიც შეიცავს გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებას — „ათანასე ალექსანდრიელის შესხმას“. ბერძნულ დედანთან შედარება გვიჩვენებს, რომ ეფთჰმის თარგმანში ჰენდიადისი გვაქვს — მას ორი სიტყვით უთარგმნია დედ-ნისეული ერთი (ὑποσιεα) სიტყვა: იჭჳთა და ჰაზრითა, რაც მოწმობს, რომ იგი მათ სინონიმებად მიიჩნევს. იმავე თხზულების მეორე თარგმანში, რომელიც ეფრემ მცირეს ეკუთვნის, ქართული თარგმანი თითქმის სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ბერძნულს: „ბოროტ-მან მსწრაფლ აბრალის კეთილსაცა, ხოლო კეთილმან არცალათუ ბო-როტსა ადვილად, ვინამთგან სიბოროტედ არ განმზადებულ, არცა მე-ჭჳთა და ჰაზრისაგან ადვილ-სატაცო“. (ხელნაწ. A — 109, XII ს. 239).

მასალის მიმოხილვის გამო, საგანგებო კვლევა ჰაზრ სიტყვის თავ-დაპირველი მნიშვნელობისა და მისი ცვლილებისა ამჟამად არ ხერ-ხდება, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჰაზრი თავდაპირვე-ლად „ეჭვს, ვარაუდს, გუშანით მიხვედრილს“ აღნიშნავდა. ასეთი მნიშვნელობა ჩანს უფრო მოგვიანებითაც, არსენი იყალთოელის ნა-თარგმნ „ქრონოგრაფიკი“, სადაც ჰაზრი ცალკე ფუძედ გვხვდე-ბა და მისგან სხვა სიტყვებიც არის ნაწარმოები. ერთგან ნათქვამია ბალაამის წინასწარმეტყველების შესახებ: „ესე უფროჲსლა ჰაზრ არს ვიდრელა წინაჲსწარმეტყველება“ [83a, გვ. 114]. არსენის ჰაზრ სი-

ტყვით უთარგმნია *στωχασμδς* [93, გვ. 239]. იქვე ნათქვამია: ვერაგნა კაცნი მომავალთა საქმეთა წინა მ კ ა ზ რ ე არიან (*ααι θεοισι θεοφραποι τιν μελλουσιν καταστοχασται ενισ* [83^a, გვ. 239]. მაშასადამე, მ კ ა ზ რ ე არის 'დაახლოებით მცნობი, მიმხვედრი'.

იმავე კონტექსტში ნათქვამია: ველოვნებითი წინაფარმეტყულებდა (პირუტყვთა ბუნებითი წინასწარმეტყველებისაგან განსხვავებით. მ. შ.) არს მკურნალთა, მენავეთა და მ კ ა ზ რ ე თ ა ე, რამეთუ ერთნი იგი სნეულებათა და დაქსნათა მათთა წინაფარ იტყუან, ხოლო მეორენი — შეცვალებასა ჰაერთა და ქართასა, და მესამენი ე. ი. *σμφαναλεις*), გულსკვიმისყოფით მისწუთებთან მომავალთა საქმეთა—ბ: *δεν τιν μελλουσιν εσχεσει καταστοχασζνμεισιν* [93, გვ. 239].

არსენის თარგმანში ჩანს, რომ *კ ა ზ რ ს'* ვარაუდის, ეჭვის, მიხვედრის მნიშვნელობაჲ კჭონია. თეოდოსი განგრელის მოსახსენებლის ქართულ თარგმანში, რომელიც XII ს-შია შესრულებული, ნათქვამია: და ჩემდაცა და სხუათა უმეტესთა ულონოდ საგონებელნი კეთილ დ კ ა ზ რ ვ ი თ ა აღვსნა“ [32, გვ. 236]. აქაც დ ა კ ა ზ რ ვ ა, ალბათ, 'მიხვედრას, ჩაწვდომას' ნიშნავს:

შემდგომში *კ ა ზ რ* და ამ ფუძიდან ნაწარმოები სიტყვების მნიშვნელობა იცვლება და სხვა ნიუანსს იღებს, ნიშნავს საერთოდ 'ფიქრს', 'დღევანდელ' აზრს', ამას უკვე „ვეფხისტყაოსანი“ მოწმობს: *ა ზ რ ა დ არად აღარა მცალს 126,4; ა ზ რ ა დ შეიქმენ 365,3* და სხვ.

ამრიგად, საფუძველს მოკლებული არ არის ვარაუდი, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში დ ა უ ზ რ ა ვ ი ს სანაცვლოდ დ ა უ-*კ ა ზ რ ა ვ ი*, ანუ წარმოდგენელი (*немыслимый*) გვექონოდა. ასეთი ვარაუდი გამოთქმულიც იყო ჩვენ მიერ [32, გვ. 237]. მაგრამ შემდგომმა დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ შესაძლოა დ ა უ-*კ ა ზ რ ა ვ ი* გადამწერთა მიერ შეტანილი სიტყვა იყოს. მართალია, შინაარსეულად იგი უდგება ზემოაღნიშნულ ადგილს, მაგრამ ავტორისეულ ტექსტში დასაშვებია სხვა ლექსიკური ერთეულიც ვივარაუდოთ.

ა. შანიძე თავის რუსთველოლოგიურ შტუდიებში ერთგან ეხება „ვეფხისტყაოსნის“ *ა მ ა რ* სიტყვას [24, გვ. 254]. ამ წერილში ნაჩვენებია, რომ წარმოშობით სპარსული სიტყვა (*اسمار* 'რიცხვი, რაოდენობა, საწყაო') საკმაოდ ხშირად არის ნახმარი XII—XIV ს. ძეგლებში. ერთ მაგალითს გვაწვდის „ისტორიანი და აზმანი“: „რიცხუი ურიცხუ იყო და *კ ა მ ა რ ი* — უამრავი“ [65, გვ. 7]. აქვეა დამოწმებული სხვა მაგალითებიც: თამარ მეფის სიგელში მღვიმისადმი ხელრთვებში იკითხება: „ქრისტეს სწორმან ანტონი ჰყონდიდელმან დიდითა ღუაწლითა და გულსმოდგინებითა და საფასოჲთა ა დ უ *კ ა მ*“.

რ ა ვ ი თ ა მოიყვანა წყაროჲ ესე“. თვით ანტონ ჭყონდიდელის ხელ-
რთვაში ამავე საბუთში თამარი, დავით სოსლანი და მათი ძე გიორგი,
ლაშა ასე არიან მოხსენებული: „რომელთა წელნია უ ჰ ა მ რ ა ვ და
სუფევაჲ დაუსრულებელ“ [83, გვ. 101, 102].

ა. შანიძის მიერ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ ჰ ა მ რ ა -
რ ი აღრევეა ქართულში შემოსული: მის მიერ დამოწმებულია ცი-
ტატა „ვისრამიანიდან“, სადაც, მისი აზრით, თავკიდური ჰ შესაძლოა
იმიტომ იყოს დაკარგული, რომ ტექსტი გვიანდელი ხელნაწერებითაა
მოდწეული: უ ა მ რ ა ვ ი ლაშქარი გყავს. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტო-
რისეული ტექსტისათვის იგი ჰაეიან ფორმებს ვარაუდობს. ესენია ჰ ა -
მ ა რ ი (ა მ ა რ ი მ ც ა ვით დათვალეს 1053) და უ ჰ ა მ ა რ ი (სპა უამა-
რია 1320). არის ეს სიტყვა „ჟამთააღმწერელშიც“: „ღვინისა არა
იყო ა მ ა რ ი“ [71, გვ. 149].

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ,
რომ დავითის ისტორიკოსის ტექსტში საანალიზო მონაკვეთებშიც
და უ ჰ ა მ რ ა ვ ი უნდა გეჰონოდა. და უ ჰ ა მ რ ა ვ ს ა წყალს ა
ნიშნავს უზომოდ ბევრს, ძალიან მოდიდებულ, მოზღვავებულ წყალს,
რაც მოცემული ადგილის შინაარსს ძალიან კარგად გადმოსცემს.

და უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი, შესაძლოა ნუსხური ტექსტის ცუდად ამოკით-
ხვის გამო იქნა დამახინჯებული, რადგან გამორიცხული არ არის ნუს-
ხური მ-სა და ზ-ს აღრევა. მართალია, უ ა მ რ ა ვ ი შემდგომი პერიოდის
ქართულში უცნობი სიტყვა არ არის, მაგრამ დავითის ისტორიკოსის
თხზულებაში არქაული ფორმით მოცემული და უ ჰ ა მ რ ა ვ ი მინჯ
გაუგებარი დარჩენილა ჩვენთვის ცნობილ ძველი ჯგუფის ხელნაწერთა
საერთო არქეტების გადამწერისათვის და მან იგი და უ ჰ ა ზ რ ა ვ ს ი-
ტყვად მიიჩნია, რასაც მოწმობს შესაბამისი ვარიანტები ამ ნუსხებში.

ამრიგად, ტექსტი ამ ადგილას ასე უნდა გასწორდეს: მტკუარსა
გატურდა და უ ჰ ა მ რ ა ვ ს ა მას წყალსა 53.

კარახული

თურქმანთა მიერ საქართველოდან გატაცებული ალაფის აღწე-
რაში ნახმარია სიტყვა, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე
გადმოცემაში დაბეჭდილია როგორც ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი: „სამსახურე-
ბელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროსა და ვეცხლისაგანი, ბ ა გ რ ა -
ტ ე უ ლ ნ ი სასმურნი და სამწდონი პატიოსანნი“ [ქც², გვ. 319]. მ. ბრო-
სეს გამოცემაში ვკითხულობთ: „ოქროსა და ვეცხლისანი, ბაგრატი-
ულნი და სასმურნი“ [ქც¹, გვ. 237]. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მი-
ხედვით ს ა ს მ უ რ ნ ი და ს ა მ მ დ ე ო ნ ი ბაგრატის ნაქონი ყოფილა:
შეიძლება ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი კიდევ წარმოვიდგინოთ როგორც ერთ-

ერთი წინამავალი სიტყვის პოსტპოზიციური განსაზღვრება: სამსახურებელნი... ოქრო[ჟ]სა და ვეცხლისანი, ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი. ამ შემთხვევაში საანალიზო სიტყვა ბაგრატის ნაქონად „სამეფო ტაბლის, სამსახურებელ ქურქელს“ წარმოვიდგენს. მ. ბროსესთან კი ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი გაურკვეველი მნიშვნელობის არსებით სხველად წარმოვიდგება.

ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი AC ხელნაწერთა იკითხვისია, ოლონდ C-ში ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი და სასუმურნი არის. უკანასკნელი იკითხვისი განმეორებულია RDT-შიც: ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი და სასუმურნი. ძველი რედაქციის სხვა ნუსხეებში კი შემდეგი ფორმები გვხვდება: გ ა რ ა ტ ე უ ლ ნ ი (გარტეულნი m) და სიასამურნი, სამწლეონნი Mm. Q-ში იგი სულ გამოტოვებულია: და სამსახურებელნი და ს ს მ უ რ ნ ი; ბოლო სიტყვას უზის ნიშანი, რომელსაც გადამწერი გაუგებარ სიტყვებს უკეთებს თავზე.

მაშასადამე, ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი ან აღნიშნავს კონკრეტულ ნივთთა კუთვნილებას ბაგრატის მიერ, ანდა თვითონ არის რაღაც ნივთის სახელწოდება. პირველი შესაძლებლობა ნაკლებად არის გამართლებული: ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი წინამავალ ს ა მ ს ა ხ უ რ ე ბ ე ლ თუ მომდევნო ს ა ს უ მ უ რ სიტყვათა განმსაზღვრელად უადგილო ჩანს: მთელს თხზულებაში საზოგადოდ ავტორს ამა თუ იმ კონკრეტული ნივთის ძველი მფლობელი ჩვეულებრივ დასახელებული არ ჰყავს. ერთად-ერთი გამონაკლისი გვხვდება იქ, სადაც ნახსენებია ხვასროვანთა ნაქონები „ტახტნი და საყდარნი“, სადაც ნათქვამია, რომ ისინი „იავარად მოხუმულნი“ იყვნენ; იმ შემთხვევაში, როცა ისტორიკოსი ძველად ნაქონებს რასმე იხსენებს, იგი მოგვითხრობს: მ ა მ ა თ ა დ ა პ ა პ თ ა . გ ა ნ წ ა რ ლ ე ბ უ ლ ნ ი ქუეყანანი 62. გაუგებარია, რატომ მიინცდამაინც სუფრის ქურქელზე, სხვასთან შედარებით არც თუ ისე დიდი ღირებულების ნივთებზე, უნდა ყოფილიყო საგანგებოდ ნათქვამი, რომ იგი ბაგრატის (ან რომელი ბაგრატის?) ნაქონები იყო. ამიტომ ეს სიტყვა ტექსტში გაუმართლებლად უნდა მივიჩნიოთ. ძველი სომხური თარგმანი ამ ადგილის გასარკვევად არაფერს იძლევა: თურქთაგან საქართველოს დალაშქვრა იქ ძალიან მოკლედ არის აღწერილი და მათ მიერ წაღებული ალაფი საზოგადოდ არ არის ნახსენები [82, გვ. 236, 237]. ვახუშტის ისტორიაში კი ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი ს გამოძახილს ვპოულობთ: „თურქთა წარიღეს სიმდიდრე მეფისა უზომო სამსახურებელნი ბ ა გ რ ა ტ ო ვ ა ნ უ ლ ნ ი“ [81, გვ. 154].

კონტექსტის მიხედვით და იმიტომაც, რომ ავტორის სტილისათვის საზოგადოდ მეტად დამახასიათებელია სინონიმების ხმარება, საანალიზო ადგილას ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ი ც ქურქლის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელი სიტყვის შეცვლილ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ. ჩვენი.

ვარაუდით, ავტორისეულ ტექსტში აქ უნდა გვქონოდა ქართულ ძეგლებში დადასტურებული კ რ ა ს ე უ ლ ი, კ ა რ ა ს ე უ ლ ი ან კ რ ა ს ო უ ლ ი.

ეს სიტყვა, როგორც საღვინის ან საზოგადოდ ჭურჭლის სახელი, ისევ დავითის დროინდელ ძეგლებში გვხვდება; მის მიერ შიომღვიმის ლავრისათვის მიცემულ ანდერძში ვკითხულობთ: „შუდელისა პარასკევსა თითო კ ა რ ა ს ე უ ლ ი მიეცეს, სეფისკურსა და თესლსა თანა შესუან ყოველთა“. მეორეჯერ იმავე ანდერძში ნახსენებია: „თითო კ ა რ ა ს ე უ ლ ი ღვნოა“ [54, გვ. 97, 98]. როგორც ოანდართულ ფოტოზე ჩანს, სიტყვა ორივეჯერ დაუქარაგმებლად, სრულად არიან დაწერილი.

კ რ ა ს ე უ ლ ი ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა (κрасοβλιν). ქართულში მისი ხმარება დავითის მახლობელ ხანებში დადასტურებულია სხვა ძეგლებშიც. „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ გვხვდება კ რ ა ს ო ვ უ ლ ი: „ოდეს ტრაპეზსა დაჯდის მწუხრსა, ოთხი კ რ ა ს ო ვ უ ლ ი მიართუან“ [60, გვ. 44]. იგივე სიტყვა ნახსენებია გრიგოლ ბაკურიანის ტიპიკონში, რომელიც დაახლოებით 1083 წ. არის დაწერილი, ამ ძეგლში მას ოდნავ განსხვავებული ფორმა აქვს: „ოთხი კ რ ა ს ო ვ ო ლ ი სრულიად მიეცემოდის“, „ორ-ორი კ რ ა ს ო ვ ო ლ ი იწდიოს“ [28, გვ. 85]; „თუთო კ რ ა ს ო უ ლ ს ა სუმიდენ“; „სუმიდენ ორ-ორსა კ რ ა ს ა უ ლ ს ა“ [გვ. 88].

თ. უორდანიას დავითის ანდერძის რუსულ თარგმანში ამ სიტყვას ბერძნული ფორმიტვე გადმოსცემს: по одному красоулу [91, გვ. 13]. ასევე იქცევა ა. შანიძეც: пьют по две красовули... и по одной красовуле [28, გვ. 300]. უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ბერძნული სიტყვა საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ღვინის ჭურჭლის აღსანიშნავად ბიზანტიურ გარემოსთან დაკავშირებულ ქრისტიანულ სამყაროში; იგი გვხვდება სლავურშიც: крас(в)уля—монастырский кубок, кружка, чаша [53].

ამრიგად, კ რ ა ს ე უ ლ ი ან კ ა რ ა ს ე უ ლ ი, როგორც ჭურჭლის (აქედან: საწყაოს) სახელი, XI—XII სს. ქართულში რეალურად არსებობს. დავითის ისტორიკოსის ტექსტის ზემოთ დასახელებულ მონაკვეთში სწორედ ღვინის სხვადასხვა ჭურჭელია ჩამოთვლილი, ამიტომ კ ა რ ა ს ე უ ლ სიტყვა ტექსტში შინაარსის მიხედვით სრულიად გამართლებულია.

დასაშვებია თუ არა იმ ვარიანტების მიხედვით, რომლებიც ნუსხებში გვხვდება, წარმოვიდგინოთ ისტორიკოსის თხზულებაში სიტყვის თანდათანობითი ცვლილება? ამასთან უნდა გავიხსენოთ, რომ ნაწარმოების ტექსტში სხვადასხვა ნუსხებში ისეთი იკითხვისებებიც არის, რომელთა ახსნა ფონეტიკურ ან გრაფიკულ ნიადაგზე ძნელად

ხერხდება. ცხადია, რომ MM-ის იკითხვისები (გარატეულნი, გარტეულნი) უფრო ახლოა პირენდელ ფორმასთან (კარასეული — გარასეული — გარატეული?), ხოლო CA-ს ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი გაუგებარი დაწერილობის გააზრიანების შედეგია.

ზემოთქმულის შესაბამისად, ტექსტს ვასწორებთ ასე: სამსახურებელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროსა და კუცლისანი, კარასეულნი, სასუმურნი და სამწდონი პატროსანნი 5.

იამხანაგეს

თხზულების დასაწყისში მოთხრობილია გრიგოლ ბაკურიანისძის ჩასვლა გიორგი მეფესთან ბანას. მათი ერთად ყოფნა, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მიხედვით, ასეა აღწერილი: „მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორვარი აღმოსავალისა გრიგოლ ბაკურიანისძე... და დიდად განიხარეს და განისუენეს“ [ქც², გვ. 318]. ეს იკითხვისი მიჰყვება A-ს, რომელსაც უმნიშვნელო ვარიანტებით იმეორებენ RDT. განსხვავებულია MQM, სადაც განიხარეს სიტყვის სანაცვლოდ ასეთი იკითხვისია: დ ი ა დ ი ა ა მ ხ ა ნ ა გ ი. C-ში ტექსტის ეს ნაწილი ჰალაშვილის ხელითაა ნაწერი: დ ი დ ა დ ი ა მ ხ ა ნ ა გ ე ს.

ამ ხ ა ნ ა გ ი ახალი სპარსული სიტყვაა, რომელიც X—XI ს-შია შემოსული ქართულ ენაში [1, გვ. 280]. „ვისრამიანში“ ვკითხულობთ: „ამ ხ ა ნ ა გ ი მისი შეპირება იყო“. ცნობილია მისგან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნაც; „ამირანდარეჯანიანში“ ნათქვამია: „გ უ ე ა მ ხ ა ნ ა გ ა და მუნ მოვიდა შავი ჰაბუკი“. ამ ხ ა ნ ა გ ი და მისგან ნაწარმოები ზმნური ფორმები არც თუ იშვიათია შემდეგაც. „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ: მეორე ლექსი კარგია ა მ ხ ა ნ ა გ თ ა სათრეველად 17; ა მ ხ ა ნ ა გ ო ბ დ ე ს, ლაღობდეს 80; ფრიდონ ლაღი ა მ ხ ა ნ ა გ ო ბ ს 497; მამასადამე, მოულოდნელი არ არის ამგვარი სიტყვის გამოყენება ისტორიკოსის თხზულებაშიც.

MQM ნუსხების დ ი ა დ ი ა ა მ ხ ა ნ ა გ ი ტექსტის დამახინჯებას წარმოადგენს. ყველაზე უფრო მისაღებია C-ს იკითხვისი, თუმცა ზმნის ფორმა მთლად გამართული არ არის. A-ში კი გაუგებარი თუ დამახინჯებული ადგილი შეცვლილია განიხარეს სიტყვით.

უნდა შეინიშნოს შემდეგიც: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერაჯ ჰალაშვილის ხელით ნაწერია ისტორიკოსის თხზულების მეტად მცირე ნაწილი, რომლის მიხედვით ძნელია ზუსტად განსაზღვრა, თუ რომელ ნუსხებს მისდევს იგი. მაგრამ არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს, რომ თხზულება უსათაუროა, როგორც A-ში; გარდა ამისა, ზოგიერთი იკითხვისიც ამ მცირე მონაკვეთში მისდევს არა ვახტანგისეულ რედაქციას, არამედ ძველი ნუსხებისას. (მასვე წელსა MQMOC, შდრ. ხო-

ლო მასვე წელსა ARDT; იოტნეს MQmc შდრ. იოტნეს სპარსნი ARDT 1. მოსცა ღმერთმან MQmc + გიორგის ARDT მისცა... MQc+ და განიყარნეს ARDT 2. ეს კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ ც-ს იკითხვისი საანალიზო მონაკვეთში არ არის გვიანდელი; მაშასადამე, ეს ადგილი უნდა გასწორდეს შემდეგნაირად: დიდად იამხანაგეს და განი-სუენეს 2.

იმერთი?

თხზულების არსებულ გამოცემებში ერთგან ნახსენებია იმერთი. ბროსეს გამოცემაში იგი B(1839 წ.) ნუსხას მისდევს. მის ხელთ მყოფ ნუსხებში (RT) გვაქვს იმერთის. ასევეა MQm-ში, ხოლო CA-შია: იმერთი. სიტყვა გვხვდება შემდეგ კონტექსტში: „მეფე რა გარდავიდის აფხაზეთს, უმცროვე ეწინოდის თურქთა და მათთა ციხოვანთა. მას ჟამსა მეფე გარდავიდა იმერთს და შეკრბეს... და ხიმარჯთ მოიპარეს სამშულდე“ [ქც², გვ. 331].

დასავლეთ საქართველოს აღსანიშნავად თხზულებაში ყოველთვის ნახმარია აფხაზეთი, რომელიც ტექსტში შეიღწერ არის ნახსენები; მაგ., წარვიდა მეოტი აჭარით აფხაზეთად 2; გარდავლო მთაჲ ლიხთაჲ და შთავიდა აფხაზეთად 17; წარმოვლო მსწრაფლ აფხაზეთით 52.

საანალიზო მონაკვეთში ნახსენებია მეფის აფხაზეთში გადასვლა, მომდევნო წინადადებაში კი, თუ გამომცემელთა კონიექტურას გავიზიარებთ, ისევ გეოგრაფიული სახელია (ოღონდ სხვა) ნახმარი.

სავარაუდოა, რომ აქ სხვა სიტყვა უნდა ყოფილიყო; ნუსხათა განსხვავებული იკითხვისების მიხედვით აქ შეიძლება აღვადგინოთ იმირ იქეთ, იქეთკენ, რაც შინაარსეულად სრულიად გამართლებულია; ჯერ ნათქვამია, რომ თურქებს ნაკლები შიში ჰქონდათ მეფის დასავლეთში გადასვლისას, შემდეგ კი მოთხრობილია, თუ რა მოხდა მაშინ, როცა მეფე იქ წავიდა.

იმირ და მისი საპირისპირო მნიშვნელობის ამირ ზმნიხედები ძველ ქართულში ხშირად გვხვდება; ჯუარს-აცუეს და მის თანა ორნი სხუანი იმიერ და ამირ, და შორის იესუ (ი. 19, 18 — როგორც ძველ, შატბერდულ ოთხთავებში, ისე მომდევნო რედაქციებში). მსგავსივე მაგალითი გვაქვს ოშკის ბიბლიაშიც: შიმონეარნი მისნი უვიდოდეს ამირ და იმირ მდინარის კიდესა მას [ვამ. 2, 5]. ორიგინალურ ისტორიულ ძეგლებშიც მსგავსი ფორმები საკმაოდ ხშირია. დაუდგინა ლაშქარნი იმირ და ამირ [ქც², გვ. 18, 4]; დაიბანაკეს ამირ და იმირ არაგუსა [ქც², გვ. 150].

ისტორიკოსის თხზულებაში გვხვდება მ ი ე რ: მ ი ე რ მოყვება... დედოფალი 44, ალვიდის ხესა... და მ ი ე რ საცნაურ-ყვის კრტინეჟა თვის 83; გარდავიდა მეფე გეგუთს და მ ი ე რ ხუფათს 50. სავარაუდებელია, რომ დაქარაგმებული იმ^რ დაამახინჯეს გვიანდელმა გადამწერებმა და ი მ ე რ ე თ, ი მ ე რ ე თ ს დაწერილობები ამ დამახინჯებების შედეგია.

ი მ ე რ-ა მ ე რ ი ისტორიული წყაროების მიხედვით მიმოხილული აქვს ნ. ბერძენიშვილს [2, გვ. 632—640]. საარქივო მასალებიდან ამოღებული შენიშვნები ყოველთვის ერთგვაროვანი ხასიათისა არ არის. დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან დაკავშირებით იგი წერს: „გვონებ პირველად გვხვდება ტერმინი იმერეთი“ [3, გვ. 636]. ხოლო „ისტორიათა და აზმათა“ შესახებ მიუთითებს: „აფხაზეთშია გეგუთი და აჯამეთი და არა „იმერეთში“. ასეთი ტერმინი იმ დროს არ არსებობდა“ [გვ. 639]. შესაძლოა ი მ ე რ ე თ ი, როგორც წარმოქმნილი ფუძე, ადრეული წარმოშობისა იყოს, მაგრამ (რაც თვით ნ. ბერძენიშვილსაც აქვს ნათქვამი) იგი უნდა ყოფილიყო არა კონკრეტული გეოგრაფიული ან პოლიტიკური ერთეულის სახელი, არამედ ზოგადად იქაური, გადაღმა მხარის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული. ამას ადასტურებს ის მაგალითები XI—XII ს. ძეგლებში, სადაც ი მ ე რ (←იმერ) და ა მ ე რ (←ამერ) სიტყვები ზედსართავის მნიშვნელობით გვხვდება; გიორგი მესამის სიგელში (1177 წ.) დასახელებულნი არიან „ეპისკოპოსნი ი მ ე რ ნ ი და ა მ ე რ ნ ი“ [83, გვ. 72]. ასეთივე მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებიდან:“ ი მ ე რ ი თ ზღვთ ვიდრე ა მ ე რ ა დ ზღუადმდე ექუსი მილიონი არს [59, გვ. 198].

იმერ- და ამერ- ფუძიდან წარმოქმნილი სახელები დადასტურებულია „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტში: ყოველნი კავკასიისა ი მ ე რ ე ლ ნ ი და ა მ ე რ ე ლ ნ ი (როგორც ნ. ბერძენიშვილს აღნიშნავს, აქ იგულისხმებიან კავკასიის ქედის იქეთ და აქეთ მცხოვრებნი). [2, გვ. 639].

ამრიგად, ი მ ე რ ე თ ი დავითის ისტორიკოსის ტექსტში იმატომ კი არ უნდა მივიჩნიოთ ზედმეტად, რომ ამ დროს შეუძლებელია მსგავსი წარმოქმნილი სახელის არსებობა (შდრ. ო ვ ს ე თ ი, ა ფ ხ ა ზ ე თ ი, კ ლ ა რ ჯ ე თ ი, ს ჰ ა რ ს ე თ ი იმავე თხზულებაში), არამედ იმტომ, რომ საანალიზო მონაკვეთში იგი შინაარსის მიხედვით საჭირო არ არის.

თხზულების ენის მორფოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ

მოკლე ენობრივ მიმოხილვაში, რომელიც წინ უძღვის „ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემის პირველ ტომს, გრამატიკულ

თავისებურებებს სულ ერთი გვერდი აქვს დათმობილი. ს. ყაუხჩი-შვილი აღნიშნავს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტი „უხვ მასალას იძლევა XI—XIII სს. ქართული ენის ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მოვლენათა დასახასიათებლად“. და იქვე განაგრძობს: „პირველ რიგში უნდა ითქვას შემდეგი: „ქართლის ცხოვრება“ არის საერო მწერლობის ძეგლი (ხაზი გამომცემლისაა. მ. შ.). ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ უძველეს ნუსხებში (ACMm) ისეთი ენობრივი ფორმები გვხვდება, რომლებიც განასხვავებენ „ქართლის ცხოვრებას“ XI—XII სს. სასულიერო შინაარსის ძეგლებისაგან. „ქ. ც“. ძეგლებში უხვად არის შექრილი ახალი ქართული ენობრივი ფორმები“ [ქკ², გვ. 046]. ახალი ქართულის დამახასიათებელ ნიშანთაგან დასახელებულია ორად-ორი: პირველი მათგანია ის, რომ „ხმოვანფუძიან სახელებში თითქმის არასოდეს არ იხმარება ბრუნვათა დაბოლოებებში ჰ (შემდეგ მოყვანილია რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი მ. შ.). XVIII ს. გადამწერთ ხშირად აღდგენილი აქვთ ჰ“. მეორე ნიშნად შიხნეულია სხვაობა რიცხვით სახელთა გადმოცემისა; ტექსტში დადასტურებულ ძველ და ახალ ფორმათაგან პირვანდელი ტექსტის კუთვნილებად ავტორს „ხალხური“ (ე. ი. გვიანდელი. მ. შ.) ფორმები ჰიაჩნია: თორმეტთა, მეთოთხმეტესა და სხვ. ავტორი განაგრძობს: „ახალი, სალაპარაკო ენიდან შემოსული ფორმები, რასაკვირველია, იმას არ მოასწავებს, რომ ენა უკვე გამოვიდა ძველი ქართულის ფარგლებიდან. „ქართლის ცხოვრების“ ენა ჯერ კიდევ ძველი ქართულია, იგი მხოლოდ იწყებს საშუალო ქართულის ნიშნების ათვისებას. ჯერ კიდევ საკმაოდ გვხვდება ისეთი ენობრივი ფორმები, რომლებიც ძველი ქართულის დამახასიათებელია“. ასეთების მაგალითად მან მიაჩნია: 1. ატრაქცია, 2. უფროობითი ხარისხის წარმოება არსებით სახელთაგან (მაგ. უგმირე). 3. ნათესაობითი ბრუნვის ხმარება ღროის ზმნისართის გამოსახატავად.

ჩვენ ამჯერად არ მიგვაჩნია საჭიროდ საგანგებო მსჯელობა ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებაზე იმის შესახებ, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალი თხზულებები საერო მწერლობის ძეგლებს წარმოადგენს; ეს საკითხი ცალკე კვლევის საგანია და მის შესახებ ივ. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძისა და სხვათა ნაშრომებში ბევრი საგულისხმო დებულება არის წარმოდგენილი. ძნელია აგრეთვე მკვლევრის მიერ ამ ნაწარმოებში ახალი ქართულისად მიჩნეულ მორფოლოგიურ ფორმათა არსებობის ახსნა მისი დებულების საფუძველზე. უნდა გავითვალისწინოთ დღეისათვის კარგად ცნობილი ფაქტები: ერთი მხრივ, ახალი ქართულის მრავალი ელემენტი, შენიშნული სასულიერო მწერლობის ძეგლებში ძალიან ადრე, XI საუკუნისათვის მათში მრავლად ჩნდება; მეორე მხრივ, XI—XII საუკუნეთა საერო მწერ-

ლობის ძეგლებში — „ვისრამიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“ ძველი ქართული პრაქტიკული ფორმა არის შენარჩუნებული. სწორედ ამიტომ აქ. შანიძე XI ს. ყველა ძეგლისათვის საერთო სურათს ახასიათებს, როდესაც ამბობს: „XI ს. ძეგლებიც ძველი ქართული ენით არის დაწერილი, მაგრამ მათ საკმაოდ მოეპოვება ლექსიკურ-გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც მათ ენას საშუალ ქართულთან ანათესავენ. ამიტომ XI ს. ენა გარდამავალი საფეხურის ენაა, რომელშიც სკარბობს ძველი და რომელსაც საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელი ნიშნებიც მოეპოვება [30, გვ. 9]. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“, სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილ თხზულებათაგან შედგენილ კრებულში, თითოეულ ნაწარმოებში (ვგულისხმობთ ძველი ციკლის ნაწილს) მოსალოდნელია და კიდევაც არის, ძველი ქართული სამწერლობო ენის ნორმებით შეპირობებული საერთო ენობრივი მაჩვენებლების გარდა, ისეთი ფორმებიც, რომლებიც მის ენას ამავე კრებულში შეტანილ სხვა ნაწარმოებთა ენისაგან საგრძობლად განასხვავებს. ესენია თავისებური სიტყვაწარმოება, სინტაქსური კონსტრუქციები და სხვა, რომელთა ერთიანობა ამა თუ იმ ავტორის ინდივიდუალურ სტილს ქმნის. ამის შესაბამისად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების ენაზე დაკვირვებისას ჩვენ შევეცადეთ გამოგვევლინებინა ნაწარმოებში, ერთი მხრივ, ის ფორმებიც, რომლებიც შეესაბამება მისი დაწერის დროინდელ ენობრივ ნორმებს, და, მეორე მხრივ, ისიც, რაც ავტორის ენისათვის ჩანს სპეციფიკური; ამგვარი ანალიზის საფუძველზე შესაძლებლად მივიჩნიეთ ზოგიერთი ცალკეული ფორმისა თუ ტექსტის მონაკვეთის შესწორება.

1. ბრუნვათა ზოგიერთი ფორმა და ტექსტის იკითხვისები (სამალავთათ)

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ს. ყაუხჩიშვილს ხმოვანფუძიან სახელებში ბრუნვათა დაბოლოებებში **ა**-ს უხმარებლობა მიაჩნია ახალი ქართულის ფორმად; მართლაც, CAMm ნუსხებში, **ა**-ს ხმარების შემთხვევები თითქმის არსად არ გვხვდება, მაგრამ ყველა ეს ნუსხა მხედრულია, ხოლო მხედრულ წერაში სისტემურობა **ა**-ს გადმოცემაში არც არის სავარაუდებელი. CAMm ნუსხებში **ა**-ს უქონლობა იმის ნიშანი კი არ არის, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ ახალი ენობრივი ფორმებია დადასტურებული, არამედ მხოლოდ მხედრულ ნუსხათა თავისებურებების მაჩვენებელია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, Q ერთად-ერთია ძველი ჯგუფის ნუსხათა შორის, რომელიც ნუსხურად არის ნაწერი. აქ, როგორც მო-

სალოდნელი იყო, გარკვევით შეიმჩნევა ტენდენცია ძველი ორთოგრაფიული ნორმების დაცვისა; დიფთონგური დაწერილობანი ხმოვანფუძიანი სახელების სახელობით ბრუნვაში ხშირად გვხვდება (გარდა ე ხმოვანფუძიანი სახელებისა): სპაჲ მისი 108v; ქრისტიანობაჲ, ლხინებაჲ 111r; ქუეყანაჲ 111r, 119r, 120r; გაწურთაჲ 113v; მტერობაჲ 113v; უსჯულოებაჲ ლა ცოდვაჲ 114v; კეთილწესიერებაჲ 115r; სხუაჲ 116v; თურქობაჲ, ვნებაჲ 117r; რიდობაჲ 117v; განწყობაჲ 121r; გზაჲ 122r; დაუნჯებაჲ 136r; სიტყუაჲ 136v; ცხორებაჲ 138v; მოქალაქობაჲ, ურვაჲ 139r; ო ხმოვანფუძიან სახელებთან: უსულოჲ 136v, მარტოჲ 138r და სხვა. დიფთონგური დაწერილობა აქა-იქ გვხვდება ნანათესაობითარ სახელობითშიც.

ამავე დროს მსგავსსავე შემთხვევებში ა არ არის: ხარაჯა ითხოვა 93r; შეწევნა მეფობრივი 106r; წამი სასწორისა 105v; კიდევ მეტი; დიფთონგური დაწერილობა გვაქვს იქ, სადაც იგი სრულიად ზედმეტია: მეფესაჲ 92r; მოისრაჲ და განგრძელდაჲ 92v; შემოისმაჲ 104v და სხვ.

შეგვიძლია თუ არა Q-ს დაწერილობათა საფუძველზე ვივარაუდოთ და აღვადგინოთ ავტორისეულ ტექსტში დიფთონგური დაწერილობანი ყველა ნაჭირო შემთხვევაში?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად უნდა გავითვალისწინოთ ის საზოგადო ვითარება, რაც XI—XII სს. ნუსხურად ნაწერ ძეგლებში გვაქვს (ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული, რომ „ქართლის ცხოვრების“ დედანი, საერთო აზრის მიხედვით, ნუსხური უნდა ყოფილიყო). შესაძარებლად მრავალი მასალიდან შეიძლება ავიღოთ ის, რომელიც ქრონოლოგიურად და სხვა თვალსაზრისითაც ახლოს დგას დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან — დავითის ანდერძი შიომღვიმისადმი, რომლის ხუსხური დედნის ერთ ნაწილს დღეს ფოტოპირის მიხედვით ვიცნობთ [54].

ამ დოკუმენტში ანალოგიური შემთხვევები გვაქვს: ე ხმოვანფუძიანი სახელების ბოლოს დიფთონგური დაწერილობა არ არის: მემსგეფსე... წირვიდეს; საზედაშე... გვევლოგიონ.

ა და ო ხმოვანფუძიან სახელთა სახელობით ბრუნვაში დიფთონგები გვხვდება: გამოღებაჲ; ოცდაათი ლიტრაჲ ვეცხლი წმიდაჲ; მომეტებული ზროხაჲ; სხუაჲ ჭურჭელი; დამის-თევაჲ და ლოცვაჲ; ღვნოჲ; საჭიროჲ და სხვ. ნანათესაობითარ სახელობითში: ხილი ფურნისაჲ, სიგელი შეუვალობისაჲ; სასეფოჲ; მონასტრისაჲ და მათთა მეცხოვრეთაჲ; იავარი სპარსთაჲ.

ამავე დროს ტექსტში გვხვდება დიფთონგური დაწერილობანი იქ, სადაც ნორმის მიხედვით მოსალოდნელი არ იყო: დაუდგამს; შემსგავსებულაჲ; სულიერსაჲ მამასა; სხუათაცაჲ ჰქონებოდა და სხვ.

დავითის ანდერძის ორთოგრაფია კარგად ასახავს იმ ვითარებას, რომელიც XI ს. ბოლოსათვის ჩანს ნუსხურით ნაწერ ძეგლებში: ძველი მწიგნობრული ნორმები ჯერ კიდევ ძალაშია, მაგრამ ცოცხალ მეტყველებაში დიფთონგების მოშლის გამო მათ დაწერილობაში მერყეობა შეიმჩნევა (დიფთონგი ზოგჯერ არ არის დაწერილი იქ, სადაც უნდა ყოფილიყო და იწერება იქ, სადაც ნორმის მიხედვით დიფთონგი არ უნდა გვექნოდეს). საერთო ვითარების მიხედვით უნდა დაეასკვნათ, რომ დიფთონგების გადმოცემა დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ორთოგრაფიულ ნორმას წარმოადგენდა, რასაც ასახავს (თუნდაც ნაწილობრივ) Q ხელნაწერი. შესაბამისად, ყველგან, სადაც ენის ნორმების მიხედვით მოსალოდნელია დიფთონგური დაწერილობა, იგი თხზულებაში აღსადგენია, თუნდაც Q-ში იგი არ გვექნოდეს. მართალია, ერთგვარი საშიშროება მორფოლოგიური ფორმების ხელოვნური „არქაიზაციისა“ ამგვარ პროცედურაში ჩანს, მაგრამ ტექსტი, გამართული ერთიანად ძველი ქართული ორთოგრაფიული ნორმების მიხედვით, მაინც უფრო ახლოს უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ ტექსტთან, ვიდრე მისი ის სახე, რომელიც გვიანდელ ხელნაწერებში გვხვდება. ამას თხზულების ენის სხვა მონაცემებიც უჭერს მხარს.

გვიანდელ RDT ხელნაწერებში თხზულების ტექსტში აქა-იქ შეანიშნება დიფთონგურ დაწერილობათა ხმარება, განსაკუთრებით D-ში (დაუნჯება 136r; სიტყუა 136v; მოქალაქობა 139r უსულო 136v; მარტო 138r; ცოდვა მვედრისა 115v; ათაბაგი განძისა და უმრავლესი კახთა 115v). აღსანიშნავია, რომ T-ში, რომელიც ნუსხურად არის ნაწერი, მოსალოდნელ შემთხვევებში უმეტესად დიფთონგი არ გვხვდება: მისი მიმდევარი ქყნა 162r; აჰა ქყნა საქართველო 162v. დიფთონგურ დაწერილობათა ხმარება გვიანდელ ხელნაწერებში არ ნიშნავს მათთვის ძველი დედნების ქონებას; როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამას მათი ტექსტუალური ანალიზი ადასტურებს.

დიფთონგურ დაწერილობებთან დაკავშირებით შესაძლებელია ყურადღება მივაქციოთ ზოგიერთ იკითხვის, რომელსაც ერთი შეხედვით მათთან საერთო არაფერი აქვს. მხედველობაში გვაქვს უპირველეს ყოვლისა ტექსტის ერთი მონაკვეთი, რომელშიც აღწერილია დავითის გამარჯვება ერწუხის ბრძოლაში. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში იგი ასე იკითხება: „ერთი ათასთა არა თუ სდევდა, არამედ კელითა იპყრობდა, და ორთა არა თუ წარექცივნეს ბევრნი, არამედ სანთლითა თუთ მათეუ ტყეთათ და მთხრებლთათ ტყუედ მოჰყვანდეს ყოველნი ქრისტიანენი“ [ქც, გვ. 328].

მონაკვეთის პირველ ნაწილს, სადაც ხდება დაპირისპირება: ერთი — ათასთა, ორნი — ბევრნი, ბიბლიური პარალელი აქვს (იხ. ქვემოთ).

შეორე ნაწილში ს ა ნ თ ლ ი თ ა გაუმართლებელ იკითხვისს წარმო-
ადგენს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი საერთოა ყველა ამჟამად ცნო-
ბილი ნუსხისათვის: ტყე-ღრეში სანთლით სიარული ტყვეთა შე-
საპყრობად აშკარა უაზრობაა. მარი ბროსეს გამოცემაში იგივე სი-
ტყვა დატოვებულია ყოველგვარი კომენტარის გარეშე [ქც¹, გვ. 242].
ფრანგულ თარგმანში კი ჩანს, რომ გამომცემელს წინადადებაში სუბი-
ექტად მიუჩნევია ქრისტიანენი [ქც¹: იგინი ყოველნი ქრისტიანენი]:
et que chaque chrétien, armé d'une torche, les traînait captifs, du sein
des forêts et des cavernes [94, გვ. 356]. ამრიგად, ს ა ნ თ ლ ი თ ა ნათარგმნია
როგორც 'ჩირალდნით აღჭურვილი, ჩირალდნის მქონე' (ქ რ ი ს ტ ი -
ა ნ ე სიტყვის განსაზღვრებად), თუმცა იქვე შენიშვნაში მ. ბროსე ში-
უთითებს, რომ ს ა ნ თ ლ ი თ ა იკითხვისს იგი ამჟობინებდა შემდეგს:
ს ა ბ ლ ი თ ა.

გ. პეჩის თარგმანში ს ა ნ თ ლ ი თ ა ავრეთვე გაგებულია რო-
გორც სინათლის წყარო: durch ihre Laterne [96, გვ. 406] 'მათი ფარ
ჩებით'.

განსხვავებულად (და ჩვენი აზრით უჯრო სწორად) გაუაზრებია თა-
ვის თარგმანში ეს სიტყვა მ. წერეთელს: sie holten sie aus ihren
Versteken in den Wäldern und Gräben heraus [95, გვ. 52]. ამრი-
გად, მთარგმნელს ს ა ნ თ ლ ი თ ა გაუგია როგორც 'დასამალა-
ვი ადგილი, საფარი,' რომელიც ტყეში ჰქონიათ დამარცხე-
ბულებს. ვფიქრობთ, რომ ხელნაწერებში დადასტურებული ს ა ნ -
თ ლ ი თ ა ამ შინაარსის სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა ამ-
გვარად: ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ა თ.

ძველ ქართულში მოქმედებითი ბრუნვა (სავრცობის გარეშე),
როგორც ცნობილია, ხშირად აღნიშნავს დაწყების, გამოსვლის
პუნქტს; აღმალლდე ქ უ ე ყ ა ნ ი თ (ი. 12, 32), გამოვალნ ე ზ ო ა თ
თ ჯ ს ი თ (ფს. 18, 6) და სხვ. მსგავსი მაგალითები თვით დავითის ის-
ტორიკოსის თხზულებაში არის: წარვიდა მეოტი ა ქ ა რ ი თ 5; ს ა ს -
დ უ ნ ი თ მეოტი... წარვიდა 60; ჯ რ მ ლ ი თ მ ი ს ი თ უკომოდინარი-
თა სისხლითა 28. დავითის ანდერძშიც გვხვდება მსგავსი ფორმებო,
რომლებიც ხმოვანფუძიან ფუძეუკვეცელ სახელებთან შესაბამისად
დიფთონგურ დაწერილობას გვიჩვენებს; ს ა ა მ ი ღ ო ა თ. როდესაც
სახელი ნართანიან მრავლობითშია, მოქმედებით ბრუნვაში თა დაბო-
ლოებას უკვე ძველ ქართულშივე კვლავ ერთვის მხოლოდითის ბრუნ-
ვის ნიშანი: კ ა ც თ ა ა თ, ა ნ გ ე ლ ო ზ თ ა ა თ (ე. ი. კაცთაგან, ანგე-
ლოზთაგან). „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენთვის ცნობილ ხელნაწერებში
მსგავსი ფორმები უკვე დიფთონგური დაწერილობის გარეშე გვხვდე-
ბა: თ უ ა ლ თ ა თ (ე. ი. თვალებიდან) ცრემლი ვისეტყვია [30,

გვ. 40]. სავარაუდებელია, რომ ისტორიკოსის თხზულებაში სწორედ სამალავთაათ გვექონდა, რაც შინაარსეულად სრულიად გამართლებულია: ლტოლვილები ტყე-ღრეებში იმალებოდნენ და იქედან (ე. ი. სამალავებიდან) დავითის გამარჯვებულ მებრძოლებს გამოჰყავდათ ისინი. სამალავი ისტორიკოსის ტექსტში სხვაგანაც გვხვდება: „შენ თუ გენებოს, ძღუენი ჭეროვანი გამოგზავნე და თქვენთა სამალავთაათ გამოსრულმან მნახე“ 58. სამალავნი ტყეთა და ღრეთანი წარმოადგენს საზღვრულს ორი მსაზღვრელით, რომელიც მოქმედებით ბრუნვაში ასე წარმოგვიდგება: სამალავთაათ ტყეთა და ღრეთაათ. პირველი მსაზღვრელი შეიძლება არ იყოს შეთანხმებული ბრუნვაში საზღვრულთან, ძველი ქართულის კარგად ცნობილი წესის მიხედვით [6, გვ. 616], მაგრამ ხელნაწერთა იკთხვისები თითქო შესაძლებელს ხდის აქაც სრული შეთანხმებაც ვივარაუდოთ: ტყეთათ იკითხება MQmRT-ში (A-ში შეცდომაა: ტყუეთა, C-ში კი ორმაგი ბრუნვის ნიშანი არა გვაქვს: ტყეთა).

სამალავთაათ ტიპის ფორმები, როგორც ცნობილია, ორმაგი ბრუნვის ფორმათა თავისებური სახეა. საზოგადოდ, Q-ში (და ხანდახან D-შიც) დიფთონგური დაწერილობა სიტყვათა ბოლოს ხმოვანფუძიან სახელთა ბრუნებისას უფრო არის დაცული, ვიდრე ორმაგი ბრუნებისას; უკანასკნელ შემთხვევაში ძველი ქართულის ნორმები უფრო ხშირად არის დარღვეული. დედანში საგულისხმებელია აქაც ნორმათა დაცვა, ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია სხვაგანაც დიფთონგურ დაწერილობათა აღდგენა: კუალითგან ფერჯთაათ 12; აიყარა ველთაათ 59; არბიალიეთაათ ვიდრე ქურღევანდმდე 51; აღივსო მთით მტკურამდე და გაგთაათ ბერღუჯამდე 52; უკანასკნელ ორ შემთხვევაში გეოგრაფიულ სახელებში ავტორს მრავლობითის ფორმა აქვს ნაგულისხმევი (ლიეანი, გაგნი), თუმცა შესაძლოა ნამდვილად აქ მრავლობითთან არ გვექონდეს საქმე.

ერწუხის ბრძოლის ეპიზოდში, რომელიც ზემოთ არის მოყვანილი, ეჭვს იწვევს საანალიზო მონაკვეთის ბოლოც იმ სახით, როგორითაც იგი არსებულ გამოცემებშია. ამ ბრძოლაში, თვით ისტორიკოსისა ცნობით, დავითის მოწინააღმდეგენი იყვნენ არა მარტო ქრისტიანენა, არამედ სულტნისა და განძინათაბაგის ჯარები. ამიტომაც უფრო სწორი უნდა იყოს MQm-ის იკითხვისი: იგინი ყოველნი (შდრ. იგინი C). ძველი რედაქციის ნუსხათაგან ქრისტიანენი არის მხოლოდ A-ში, ხოლო RT (D-ს აქ ფურცლები აკლია) ორსავე იკითხვისს აერთებს: იგინი ყოველნი ქრისტიანენი (ასეა მ. ბროსეს გამოცემაშიც).

რას ნიშნავს თუთმათვე? გამოცემების ტექსტის მიხედვით გამოდის, რომ აქ იგულისხმება ისინი, ვისაც ტყვედ მოჰყავდა მტერა (თუთმათვე... მოჰყავდეს), თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბრო-

სეს სახელობით ბრუნვაში დასმული ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე ნ ი მიუჩნევა სუბიექტად. სინამდვილეში ეს სიტყვები ჩასმულია საზღვრულსა (ს ა მ ა ლ ა ე თ ა ე თ) და პოსტპოზიციურ მსაზღვრელებს შუა, და საზღვრულის მნიშვნელობასვე აზუსტებს. ზოგიერთ ხელნაწერთა ჩვენება შემდეგია: მთითვე MQm , მათითავე C , მათივე A , მათვე R , მათვე T . ამ იკითხვისთა მიხედვით შეიძლება აღვადგინოთ მათითვე: MQm ნუსხების იკითხვისებში ჩანს დაქარაგმებული დაწერილობის (მთითვე) დამახინჯება. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, რომელიც მოქმედებით ბრუნვაშია, აღნიშნავს, რომ სამალავები მათი, ე. ი. ლტოლვილებისა იყო.

ამრიგად, ერწუხის ბრძოლის ეპიზოდის ბოლო მონაკვეთი ასე შეიძლება გაიმართოს: არამედ სამალავთათ თუთ მათითვე ტყეთა და მთხრებლთათ ტყუედ მოჰყვანდეს იგინი 27.

2. წარმოქმნის თავისებურებებთან დაკავშირებული საკითხები ტექსტში

XI—XII საუკუნეთა ნათარგმნ და ორიგინალურ ძეგლებში, როგორც ცნობილია, სიტყვაწარმოებას ფართო გასაქანი ეძლევა. უფრო ადრეული პერიოდის ქართულში დადასტურებული სიტყვაწარმოების ცალკეული საშუალებანი ხმარების არეს იფართოებს; ასეუ მაგალითებს ვხვდებით უკვე ათონელების შემოქმედებაში. შემდგომ, როდესაც ელინოფილური ტენდენციები მძლავრდება, შესაბამისად მატულობს სიტყვაწარმოების გზით შექმნილი ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობაც. დავითის ისტორიკოსის თხზულებაშიც საკმაოდ ბევრია მსგავსი შემთხვევები.

წარმოქმნილ ფორმათა ერთი რიგი გვიანდელ ნუსხებში შეცვლილია და დამახინჯებული. ტექსტის დადგენისათვის აუცილებელია მათი შესწორება; მსჯელობა ზოგიერთი ასეთი ფორმის შესახებ მოცემულია ქვემოთ.

ისტორიკოსის თხზულებაში დავით მეფე რამდენჯერმე შედარებულია ალექსანდრე მაკედონელთან; ერთ-ერთი ასეთი ადგილი „ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემაში ასე არის გადმოცემული: „ჩუენი ესე გვრჯუნოსანი და ახალი ალექსანდრე, დაღათუ იყო ჟამითა შემდგომი, არამედ არა საქმითაცა, არცა განზრახვითა, არცა სიმჯნითა უმცირე. და თუთ მათ საქმეთა შინა, რომელთა მძლედ ითქმის ალექსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ მრავალითა უმაღლეს მგონიეს ესე. და რაოდენ საწუთოთა და ჯორციელთა შინა იგი მისთა სწორთა დამისგან და მის ჟამისათა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგე-

ოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს მცნებათა შინა გორციელთავე თანა მისთა პირველთა ყოველთა კმატდა“ [ქც², გვ. 338]. ამ მონაკვეთის აზრი ნაჭელია — ეს არის ალექსანდრესა და დავითის დაპირისპირება და უკანასკნელის ყოველმხრივი უპირატესობის აღნიშვნა —, მაგრამ ამ მონაკვეთის ზოგიერთი ნაწილი გაუმართავია. ეს ეხება სიტყვებს: „და მისგან და მის ჟამისათა“. აქ იგულისხმება ალექსანდრე; იგი „საწუთოთა და გორციელთა შინა მისთა სწორათა... უმაღლეს და უზეშთაეს იყო“. მომდევნო სიტყვებში ავტორისათვის ჩვეული სინონიმური პარალელიზმი გვაქვს; აქაც იგულისხმება პირები, რომელთაც იგი, ე. ი. ალექსანდრე, სჯობდა. „მისგან და მის ჟამისათა“ სიტყვებში შეიძლება დაგვეშვა, რომ ბოლო ორი სიტყვა ავტორისეულ ტექსტს გადმოსცემს. ავტორის სტილისათვის საზოგადოდ უცხო არ არის ზედსართავების ხმარება სუბსტანტივის მნიშვნელობით. ამის მაგალითები ზემოთმოყვანილ მონაკვეთებშიც გვაქვს: „საწუთოთა და გორციელთა“ გულისხმობს ამ რიგის მოქმედებას თუ ზრახვას, სუბსტანტივის გამოტოვება აქ შემთხვევითი არ არის; ეს არის სტილისტური ხერხი, რომელიც ავტორს საშუალებას აძლევს ორივე დაპირისპირებული პირის დახასიათება განაზოგადოს; დავითზეც ასევეა ნათქვამი: „ეგეოდენ ეგე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა... კმატდა“.

ტექსტში სხვა შემთხვევებიც შეიძლება ვნახოთ, სადაც საზღვრული სუბსტანტივი გამოტოვებულია: ჯაბანთა სადედოთა შთაცუმითა 92, რაც ნიშნავს: 'ჯაბანთათვის დედაკაცის ტანსაცმლის ჩაცმით'. სხვა მაგალითია: არა კმა იყენეს (იგულისხმება: სპანი ან კაცნი) სამეფოჲსა მისისანი 43.

აზრივად, შეიძლება დაგვეშვა ავტორისეულ ტექსტში მის-ჟამისათა სიტყვის არსებობა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში გაურკვეველი რჩება წინამავალი მისგან; მივმართოთ ხელნაწერთა ჩვენებს: „მისგან და მის ჟამისათა“ იკითხვისი გვხვდება ART-ში (D-ში ტექსტი ნაკლულია). სხვა ნუსხებში გვაქვს: მოჟამეთა C, მოჰამებთა MQ, მოჰამებთა m. ამ ვარიანტთაგან სწორედ C-სი უნდა მივიჩნიოთ სწორად; MQm-ში ზ ნუსხური უ-ს ცუდად ამოკითხვის შედეგია. მოჟამე წარმოების ტიპის მიხედვით XI—XII ს. ძეგლების ენისათვის დამახასიათებელ ფორმას წარმოადგენს; ამ დროს ხშირია ნასახელარო ზმნებიდან მიმღობათა წარმოება; შენიშნულია, რომ ზოგჯერ მიმღობებს თემის ნიშნის უქონლობის გამო ისეთი ფორმა აქვთ, რომ შეიძლება ვივარაუდოთ მათი უშუალოდ სახელის ფუძიდან წარმოება [13, გვ. 119]. ამ ეპოქაში გამორიცხული არ არის აგრეთვე ხელობის სახელების მე-ე და მიმღობის მო-ე მაწარმოებელთა არადიფერენცირებული ხმარება.

დავითის ისტორიკოსის ტექსტში მსგავსი მაგალითები შემდეგია: მოლაშქრე: მოლაშქრედმცა კმა ეყენეს 42; მოსაკარგვე: განათავისუფლნა ...ლაგრანი მოსაკარგვეთა მაჭირებელთაგან 82. მომკელოვნებელი: ლომსა მომკელოვნებელსა [მომკელოვნებულსა ქც², გვ. 339] არა სცონოდა 52; უკანასკნელ მიმღეობაში სხვა მაგალითთაგან განსხვავებით თემის ნიშანი ებ აშკარად ჩანს; გარდა ამისა, ტექსტში მოიპოვება შესაბამისი პირიანი ფორმა: მეფემან მოიკელოვნა ესრეთ 39.

ს ნუსხაში რეალურად დადასტურებული მოქამე უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ ფორმად. უკვე თხზულების დაწერის წინარე ხანებში ქართულში დადასტურებულია უამ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნის პირიანი ფორმა: ეფთვი მითაწმიდლის ერთ-ერთ თარგმანში (გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიაში „მაკაბელთათჳს“) ვკითხულობთ: თ ა ნ ა მ ე ქ ა მ ე ო ბ ე ნ , რაც ნიშნავს 'ჩვენი თანამედროვე არიან'. იმავე თხზულების ეფრემ მცირისეულ თარგმანში იგივე ადგილი ასე არის გადმოცემული: ხოლო მოჰასაკე ჩუენდა (A—109, 222r). მოჰასაკე სხვა მნიშვნელობათა გვხვდება: მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში (ხელნაწერი 1031 წ.) ვკითხულობთ: არაოდეს შეექცეოდა სახიობათა და ლაღობათა მოჰასაკეთათანა [68, გვ. 60]. აქ მოჰასაკე 'თანატოლს, ასაკით სწორს' ნიშნავს.

ამიტომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ART-ს მცდარი იკითხვისი ს ნუსხის მიხედვით უნდა შესწორდეს. ამავე დროს უნდა შეინიშნოს, რომ MQM-ის დამახინჯებულ ფორმებში, სადაც იგივე სიტყვა შეიძლება ამოვიკითხოთ, ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე მრავლობითის ფორმას, რომელშიც ორმაგი მაჩვენებელი (ებ-იანი და ნარ-თანიანი მრავლობითისა) გვაქვს — მოქეამებთა. მსგავსი წარმოება ქართული ძეგლებისათვის, მართალია, იშვიათია, მაგრამ მთლად უცხო არ არის: ყოველთაგან სოფლებთა შეკრიბნა [ფსალმ. 106, 2]; ასეა ყველა — ძველ და გიორგისეულ რედაქციებში.

სანალიზო მონაკვეთში ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ გარემოებას: „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის მიხედვით, მთლად ნათელი არ არის, თუ ვის „ჰმატდა“ დავითი. მართალია, აქ დასაწყისში აშკარაა, რომ ავტორი მას ალექსანდრე მაკედონელს უდარებს, მაგრამ ბოლოში მოცემული იკითხვისი გაუგებრობას ქმნის: ეგეოდენ ესე (ე. ი. დავითი მ. შ.) პირველთა ყოველთა ჰმატდა. ვინ არიან „პირველნი ყოველნი“, თუ კი შეპირისპირება ერთ პირთან — ალექსანდრესთან — ხდება? ხელნაწერებში ასეთი სურათია: ყველა ხელნაწერი იძლევა პირველთა იკითხვისს (მათ შორის QI დაქარაგმებულ ფორმებს: პლთა). მეორე სიტყვა, ყოველთა არ არის CMQM-ში; ეს არის ART-ის იკითხვისი (D-ს აქ ტექსტი აკლია). ვფიქ-

რობთ, რომ პირველთა მცდარი იკითხვისია. აქ უნდა გვეკონ-
დეს პირველსა, რომელიც ზემოთ ხსენებულ ალექსანდრეს გუ-
ლისხმობს; მრავლობითი რიცხვის ხმარება, ალბათ, წინამავალი სიტ-
ყვებით არის გამოწვეული (შესაძლოა ამიტომ, რომ პირველთა
გააზრებული იყო ვორციელთა სიტყვის პოსტპოზიციურ მსაზღე-
რელად). რაც შეეხება ყოველთა სიტყვას, იგი შეიძლებოდა გაგ-
ვესწორებინა ასე; ყოველთა (ყოველთა კმატდა). მაგრამ უფრო
სავარაუდებელია, რომ იგი A-ში ზედმეტად არის ჩამყული წინა-
მავალი (მის უამისათა ყოველთა) სიტყვების ანალოგიით;
შინაარსეულად იგი აუცილებელი არ არის, რადგან დაპირისპირება.
სრულია: როგორც ალექსანდრე სჯობდა თავის სწორებსა და თანა-
მედროვეებს ვორციელი მოქმედებით, ისე დავითი, საღმრთო (აგრეთვე:
ხორციელ) საქმეთა მოქმედი, „პირველსა კმატდა“.

შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთის ბოლო ასეა ჩვენ მიერ შე-
სწორებული: და რაოდენ საწუთოთა და ვორციელთა შინა იგი მისთა.
სწორთა და მოჟამეთა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგეო-
დენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა, ვორციელთავე-
თანა მისთა, პირველსა კმატდა 49.

მო-ე, მე-ე მაწარმოებელთა საშუალებით წარმოქმნილ სახელებ-
თან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ ადგილს;

ანელმა თავადებმა მოციქულები აახლეს დავითს და ამცნეს „მო-
ცემაჲ ქალაქისაჲ“, ამ პირებს „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე გამო-
ცემაში მწიგნობარნი ეწოდება. ეს ფორმა იმეორებს ARDT
ნუსხათა ჩვენებას. იგივეა B ნუსხაშიც, რომელიც გამოყენებულია.
პ. ბროსეს გამოცემაში. ქც²-ის ვარიანტებში ნაჩვენებია აგრეთვე, რომ
საჲ გვიანდელ ნუსხებშიც იგივე იკითხება. ამავე დროს CMQM ნუს-
ხებში გვაქვს სხვა, ჩვენი აზრით, მოცემული ადგილისათვის უფრო
შესაფერისი იკითხვის: მე წიგნენი. ეს სიტყვა, რომელიც ფორ-
მით ხელობის სახელს წარმოადგენს, დადასტურებულია „შუამავლის,
მოციქულის“ მნიშვნელობით „დიდ სჯულისკანონში“. ეს თხზულება,
არსენ იყალთოელის თარგმნილი, იმავე ეპოქის ძეგლია, რომელსაც
ისტორიკოსის თხზულება ეკუთვნის. ერთ-ერთ თავში ლაპარაკია იმის
შესახებ, რომ მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი თვითონ კი არ უნდა
ეახლნენ მეფეს რაიმე საქმის გამო, არამედ თავისი საჭიროება „მე-
წიგნისა მიერ დიდისა ეკლესიაჲსა ანუ პატრიარქისა მათისა მო-
ციქულისა მიერ“ უნდა ამცნონ. გარკვეულია, რომ ბერძნულ ტექსტ-
ში მე წიგნეს შეესაბამება ‘*πεφρασηται*’, რომლის მნიშვნელო-
ბაა ‘წერილობითი ბრძანების დამტარებელი’ [14, გვ. 74]. მაშასა-
დამე, საანალიზო მონაკვეთში მე წიგნე უფრო შესაფერისია მო-
ცემულ კონტექსტში, ვიდრე მწიგნობარი: უნდა შეინიშნოს,

რომ ივ. ჯავახიშვილს დავით აღმაშენებელზე თხოობის დროს სწორედ მე წიგნი აქვს დამოწმებული მარია დედოფლისეული ქცების გამოცემის მიხედვით [42, გვ. 207].

თხზულების ენისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა ფუძეთაგან ნაწარმოებ აბსტრაქტულ სახელთა სიმრავლე: ისინი უმეტესად — ობა სუფიქსით არის წარმოქმნილი: ცნეს მე ო ბ ა ა გიორგისი 5; აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქ მ ნ უ ლ ო ბ ი ს ა 30; ჰმატს... მ ო ქ მ ნ უ ლ ო ბ ი ს ა შეუსწორებლობითა 30; სულიერითა და ჯორციელითა სათნოებითა აღსავესეობა 32. ყოველი თუ რქობა 37; შეექმნათ... რ ი ღ ო ბ ა ა 39; მ ზ ა ო ბ ა ა... უბრძანა 39; საქებელ განსწავლულობითა 90. ადგილთა მწუხანვილოვანთა ზედა მოსუქობითა 92; არცა მშკლდი თავს-იდებსო მარადის გარდაცუქმულობასა და არცა ძალი ორღანოჲსა მარადის განსხიპულობასა 91.

ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ავტორი აბსტრაქტულ სახელებს ხშირად მიმლეობათაგანაც აწარმოებს. ამის საფუძველზე ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ ადგილს, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე გამოცემაში ასეა წარმოდგენილი: რათა არარა ევნოს სოფლისა ამის მღელვარისა ზღვსაგან [ქც¹, გვ. 261; ქც², გვ. 361].

ამის მღელვარისა ზღუისაგან დადასტურებულია A-ში (მას მისდევს RDT, აგრეთვე სხვა გვიანდელი ნუსხებიც). მაგრამ CMQm-ში საანალიზო მონაკვეთი გადმოცემულია ასე: რათა არარაა (—QRDT) ივნოს (ევნოს CARDT) სოფლისა მის ზღვსა (ზღუასა C) მრავალ-მღელვარობისაგან. ამ იკითხვისში გვხვდება ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი აბსტრაქტული სახელი, რომელიც წარმოქმნილია რთული ფუძიდან: მ რ ა ვ ა ლ - მ ღ ე ლ ვ ა რ ე. სხვადასხვა სახის რთული ფორმები (კომპოზიტები, შერწყმული სახელები), რომ აღარაფერი ვთქვათ რთულ ზმნებსა და აღწერილობით ფორმებზე, საქმოდ ხშირია თხზულების ენაში. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს: მარტივ სახითა, მ რ ა ვ ა ლ - ს ა ხ ე მართებითა 97; მ ო ძ ლ უ ა რ - ს ა გ ო ნ ე ბ ე ლ ნ ი ეგე თქუენნი 90; ნათესავი ქართველთა ო რ გ უ ლ - ბ უ ნ ე ბ ა არს 94; პ ა ტ ი ვ ი ს - პ ყ რ ო ბ ა ნ ი მონაზონთანი 84; ღ მ რ თ ი ს - ს ა ხ ი ს ა კაცთმოყუარეობისა თვისა 34; ღ მ რ თ ი ვ - გ ა ნ ბ რ ძ ნ ო ბ ი ღ მ ა ნ მეფემან 21; ღ მ რ თ ი ვ - მ ო ვ ლ ი ნ ე ბ უ ლ ნ ი გუემანი 13 და სხვ. შეიძლება დავასახელოთ აგრეთვე რთული ფუძიდან აბსტრაქტული სახელის წარმოქმნის მაგალითებიც: იყო ორკერძოვე ძ ლ ე ვ ი ს მ ო ყ უ ა რ ე ბ ა ო ღ ე ნ 89; წარმოთქუნა... ძ ლ ე ვ ა - შ ე მ ო ს ი ლ ო ბ ა ნ ი 57.

ზემოთქმული გვადლევეს ულებას ვივარაუდოთ, რომ A-ს (და მის მიმდევრო ნუსხათა) იკითხვისი საანალიზო მონაკვეთში ტექსტს შერყვნილი სახით წარმოადგენს. შესაბამისად, ჩვენს გამოცემაში იგი CMQM ნუსხათა კვალობაზე გამართული: არარაჲ იენოს სოფლისა მის ზღვსა მრავალმდელეჯარობისაგან 98.

ძ ლ ე ვ ა-შ ე მ ო ს ი ლ ო ბ ა, რომელიც ზემოთ არის დამოწმებული, ზოგიერთ ნუსხაში გვხვდება ალექსანდრე მაკედონელის ხსენებისას: ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მძლეობანი, სიმკნენი და ძლევა-შემოსილობანი ARDT, შდრ. ...მკნე-კაცებანი და ძლევანი CMQM. გამოცემებში ტექსტის ეს მონაკვეთი ისევე იკითხება, როგორც ARDT-ში. სავარაუდოა, რომ ARDT-ში სამივე სიტყვა ავტორისეული არ არის, რადგან ორი მათგანი ერთი და იმავე ფუძისა შემცველია (მძლეობანი, ძლევა-შემოსილობანი) და შინაარსით თითქმის სინონიმური. მოსალოდნელია, რომ გადამწერთათვის ნაკლებად გასაგები ძ ლ ე ვ ა-შ ე მ ო ს ი ლ ო ბ ა შეცვლილა ყოფილიყო უფრო მარტივი აღნაგობის სიტყვით, მაგრამ ზოგ ნუსხაში, ჩანს, ორივე დარჩა: ავტორისეულიცა და გადანასწორებიც. ს ი მ კ ნ ე თ ხ ზ უ ლ ე ბ ის ე ნ ის ა თ ვ ის უ ც ხ ო ს ი ტ ყ ვ ა არ არის. იგი რამდენჯერმე გვხვდება: სიმკნე წყობათა შინა 44; გამოცდილნი სიმკნითა 48; არცა სიმკნითა უმცირე 49. მიუხედავად ამისა, საანალიზო მონაკვეთში იგი, საფიქრებელია, რომელიდაც გადამწერს შეუტანია; ამით მას შეუტვლია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი შერწყმული სიტყვა მ კ ნ ე-კ ა ც ე-ბ ა ნ ი, რომელიც დამოწმებულია MQM-ში. ზემოთქმულის მიხედვით, სინამდვილესთან ახლო ჩანს შემდეგი იკითხვისი: ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მ კ ნ ე-კ ა ც ე ბ ა ნ ი და ძ ლ ე ვ ა-შ ე მ ო ს ი ლ ო ბ ა ნ ი 57.

ბრუნვის ფორმანტებით და თანდებულებით ნაწარმოებ სახელთათვისებურების გათვალისწინება შესაძლებლობას გვადლევეს აღვადგინოთ ზოგიერთი სიტყვის მართებული წაკითხვა.

ორივე გამოცემებში დადასტურებულია დ ლ ი თ ი-დ ლ ე შ ე მ-დ ე ვ კ ო ნ ტ ე ქ ს ტ შ ი: კუალად დ ლ ი თ ი-დ ლ ე წ არ ს ა გ ე ბ ე ლ თ ა, რომელთა მისცემდა [ქც², გვ. 353]. ასეთი იკითხვისი საერთოა ყველა ნუსხისათვის, გარდა C-სი, რომელშიც დ ლ ი თ ი-დ ლ ე თ ა გ ვ ა ქ ვ ს.

ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირია ასეთი ფორმები: წყალობაჲ მისი ნათესავითი ნათესავად (ლ. 1,50); სდევნიდეთ ქალაქითი ქალაქად (მ. 23, 34). პური ჩუენი თანაარსობისაჲ მომეც ჩუენ დ ლ ი თ ი დ ლ ე დ (ლ. 11,3). ეს სპეციფიკური სიტყვათშეხამება კარგად არის ცნობილი; მისი პირველი წევრის მორფოლოგიური ფორმის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს [31, გვ. 310, 6, გვ. 218]. მეორე კი სავსებით ნათელია: სახელი დასმულია ვითარებით ბრუნვა-

ში, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი კი ზოგჯერ დაკარგულია: ასწავებდა დღითი დღე (დღითი დღედ DE) ტაძარსა შინა (ლ. 19, 47 C).

ამრიგად, დღითი დღე დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში თითქო ექვს არ უნდა იწვევდეს. მაგრამ ტექსტზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ აქ სხვა ვითარება უნდა გვექონდეს. დღითი-დღე წინ უძღვის წარსაგებელთა სიტყვას; შესაბამისად აქ სავარაუდებელია მისი მსაზღვრელის ფუნქციით ხმარება, მით უმეტეს, რომ პრეპოზიციური მსაზღვრელი (უმეტესად ატრიბუტული) თხზულებასათვის უცხო არ არის და პოსტპოზიციის გვერდზეც გვხვდება: იწყო მათვე მამულ-პაპურთა უგზოთა კუალთა სლვაჲ 15; იხილა რაჲ მშუდმან და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან 16; ქმნა წყობანი დიდნი და კმა-გასმენილი იგი დიდი ძლევაჲ 21. რადგანაც წარსაგებელთა მრავლობით რიცხვშია, მისი მსაზღვრელიც ასევე მრავლობითში უნდა იყოს; საგულისხმოა ამ მხრივ C-ს დღითი-დღეთა. მაგრამ დღითი-დღე ფორმას თავისთავად ზედსართავის მნიშვნელობა არა აქვს, ამოსავალად ისტორიკოსის ტექსტში უნდა ვივარაუდოთ ფორმა, რომელშიც ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით მაწარმოებელი ფორმანტის მნიშვნელობა აქვს: დღითი-დღე დი 'ყოველდღიური'. იდენტური წარმოების მაგალითი ოთხთავის ძველ რედაქციებში ორჯერ გვხვდება: შემდგომად დღითი-დღე დისა მის მსახურებისა აბიასა (ლ. 1,5); წესსა მას დღითი-დღე დისა მისისასა (ლ. 1,5); (გვიანდელ რედაქციებში — ეფთჳმესა და გიორგისეულში — პირველ შემთხვევაში დღითი-დღე გვხვდება, მეორე კი ძველი რედაქციებისნაირ ფორმას გვიჩვენებს: წესსა მას დღითი-დღე დისასა, წესსა მას დღითი-დღე დისა მისისასა). მაგალითები შეიძლება უფრო გვიანდელი ძეგლებიდანაც დავიპოვოთ: დღითი-დღე დთა მსხუერპლთა, რომელთა შესწირვიდეს 64, [II, გვ. 194]. იქმნებოდეს ქურივნი მათნი დღითი-დღე დსა შინა მსახურებასა [62, გვ. 379]. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტშიც შეიძლება აღვადგინოთ დღითი-დღე[დ]თა (რასაც C-ს ჩვენებაც ნაწილობრივ უჭერს მხარს) და საანალიზო ადგილი ასე წავაკითხოთ: დღითი-დღედთა წარსაგებელთა, რომელთა მისცემდა 81.

თანდებულები სიტყვამაწარმოებელი ფორმანტის ფუნქციით ისტორიკოსის თხზულებაში საკმაოდ ხშირია. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ -გან: კაცი მიწისაგანი ღმერთსა ემსგავსა 91; დიდთა ანუ მცირეთაგანი 86; არცა ერთისა კეთილთაგანისა შემაშთობელ 97; რომელთაგანი მოძღუარსა თუსსა იოანეს მისცა 81; ვინ მიიღო... ერთიცა სათნოებათაგანი 97;

წელიწადი მისნი შობით განნი 101; გაგზავნა მონათა გან-
ნი 73.

ამის საფუძველზე შეიძლება ყურადღება მიექცეს ტექსტის იმ მონაკვეთს, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: ვერვინ ძუელთა და ახალთაგან მეფეთა ემსგავსა [ქე², გვ. 351]. ეს იკითხვისი ემყარება A-ს; სხვა ნუსხებში ეს ადგილი ასეა წარმოდგენილი: ძუელთა და (ანუ C) ახალთა მეფეთაგანი (— გან III, — განსა D) ემსგავსა. მ. ბროსეს გამოცემაში ვკითხულობთ: ვერ-ვინ ძველთა და ახალთა მეფეთაგანი ემსგავსა [ქე¹, გვ. 255]. ზემოთ მოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ მეფეთაგანი ავტორის ენი-სათვის ჩვეულებრივი წარმოქმნილი სახელია და სწორედ ამ სახით უნდა იქნეს წაკითხული შესაბამის ადგილას. მ. ბროსეს გამოცემაში (RTB ნუსხების მიხედვით) შენარჩუნებულია სწორი ამოსავალი ფორმა, რომელიც CMQ ნუსხებშია (სხვებთან ერთად), A-ში იკითხვისი კი ნუსხის გადაწერისათვის ჩვეულებრივი „გაუბრალობა“ არის. ამრიგად, უპირატესობა უნდა მიეცეთ არა A-ს იკითხვისს, არამედ სხვა ნუსხებისას და საანალიზო მონაკვეთში მეფეთაგანი წავიკითხოთ (როგორც მ. ბროსეს გამოცემაშია: ვერვინ ძუელთა ანუ ახალთა მეფეთაგანი ემსგავსა 76.

მიერ თანდებული თხზულებაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება: ქადებული უსჯულოთათვის ესაიას მიერ 12; უწყოდინა... მის მიერ ქებას სათნოებისაჲ 87; აღსანიშნავია ერთი თავისებურება: მიერ თანდებული ხშირად არის ნახმარი მრავლობით რიცხვში ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სახელთან იმ შემთხვევაში, როდესაც მხოლოდითში შესაბამის კონსტრუქციაში მოქმედებითი ბრუნვა იყო მოსალოდნელი: აღსავსე იყო ირემთა და ეშუთა მიერ 18; აღავსო სიწმიდეთა მიერ 30; მომტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ 20; თანდებული შეიძლება მსაზღვრულ-საზღვრულს შორისაც იყოს ჩასმული: მარტივთა მიერ სიტყუათა გეზარაზო 90; თუთო ფერთა მიერ შესაწირავთა განამდიდრნა 80. მოქმედებით ბრუნვას ნართანიან მრავლობითში, როგორც ცნობილია, მოქმედების არე ძალზე შეზღუდული აქვს; ამიტომ არის, რომ ავტორი აქ ზემოთდასახელებულ კონსტრუქციას (ნათ. ბრ. + მიერ) იყენებს საჭირო შემთხვევაში ამავე ფუნქციით, მით უმეტეს, რომ მიერ თანდებულის ხმარება კლასიკური ძველი ქართულის ბოლო პერიოდის ენაში მატულობს ელინოფილური სკოლის გავლენით.

მიერ თანდებული, როგორც მაწარმოებელი, ძველი ქართულის უძველეს ძეგლებშია ცნობილი; ხანმეტ მრავალთავეში ასეთი მაგალითი გვხვდება: მოსეს მიერთა მათ წიგნთაცა კითხვად მოს-

წრაფე იყო [88, გვ. 129]. შეიძლება დავიმოწმოთ სინური მრავალ-
თავიცი: ღ მ რ თ ი ს ა მ ი ე რ ი ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა არს [74, გვ. 105, 34]. მიერ
თანდებული, როგორც საზოგადოდ სხვა თანდებულები, სადერი-
ვაციო აფიქსის მნიშვნელობით აგრეთვე ხშირად გამოიყენება XI—
XII ს. მწერალთა ენაში. ზოგიერთი მაგალითი თვით დავიჯის ის-
ტორიკოსის თხზულებაშიც გვხვდება; მ ო ს ე ს ღ მ რ თ ი ს ა მ ი ე რ ი
გუაუწყებენ თხრობანი... 78.

მიერ თანდებულთან დაკავშირებით განსახილავია ისტორიკოსის
თხზულების ერთი მონაკვეთი: ხედვიდა რა დავით ესეოდენტა ზე-
გარდამოთა ღმრთისა მიერ წყალობათა და შეწევნათა. ასე იკითხება
ეს ადგილი ორსავე გამოცემაში. [ქც¹, გვ. 246, ქც², გვ. 335].
ღ მ რ თ ი ს ა მ ი ე რ ს უ ლ არ არის CMQM-ში. მიერ-ის ნაცვლად
ARDT-ში მიმართ იკითხება. მიერ, რა თქმა უნდა, შინაარსეულად
უფრო სწორია, ვიდრე მიმართ (მწყალობელი ღმერთია და წყა-
ლობაც მის მიერ არის მოცემული), მაგრამ გამოცემებში დადას-
ტურებული სახით იკითხვისი ენობრივად გამართული არ არის. (მიერ
და მიმართ ნუსხებში სხვაგანაც არის აღრეული: სულიერთა სა-
თნობათა მიმართ (მიერ ARD, მრ T) მიხედვად 67. ღმრთისა მი-
მართ ARDT-ში გვაკარაულებინებს მრთ დაქარაგმებულ დაწერი-
ლობას, რომლის გახსნით მიღებული ღმრთისამიერთა სრუ-
ლიად გამართულია როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. ღმრთი-
სამიერი არის 'ღმრთის მიერ ნაბოძები, ღმრთისაგან მინიჭებუ-
ლი' და მოცემულ ადგილას სწორედ ეს იგულისხმება. მაშასადამე,
საანალიზო მონაკვეთი ასეთ სახეს მიიღებს: ხედვიდა რაა დავიჯ
ესეოდენტა ზეგარდამოთა ღმრთისამიერთა წყალობითა 42.

დაახლოებით ასეთი ვითარება გვაქვს ამ მონაკვეთში: სულიერ-
თა საქმეთა მისთა ვიეთი გონება მისწუთეს [ქც² გვ. 352]. მისთა
CARDT-ს იკითხვისია, ხოლო MQM-ს მიხედვით, აქ მიერ მისთა
იკითხება. ამ უკანასკნელის მიხედვით, შესაძლოა აღვადგინოთ ტექ-
სტი ასე: საქმეთა მისმიერთა 78.

3. ზმნური ფორმები ნუსხებსა და გამოცემებში

გადამწერთა მიერ ღრთთა განმავლობაში თხზულების ავტორისე-
ულ ტექსტში შეტანილი ნებისითი თუ უნებლიე ცვლილებები ზმნურ
ფორმებსაც შეეხო. ეს ცვლილებები სხვადასხვა ხასიათისაა: აღრე-
ულია პირის ნიშნები, შეცვლილია და არასწორად გადმოცემულა
მწკრივთა ფორმები, მცდარად არის შენაცვლებული ერთმანეთს
სხვადასხვა გვარის ზმნები და სხვ. ასეთი ცვლილებების შედეგად
ზოგჯერ ვიღებთ ქართულში საზოგადოდ არარსებულ ფორმებს;
5. საქართველოს ისტორიის წყაროები

ამგვარი ვითარება მართო ნუსხებში არ არის; დამახინჯებული იკითხვისები გამოცემებშიც გვხვდება, რაც ზოგიერთ შემთხვევაში ტექსტის აზრსაც აბუნდოვანებს.

მდგომარეობას ართულებს ის გარემოებაც, რომ ერთი ნაწილი გვიანდელი (და სწორი) ფორმებისა, რომლებიც საყოველთაოდ გავრცელდა საშუალო და ახალ ქართულში, XI ს-ში, ე. ი. თხზულების დაწერის დროისათვის, უკვე საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო ქართულ ენაში. ასეთების ერთ-ერთ მაგალითად შეიძლება ჩავთვალოთ ზმნისწინთა (აღ-, გან-, წარ- და სხვ). გამარტივება, რომლის მაგალითები XI საუკუნის ძეგლებში ხშირია. ავტორისეულ დაწერილობათა აღდგენა ზედამიწევნითი სიზუსტით ასეთ შემთხვევებში, ალბათ, თითქმის შეუძლებელია, რაკი თხზულების აღრეული ნუსხები არ მოგვეპოვება; მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ავტორი საზოგადოდ უმეტეს შემთხვევაში ძველ მორფოლოგიურ ნორმებს იყენებს (რაც ხელნაწერთა ჩვენებიდანაც ჩანს), საყოყმანო შემთხვევებში ავტორისეულად ჩვეულებრივ უფრო ძველი უნდა ვივარაუდოთ (კერძოდ, ზმნისწინებისათვის ნუსხათა უმეტესობა უმრავლეს შემთხვევაში სწორედ ძველ ფორმებს გვიჩვენებს). რაც შეეხება მცდარ ფორმებს, ისინი, რა თქმა უნდა, გასწორებას მოითხოვს.

უნდა შეინიშნოს, რომ პირიან ზმნათა უმეტესობა თხზულებაში მესამე სუბიექტურ პირშია; ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ნაწარმოებში იშვიათია პერსონაჟთა პირდაპირი მეტყველება და დიალოგები. შესაბამისად, ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში პირიანი ფორმების უმეტესობაც ამგვარია.

პირის ნიშანთაგან პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს მესამე პირის ობიექტის ნიშნის ხმარება.

თხზულების გამოცემულ ტექსტში ხშირად გამოტოვებულია პირის ნიშანი, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთ ნუსხაში სწორი ჩვენებაა დადასტურებული:

ფილოსოფოსმან ვინმე რქუა (A, შდრ. პ[რ]ქუა C, პრქუა Rm [ქუ², გვ. 335]; გოლიათებრ მიმართებდა (მიჰმართებდა CAMQm RT, D-ს აკლია ქუ² 329); მართებდა (AMmRT, შდრ.: ჰმართებდა C) და განაგებდა [ქუ², გვ. 337]; სწყალობდის და ნატრიდის (A. შდრ. ჰნატრიდის CMQmRT, D-ს აკლია ტექსტი); [ქუ², გვ. 331]; სრულითა გულითა მსახურებდა (A, შდრ.; ჰმსახურებდა CMQmRT, D-ს აკლია) [ქუ², გვ. 329]. მესამე ობ. პირის ნიშანი, მოსალოდნელი აგრეთვე ზოგიერთ ორპირიან გარდამავალ ზმნაში, რომლებიც წარმოშობით სამპირიანი ჩანს, ზოგიერთ ნუსხაში სწორადაა წარმოდგენილი, გამოცემულ ტექსტში კი არ ჩანს: ძალი ზეგარდმო ფარვიდა (A, შდრ.: ჰფარვიდა CMQmRDT); [ქუ², გვ. 341]; მე-

სამე ობ. პირის ნიშანია სავარაუდო აგრეთვე ისეთ ზმნაში, როგორცაა ერთპირიანი ფორმები კ რ თ ო მ ა ზმნისა: შდრ.: ჰ კ რ თ ე ბ ო დ ა ყ რ მ ა ჯ ი გ ი (ლ. 1,41); იხილეს ჭაბუკი... და განჰკრთეს (მრ. 16,5; ეს ფორმები გვხვდება როგორც ძველ, შატბერდულ ოთხთავებში, ისე ეფთუმისა და გიორგისეულ ნარედაქციევში). ისტორიკოსის თხზულებაში ვკითხულობთ: არცა კუერნაულად კ რ თ ე ბ ი ს (A, შდრ.: ჰკრთების MQmRDT) [ქც², გვ. 359]. ასეთივე მაგალითი სხვაც გვაქვს, ოლონდ საყურადღებოა ის, რომ ძველი ფორმა ვახტანგისეულ ხელნაწერებშია დადასტურებული: განკრთა (CA MQm, შდრ. განჰკრთა RDT) და აიყარა [ქც², გვ. 343]. საინტერესოა აგრეთვე ზმნური ფორმა, რომელსაც ბექდურ ტექსტში ასეთი სახე აქვს; სრულიად დაავიწყდა წინამდებარე საქმე (D ქც², გვ. 350). დანარჩენ ნუსხებში დაავიწყდა იკითხება, რაც გვახარადღებინებს, რომ აქ შესაძლებელია გვექონოდა ფორმა და [ჰ] ვ ი წ ყ და. ანალოგიური ფორმები გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“ (დაჰვიწყდა შიში მეფისა 1196; დაჰვიწყდეს რომე პატიენი სპირდეს 1521. შდრ. აგრეთვე: რად დავევიწყდი 846; არღარა ვიცი, დამვიწყდეს 339).

პირისა და მწკრივის ფორმათა უსწორო ხმარება აგრეთვე საჭიროებს შესწორებას; დავასახელებთ ზოგიერთ მაგალითს:

მეფესა გიორგის მოეცენა ნადირობა აჯამეთისა, არღარა ზრუნვიდეს სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჟინისასა, არამედ... მისცა ნიქად სუჯეთი... თვთ გარდავლო მთა ლიხთა და შთავიდა აფხაზეთად [ქც², გვ. 322]. ამ მონაკვეთში აღწერილია მეფე გიორგის მოქმედება და ყველა ზმნა მხოლოდით რიცხვშია, ერთის გარდა: ზ რ უ ნ ვ ი დ ე ს (ასევეა მ. ბროსეს გამოცემაში). შინაარსის შესაბამისად, აქ უნდა გვექონოდა მხოლოდითის ფორმა: ზ რ უ ნ ვ ი დ ა, რომელიც დადასტურებულია CAD-ში. გამომცემელი იმეორებს MQmRT ნუსხათა მცდარ იკითხვისს.

ზ რ უ ნ ვ ი დ ა -ავ თემისნიშნისანი ზმნაა; ასეთებს, როგორც ცნობილია, უწყვეტელი ძველ ქართულში განსხვავებულად აქვთ ნაწარმოები; ტექსტზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ (მიუხედავად ცალკეული შეცდომებისა ნუსხებში) ავტორისეულ ტექსტში ძველი ქართულის ფორმა არის ჩვეულებრივი: ს რ ვ ი დ ა (სრვითა C) და დასცემდა წინა-დამთხუეულთა 28; საქმეთა ესრეთ ხ ე დ ვ ი დ ა (ხედვითა T) 9 და სხვ.

ტექსტში გვხვდება ბრძანებითები, რომლებიც გამოცემებში არასწორად არის გადმოცემული: ნუ ამას ეძიებ, მკითხველო, თუ ვითარ იქმნებოდა ესე, არამედ ამას ცნობდა, თუ რა სარგებელი პოვის... რამეთუ არა თუ ცუდად რადმე... იქმოდის; ნუ ყოფინ ესე

წარვედ [ქც², გვ. 355]. ამ მონაკვეთში ნუ... ეძიებ ბრძანებითია (უკუ-
თქმითი); მომდევნო ზმნაც ბრძანებითში უნდა იყოს, რადგან დაპი-
რისპირება ნუ — ა რ ა მ ე დ სწორედ ამას მოითხოვს: ორივე გამო-
ცემის III პირის ფორმა (სცნობდა ქც¹, ცნობდა ქც²) უნდა შესწორ-
დეს, რის საფუძველს Q იძლევა: ს ც ნ ო ბ დ; ბრძანებითია სხვა ნუს-
ხებშიც: სცნობდი CDT, ცნობდი R. არასწორი იკითხვისი ს ც ნ ო ბ დ ა
არის მხოლოდ Mm-ში. საანალიზო მონაკვეთს ამთავრებს ავტორის
პათეთიური შეძახილი, რომელთაგან პირველი III პირის ბრძანე-
ბითით არის გამოხატული ARDT-ში (CMQm-ში სულ არ არის სიტ-
ყვები: ნუ იყოფინ ესე); წ ა რ ვ ე დ იკითხვისშიც (რომელიც საერთოა
ნუსხებსა და გამოცემებში) უნდა აღვადგინოთ III პ. ბრძანებითის
ფორმა: წ ა რ ვ ე დ ი ნ 86.

ბრძანებითის ფორმა არასწორად არის გადმოცემული აგრეთვე
შემდეგ ადგილას: ისმინეთ ესევეითართა მათ პირველად ესე [ქც²,
გვ. 358]. რადგანაც აქ ავტორი მეორე პირს არ მიმართავს, ბრძანები-
თის ფორმა III პირისა უნდა აღვადგინოთ, როგორც ავტორისეული:
ი ს მ ი ნ ე დ (C, შდრ. ისმინეთ ARDT ქც¹, ისმინენ MQm) 92.

ავტორი მოგვეთხრობს, რომ დავითს სამეფო გვირგვინი დაად-
გა „თვთ მამამან“ და განაგრძობს; „უქვეშმარტესი ვთქუათ, თვთ
მამამან ზეტათამან პოვა დავით“ [ქც², გვ. 324]. ვ თ ქ უ ა თ ა გამოცე-
მაში A-ს მისდევს, სხვა ნუსხებში კი იკითხება: ითქვინ Q, ითქვინ
MmR, ითქუნ D (სიტყვა არ არის C-ში). ამ ნუსხათა ჩვენების მიხედ-
ვით უნდა აღვადგინოთ III პ. ბრძანებითი: ი თ ქ უ ნ. ამას ისიც უჭერს
მხარს, რომ მსგავს შემთხვევებში ავტორი ვნებითი გვარის ფორმებს
ხშირად იყენებს: ვითარცა აწ ი თ ქ უ ა ს 29; ვითარცა აწ ერთი ი თ-
ქ უ ა ს 39; ვითარცა ი თ ქ უ ა ს წალმართ 46, ამრიგად, საანალიზო
მონაკვეთი ასე უნდა აღდგეს: უქვეშმარტესი ითქუნ 16.

დავითის მიერ შეშინებული სულტანი ძლევაამოსილ მეფეს დიდ
ძღვენს უგზავნიდა: არარას მიხედვიდეს წარსაგებელთა სიმრავლესა,
ოღენმცა მუნ, თვთ სადა იყვის, იპოვის მშვლობა [ქც², გვ. 346]. ტექ-
სტის ამ მონაკვეთში, სადაც აღწერილია სულტნის მოქმედება, ზე-
დიხედ ნახმარია რამდენიმე ზმნა ხოლმეობითის სხვადასხვა ფორმით:
წარმოავლენდის (I ხოლმ.), წარმოსცნის (II ხოლმ.), ეძიებნ (აწმეოს
ხოლმ.). საანალიზო მონაკვეთში გასასწორებელია მ ი ხ ე დ ვ ი დ ე ს
ზმნა, რადგან უწყვეტლის მრავლობითი ამ კონტექსტს არ უდგება.
მიხედვიდეს (CAMQmRT) არის დამახინჯება სწორი მ ი ხ ე დ ვ ი-
დ ი ს (D) ფორმისა, რომელიც უწყვეტლის ხოლმეობითია. მ. ბრო-
სეს გამოცემაში სწორედ ის უკანასკნელი იკითხვისი გვხვდება (რო-
გორც ჩანს, B ნუსხის მიხედვით). საანალიზო მონაკვეთში საყურა-

დღებოა აგრეთვე იყვის და იპოვის ფორმები, რომლებიც შემდგომ არის განხილული.

ხოლმეობითების სიმრავლე თხზულებაში თვალშია საცემი; ამასთან, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე XI ს. თხზულებებში, ერთად გვხვდება სხვადასხვა ხოლმეობითები; მაგალითად: თუთ მივიდის (II ხოლმ.) და მოიხილნის (II ხოლმ.), მოიკითხნის (II ხოლმ.) და ამბორს-უყვის (II ხოლმ.),... ჰუფუფუნებდის (I ხოლმ.) მამებრ, სწყალობდის (I ხოლმ.), ჰნატრიდის (I ხოლმ.), განამცნის (II ხოლმ.), მოთმინებისა მიმართ, მონახის (II ხოლმ.)... ცხედრები ...მისცის (II ხოლმ.), თითოეულსა ოქროა ...განაკრძალნის (II ხოლმ.), ზედამდგომელნი... განაგის (II ხოლმ.), ყოველი საქმე 34.

თხზულებაში გვხვდება ძველ ქართულში ცნობილი ხოლმეობითების ყველა ფორმა. აწყოს ხოლმეობითის მაგალითებია: ისმენნ, გამოეძიებნ, ჰკითხავნ, თუთ განჰმარტებნ 69.

უწყვეტლის ხოლმეობითი: პირველთა საქმეთებრ იქმოდინ 7; ნადირობდიან, განისუენებდიან,, იხარებდიან... ვაჭრობდიან... არბევდიან 37; ზედაჲს-ზედა წარმოავლენდის მოციქულთა 65.

წყვეტილის ხოლმეობითი: მოვიდიან თურქნი 7; არა და აცადის კითხვა ვიდრე არა და შურის... რაჲმს თუალნი და შურიან, სასმენელნი ანაცვალნის 69.

განსაკუთრებით საინტერესოა იშვიათი მწკრივის — III ხოლმეობითის მაგალითები: რაოდენიცა ვის ფარულად ექმნის ანუ ეთქვს, ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსა 85; ოდესმე ნახევარი წარაგის მისი და ოდესმე არაინ ეპოვნის და ეგრეთ საცხე მისცის დამარხვად 81; უკუეთუ ოდენ ეპოვის ესევითარი რამე, და მიერ საცნაურ-ყვის ჰრტინვაჲ თვისი 83.

ხოლმეობითების ფორმები ძალიან ხშირად არის დამახინჯებული ნუსხებში; ისმენნ (RT, ისმენენ CAMQm), გამოეძიებნ (DT, გამოეძიებლენ MQm, გამოეძიებენ A) 69; მოიქცის (ARDT, მოიქცეს MQm) 70; დადგიან (დადგან Q) ხარგებითა 36; სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის (მოაქუნდეს Q) 81; აქებდის (აქებდეს Mm) და ჰნატრიდის (ნატრიდეს Mm) 85 და სხვ.

ზემოთ დასახელებული მიხედვით, რომელიც ერთი კაცის — სულტნის — მოქმედებას გადმოსცემს, ამგვარი დამახინჯების მაგალითია, რომელიც ნაბეჭდ ტექსტშიც არის გადმოსული. საგულისხმოა, რომ ზმნის სწორი ფორმა გვიანდელმა ნუსხამ (D) შემოგვიანახა.

ნუსხების ჩვენებათა მიხედვით, შესაძლოა ხოლმეობითები აღვადგინოთ კიდევ ზოგიერთ შემთხვევაში:

კულად დღითი-დღე წარსაგებელთა რომელთა თქსითა კელითა მისცემდა ფარულად, ვინ აღრაცხოს [ქც, გვ. 353]. ვარიანტებია: მისცემდის CMQ მისცემდა ARDT) და აღრაცხოს (აღრაცხნის Q, აღრიცხოს CRDT, აღირაცხოს A, აღრაცხოს Mm). დავითის მოქმედება უშუალოდ მომდევნო ტექსტში ასე არის გადმოცემული: აღავსებდის (CMm, აღავსებდეს Q, აღავსის ARDT, ქც) ღრაჰკნათა დღე... და სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის (—დეს Q). . ოდესმე ნახევარი წარაგის... ოდესმე არავინ ეპოვნის. ნუსხებში მოცემული ფორმები ხოლმეობითებს გვაგარაუდებინებს საანალიზო ზმნებში. შესაბამისად, ზემოხსენებული ნაკვეთი ასე უნდა გადმოიცეს: კულად დღითი-დღედთა (ამ სიტყვის შესახებ ნ. ზემოთ) წარსაგებელთა რომელთა თქსითა კელითა მისცემდის ფარულად, ვინ აღრაცხნის 81.

ესე მან... კეთილად სადმე უწყოდა [ქც, გვ. 359]. უწყოდის Q და უწყოდე Mm-ში (C-ს ტექსტი აკლია) საშუალებას გვაძლევს უპირატესობა უწყოდის იკითხვისს მივცეთ (უწყოდა ARDT) 94.

დავითი, ისტორიკოსის თქმით, წიგნების დიდი მოყვარული ყოფილა: ლაშქრობაშიც კი „წიგნები ეტურთა. სიმრავლესა ჯორთა და აქლემთასა და სადა გარდაცდის ჰუნესა... წიგნი მოაქუნდიან კელითა და არა დააცადის კითხვა, ვიდრე არა დაშურის“ [ქც, გვ. 348]. ეტურთა ARDT-ს იკითხვისია; ეტურთის Q და ეტურთუს Mm (ეკიდის C) იკითხვისთა საფუძველზე საანალიზო ფორმა კონტექსტში, სადაც სხვა ზმნებიც ხოლმეობითის ფორმით არის მოცემული, ასე უნდა აღვადგინოთ: ეტურთის 69.

ხელნაწერთა ჩვენების მიხედვით სავარაუდებელია ავტორის მიერ ხოლმეობითების ხმარება აგრეთვე შემდეგ მონაკვეთში: „ვინ აღრიცხნეს (აღრცხნეს Q, აღრაცხნეს CMm, აღრიცხუნეს ARDT) ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფლნა (ARDT — ნის C, ნეს MQ) და რომელნი უკუმოივნნა (AMQmRDT, უკუე გამოივნნის C) [ქც, გვ. 354]. ეგევე მონაკვეთი ჩვენს გამოცემაში ამ სახით არის დაბეჭდილი: „ვინ აღრაცხნეს ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფლნის და რომელნი უკუმოივნნის“ 84.

ცალკე უნდა შევებოთ იყვის ფორმას, რომელიც გვხვდება ზემოთ დასახელებულ ერთ-ერთ მაგალითში. ა. შანიძემ მიიქცია ყურადღება მეორე ხოლმეობითის ამ ფორმის სიხშირეს XI ს. ძეგლში — „იოვანესა და ეფთუმეს ცხოვრებაში“ [25, გვ. 74]. იყვის სხვაგანაც გვხვდება ტექსტში: რაჟამს ჟამი იყვის [ქც, გვ. 348]. გარდა ამისა, მოქმედებითი გვარის ფორმებიც გვხვდება როგორც დამოუკიდებლად, ისე რთული ზმნების შედგენილობაში: ყვიან დავდავი 72;

საცნურ-ყვის კრტინვამ თვის 83; [მონაზონნი] უზრუნველ-
ყვის 84; ზარგანდელ-ყვის (ARDT, ზარი განვდის მათ
CMQm) 85; ესრეთ დევნა-უყვის 70.

იყვის ავტორისეული ტექსტის კუთვნილებად უნდა მივიჩნიო-
თ აგრეთვე შემდეგ შემთხვევებში: მეფისა დავითის წინაშე იყო
რეცა ერთგულად [ქ², გვ. 324]. შდრ. იყვის CMQmRDT, (ვარი-
ანტები მხოლოდ ორთოგრაფიულია: იყვის, იყუის, იყკს), იყო A. ასე-
ვე, იყვის უნდა აღვადგინოთ შემდეგ მაგალითში: რაოდენცა შორს
იყვის (იყო ARDT, ქ², გვ. 346 იყვის CMQ, იყუისი m), ეგ-
რეთცა ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღვძარესა სიკუდილი 64.

-მცა ნაწილაკთან ზმნები ისტორიკოსის თხზულებაში, ძველი ქართუ-
ლის ნორმათა შესაბამისად, თხრობით კილოში იხმარება. საილუსტრა-
ციოდ დავასახელებთ რამდენიმე სწორ ფორმას: რააათამცა ყო-
ველი სოფელი მოსტაცა ეშმაქსა 82; ვითარმცა ვინმისცა
თხრობასა ყოველი 13. რთულ წინადადებაში მცა რამდენჯერმე
გვხვდება წინადადების სხვადასხვა ნაწილებში: უკუეთუმცა... ლაშ-
ქრობითა.. არა განეწუართნეს სპანი... ხოლო ჭაბანთა... ძაგებითა...
არამცა მოედონა, რააათამცა ექმნეს ესეოდენნი ძლევეანი, ანუ
რააათამცა აღებუნეს... სამეფონი? 92; გლეხთა, იხილემცა,
ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ, და სხუათა გოლიათთათჳს
რადლა რააამცა გენდოდა თქუმაღ 56.

მაგრამ გვიანდელ ნუსხებში -მცა ნაწილაკის ხმარებისას ძველი
ნორმა დარღვეულია; იხმარება არა ზმნის თხრობითი კილო, არამედ
კავშირებითი; ზოგჯერ აღრეულია -მცა და -ცა ნაწილაკები; მსგა-
ვისი შემთხვევები გამოცემებშიც გვხვდება

თურქთა სიმრავლის შესახებ ისტორიკოსი წერს: „ესეოდენ დიდ
იყო ძალი მათი და სიმრავლე, რომელ სთქუამცა თუ ყოველი თურ-
ქობა... იქი არსო“ [ქ², გვ. 332, ჰსთქუამცა ქ¹, გვ. 244], ხელ-
ნაწერთა ჩვენება ასეთია: სწორი სთქუემცა გვხვდება C-ში (სთქუამ-
ცა MmRT, სთქუემცა Q. A-ში ტექსტი დამახინჯებულია: რომელსა
თუმცა; D-ს ტექსტი აკლია); უნდა აღვადგინოთ: რომელ სთქუემცა 37.

ისტორიკოსი ერთგან ასე აღწერს, თუ როგორ უყვარდა დავითს
წიგნები: „ესენი... ესეოდენ შეიყუარა და შეითვისნა, რომელ სთქუ-
მცა, თუ მათ შინა ცხოველ არს“ 69. -მცა ნაწილაკიანი ზმნა ორსავე
გამოცემაში კავშირებითის ფორმით გვხვდება [ჰსთქუამცა ქ¹, გვ. 253,
სთქუამცა ქ², გვ. 347]. არცერთ ნუსხაში ზმნის სწორი ფორმა არ
გვხვდება: სთქ/მცა A, სთქმცა Q, საქმეთაცა Mm, სთქუამცა RDT.
სწორი ფორმა აღდგენილია ტექსტის სხვა ჩვენებათა მიხედვით.

თხზულების ენისათვის დამახასიათებელია აღწერითი ფორმები,
მათ შორის რთული ზმნები, რომლებშიც მოქმედებითი გვარის ფორ-

მებისათვის - ყოფიან არის გამოყენებული; პირიან ფორმათა მაგალითებია: β ყო რ ბ ი ლ-ყო იგი უამ რაოდენმე 21; მოსრა და ტ ყ უ ე-ყო 62; წარტ ყ უ ე ნ უ ლ-ყო ფ ს... მი მ ხ ე დ ვ ე ლ-ყო ფ ს 70; რომლითა უეკუ შე ლ-ყ ვ ნ ა იგინი 39; მით გ უ ლ ბ ყ რ ბ ი ლ-ყ ვ ნ ა იგინი 50; გზანი, საწყინოდ სავალნი, ქ ვ ა ფ ე ნ ი ლ-ყ ვ ნ ა 82; დაუყო პირი მათი და უ ბ ა ს უ ხ ო-ყ ვ ნ ა 90. ამგვარ ზმნებს მიმღეობებიც მოეპოვება: საქმე, ს ა ც ნ ა უ რ-მ ყ ო ფ ე ლ ი წიგნთა სიყუბარულისაჲ 71.

ამგვარი ფორმების გათვალისწინებით უნდა განვიხილოთ მონაკვეთი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: „სამეფო მისი განათავისუფლა ზედა-მარბეველთაგან“ [ქც², გვ. 321]. ეს იკითხვისის მისდევს A-ს; C-ში ზმნის ფორმა რთულია: თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ-ყო. საყურადღებოა MQM, რომლებშიც მთელი ფრაზა დამახინჯებულია: სამეფოსა (-ფოს Q) მის თავი (თავის Q) საუფლო ყო. ვახტანგისეული ნუსხებიც C-ს უჭერენ მხარს: სამეფო მისი თავისუფალ ყო D, სამეფო მისი თვე (თავ R) უფლ (უფალ R) ყო RT. ამიტომ ამოსავლად სწორედ რთული ზმნა თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ-ყო უნდა ვივარაუდოთ. MQM-ის უაზრო იკითხვისიც ამ ფორმიდან მომდინარეობს, ხოლო A-ში ხელნაწერისათვის ჩვეულებრივი შენაცვლება გვაქვს ძველი ფორმისა ახლით. აღსანიშნავია, რომ ბროსეს ტექსტი ასე აქვს დაბეჭდილი „სამეფო მისი თავისუფალ ბყო ზედა მარბიელთა-გან“ [ქც¹, გვ. 238].

ტექსტში სხვაგან იმავე შინაარსის ზმნა ორჯერ ორგანული ფორმით არის წარმოდგენილი: ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფლნის (-C, -ლნეს MQM, -ლნა ARDT) 84; განათავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ 82. განათავისუფლება ნასახელარი ზმნაა, რომელიც (საწყისის სახით) უკვე ხანმეტ ტექსტებში გვხვდება: მიხეც საქმარი განათავისუფლებად მისგან (ლ. 12, 58). [89, გვ. 103], ხოლო ორპირიანი ფორმა შატბერდულ ოთხთავებში არის: ქეშმარიტებამან განგათავისუფლნეს თქვენ (ი. 8, 32). მიუხედავად ამისა, მაინც შეიძლება დავსვათ კითხვა, რამდენად შეეფერება განათავისუფლება ისტორიკოსის სტილს: ამის საფუძველს ისიც გვაძლევს, რომ ჩვენს მიერ მოყვანილ მეორე მაგალითში (განათავისუფლნა. მონასტერნი) ზმნას Q-ში ის ნიშანი აქვს თავზე, რომელსაც გადამწერი ძნელად გასაგებ ან დამახინჯებულ სიტყვებს უკეთებს თავზე. შეიძლება ვიფიქროთ ამის გამო, რომ იმ არქეტიპში, საიდანაც Q მომდინარეობს, ეს სიტყვა უკვე შეცდომით იყო დაწერილი.

ვნებითი გვარის ფორმები თხზულებაში ნაირგვარია: ზოგიერთი მათგანი ორგანული წარმოებისაა; მათ გვერდით გვხვდება აღწერითი

ფორმებიც. პირველის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ: ამათნი მგონებელნი ნუ უკუე არა იბრალნენ 67; ზარი მისი განითქუა 87; წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა, და მუნ დაე მ ა რ ხ ა 47; რომელი -ესე ფრიად ეძვნებოდა სულსა დავითისსა 72; განბრძნდა უფროს ბესელიელისა 75; არავე დამშკდნა ქუეყანაჲ 12; გაზაფხულ განდიდნა მტკუარი 53 და სხვ.

ვნებითი გვარის ფორმები ზშირად ნახმარია ისეთ კონტექსტში, სადაც მოქმედებითიც იყო მოსალოდნელი; ზემოთ ნაჩვენები იყო შემთხვევები, როდესაც თქუმა ზმნის პირიანი ფორმები ვნებითი გვარისაა (ითქუას 29, 39, 46; ითქუნ 16): შდრ.: ვთქუა სხუადჲა საქმე 71; რათა მოკლედ ვთქუა 77.

ტენდენცია პასიური კონსტრუქციების ხმარებისა ნათლად მკლავდება აღწერით ფორმებში: რომელნიმე მწარესა ტყუეობასა მიცემულ იქმნეს, მოსუცებულნი არა შეწყალებულ იქმნეს, ხოლო ქალწულნი — გინებულ, ჭაბუკნი — დაკუთებულ 8; ყიფიანნი... აღთუალულ იყვნეს 58.

აღწერითი ფორმები გვხვდება მაშინაც, როდესაც ვნებითი გვარის მიმღობა სახელს უკავშირდება: აღშენა ყოველი ოცერქმნილი 65; საცნაურქმნილ არს... წინაშე მეფასა 86 (შდრ. ესე საცნაურ არს 89); მაშინლამცა ღირსქმნილი იყვნეს ჯეროვანსა ქებასა 57.

უკანასკნელ მაგალითებთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ თხზულების ერთი მონაკვეთი, რომელშიც ორსავე გამოცემაში სახელოვან სიტყვა ორჯერ გვხვდება: „კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მკნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვანნი“. [ქც, გვ. 352]. სახელოვანი თხზულებაში კიდევ ორჯერაა ნახმარი: მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი 55; ვაებისა ღირსად შევრაცხენ დიდნი იგი და სახელოვანნი გამომეტყუელნი 57. ამდენად, ეს სიტყვა ტექსტში მოულოდნელი არ არის, მაგრამ სიტყვის განმეორება ერთ კონტექსტში ავტორისათვის უჩვეულოა; ამიტომ ყურადღება უნდა მიექცეს CMQm ნუსხებს, რომლებიც საანალიზო მონაკვეთში გვაძლევენ იკითხვისებს: სახელოვანნი (ყველა სხვა ნუსხებთან ერთად) და სახელოვანქმნილნი (სახელოვანნი ARDT). უკანასკნელი სიტყვა, როგორც ავტორისათვის ჩვეულებრივი ფორმა, უნდა აღდგენილ იქნეს. შესაბამისად ტექსტის ეს მონაკვეთი შემდეგ სახეს მიიღებს: კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მკნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვანქმნილნი 77.

ნუსხათა სხვაობანი ვნებითი გვარის ფორმებისათვის უმეტეს შემთხვევაში ორთოგრაფიულს ან ფონეტიკურს არ სცილდება; ზოგჯერ გვხვდება გვიანდელი ფორმები და დამახინჯებანიც. მათი არსებობა გადამწერების საქმიანობას უნდა მივაწეროთ: ალორძინდა (MA, ალორძინდა CQmRDT) 68; დაიგალნეს (CARDT, და იგულნეს M, დაიგვლნეს Q და იგლოვნეს m) 14; განბრძნდა (CQD განაბრძნა AMm) 75;

საგანგებოდ უნდა განვიხილოთ რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ასეთი შემთხვევები გამოცემებში გვხვდება.

დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდში გვხვდება ფრაზა, რომელიც ორხავე გამოცემაში ერთნაირია: „პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოლა“ [ქც, გვ. 341]. დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი მთლიანად ქვემოთ არის განხილული, აქ კი შევნიშნავთ შემდეგს: ივლტოლა აშკარად შეუსაბამო იკითხვისია, რადგან გამოდის, რომ ბრძოლაში გამარჯვებული დავითი თვითონ გაიქცა. ზემოთ აღნიშნული იკითხვისი ARDT ნუსხებისაა, ხოლო MQm-ში (C-ში, როგორც იღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი სულ არ არის) ვკითხულობთ: პირველსავე ომსა (პომსა) სივლტოლად მიდრიკიან (MQm-ში ზმნა დამახინჯებული ფორმით არის მოცემული). ანალოგიური გამოთქმები თვითონ თხზულებაში მოიპოვება: მიდრკეს სივლტოლად ესეოდენ ზარგანცილნი 38. შეიძლება დავასახელოთ კიდევ ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულება: სივლტოლად მიდრკენეს (ასეა გამოცემაში: [56, გვ. 28]; მსგავსი გამოთქმა ცოტა უფრო გვიანდელ ძეგლში, იოსებ ფლავიოსის ქართულ თარგმანშიც გვხვდება იძლივნეს იუდელნი ბრძოლასა შინა და... სივლტოლად მიდრკენს [64, გვ. 278]. სივლტოლა შედის ძველ ქართულში დადასტურებულ სხვა გამოთქმებშიც: სივლტოლად მიაქციეს (1 მეფ. 17, 24); მიიქცა სივლტოლად (იერ. 49, 24); ფარულად ყოველთაგან სივლტოლა იკუშია [60, გვ. 16]. სახლით თვისით სივლტოლა იკუშია [57, გვ. 202]. დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში MQm-ის იკითხვისთა საფუძველზე უნდა აღვადგინოთ: პირველსავე ომსა სივლტოლად მიდრიკნა; შესაძლოა, იოტა ბანაკი მათი აგრეთვე ავტორისეული იყოს, რადგან დასაშვებია აქ ავტორის სტილისათვის ჩვეულებრივი სტილისტური პარალელიზმი გვექონდეს (ნ. ქვემოთ). ბანაკი ძველ ქართულში კარგად ცნობილი სიტყვაა ძველთაგანვე: ბანაკი ანგელოზთა უფლისათაი გარე-მოადგეს მოშიშთა მისთა (ფს, 33, 8); მისგან ნასახელარი ზმნაც არის ნაწარმოები: დაიბანაკებს ანგელოზი უფლისაი (ფს. 33, 8) დაიბანაკა უდაბნოსა მას (დაბ. 12, 9 ოშკი). ამრიგად, შესაძლოა საანალიზო

ქით; ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხათა ჩვენება ასეთ შემთხვევაში გადამწყვეტი არ არის, რადგან იგი ყოველთვის ძველი ნუსხებისას არ ემყარება.

გ ა ნ გ რ ძ ე ლ ე ბ ა ზმნის პირიანი ფორმა ორჯერ გვხვდება ტექსტში: გ ა ნ გ რ ძ ე ლ დ ა... ჭირი 7; გ ა ნ გ რ ძ ე ლ დ ა... რყევამ 14. ორსავე შემთხვევაში ნუსხათა იკითხვისები ვარიანტებს არ იძლევიან. მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ საწყისი ზმნისა ტექსტში არის გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ა: დაულოცა გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ა ჯ დღეთა 102; გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ა ს ა ბრძოლისასა 57. მიმღეობა კი არის გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ი ლ თ ა 15. ამის შესაბამისად პირიანი ფორმები შესაძლოა ასე აღვადგინოთ: გ ა ნ გ რ ძ ნ ა. მსგავსი მაგალითები ძველ ქართულში მრავლად დაიძებნება. მართალია, გ რ ძ ე ლ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნის სხვადასხვა ფორმაც ადრე გვხვდება ქართულში (მაგალითები ილ. აბულაძის ლექსიკონიდან: სიტყუამ გ ა ნ გ რ ძ ე ლ დ ე ბ ი ს, მამათა სწ., გ ა ნ ა გ რ ძ ე ლ ე ნ საბელნი შენნა ეს. 54,2 და სხვ.), მაგრამ ისტორიკოსის ტექსტში ნახმარი საწყისები და მიმღეობა გვაეარაუდებინებს, რომ პირიანი ფორმები, ნაწარმოები გ რ ძ ე ლ ფუძიდან, უნდა იყოს არა ავტორისეული, არამედ გადამწერთა მიერ შემოტანილი.

8. სინტაქსურ კონსტრუქციათა ზოგიერთი სახეობა და მათი მნიშვნელობა ტექსტის კრიტიკისათვის

ნაწარმოების ენის მრავალი თავისებურება შეპირობებულია თხზულებისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური კონსტრუქციებით, რომლებიც ავტორის სტილის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს. ამგვარ კონსტრუქციათა ფორმოზღოვი ანალიზი, მათი ფუნქციური დატვირთულობის გათვალისწინებით, ხშირ შემთხვევაში მასალას გვაწვდის ტექსტის სტრუქტურის გასარკვევად; ეს კი თავის მხრივ ზოგიერთი შერყენილი ადგილის აღდგენის საშუალებას იძლევა.

1. განკერძოებული განსაზღვრებები

რ ა ა რ ი ს ნ ა თ ქ ე ა მ ი გ ი ო რ გ ი ჭ ყ ო ნ დ ი დ ე ლ ზ ე ?

გიორგი ჭყონდიდელი დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში, როგორც ცნობილია, უდიდესი პატივით არის მოხსენებული. მისი თქმით, დავითის მწიგნობართ-უხუცესი ყოფილა „კაცი, სრული ყოვლითა სიკეთითა სულისა და გორცთაჲთა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა“.

განმზრახი, სვანი და ფრთხილი“... 45. ჭყონდიდლის ძმისწულის, სვ-
მონს, ისტორიკოსი, ქების ნიშნად, ისევ გიორგის უდარებს: „მომსგავ-
სებული გიორგი დედისძმისა თვისისაჲ, კაცი ყოვლითურთ სრული და
ბრძენი“ 63.

ამრიგად, ავტორის დამოკიდებულება გიორგი ჭყონდიდლისადმი
ცხადია, მაგრამ მთლად ნათელი არ არის, თუ რა არის თქმული მის
შესახებ იმ ნაწილში, სადაც მოთხრობილია ჭყონდიდლის სიკვდილი.
თვითონ ეს ფაქტი ასეა გადმოცემული: „მიიცვალა გიორგი (—A)
ჭყონდიდელი“. მომდევნო ტექსტი კი ნუსხებში სხვადასხვანაირად იკი-
თხება:

და თავით დგა სიყრმითგანთა პატრონისა მსახურებათა C;

და თავ ადგან სიყრმითგანთა პატრონის მსახურებათა თვსთა Mm

და თვდგა სიყრმითგანთა პატრონის მსახურებათა თსთა Q;

და თავადგა სიყრმითგანთა პატრონის მსახურებათათვის RT (D-ში
აქ ტექსტი ნაკლებია)

ეს ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ისე წარმოდგენილი, რო-
გორც RT-ში: თავ ადგა სიყრმითგანთა პატრონი მსახურებათათვის
[ქც¹, გვ. 247]. იქვე შენიშვნაში მ. ბროსე მიუთითებს, რომ ფრაზა და-
მახინჯებულია და რომ მისი აზრი უნდა იყოს ასეთი: „თავიდგან სი-
ყრმისაგან პატრონის მსახურებასა შინა მყოფი“. ამის შესაბამისად
ძილევა იგი ფრანგულ თარგმანსაც: Giorgi Tchondideli mourut, ap-
rès avoir servi son maître depuis sa première jeunesse
[94, გვ. 363]. ს ყაუხჩიშვილი ამ მონაცემს შემდეგი სახით გვთავა-
ზობს: „თავადგა სიყრმითგანთა პატრონისა მსახურებათათს“ [ქც², გვ.
337]. თხზულების ორ გერმანულ თარგმანშიც ამ მონაცემის აზრი სხვა-
დასხვაგვარად არის გადმოცემული: მ. წერეთლის თარგმანის მი-
ხედვით გამოდის, რომ დავითი მიცვალებულს თავზე დაადგა, რადგან
გიორგი ჭყონდიდელი ახალგაზრდობიდან პატრონის სამსახურში
იყო: Da starb... Georg Tschkondideli, und (der König) stand an sei-
nem Haupte, weil er von seiner Jugend an im Dienste des Herr-
sehers war [95, გვ. 57]. მეორე მთარგმნელს, გერტრუდ პეჩს, ეს
ადგილი ასე უთარგმნია: ჭყონდიდელი პატრონის, ე. ი. დავითის, სიყრ-
მითგან მისი მსახური ყოფილა: Aber starb Georg von Tschkondidi, seit
der Jugend seines Oberherren hatte er sich in dessen Diensten
aufgeopfert [96, გვ. 415].

ივ. ჭავჭავაძის მიერ წერს გიორგის შესახებ: „იგი თავ[ს] ადგა პატ-
რონის მსახურებათა, ესე იგი მეფის მსახურებას სათავეში უდგა [43,
გვ. 273] (ხაზგასმულია ივ. ჭავჭავაძის მიერ მ. შ.).

ნ. ბერძენიშვილსაც, როგორც ჩანს, თავს-ად გა ისევე ესმის, როგორც ივ. ჯავახიშვილს. იგი წერს: „გიორგი ჭყონდიდელი.. გამზრდელი იყო“, „პატრონთა“ სიყრმითგან პატრონის მსახურებასათვის ადგა“, ხოლო განსახილველ ადგილას ტექსტს ასე კითხულობს: „ჭყონდიდელი (რომელიც) თავადგა“ [3, გვ. 93].

ცხადია, რომ ხელნაწერთა შერყვნილ იკითხვისებში გიორგი ჭყონდიდელთან დაკავშირებული რაღაც თხრობა არის საგულეებელი, რადგან მომდევნო სიტყვებიც ისევე მას შეეხება: მემატინანე გადმოგვემს მეფის წუხილს გიორგის გარდაცვალების გამო, გვაცნობს, რომ დავითმა ჭყონდიდელი გელათს დააკრძალვინა და რომ მისი სიკვდილით გამოწვეული გლოვა მხოლოდ დავითის ძის დაბადების შემდეგ შეწყდა.

საანალიზო ადგილის გარკვევის დროს პასუხი უნდა გაიცეს ორ კითხვაზე: რა შინაარსის თხრობა არის მოსალოდნელი გიორგი ჭყონდიდლის ხსენების შემდეგ — მისი თანამდებობის აღნიშვნა თუ სხვა რამ, და რა ფორმით უნდა იყოს იგი გამოხატული? ნუსხათა მიხედვით, ჭყონდიდლის სახელს მოჰყვება და კავშირი, რომელსაც მოსდევს ზმნის პირიანი ფორმა: თავით დგა, თავ ადგა, თავ ადგან. ნუსხათა იკითხვისები შეუსაბამობას ქმნის, რადგან და შემაერთებელი კავშირია და ამრიგად, გამოდის, რომ გიორგი ჭყონდიდელი სიკვდილის შემდეგაც განაგრძობდა „თავდგომას“. ალბათ, სწორედ ამიტომ არის ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში და ამოღებული. მაგრამ უკავშიროდ, პირდაპირ ზმნით დაწყება ტექსტის მონაკვეთისა, რომელიც ისევე ჭყონდიდელს შეეხება, ავტორის სტილს ნაკლებ შეესაბამება; სწორედ ამიტომ აღადგინა ნ. ბერძენიშვილმა აქ რომელიც; ეს წევრ-კავშირი, მომდევნო სიტყვებს განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად აქცევს. ასეთი ტიპის წინადადებები ისტორიკოსის ნაწარმოებში მართლაც გვხვდება, მაგრამ თუ თხზულების ტექსტს დავუკვირდებით, საანალიზო ადგილას რომელ წევრ-კავშირის აღდგენა საეჭვო გახდება.

რომელ წევრ-კავშირი ნაწარმოებში იშვიათად მოსდევს უშუალოდ განსაზღვრავ სიტყვას. ამასთან, მსგავსი კონტექსტები ჩვეულებრივ აზრობრივად ნათელია და მათი დამახინჯება არ ხდება: ქალაქნი, რომელნი აღმოსავლეთს ჰქონდეს 3; საქმე, რომლითა მოიმადლებოდის ღმერთი 24; სიხარული, რომელსა არა აქუს მწუხარება; სიმდიდრე, რომელსა არა შეუდგეს სიგლახაკე; სიხარული, რომელსა არა განჰკუთეს ურვა; მეუფება, რომლისა არა არს აღსასრული... ცხორება, რომელსა არა შეამრღვეს სიკუდილი 103.

უფრო ხშირად რომელ წევრ-კავშირიანი განსაზღვრებითა და მოკიდებული წინადადება იხმარება მაშინ, როდესაც მთავარი წინადადების განსასაზღვრავი წევრი მას უშუალოდ არ უძღვის წინ: ცეცხლი უცხოა და მბრძოლი, რომლითა მოიწუა შენებულნი ყოველი 8; ხარაჯა ითხოვა სამეფოსა მისისაჲ, რომელსა აიღებდის 10; საქმენი წამებენ, მზისა შარავანთა უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რომელნი სიბრძნითა თვისითა ქმნა 76; გარდაართხა ტადარი ყოვლად წმიდისა დედისა ღმრთისაჲ, რაბამ რამე აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულობისა, რომელი ზემთა ჰმატს შუენიერებასა ყოველთასა 30.

უკვე ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ჩანს, რომ ხშირად განსაზღვრავ სახელს უშუალოდ მოსდევს ან პოსტპოზიციური მსაზღვრელი, ან განკერძოებული განსაზღვრება, ზოგჯერ ორივე ერთად. განკერძოებული განსაზღვრება გადმოცემულია როგორც პირველად ზედსართავი სახელით, ისე მიმღეობითაც, სხვა მაგალითებია: შემოკრიბნა კაცნი, პატიოსანნი ცხორებითა და შემკობილნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა... 32; მოიხადეს განჩინება რისხვისაჲ, ქადებულს უსჯულოთათჳს 12; იყო ჳირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა, შეუსწორებელი და აღმატებული ოდესმე ყოფილთა და სმენილთა გარდასრულთა ოკრებათასა 7.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამა თუ იმ პიროვნებათა ხსენებისას მათი დადებითი თუ უარყოფითი თვისებების საჩვენებლად თითქმის ყოველთვის ასეთი კონსტრუქციებია გამოყენებული — პოსტპოზიციური ან პრეპოზიციური საზღვრულები, ხშირად რთული სტრუქტურისა, აგრეთვე განკერძოებული განსაზღვრება: აჰმად, ამირა ძლიერი და მაგრიად მოისარი 4; კურიკე, კაცი მეფობასავე თანა მეუფე-ქმნილი ვნებათა ზედა 23; რატი, ძე ლიპარიტისი, კაცი ორგული და ნანდვლვე ნაშობი იქედნეთაჲ 23; თევდორეს, ჳყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერსა და დიდად მყოფსა 35; გუარანდუხტ დედოფალი, შვილი ყვიჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარადანის ძისაჲ 44; თვთ იგი, უმსგავსოა სპასპეტი და წინა-მბრძოლი, მისგავსებული ძველ ქაიხოსროსთჳს მოთხრობილთა 48; მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა 55; მოუწოლა... არსენის იყალთოელსა, თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენათასა და განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა 89; ძე თვისი დემეტრე, სახელით ოდენ ცვალებული, ძე გარდამონასახი, ყოვლითურთ მსგავსი მამულთა ძირთა 102; ელაზი, ძე არღუხისი, კაცი დაჰმანი და მრავალ-ლონე 54; შემთხვევები, როდესაც ამგვარი განსაზღვრებები წინ უსწრებს განსასაზღვრავ საკუთარ სახელს, სულ ორიოდ: მშვდმან

და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან დავით 21; სანატრელი და ყოვლად განთქმული სიკეთითა გუარანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარადანის ძისა 44. მეორე მაგალითში საზღვრულს ახლავს წინამავალი მსაზღვრელები: ს ა ნ ა ტ რ ე ლ ი, გ ა ნ თ ქ უ მ უ ლ ი და განკერძოებული განსაზღვრებაც. ეპითეტებად ამგვარი განსაზღვრებების ხმარება მეტად ექსპრესიულია და ავტორის მიერ საგანგებოდ გამოყენებულ სტილისტურ ხერხს წარმოადგენს.

ზემოთქმულის შესაბამისად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გიორგი ჭყონდიდლის სახელს თავდაპირველად მოსდევდა (ტექსტის შერყვნისა და გადააზრიანების შემდეგ ჩამატებული ჯ ა კავშირის გარეშე) განკერძოებული განსაზღვრება, რომელშიც გვქონდა არა პირიანი ზმნა, როგორც დღეს არის ნუსხებში, არამედ ნაზმნარი სახელი — მიმღობა.

რომელი ზმნისა უნდა ყოფილიყო იგი? თ ა ე ს - ა დ გ ა პ ი რ ა - ა ნ ი ფორმისათვის საგულისხმოა თ ა ე ს - დ გ ო მ ა საწყისი და თ ა ე ს - მ დ გ ო მ ი მიმღობა. თუ ივ. ჯავახიშვილისეული ინტერპრეტაცია მივიღეთ, თ ა ე ს - მ დ გ ო მ ი უნდა იყოს გამგებელი, ზედა-მხედველი, მომწესრიგებელი, როგორც ახალ ქართულშია. არსებული მასალების მიხედვით ასეთი ფორმის დასახელება ჭირს. ყურადღება უნდა მიექცეს იმასაც, რომ ძველ ქართულში 'ზედა-მხედველობისა' და 'გამგებლობის' მნიშვნელობით უმეტესად იხმარება სხვა სიტყვა, ზ ე დ ა - დ გ ო მ ა : რომელი-იგი ზ ე დ ა - ა დ გ ა მომკალთა მათ (რუთ. 2,6 ოშკის ნუსხით); დაადგინეს მათ ზედა ზ ე დ ა - მ დ გ ო მ ე ლ ნ ი (ვამ. 5, 14); ზ ე დ ა - ა დ ე გ ყამითი უყამოდ (II ტიმ. 4,2 ყველა ქართულ რედაქციაში). ამიტომ თ ა ე ს - დ გ ო მ ა ზმნის როგორც პირიანი, ისე უპირო ფორმები ამ ადგილას გაუმართლებელი ჩანს — როგორც გრამატიკულად, ისე შინაარსეულადაც.

შესაბამისი მონაკვეთის აზრი, ქართული ნუსხებისაგან განსხვავებით, სრულიად ნათლად არის გადმოცემული ძველ სომხურ თარგმანში: *მსიას სს შიინყჩიოხჷნ ჴილსარჷქ, ძჩამაჩიან ჴ მანსილქსნჷ* ილ. აბულაძე ამ სიტყვებს—სავსებით სწორად—ასე თარგმნის: „მოკვდა გიორგი ჭყონდიდელიც, სიყრმიდანვე ერთგული“ [82, გვ. 244—245]. ჩვენი აზრით, სომხურში სწორად (ოღონდ არა სიტყვა-სიტყვით) არის ნათარგმნი ავტორისეული ტექსტი, რომლის აღდგენა შესაძლებელია ქართულ ნუსხათა დამანიჩებული იკითხვისეუბას გაანალიზებით.

ძველ ქართულში დ ე ბ ა და დ ა დ ე ბ ა ზმნები გვხვდება კონტექსტებში, რომლებშიც საანალიზო ადგილთან დაკავშირებით იპყრობს ყურადღებას. პირველი მათგანი შედის რთულ თ ა ე ს - დ ე ბ ა ზმნაში, რომლის ძირითადი მნიშვნელობა 'კისრება, თავის-თავზე აღება' არის.

ამ მნიშვნელობით ეს სიტყვა დასტურდება ძველ ძეგლებში: შუშანიკის წამებაში ნათქვამია: ძნიად თ ა ვ ს-ი დ ვ ა შეტევაება ჩემი [86, გვ. 22]. [აღვდაჟ] ბორკილთაჟ არა თ ა ვ ს-ი დ ვ ა შუშანიკ (იქვე). სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: ძმაო ია, შრომაჟ თ ა ვ ს-ი დ ვ ღმრთისათჳს [57, გვ. 329]. მონასა შენსა თ ა ვ ს-მ ი დ ე ბ ი ე ს ყრმაჟ ეგე [დაბ. 44, 32], გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: მე თ ა ვ ს-მ დ ე ბ გექმნე ქრისტეს მიმართ [90, გვ. ნვ]. ამრიგად, თ ა ვ ს-მ დ ე ბ მიმღეობის პირველადი მნიშვნელობაა 'ის, ვინც რაიმეს კისრულობს, თავის თავზე იღებს'.

თუ დავუშვებთ, რომ ავტორისეულ ტექსტში თ ა ვ ს-მ დ ე ბ ი გვექონდა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მიც. ბრუნვის ნიშანი ადვილად დაიკარგებოდა [შდრ. ჭუარ(ს)-ცუმა]; ხოლო შემდგომი დამახინჯების მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო ნუსხური ბ-სა და გ-ს აღრევა. დაქარაგმებული სიტყვის არასწორად წაკითხვისა და შემდგომი გააზრიანების შედეგად უნდა იყოს მიღებული ყველა ის ფორმა, რაც ნუსხებში გვაქვს (თავ-აღვა, თავით დგა...) ს ი ყ რ მ ი თ გ ა ნ თ ა ს ა ერთო იკითხვისა ყველა ნუსხისათვის და ავტორის სტილს არ ეწონა აღმდევება: ტექსტში სხვაგანაც გვაქვს -გან თანდებული მაწარმოებლის ფუნქციით (ნ. ზემოთ). ს ი ყ რ მ ი თ გ ა ნ ი ნიშნავს' სიყრმიდან მოყოლებულს, ახალგაზრდობიდან დაწყებულს', იგი მომდევნო კომპოზიციის მსაზღვრელად გამოდის, ხოლო თვით კომპოზიციის ბრუნვის განსაზღვრავს მიმღეობა, რომლისთვისაც ეს სიტყვა ნაგენიტივარ მსაზღვრელს წარმოადგენს: თავ[ს-მდები] სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათა[ჟ]. ასეთი იკითხვისი შემოთავაზებული იყო ჩვენს მიერ [36, გვ. 6]. ამჟამად, შემდგომი ანალიზის საფუძველზე, ვფიქრობთ, შეიძლება კიდევ უფრო დავაზუსტოთ ჩვენი მოსაზრება.

თუ მივიჩნევთ, რომ სომხურ თარგმანში ქართულის აზრი სწორად არის თარგმნილი, მაშინ პირველ სიტყვაში უნდა ვეძიოთ ასეთი მნიშვნელობა: 'თავდადებული, ერთგული'.

თ ა ვ ი ს ა ნ ს უ ლ ი ს და დ ე ბ ა ძველი ქართულის ძეგლებში გვხვდება: თ ა ვ ი ჩემი და ე დ ვ ა ზედა საცხოვართა მათ (ი. 10, 15 C) — შდრ. ს უ ლ ს ა ჩემსა და ე ს დ ე ბ ცხოვართათჳს DE. მსგავსი ტექსტი თვით ისტორიკოსის თხზულებაში გვაქვს: და ესრეთ და დ ვ ა თ ა ვ ი MQmC (სული ARDT) თჳსი და სისხლნი ქრისტეანეთა ჳსნისათჳს 9. ცოტა მოგვიანებით „ვეფხისტყაოსნის“ ეპოქისათვის თ ა ვ ი ს და დ ე ბ ა უკვე ჩვეულებრივი ფორმაა: ავთანდილისგან შენც იცი ჩემთვის თ ა ვ ი ს ა და დ ე ბ ა 1470; ავთანდილ დამღვა წამალი მისგან თ ა ვ ი ს ა და დ ე ბ ი თ 1521, პოემაში აგრეთვე გვაქვს ერთგულის მნიშვნელობით კომპოზიტი, რომლის მეორე 6. საქართველოს ისტორიის წყაროები

ნაწილი ვნებითი გვარის მიმღეობა: [შერმადინ] თანა-შეზრდილი, ერთ-
გული და მისთვის თავ-დადებულო 150.

თავს-მდებრი სიყრმი თგანთა პატრონის-მსახურებათაა ნიშნავს ამას: 'ის, ვინც იკისრა, ახალგაზრდობის დროიდან დაწყებული, მსახურება პატრონისა'. რაკი თხზულების თარგმნის დროისათვის [XII ს.] თავის დადება, თავ-დადებულო ქართულ ენაში უკვე გავრცელებული სიტყვები ჩანს, შესაძლოა სომეხ მთარგმნელს თავს-მდებრი გაეგო, როგორც 'თავდადებული', მით უმეტეს, რომ სიყრმი თგანი პატრონის-მსახურება მართლაც უდიდესი ერთგულების გამომხატველია.

დასასრულ, შესაძლებელია თუ არა, რომ ქართულ ტექსტშიც გვეპოვოდა თავს-მდებრი (ან თავ-დადებულო) სიყრმი თგანთა პატრონის-მსახურებათათვის. (მონაკვეთის ბოლო ნაწილის შესაბამისად: მსახურებათათვის ART, მ-თა თვსთა MQM)? ამგვარი რეკონსტრუქცია უფრო ხელოვნურად გვეჩვენება: თუ მონაკვეთის პირველი სიტყვა ნიშნავს 'მას, ვინც იკისრა', მაშინ თანდებულებიანი ნათესაობითი ბოლო სიტყვაში სინტაქსურად გაუმართავ კონსტრუქციას გვაძლევს (თავს-მდებრი... მსახურებათა და არა მსახურებათათვის), ხოლო თუ პირველ სიტყვაში 'ერთგული' იგულისხმება, მაშინ სავარაუდებელია, რომ ნაჩვენები ყოფილიყო — ვისთვის და არა რისთვის იყო ჭყონდიდელი თავდადებული (პატრონისთვის და არა პატრონის მსახურებისათვის). დამაფიქრებელია აგრეთვე სიტყვის განსხვავებული ფორმა ნუსხებში (მსახურებათა C, მ-თვს ART, მ. თვსთა MQM; C-ს გარდა, ნუსხებში გვახანდელი გააზრიალება უნდა იყოს).

ერთი რამ კი სავსებით უეჭველია: მოცემულ ადგილას ჭყონდიდელის სოციალური თუ თანამდებობრივი მდგომარეობის გამომხატველი სიტყვები არ შეიძლება გვეპოვნდეს. ავტორი მის მიერ ხსენებულ პირებს (გარდა მეფეებისა) ასეთ დახასიათებას ჩვეულებრივ. არ აძლევს; პირველ რიგში იგი მათ პირად თვისებებს გვიჩვენებს, აგრეთვე აფასებს მათ დავითთან დამოკიდებულების მიხედვით; გავიხსენოთ მისი დახასიათება უჩრჩი ბაღვაშებისა. გიორგი ჭყონდიდელის წოდება მწიგნობართ-უხუცესად ნაკარანხევია საგანგებო მიზეზებით, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი [19, გვ. 218]. ყველა დანარჩენი, რაც მის შესახებ არის თქმული, წარმოადგენს მისი პირადი თვისებების ჩამოთვლას (კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა...) ან აჩვენებს მის დამოკიდებულებას მეფესთან (თანა-განმკაფელი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ლუაწლთა მისთა). ეს არის თქმული გიორგის პირველად ხსენებისას — როდესაც იგი ოგსეთს გამგზავრა მეფესთან ერთად. მაშინ კი, როდესაც იგი გარდაიცვალა.

ავტორი კვლავ გახაზავს მიცვალებულის დამსახურებას მეფის წინაშე: სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათა.

ამრიგად, ყველა ზემოთ განხილულ ვარიანტთა და შესაძლო დაწერილობათა განხილვის შემდეგ ავტორისეულთან ყველაზე უფრო ახლოდ მიგვაჩნია შემდეგნაირად გამართული ტექსტი: მიიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი, თავს-მღები სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათა 47.

ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი

დავითის გარდაცვალების აღწერისას მემატიაზე ამბობს: ღმერთმა „არღარა მიუშუა... ჯორცთა ამათ ქუე-დამზიდველთა მიერ შეკრვად სულსა გონება-ქმნულსა“ 101.

ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი ან დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი სიტყვა-სიტყვით არის 'ქვემოთ დამწვევი'; ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი საბას ნახმარი აქვს, როგორც განმარტება მძიმე სიტყვისათვის. მოცემულ ადგილას ავტორი იყენებს კარგად ცნობილ ქრისტიანულ სენტენციას, რომლის მიხედვით ხორცი და ყოველივე ხორციელი, დამამდაბლებელია და ხელისშემშლელი სულისა და სულიერისათვის. მსგავსი მაგალითები უზვად არის ქართულ სასულიერო მწერლობაში:

უშჯულოებამა ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ არს სულისა (ფსალმუნთა თარგმანება, ხელნ. Q—37, 1091 წ; 56, 3 ფს. განმარტებიდან); ყოველივე ჯორციელი ნიეთი არს ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ა რ ი (მამათა ცხოვრებანი, ხელნ. A 1105, 165); ნიეთიერთა სიზრქეთა და ქუეყანად მიმართ დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა გონებაჲ შენი სრულიად განაშორე [59, გვ. 101]; ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა ამათ და მიწიერთა ნიეთთაგან განყენებულთა [61, გვ. 173]; ქუეყანიერნი ესე და მიწად დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ხ ი ნიეთნი ვითარცა არარად შეერაცხნეს [63, გვ. 85]; ზეციერნი კეთილნი მიენიჭებიათ... ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა ამათ და მიწიერთა ნიეთთაგან განყენებულთა [55, გვ. 148].

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს ქ უ ე-დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ის ა და დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ის მნიშვნელობას. ამასთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ ერთი ადგილი ისტორიკოსის თხზულებიდან, რომელიც ასეა დაბეჭდილი: „არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებასა ჯორცთასა, არა სასმელ-საჭმელთა [საჭმელ-სასმელთა ქც¹], არცა სიმღერა-სიღოდათა და არათურთითა არარა ჯორციელთა შეაკრა გონება [და რაათურთით არარა შემკრველთა ჯორცთა და გონებისათა ქც¹], გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა დასრულებად და უღებებად მზიდველთა ნებისათა“ [ქც¹, გვ. 248, ქც², გვ. 338].

ამ მონაკვეთის შინაარსი ზოგადად ასეთია: დავითი ზრუნავდა არა ხორციელი, არამედ სულის მარგებელი საქმეებისათვის; მაგრამ ხელნაწერებში ტექსტის დამანიწებების გამო ორსავე გამოცემაში წინადადება გრამატიკულადაც და შინაარსეულადაც გაუმართავია.

საანალიზო მონაკვეთის ტექსტი ნუსხებში სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული, ამასთან ტექსტის მოცულობაც სხვადასხვანაირია.

ნუსხების მიხედვით ასეთი სურათი გვაქვს (D-ს ამ ადგილას ფურცლები აკლია):

არა (არამედ A, არცა T) მიდრკა (+ არა A) გეშოვნებათა (-ითა C) მიმართ,

არცა ნებასა (ნებსა Q, წსენებასა C) ჳორცთასა

არა (არცა C) საქმელ სას(უ)მელთა (MQm, სას(უ)მელ-საქმელთა CAR საქმელთა სასმელ T)

არცა სიმღერა (ს-თა C) სილოდათა (ART, სათუოდთა MQm,—C)

და რაითურთით (C, არათურთითა A, არათურთ Mm, არათურთ Q, რაითურთ RT) + და C

C MQm RT

არარათ (C, არა MQm, არარა RT) ეშმაკრულთა (Mm, შემკრულთა CQRT) ჳორცთა და გონებოსათა

CMQm (—RT)

და (C,—MQm) და სულებად (C, დასრულებად MQm) და უღებებად და (C,—MQm) შზიდველთა ნებისათა (ნიჳისათა C)

—
—
—

—
—
—

A

არარა ჳორციელთა შეაკრა გონება

—
—
—

ART

გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა

RT

და სრულებად და უღებებად შზიდველთა ნებისათა

საანალიზო მონაკვეთის დასაწყისში ჩამოთვლილია ის, რაზედაც დავითმა უარი თქვა: არა მიდრკა... არცა სიმღერა-სილოდათა; ამ წამონათვალში თითოეული სიტყვის ბრუნვას განსაზღვრავს მ ი-

მართ თანდებული, რის გამოც ყველა ნათ. ბრუნვაში უნდა იყოს: არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებისა ვორცთაჲსა... მომდევნო მონაკვეთში ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგს: A-ს იკითხვისი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილმა გაიმეორა გამოცემაში (არათურთითა... გონება) პირველადი არ შეიძლება იყოს. A-ს არათურთითა სიტყვის სანაცვლო რაითურთით C-ში წარმოადგენს თითქმის უცვლელ გადმოცემას სიტყვისა, რომელიც XI ს. ტეგლებში ხშირად გვხვდება: რაათურთით. იგი ნიშნავს 'სრულიად, სრულებით' უკუთქმით წინადადებაში (25, გვ. 127). ა. შანიძის მიერ „იოვანესა და ეფთჳემს ცხოვრებიდან“ დამოწმებულ მაგალითებში ეს მნიშვნელობა კარგად ჩანს: ზღუსა რაათურთით გამოცდილებაჲ არა გუაქუს; რაათურთით არა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა. მსგავსივე მაგალითები შეიძლება მოვიყვანოთ გრიგოლ ბაკურიანისძის ტიპიკონიდან: არა მნებაჲს რაათურთით, რაათა ორი გუარი პური შეიქმნებოდის [28, გვ. 75]; არა მნებაჲს რაათურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა შინა [გვ. 108]; ხანდახან იგი თხრობითი ხასიათის წინადადებებშიც არის: ვინცა ვინ იპოოს მიმღებელად ვახშისა ...რაათურთით საძაგელის-შეძინებისათჳს, განიკუეთოს [62, გვ. 235]; მოსესხეთა გელწერილინი განიხედეს და რაათურთით მიილო ღრმაჲ მჴულობაჲ სასომხითომან [ხელნ. მაგალითი მომაწოდა ნ. გოგუაძემ]. და რაათურთით ისტორიკოსის თხზულებაში აგრძელებს იმის ჩამონათვალს, რის „მიმართ“ დავითი „არა მიდრკა“; ამიტომ მას უნდა მოსდევდეს არა ზმნური წინადადება, როგორც A-ში, არამედ სახელი ნათესაობით ბრუნვაში. მსგავსი ფორმები CMQM RT-ში გვაქვს, რის შესაბამისად ტექსტი ასე უნდა აღვადგინოთ: და რაათურთით არარა[თა] ეშმაკ[ეულთა] (შდრ. ეშმაკრეულთა Mm) და გორციელთა (A), შემკრველთა გონებისათა. გონებისან სულის შეკრვა ამ თხზულებაში სხვაგანაც არის დადასტურებული, როგორც ზემოთ ვუჩვენეთ: აქაც ის არის თქმული, რომ ქუე-დამზიდველ ხორცს შეუძლია შეკრას სული. ეშმაკეულთა და გორციელთა რომ ნამდვილად ავტორისეული ტექსტის იკითხვისია, მტკიცდება იმით, რომ ისინი კონტრასტულ დაპირისპირებას ქმნის სანალიზო მონაკვეთის ბოლოში მყოფ ს აღმართთა და სასულიეროთა სიტყვებთან. ეს დაპირისპირება ასრულებს წინადადების აზრს: დავითი მისდევდა არა ეშმაკეულთა და გორციელთა, არამედ საღმრთოთა და სასულიეროთა. შემკრველთა გონებისათა არის განკერძოებული განსაზღვრების ერთი ნაწილი; მისი გაგრძელებაა სიტყვები, რომლებიც უშუალოდ მოსდევს CMQM-ში. მათ ჩვენ ასეთი სახით აღვადგენო: და დასულებაჲ და უღებებაჲ დამზიდველთა ნებისათა. ორივე გამოცემაში: დასრულებაჲ და

უღებებად მზიდველთა ნებისათა მოსდევს სიტყვებს: საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა [როგორც RT-ში]. აშკარაა, რომ ისინი თავის ადგილზე არ არის, რადგან ის, რაც დასულებად და უღებებად განაწყოებს კაცს, საღმრთო და სასულიერო არ შეიძლება იყოს.

დასულება (ისევე, როგორც შესულება) ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირად ხმარებული სიტყვაა. მას მრავალი მნიშვნელობა აქვს; იგი ნიშნავს 'გაოცებას, გაოგნებას, გონების დაკარგვას, გარინდებას, უძრავად ყოფნას' და სხვა. მაგალითები: რაფთა დასულებენ და დაიძინონ ძილი საუკუნოა (იერ. 51, 39); ნუ ღვნისაგან შესულებით (ეს. 29, 9). ისტორიკოსის თხზულებაში დასულებათა სინონიმურად ნახმარი უღებება ნიშნავს 'სიზარმაცეს, უმოქმედობას': შდრ. განაღძენით სულნი თქუენნი ძილისა მისგან მცონარებისა და მოწყინებისა და უღებებისა [67, გვ. 97, 29]. დაზიდვაზე მოთ იყო განხილული და სათანადო მაგალითები ნაჩვენები. C-ში ზმნისწინი ცალკეა გამოყოფილი, MQM-ში კი კავშირად მიჩნეული და სულ ამოუღიათ. ამრიგად, დასულებად და უღებებად დამზიდველთა ნებისათა წარმოადგენს განკერძოებული განსაზღვრების მეორე ნაწილს, ორივე ერთად (შემკრველთა და დამზიდველთა) ქმნის სტილისტურ პარალელიზმს, რომელიც თხზულებაში ძალიან ხშირია, როგორც მხატვრული ტროპი. თვით საანალიზო მონაკვეთში ასეთი პარალელიზმის რამდენიმე მაგალითია: დასულებად და უღებებად; ეშმაკეულთა და ჯორციელთა (ესეც ერთ-ერთი საბუთია მოცემული იკითხვისის აღსადგენად), საღმრთოთა და სასულიეროთა.

ეს მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსური სტრუქტურის მხრივ საკმაოდ რთულია, გადამწერების მიერ არა მარტო დამახინჯებულია, არამედ შეკვეცილიც: მისი ერთი ნაწილი ამოღებულია CMQM-ში; ამის გამო ამ ნუსხეებში აღარ ჩანს ამ წინადადების მთავარი აზრი — დავითისგან „ჯორციელთა“ უარყოფა და „სასულიეროთა“ მიმდევრობა. A-ში ძირითადი აზრი კი შეტად ქუნწად და პრიმიტიულად არის გადმოცემული და ავტორის სტილიც დარღვეულია. დაბოლოს, დასრულებად და უღებებად მზიდველთა ნებისათა სიტყვების ბოლოში გადატანა ორსავე გამოცემაში ავტორის ძირითადი აზრის საწინააღმდეგო შინაარსს გვაძლევს.

ყოველივე ზემოთქმულის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთს შემდეგი სახით აღვადგენთ: არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებისა ჯორცთაჲსა, არა სასუმელ-საჰმელთა, არცა სიმღერა-სილოდათა და რაფთურითთ არაართა ეშმაკეულთა და ჯორციელთა, შემკრველთა.

გონებისათა და დასულებად და უღებებად დამზიდველთა ნებისათა, გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა 49.

აღსართანის დახასიათების შესახებ

თხზულებაში გვაქვს კიდევ რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი განკერძოებული განსაზღვრებები ზოგიერთ ნუსხაში შეცვლილია ან სულ გამოტოვებულა: აღსართანის ასვლა კახეთის ტახტზე თხზულებაში ასეა აღწერილი: მიიცვალა მეფე კრიკე და დასუეს კახთა მეფედ ძმისწული კრიკესი აღსართან, რომელსა არარა ჰქონდეს ნიჭნი მეფობისანი, რამეთუ იყო ცუნდრუკი რამე, უსჯულო და უმეცრად უსამართლო და ყოვლად წინაუკმო მამის ძმისა მისისა [ქ², გვ. 326]. მ. ბროსეს გამოცემაშიც ეს მონაკვეთი თითქმის მთლიანად ასეთივეა (ორთოგრაფიულ სხვაობათა გარდა), ოღონდ იქ ნიჭნი სიტყვის შესაბამისად ნიშანი გვაქვს: ... აღსართან, და რომელსა არა-რა ჰქონდეს ნიშანი მეფობისა, არამედ იყო... [ქ¹, გვ. 241]. იქვე შენიშვნაში და კავშირის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი „არა საჭირო სიტყვაა“.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ნუსხებში იკითხება სხვადასხვა ვარიაციით: რომელსა (და რომელსა RT) არა რა (რამ D) ჰქონდეს (ჰქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (-A —ისა RDT). როგორც ვხედავთ, ორსავე გამოცემაში ტექსტი ამ ჯგუფის ნუსხათა მიხედვით არის გამართული, ოღონდ უკანასკნელში ნიჭნი C ნუსხიდან არის აღებული.

CMQm-ში აღსართანის დახასიათება წარმოდგენილია ავტორისათვის ჩვეული განკერძოებული განსაზღვრების სახით: აღსართან, არარათ (C, და არა რა Q, და არა რათა Mm) მქონებელი ნიჭთა [C, ნიშთა MQm], არამედ ცუნდრუკი... სწორედ ეს იკითხვისი უნდა მივიჩნიოთ პირველად: A-ში აქაც მისთვის ჩვეული „გაუბრალებბა“ ტექსტისა უნდა ვიჯულოთ (განმეორებული მის მიმდევრო ნუსხებშიც); ოღონდ შესწორებას მოითხოვს ის იკითხვისი, რომელიც უარყოფას გამოხატავს: არარათ (და არა რათა MQm) მქონებელი; აქ სავარაუდებელია, როგორც წინამაველ მაგალითში, რამეთუ რით, რომელსაც მოსდევს უარყოფა არა. ამგვარად გამართულ წინადადებაში, რომელიც რთული კონსტრუქციის [მაპირისპირებული კავშირით შეერთებული] განკერძოებული განსაზღვრებების შემცველია, სავსებით დატულია ავტორის სტილი.

ამრიგად, საანალიზო მონაკვეთი ამრიგად უნდა იქნეს აღდგენილი: ... აღსართან, რამეთუ რით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათა, არამედ ცუნდრუკი რამე... 23.

ტექსტის შემოკლების ტენდენცია ნუსხებში ან ნუსხათა ჯგუფებში იმაშიც ვლინდება, რომ ამა თუ იმ ხელნაწერში ვრცელი მრავალსიტყვიანი განსაზღვრებები მარტივდება და მოკლდება; ამის ერთ-ერთი მაგალითი აღსართანის დახასიათებაშიც გვაქვს:

...მისწული კვრიკესი აღსართან

CMQm	A (+RDT)
ა რართ (C და არა რათა MQm) მქონებელი ნიჭთა (C, ნიშთა	რომელსა (და რ-სა RT) არა რა (რამ D) ქონდეს (ჰქონდა D) ნიშა-
MQm) მეფობისათა,	ნი მეფობისანი (რ-ისა RDT)
— —	არამედ (+ იყო ARDT) ცუნდრუკი რამედ
CMQm (+ ROT)	A(RDT)
და ყოვლად წინაუკმო (RDT წ. უკუმოუა Q, წ. უკუმოუა Mm, წინაუკუმო C) მამისძმისა მისისაჲ (D, მისისა CMQmRT)	უსჯულო და ყოვლად (და ყლ— RDT) უმეცარად უსამართლო
	A — — — —

ზემოთ მოყვანილ ტექსტში ავტორისეული ტექსტის შემოკლება აშკარად ჩანს; რთული, მრავალსიტყვიანი განსაზღვრება ნუსხებში ნაწილ-ნაწილ არის გადატანილი; შინაარსეულად გამართული (შესაბამისად, პირველადი ტექსტისა) კი იგი მხოლოდ მთლიანი სახით არის: აღსართანი დახასიათებულია როგორც სამეფოდ ვარგისი პირისათვის აუცილებელ ნიჭთა არმქონე, ცუნდრუკი, უსჯულო... ხოლო მის უარყოფით დახასიათებას ასრულებს და განამტკიცებს მისი შედარება საკუთარ მამისძმასთან, რომელიც სხვა ადგილას ავტორს მრავალი ღირსების პატრონად ჰყავს დახატული.

მ ხ ე ღ ვ ე ლ ი ყ ო ვ ე ლ თ ა ა

შეიძლება დავასახელოთ კიდევ ერთი მაგალითი განკერძოებულ განსაზღვრებათა სანაცვლოდ ზმნური წინადადების ჩასმისა და საზოგადოდ ტექსტის „გაუბრალოებისა“ ზოგიერთ ნუსხებში;

მღღელთაგან გამოვიდოდა (+ყოველი ARDT) უსჯულოება (Q, -ა სავ.)

CMQm

A (+RDT)

და ცოდვა,

A

MQm(+RDT)

რომლითა თუალი ღისა მხედველი (ზცა-ზხედველი C) ყოველთა (+იყო D) ესეოდენად რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე (ზემორე C) სიტყუამან გამოაცხადა (განაცხადა C)

რომელთა თუალი ღთისა ხედვიდა და ყოველთა განრისხებულ იყო ვითარცა ზემო ვთქუით

მ. ბროსეს გამოცემაში: ტექსტი ასეა გამართული: ცოდვა, რომლითა... თვალი ღვთისა, მხედველი ყოველთა, ეს-ოდენ რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუა-მან გამოაცხადა [ქც¹, გვ. 242]; ს. ყაუხჩიშვილს კი ამ ადგილას ტექსტის საფუძვლად A-ს იკითხვისი აქვს თითქმის უცვლელად განმეორებული [...ხედვიდა ყოველთა და ქც², გვ. 327]. ჩვენ გამოცემაში ტექსტი გამართულია ძირითადად CMQm-ის მიხედვით.

უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ ამ ნუსხათა იკითხვისებს მხარს უჭერს ზოგიერთი მსგავსი ადგილი თვით ამ თხზულებიდან: რისხვად აღძრულ იყო შდრ. აღძრეს წყალობად 53; ს ი ტ ყ უ ა მ ა ნ გ ა ნ ა ც ხ ა დ ა პარალელს პოულობს ისეთ გამოთქმებში, როგორიც არის: ვითარცა წინამდებარემან ს ი ტ ყ უ ა მ ა ნ ც ხ ა დ - ყ ო ს 16; მკირედითა და ყოვლად კინითა ს ი ტ ყ უ თ ა წ ა რ მ ო გ ე ჩ ე ნ ი ა ნ 66; მარტივთა მიერ ს ი ტ ყ უ ა თ ა გ ე ზ რ ა ხ ო თ ქ უ ე ნ 89. ზემოთქმულის შესაბამისად საანალიზო მონაკვეთი გამოცემაში ასეა გამართული: უსჯულოება და ცოდვა, რომლითა თუალი ღმრთისა, მხედველი ყოველთა, ესეოდენად რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუამან განაცხადა 24.

გ ა ნ მ რ ა ვ ლ ე ბ ა დ ტ ა ლ ა ნ ტ თ ა

გელათის აღშენების ეპიზოდს წინ ერთგვარ შესავლად მიუძღვის თხრობა ღვთის მრავალრიცხოვან წყალობათა და დავითის საპასუხო საქმეთა შესახებ. ამ ეპიზოდში ზოგიერთი იკითხვისი გამოცემებში განსხვავებულია: არცა იგი უდებებდა განმრავლებად საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღვთისათა, არამედ სრულითა გულითა მსახურებდა [ქც¹, გვ. 243]. შდრ. ...განმრავლებად ტალანტთა, არამედ... [ქც², გვ. 329]. მსგავსი სხვაობა ნუსხებშიც არის.

CMQm

ტალანტთა (ტალატთა C)

ART (D-ს ფურცლები აკლია)

საქმეთა კეთილთა და სათნოთა
ლთისათა

ტალანტთა განმრავლება ბიბლიური ალუზიანია; როგორც ქვემოთ არის ნაჩვენები საგანგებო თავში, ბიბლიურ ალუზიებს, შედარებებსა და ციტატებს ტექსტში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს და მისი სტრუქტურის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს. ტალანტთა განმრავლება კონკრეტულად მიანიშნებს სახარების ეპიზოდზე (მთ. 25): მონებმა მათი უფლის მიერ მიცემული ფული სხვადასხვაგვარად იხმარეს: ორმა „აქმნია“ (ე. ი. აბრუნა ფული); ერთმა მიცემული ხუთი ქანქარი ათად აქცია, მეორემ ორი — ათად, მესამემ კი თავისი ერთი ქანქარი მიწაში დაფლა. ეს უკანასკნელი, სხვებისაგან განსხვავებით, სასტიკად დაისაჯა. ქრისტიანული სენტენცია იმის შესახებ, რომ ტალანტთა განმრავლება საჭიროა, სწორედ აქედან მომდინარეობს. სახარების ბერძნულ ტექსტში შესაბამის ადგილას ფულის ერთეულად სწორედ ტალანტი (τάλαντον) დასახელებული. ქართული ოთხთავის ძველ თარგმანებში მხოლოდ ქანქარი გვხვდება, ხოლო ეფთვი და გიორგი მთაწმიდლების ნარედაქციევ ტექსტებში ქანქარი და ტალანტი ერთმანეთს ენაცვლება. ეფთვისიულ ტექსტში ერთგან განმარტებაც კი არის ჩართული: ხუთი ტალანტი, რომელ არს ქანქარი (მ. 25, 15). ეს ბიბლიური რემინისცენცია მემატთანეს პირდაპირ აქვს მოთხრობილი: ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნა ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოულო იგიცა და მისცა ათთა ზედა მეათერთმეტედ? 95.

ამრიგად, დავითის მიერ „განმრავლება ტალანტთა“ ავტორისეული ტექსტის კუთვნილებად უნდა ჩაითვალოს. ამავე დროს სავარაუდებელია, რომ მომდევნო განსაზღვრებაც ანეთივე ხასიათისაა, რადგან იგი აკონკრეტებს ავტორის სათქმელს და აზუსტებს, თუ რას გულისხმობს დავითის „ტალანტი“ — საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა: ეს სიტყვები არ არის CMQm-ში, ისევე, როგორც ტალანტთა — A (RT)-ში, მაგრამ აქაც ისევ სავარაუდოა ნუსხათათვის ჩვეულებრივი შეკვეცა ტექსტისა, შესაბამისად, შესაძლოდ: მიგვაჩნია საანალიზო მონაკვეთის ასეთი სახით გამართვა: არცა იგი უღებებდა განმრავლებად ტალანტთა — საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა 29.

2. ერთგვარწევრებიანი სინტაქსური კონსტრუქციები

გ ა ნ წ ი ლ უ ლ ი თ ა ე რ ი თ ა

ერწუხის ბრძოლაში დავითმა დიდი გამარჯვება მოიპოვა; ამის შესახებ თხზულებაში შემდეგია ნათქვამი: ერწუხს ქმნნა წყობანი დიდნი და ჯმ-გასმენილი იგი დიდი ძლევა, რომელ მცირედითა ლაშქრითა და განწირულითა ერთა დავოცნა სულტანისა იგი სპანი ურიცხუნი [ქც², გვ. 328].

ერთი შეხედვით ყველაფერი ნათელია: დავითის მცირერიცხოვანი და თავგანწირული ლაშქარი იმარჯვებს მტრის უთვალავ ჯარზე.

გ ა ნ წ ი რ უ ლ ს ი ტ ყ ვ ა ს ა რ ც ე რ თ გ ა მ ო ც ე მ ა შ ი ე ჰ ვ ი ა რ გ ა მ ო უ წ ვ ე ვ ი ა , რ ა დ გ ა ნ ი კ ი თ ხ ვ ი ს ი ს ა ე რ თ თ ა ყ ვ ე ლ ა ა რ ს ე ბ უ ლ ხ ე ლ ნ ა წ ე რ შ ი (მ ა თ შ ო რ ი ს ი მ ა თ შ ი ც , რ ო მ ლ ე ბ ი ც ჩ ე ვ ნ ს გ ა მ ო ც ე მ ა შ ი დ ა მ ო წ მ ბ ე ბ უ ლ ი ა რ ა რ ი ს) . ა რ ს ე ბ უ ლ თ ა რ გ მ ა ნ ე ბ შ ი გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი ა ს ე ა გ ა დ მ ო ც ე მ უ ლ : avec des troupes inspirées par le désespoir, ე. ი. 'განწირული, უიმედობით აღძრული' [94, გვ. 356]; mit... den sich aufopfernden Männer [95, გვ. 52]; mit... einem bis zur Verzweiflung entschlossenen Kriegsvolk [96, გვ. 405]. გერმანულ თარგმანებში გ ა ნ წ ი რ უ ლ ს ი ტ ყ ვ ა მ ე ტ ნ ა კ ლ ე ბ ი ს ი ზ ო ჟ ს ტ ი თ თ ა რ გ მ ა ნ ი ლ ი ა ა მ ს ი ტ ყ ვ ი ს ძ ი რ ი თ ა დ ი მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ი ს შ ე ს ა ბ ა მ ი ს ა დ , რ ო მ ე ლ ი ც ძ ე ლ დ ა ა ხ ა ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი ს ა კ მ ა ო დ ა ხ ლ ო ა . გ ა ნ წ ი რ ე ა ნ ი შ ნ ა ვ ს ' გ ა წ ი რ ე ვ ს , გ ა მ ე ტ ე ბ ა ს , ი მ ე ლ ი ს წ ა რ თ მ ე ვ ა ს ' . გ ა ნ წ ი რ უ ლ ს ი ტ ყ ვ ი ს მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ი ს ს ა ო ლ უ ს ტ რ ა ც ი ო კ ა რ გ ი მ ა გ ა ლ ი თ ი ა ქ ე ს დ ა მ ო წ მ ბ ე ბ უ ლ ი ი ლ . ა ბ უ ლ ა ქ ს „ ძ ე ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ს ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ა შ ი “ : მ კ უ რ ნ ა ლ ი ი გ ი ი ქ ე ბ ი ნ , რ ო მ ე ლ მ ა ნ გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი გ ა ნ კ უ რ ნ ი ს („ მ ა მ ა თ ა ს წ ა ვ ლ ა თ ა “ მ ი ხ ე დ ვ ო თ) .

მიუხედავად ამისა, წინადადებია შინაარსსა და სტრუქტურაზე დაკვირვება ბადებს ეჭვს, რომ გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი ა ე ტ ო რ ი ს ხ ე ლ ი დ ა ნ გ ა მ ო ს უ ლ ტ ე ქ ს ტ შ ი ა რ უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო .

საეჭვოა, რომ გ ა ნ წ ი რ უ ლ ს ი ტ ყ ვ ა ს ძ ე ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი ' თ ა ვ გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი ს ' მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ა ჰ ჰ ო ნ ო დ ა . რ ა კ ი ა ს ე თ ი მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ა ა რ ჩ ა ნ ს , გ ა რ კ ე ვ უ ლ ი ა რ ა რ ი ს , ვ ი ს მ ი ე რ ი ყ ო გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი დ ა ვ ი თ ი ს ლ ა შ ქ ა რ ი ა ნ რ ა ტ ო მ უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო ი გ ი უ ს ა ს ო ო , უ ი მ ე დ ო , რ ო დ ე ს ა ც მ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე გ ა მ ა რ ჯ ე ბ ა ს მ ი ა ლ წ ი ა .

საანალიზო სიტყვის სისწორისა თუ მცდარობის გასარკვევად ყურადღება უნდა მიექცეს მისი შემცველი წინადადების სინტაქსურ წყობასაც. ლ ა შ ქ რ ი თ ა დ ა ე რ ი თ ა წ ა რ მ ო გ ვ ი დ გ ე ბ ა , რ ო გ ო რ ც ო რ ი უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა (შ ე რ წ ყ მ უ ლ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა შ ი) ე რ ო შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ თ ა ნ , ა მ ა ს თ ა ნ თ ი თ ო ე უ ლ ს თ ა ვ - თ ა ვ ი ს ი გ ა ნ ს ა ზ ლ გ რ ე ბ ა ა ხ - ლ ა ვ ს : მ ც ი რ ე დ ი თ ა ლ ა შ ქ რ ი თ ა დ ა გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი თ ა ე რ ი თ ა .

ერთგვარ წევრთა ხმარება მემატიანის თხზულებაში გვხვდება. სინტაქსურ კონსტრუქციათა ყველა დონეზე. ამ მოვლენის საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ როგორც შერწყმული, ისე რთული და ზერთული წინადადებები; ტექსტში გვხვდება ისეთი მონაკვეთებიც, სადაც ერთმანეთს მიჰყვება რამდენიმე დამოუკიდებელი წინადადება, ერთი და იმავე სინტაქსური სქემის მიხედვით აგებული.

წინადადებაში ერთგვარ წევრთა სიმრავლის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ტექსტის მონაკვეთი, სადაც ერთ ქვემდებარესთან თორმეტი შემასმენელი არის: თვთ მ ი ვ ი დ ი ს, მ ო ი ხ ი ლ ნ ი ს, მ ო ი კ ი თ ხ ნ ი ს, და ა მ ბ ო რ ს-უ ყ ვ ი ს თითოეულსა, ჰ ფ უ ფ უ ნ ე ბ დ ი ს მამებრ, ს წ ყ ა ლ ო ბ დ ი ს და ჰ ნ ა ტ რ ი დ ი ს, გ ა ნ ა მ გ ნ ო ბ დ ი ს მოთმინებისა მიმართ, მ ო ნ ა ხ ი ს თვისთა კელითა ცხედრები, სამოსლები... და ყოველი საკმარის მათი, მ ი ს ც ი ს თვთოეულსა ოქროა კმა-საყოფი და გ ა ნ ა კ ო ძ ა ლ ნ ი ს ზედა-მდგომელნი მათნი და გ ა ნ ა გ ი ს ყოველი საქმე მათი დიდადშუენიერად და ღმრთისმსახურებით 34. ამავე წინადადებაში მ ო ნ ა ხ ი ს ზმნასთან რამდენიმე პირდაპირი დამატება: ცხედრები, სამოსლები, საკმარის.

განსაკუთრებით შეიმჩნევა სხვადასხვა ტიპის ორწევრიან კონსტრუქციათა სიმრავლე. ბინარულობა, რომელიც წინადადების სხვადასხვა წევრებთან იჩენს თავს, ავტორის სტილის დამახასიათებელ ნიშნად გვევლინება; მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ „მრავალთაგან მკირდნი“: უ ქ მ ა რ ნ ი და უ ღ ი რ ს ნ ი ნ უ მას, არამედ თავთა თვისთა აბრალებდედ... შეკრებულ იყვნეს... მ ე ფ ე ნ ი და კ ე ლ მ წ ი ფ ე ნ ი 96; საქმენი, რომელნი მან ქ მ ნ ნ ა და ა ღ ა ს რ უ ლ ნ ა 66; ს ა წ უ თ ო თ ა და ვ ო რ ც ი ე ლ თ ა შინა იგი მისთა ს წ ო რ თ ა და ბ ო ყ ა მ ე თ ა ყოველთა უ მ ა ღ ლ ე ს და უ ზ ე შ თ ა ე ს იყო 49; უკანასკნელ მონაკვეთში სამი წყვილი გამოიყოფა ერთგვარი წევრებისა: საწუთოთა და ვორციელთა; სწორთა და მოყამეთა; უმაღლეს და უზეშთაეს. დაუდგინა... ს პ ა ს ა ლ ა რ ნ ი და მ მ ა რ თ ე ბ ე ლ ნ ი 48 და სხვა.

ზემოთ აღნიშნულ მაგალითებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ერთგვარი სინტაქსური ფუნქციის მქონე წევრები ლექსიკურად ახლო დგანან ერთმანეთთან და ზოგიერთ შემთხვევაში თითქმის სინონიმურნი არიან (ქ მ ნ ნ ა და ა ღ ა ს რ უ ლ ნ ა). ეს მოვლენა, სტილისტურისიმეტრიის (ან სინონიმური პარალელიზმის) სახელით ცნობილი, საზოგადოდ დამახასიათებელია შუასაუკუნეებრივი პოეტისათვის [48, გვ. 170].

დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში სტილისტური სიმეტრიის (აგრეთვე მხატვრულა პარალელიზმის) შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირია ყველა რიგის განსაზღვრებებთან; აქ სტილისტური სიმეტრია

ყველაზე უფრო ნათლად არის გამომყდვენებული, როგორც ავტორის პოეტიკის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი. სტილისტური პარალელიზმი ხშირად მეტად რთულ კონსტრუქციებს ქმნის; პარალელიზმის წევრი შეიძლება ორზე მეტი იყოს, ანდა პარალელიზმს ქმნიდეს არა მარტო განსაზღვრებები, არამედ მათ მიერ განსაზღვრული სიტყვებიც: გამოირჩია მადლმან საღმრთომან ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულოსა 30; მონანი რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი: ღუაწლსა... მისანდონი და გამოცდილნი სიმკნითა 48; მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა 55; ნადირნი უცხონი და ძკრად საპოვნებელნი 65; მიწვენად თავსა ყოვლისა სწავლულეებისა და მეცნიერებისასა 88; სანატრელი და ყოვლად განთქმული გუარანდუხტ დეცოფალი 44.

სიმეტრიის წევრთა იდენტურობა, ესე-იგი აბსოლუტური დამთხვევა მათი მნიშვნელობებისა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, არა გვაქვს, მაგრამ იგი საერთოდ არც არის მოსალოდნელი. სიმეტრიის წევრების მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებს და აზრობრივ ერთიანობას ქმნის. კიდევ უფრო ნათლად ჩანს ეს მხატვრული პარალელიზმის შემთხვევაში, როდესაც ორი მოვლენა შეიძლება ერთმანეთს დაპირისპირებულიც იყოს [48, გვ. 171]. ისტორიკოსის თხზულებაში ასეთ მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი: ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღვქარესა — სიკუდილი 64; ანუ რაჟათვს ქადებულ არიან სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთათვს, ხოლო საშინელებანი გეჰენიისანი — ურჩთა და უღირსთათვს? 95. უკანასკნელ მაგალითში საკმაოდ რთული სქემა გვაქვს: სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი, აგრეთვე ურჩთა და უღირსთათვს; სტილისტური სიმეტრიის წევრებია, ხოლო სამოთხისა და სასუფეველის ნეტარებთა დაპირისპირება გეჰენიის საშინელებებთან მისდევს ყალიბს, რომელიც ცნობილია ჯერ კიდევ ბიბლიის პოეტურა წიგნებიდან — ძირითადად ფსალმუნიდან (რომლის გავლენა ისტორიკოსის თხზულებაზე საზოგადოდ ძალიან დიდია): აჰ გვაქვს ე. წ. კონტრასტული პარალელიზმი.

სტილისტური სიმეტრია გულისხმობს ერთი და იმავე აზრის, დებულებისა თუ მსჯელობის გამეორებას მსგავსი სინტაქსური ფორმით. დ. ლიხაჩოვი ამას უწოდებს აზრის ვარიაციას მისი არსის შეუცვლელად.

ისტორიკოსის თხზულების საანალიზო მონაკვეთში, სადაც ერთ-ერთი ბრძოლა აღწერილი, ლაშქართა და ერთთა სტილისტური სიმეტრიის წევრები არიან და, როგორც სხვაგან, ერთმანეთს

აესებენ — ერთი და იგივე ნათქვამია ორჯერ. სავარაუდებელია, რომ ამ სიტყვათა მსაზღვრელები — მ ც ი რ ე დ ი თ ა და გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი თ ა აგრეთვე სტილისტური სიმეტრიის წევრები უნდა იყვნენ და როგორც ლაშქარი და ერი, ერთნაირი ან ერთმანეთის შემავსებელი მნიშვნელობისა.

აშკარაა, რომ დავითის ჯარის სიმცირე საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ უფრო გამოჩნდეს მისი გამარჯვება მრავალრიცხოვან მტერზე. ამიტომ გ ა ნ წ ი რ უ ლ ი თ ა სიტყვაში 'მცირის, პატარის' მნიშვნელობა არის საძიებელი. რაკი გ ა ნ წ ი რ უ ლ ს ასეთი მნიშვნელობა არ გააჩნია, საფიქრებელია, რომ სიტყვა იმ სახით, როგორითაც: იგი დღეს გვხვდება ნუსხებში, გვიანდელ გადამწერათვის გაუგებარი და შემდგომში მათ მიერ გააზრიანებული სიტყვაა.

ძველ ქართულში ცნობილია წილ ფუძიდან ნაწარმოები ზმნურა. ფორმები: გ ა ნ უ წ ი ლ ა მათ საზომითა დამკვდრებისათა (ფს. 77, 55). ეს ფორმა გვხვდება. ძველ, „ქართულ“ ვერსიაში; გიორგი მთაწმიდლის ნარედაქციევ ტექსტში შესაბამის ადგილას საანალიზო ზმნას გ ა ნ უ ყ ო ენაცვლება. სხვა მაგალითი: მუნ გ ა ნ ი წ ი ლ ა ქუეყანაჲ (მეორე სჯ., 33, 21). ეს წიგნი ოშკის ხელნაწერს აკლია. განსახილველი მუხლი არ არის არც ძველ ლექციონარებში, ციტატა ამოღებულია „შატბერდის კრებულში“ შეტანილი ეგზეგეტიკური თხზულებიდან [64ა, გვ. 217] და ტექსტშივე განმარტებულია ასე: „მოგუასწაეებს, რომელნი... გ ა ნ ი ყ ო ფ ე ნ ქუეყანასა“. საბასეულ ბიბლიაში („მცხეთურ ხელნაწერში“) შესაბამისი მუხლი ასეთია: მუნ გ ა ნ ი ყ ო ქუეყანაჲ. ფსალმუნთა სათაურებში (რომლებიც ხშირად გვიანდელი, ქრისტიანული ინტერპრეტაციის მაჩვენებელია) გ ა ნ წ ი ლ ვ ა (მაგ. ფს. 94 E) გულისხმობს ებრაელთა განბნევას, გაყოფას ბაბილონის ტყვეობის შემდეგ. დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში გ ა ნ წ ი ლ ვ ა ასეა ახსნილი: დავყოფ, დავანაწილებ, делить на части. дробить. მის მიერ საილუსტრაციოდ დასახელებული II სჯ. 2,33 მემატიანის თხზულებასთან საინტერესო ანალოგიას გვაწვდის; აქაც აღრეულია გ ა ნ წ ი ლ ვ ა და გ ა ნ წ ი რ ვ ა. დასახელებულ ადგილას ტექსტში სწორედ ეს უკანასკნელი სიტყვა გვაქვს: და გ ა ნ წ ი რ ა იგი უფალმან... და მოვსართ იგი (მცხეთური ნუსხით). ამრიგად, გ ა ნ წ ი ლ ვ ა, არის 'გაყოფა', ხოლო ზმნის ვნებითი გვარის მიმღეობა გ ა ნ წ ი ლ უ ლ ი ნიშნავს 'გაყოფილს, არამთელს, ნაწილს, მცირე რასმე'.

გ ა ნ წ ი ლ უ ლ ი დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში, ნახმარა ე რ ი ს ეპითეტად, როგორც სინონიმური პარალელიზმის წევრი, მთლიანად არ ემთხვევა ლაშქარ სიტყვის ეპითეტს (ე. ი. მ ც ი რ ე დ ს),

მავრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ეს არც არის აუცილებელი; სიმეტრიის წევრები აბსოლუტურად იდენტური ჩვეულებრივ არც არიან; მათი მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებს და აზრობრივ ეროიანობას ქმნის [48, გვ. 171]. როდესაც ძნელად გასაგები განწილული ვადამწერთა ხელში განწირულ სიტყვით შეიცვალა, სინონიმური წყვილი — მცირედი ლაშქარი და განწილული ერი დაირღვა. რომ აქ მართლაც განწილული (ე. ი. არასრული, ცოტა), უნდა გვეონოდა, ამას ისიც მოწმობს, რომ დავითის ჯარის სიმცირე დაპირისპირებულია მის მოწინააღმდეგეთა ჯარის მრავალრიცხოვანებასთან.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე, საანალიზო ადგილა შემდეგნაირად არის აღდგენილი: მცირედითა ლაშქრითა და განწილულითა ერთა 27.

თხზულების ნუსხებში ხშირია სტილისტური პარალელიზმის დაშლა. ამა თუ იმ ნუსხის ტექსტიდან ამოღებულია მისი რომელიმე წევრი, ან პარალელიზმის წევრები ცალ-ცალკეა გატანილი ნუსხებში. დავითის ერთ-ერთი ბრძოლა ყველა გამოცემაში ასეა გადმოცემული: იქმნა ბრძოლა ფიცხელი მას დღესა [ქც¹, გვ. 245; ქც², გვ. 332]. ორსავე შემთხვევაში ტექსტი იმ სახითაა მოცემული, რომლითაც მას გადმოგვემს A და RT ნუსხები (ასეთივეა ტექსტი D-ში ოდნავი ცვლილებით: იქმნა ბრძოლა მათ შორის ფიცხელი მას დღესა). ასევეა Q-ში; Mt-ში კი ფიცხელ სიტყვას ძლიერი ენაცვლება. დაბოლოს, მნიშვნელოვან ჩვენებას გვაწვდის C, რომელშიაც ორივე ეს სიტყვა გვაქვს: იქმნა ბრძოლა ძლიერი და ფიცხელი. ამრიგად, C-ში შენახულია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი პარალელიზმი, დანარჩენ ნუსხებში კი იგი დაშლილია შემადგენელ ნაწილებად ვადამწერთა მიერ. შესაბამისად, ეს ადგილი ასეა გამოცემაში წარმოდგენილი: იქმნა ბრძოლა ძლიერი და ფიცხელი 38.

წესად და კანონად

გელათის ტაძრის მშენებლობის აღწერის შემდეგ ავტორი ვადამწობს მის შესახებ: რომელიცა აწ წინამდებარე არს... სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა, დიაკონად ყოვლისა საეკლესიოსა შეუენიერებისად [ქც², გვ. 331]. ეგვე ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ასეა გადმოცემული: სახლად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა, წესად, კანონად ყოვლისა საეკლესიოსა შეუენიერებისად [ქც¹, გვ. 244]. სხუად ათინად ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში, რომელსაც MQM უჭერს მხარს, სწორი იკითხვისია: (ბროსეს გამოცემის სახლად RT-ში გვხვდება; CA-შიც ტექსტი დამახინჯებულია: სიტყუად ათინად A, სახად C). გელათი

არის, ტექსტის მიხედვით, მეორე იერუსალეში და სხვა (ე. ი. მეორე) ათინა. გელათის შედარება ქრისტიანობის წმიდა ქალაქთან და ბერძნული წარმართულა: მწიგნობრობის უდიდეს ცენტრთან მის მნიშვნელობასა და ღირსებას გახაზავს. ამავე დროს ავტორი გელათს, როგორც ქრისტიანობის კერას, ათინასთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებს. სწორედ ტექსტის ეს მონაკვეთი არის გამოცემებში განსხვავებული. ს. ყაუხჩიშვილის მოწოდებული იკითხვისი A ნუსხისას ეყრდნობა: ფრიაღ უადრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა დიაკონად ყოვლისა საეკლესიოსა შეუნიერებისად. ასეთი სახით წარმოდგენილ ტექსტში გაუგებარია, თუ რას ნიშნავს დიაკონად. შეუნიერებისად.

დიაკონი ამ ძეგლში სხვაგანაც გვხვდება და იქ სიტყვის მნიშვნელობა სრულიად ცხადია: კუალად მღვდელთ-მოდღუართა, მღვდელთა და დიაკონთა, მონაზონთა და ყოველთა კაცთა... 87... აქ დიაკონი გარკვეული რანგის მღვდელმსახურს აღნიშნავს. დიაკონი ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა. ქართულ ძეგლებში, რომლების შექმნის დრო მემატიანის თხზულებისას უახლოვდება, დიაკონი: (δίακονος) 'მონასტრის მოწესის, ახალგაზრდა მსახურის' მნიშვნელობითაც გვხვდება. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში საგანგებო თავია, სადაც დიაკონთა შესახებ არის საუბარი: თავი ლა. მოყმეთათვს დიაკონთა. თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ განისწავლენ. განვაწესეთ უკვე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა (თარგმანში: ученики—подростки) ნიკოლწმიდას [28, გვ. 116]. ამავე ძეგლში გვხვდება მთავარ დიაკონი: მთავარ დიაკონნი ორნი, რომელნი საკურთხეველსა მსახურებდენ... (თარგმანში — архидиакон). ბერძნულ ტექსტში აქ ისევ დიაკონი არის. აქვე ნახსენებია კერძოდ დიაკონნი (თარგმანში: иподиакон); და სხუანი კერძოდ დიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად. დიაკონი, როგორც ეკლესიის მსახური პირი, „დიდი სჯულისკანონის“ ტექსტის მიხედვითაც არის ცნობილი: არა ველთ-დასხმისათვს ვიეთისამე ეპისკოპოსად ანუ ხუცად, ანუ დიაკონად [62, გვ. 129]; ეპისკოპოსად, ანუ ხუცად, ანუ დიაკონად, ანუ კერძოდ დიაკონად ველთდასხმულსა უცმს, რაათა... სრულიად ქალწული იყოს [გვ. 131]; არა ჭერ არს, რაათა იყოს უკნინეს ოცდაათისა წლისა, რომელსა-იგი ველნი დაესხმოდინ ხუცად, და დიაკონი — ოცდახუთისა წლისა... [გვ. 133]. ამავე ძეგლის მიხედვით, არსებობს დედათ-დიაკონიც: არა შეუწოდობს, რაათა იქმნეს დედათ-დიაკონი, რომელი არა თანაწარსრულ იყოს რიცხუსა სამეოცთა წელიწადთასა [გვ. 133]. ზედმეტა არ იქნება იმის გახსენება, რომ „დიდი სჯულისკანონი“ ნათარგმნია

დავითის თანამედროვისა და თანამდგომის, არსენ იყალთოელის მიერ.

დიაკონი „იონანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაშიც“ თანამდებობის აღმნიშვნელია: ხუცესნი, გინა თუ დიაკონნი, გინა თუ მკამობელნი ხუცესნი და დიაკონნი. [60, გვ. 60, 43] და სხვ.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან ცხადია, რომ გელათი დიაკონად შუენიერებისად არ შეიძლება მივიჩნიოთ. უფრო სწორი ჩანს გვიანდელი ნუსხების მიხედვით შემოთავაზებული იკითხვისი მ. ბროსეს გამოცემაში: წესად, კანონად, რომელიც ძველ ნუსხებშიც გვხვდება. ამრიგად, გვაქვს იკითხვისი: წესად (+ და CD), კანონად CMQmRT.

წესი და კანონი პოლისემიური სიტყვებია. თითოეულ მათგანს რამდენიმე, ზოგჯერ ერთმანეთს საკმაოდ დაშორებული მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ამ ლექსიკური ერთეულების ხმარების სხვა შემთხვევები ისტორიკოსის თხზულებაში გვიჩვენებს, რომ ავტორისათვის წესი და კანონი იმასვე ნიშნავს, რასაც იგივე სიტყვები ჩვენთვის დღევანდელ ქართულში. ეს ჩანს მაგალითებში (სადაც ერთერთი ამ სიტყვათაგან გვხვდება არა მარტო ცალკე სიტყვად, არამედ საწარმოებელ ფუძედაც). უამიერად და წესიერად (ე. ი. დროულად და წესის მიხედვით) იყოვნებდა მათ 48; უღირსთა და უწესოთა... დაეპყრნეს საეპისკოპოსონი 24; ვერ იკადრებდიან უწესოდ სლვად 87. მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიაოასა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან 79. ძაგებაჲ არაწმიდათა და უწესოთა საქმეთაჲ 87; ყოველთა კაცთა იყო წესიერება, ყოველთა კანონ 87, ვითარცა კანონსა უცთომელსა 79. წესად და კანონად საანალიზო მონაკვეთში ისეთ პარალელიზმს წარმოადგენს, რომლის წევრთა მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებენ და ამტკიცებენ.

ასეთი წაკითხვა ტექსტისა ავტორის სტილს სავსებით შეესაბამება. A-სა და კვ²-ის წაკითხვის მიხედვით, წესთა წარმოადგენს საზღვრულს საღმრთოთა სიტყვისათვის; მაგრამ ის გარემოება, რომ ჩვენი წაკითხვის მიღების შემთხვევაში საზღვრული არ ჩანს, დამაბრკოლებელი გარემოება არ არის. საზღვრულის გამოტოვების შემთხვევები სხვაგანაც არის: რაჲთა თვთ მათ (იგულისხმება: სიტყუათა) იერემიასთა ვიტყოდი 8; არა კმა იყვნეს (იგულისხმება: სპანი) ნამეფოასა მისისანი 43; ჯაბანთა სადედოთა (იგულისხმება — სამოსელთა) შთაცუმითა 92. და რაოდენ გორციელთა და საწუთოთა (იგულისხმება: საქმეთა) შინა იგი მისთა სწორთა და მოყამეთა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგეოდენ ეს: საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა გორციელ-

თავე (იგულისხმება ისევ: საქმეთა) თანა მისთა პირველსა: პმატდა 49. განმარტოებული განსაზღვრება ძველ ქართულ ძეგლებში, განსაკუთრებით ნათარგმნში, კარგად არის ცნობილი. იოვანე ოქროპირის ერთ-ერთ თხზულებაში ნათქვამია: „შენ შუამ გოვბისასა და კაკბისასა და ღრღელისასა [67, გვ. 85] აქ გამოტოვებულია სიტყვა გორცსა [6, გვ. 617].“

ზემოთ მოყვანილი მონაკვეთის ამგვარი ანალიზის საფუძველზე ცხადი ხდება, რომ უფრო ახლოა ავტორისეულ ტექსტთან CMQm ნუსხათა და მ. ბროსეს გამოცემის იკითხვისი. ასევეა გამართული ეს ადგილი ჩვენს გამოცემაშიც: უადრეს მისა საღმრთოთა შინა, წესად და კანონად ყოვლისა საეკლესიოამსა შეენიერებისა 33.

დიდგორის ბრძოლა

დავითის საომარი საქმიანობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მომენტის — დიდგორის ბრძოლის მიმდინარეობა, როგორც ცნობილია, თხზულების სხვადასხვა ნუსხაში ერთნაირი თანმიმდევრობით არ არის გადმოცემული. ეს გარემოება ადრევე გამოჩნდა: მ. ბროსეს გამოცემასთან შედარებით სხვაობა გამოავლინა უკვე მარიამისეულმა ნუსხამ. ს. ყაუხჩიშვილმა იგი აღნიშნა როგორც ანასეული ნუსხის გამოქვეყნებისას [76, გვ. 21], ისე „ქართლის ცხოვრების“ 1955 წ. გამოცემაშიც [ქც, გვ. 341], სადაც მან ამ ეპიზოდის ტექსტი ძირითადად A-ს მიხედვით გამართა. ამრიგად, ტექსტის თანმიმდევრობა ამ ორსავე გამოცემაში ერთმანეთს დაემთხვა; სხვაგვარად დაწყობილ ტექსტს შეიცავს მარიამისეული „ქართლის ცხოვრება“, აგრეთვე Qm; C-ში ლეფექტური დედნიდან გადმოწერის გამო დიდგორის ბრძოლა სულ გამოტოვებულია.

ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში დიდგორის ბრძოლის ამბავი ამგვარად იკითხება:

ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა, თუ ვითარ წინა განაწყო სპა მისი, და თუ ვითარ ყოველი საქმი შეენიერად და ღონიერად ყო, რაბამ რამე წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ ვითარ თვისნი სპანი დაიცვნა უვნებელად, — ამათ ყოველთათვის არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედამიწევნით ყოველსავე.

რამეთუ პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა, რამეთუ ჯელი მდლისა შეეწყოდა, და ძალი ზეგარდამო ფარვიდა მას, და წმიდა მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინაუძღოდა მას და მკლავითა თვისითა მოსრვიდა ზედამოწვე-

ნულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თვთ იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგუთხრობდეს სასწაულსა ამაჲ მთავარ-მოწამისა გიორგისსა, და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი, და ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯვთ და განკრძალულად სდევნა და მოსრნა, რომლითა აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა [ქც², გვ. 341].

ამ მონაკვეთში ტექსტი აშკარად არეულია, წმინდა გიორგის გამოჩენის ეპიზოდი თავის ადგილზე არ არის, რადგან მისი სიტყვები. აზრობრივად არ უკავშირდება წინამავალ ტექსტს (და ვითარითა... მძორებითა) და არც ცალკე გამართულ წინადადებას ქმნის. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამოვიღებთ სიტყვებს: რამეთუ პირველსავე... გიორგისსა (ე. ი. წმიდა გიორგის გამოჩინებას), მოზღვევო სიტყვების წინამავალ ტექსტთან შეერთება გაბმულ აზრს არ ქმნის. აზრის მეტაკლებად თანმიმდევრულად გადმოცემა მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც საანალიზო მონაკვეთის ბოლოს (და ვითარითა ღონითა... მძორებითა) გადავიტანთ წინ, იქ, სადაც მსგავსი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაკვეთი გვაქვს: ვითარ წინა განაწყო... ვითარ ყოველი საქმე ყო... ვითარ... დაიცვნა. იმის საჩვენებლად, რომ სხვა ძველ ხელნაწერებში თხრობა უფრო თანმიმდევრულია, წარმოვადგენთ ტექსტს MQM-ის მიხედვით (C-ში, როგორც აღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი საერთოდ არ არის). ქვემოთ ნაჩვენებია ძირითადი ვარიანტები (ორთოგრაფიულ-ფონეტიკური სხვაობები მხედველობაში არ არის მიღებული):

ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოველად უძრავმან გულითა თუ ვითარ წინა განეწყო (ასეა MQM) სპაჲ თსი და თუ ვითარ ყოველი საქმე შეუნიერად და ღონიერად ყო რაბამ რამე წყნარად და უშფოთველად გამოცდილებით და ყოველად ბრძნად განაგო და თუ ვითარ ზეგარდამოთა (ზეგარდა M) შეწვევითა პირველსავე ჰომსა (ომსა Mm) სივლტოლად მიდრიკიან (მიდრიკან M) და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯვთ(ა) და განკრძალულად სდევნა და მოსრნა რომლითა აღივსნეს ველნი მთანი (მათნი M) და ღრენი (ღელენი Q) მძორებითა და თუ ვითარ თსნი სპანი დაიცვნა უვნებელად ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი არამედ ვგონებ ვითარმედ ყოვლისა სოფლისა ბრძენთა და გამომეტყუელთა ენა იმხილოს ჭეროვნად გამოწულივით თხოვასა მიცემად.

ზემოთ მოყვანილ ტექსტში მონაკვეთის ბოლოს თვალნათლივ ჩანს ტექსტის დამახინჯება (თხოვასა მიცემად); მისი აზრი (A-ს ტექსტიც რომ არ გვქონდეს) კი ეს არის: ბრძენთა და გამომეტყველთა ენა უნდა იმხილოს, იმიტომ რომ ამის ყველაფრის (ე. ი. იმისა, რაც

ზემოთ არის ჩამოთვლილი) ჯეროვნად მოთხრობა არ შეუძლია. A-ში ეს მონაკვეთი ასეა წარმოდგენილი: ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედა-მიწვევით ყოველსავე. A-ში, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ხშირია რთული სიტყვათშეხამების გამარტივება. A-ს მიხედვით MQM-ში შეიძლება აღვადგინოთ თ ხ ო ვ ა ს ა რ ო გ ო რ ც თ ხ რ ო ბ ა ს ა, მიცემად კი ამ სახ.ა: კ ე რ - მ ი ც ე მ ა ს ა (ა ნ ვ ე რ - მ ი ც ე მ ი ს ა თ ვ ს). მსგავსი გამოთქმები თხზულებაში არაერთგზის გვხვდება: ვითარმცა ვინ მისცა თხრობასა ყოველი 13; ჩუენცა მივსცნეთ თხრობასა 67; მრავალთაგან მცირელი მივსცნეთ თხრობასა 99; მსგავსი კონსტრუქცია გვაქვს შემდეგ გამოთქმაში: მეტომეთა თუსთა ზედანი ჭირნი მისცნა აღწერასა 57.

საანალიზო მონაკვეთის ბოლოს ამგვარი აღდგენის შემდეგ მისი მთლიანი სინტაქსური სქემა ნათელი ხდება: ხოლო მეფემან დავით... თუ ვითარ წინა-განაწყო... თუ ვითარ... შუენიერად... ყო.. ვითარ... სივლტოლად მიდრიკა... ვითარითა ღონითა მოსრნა... მეოტთა ვითარ... სდევნა... და თუ ვითარ სპანი თვსნი დაიცვნა. ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ... ბრძენთა... ენა... იმხილოს თხრობასა ვერ-მიცემასა.

MQM-ში ეს მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსურად და აზრობრივადაც გამართულია, ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელ პარალელიზმს შეიცავს; ვითარ სიტყვის რამდენჯერმე განმეორება დავითის მოქმედების თანმიმდევრულად გადმომცემ წინადადებებში ამ პარალელიზმს მკვეთრად გახაზავს. ეს ხერხი თხზულებაში საკმაოდ ხშირადაა გამოყენებული. მაგალითად: ვინ იყო ესეოდენ ტკბილ შემთხუევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ ღუმლითა? 97. დავითის მთელი დახასიათება, რომელიც აგრძელებს ამ მონაკვეთს, სინტაქსური პარალელიზმის ბრწყინვალე ნიმუშია; იგი იმ მხრავაც არის საყურადღებო, რომ პარალელიზმი თითქმის უცვლელი სახით, რაიმე ნაწილის გამოუკლებლად, არის მოცემული ყველა ნუსხაში.

ამრიგად, დიდგორის ბრძოლის აღწერილობაში ის მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსურ პარალელიზმს შეიცავს (ხოლო მეფემან დავით... [თხრობასა ვერ] მიცემა[სა]) უფრო მართებულად გადმოგვცემს ავტორისეულ ტექსტს MQM-ში, ვიდრე A, რომელშიც პარალელიზმის წევრები ერთმანეთს დაშორებულთა და უადგილო ადგილას მოთავსებული.

ამ ეპიზოდში განსხვავებულად არის გადმოცემული აგრეთვე მტრის უკუქცევა: პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა A, პირველსავე ჰომსა სივლტოლად მიდრიკიან MQM. ივლტოდა A-ში აშკარა შეცდომაა: ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ივლტო-

და — ვნებითი გვარის ზმნა — აქ უადგილოა, რადგან დაეითი თვითონ კი არ გაქცეულა, არამედ მტერი გააქცია.

ზემოთ (ნ. გვ 74), როგორც შესაძლებელი, წარმოდგენილი იყო შემდეგი იკოპზების: პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და სივლტოლად მიდრიკნა [იგინი].

წინდა ეიორგის გამოჩენის ეპიზოდი მთლიანად არის გამოტოვებული MQM-ში. ეს არის ერთად-ერთი შემთხვევა, როდესაც ძველ ნუსხებში დასრულებული შინაარსის მქონე მონაკვეთი ტექსტისა აკლია რომელიმე ჯგუფს. ძნელი სათქმელია, რით არის ეს გამოწვეული, მაგრამ გვიანდელ ჩანართად წმინდა გიორგის ხსენების მიჩნევა კირს, თუნდაც იმიტომ, რომ მას, ნაწილობრივ მაინც, მხარს უჭერს ძველი სომხური თარგმანი, რომელშიც ნახსენებია სასწაულები (მაგრამ ქრისტესი): *იო ქსდოი ყარქ იყათძსქ დალიცნ ჩრავსნ ვიო ხა ძსაქ კსვილქცნ წიქსთთა* — „რომელ ენას შეუძლია მოგვითხროს იმ დღის სასწაულები, რომლებიც ქრისტე მაცხოვარმა მოგვცა ჩვენ?“ [82, გვ. 249]. სავარაუდებელია, რომ წმინდა გიორგას სახელი ქრისტეს სახელით სომეხი მთარგმნელის შეცვლილია მეტი ეფექტის შესაქმნელად. ყოველ შემთხვევაში, ის კი უეჭველია, რომ სასწაულთა ხსენება ძველ ტექსტში ნამდვილად იყო. სომხურ თარგმანში ეს თხრობა დიდგორის ბრძოლას ამთავრებს. თუ იგი ნამდვილად ტექსტის ნაწილია, სად უნდა მოეძებნოს მას ადგილი? როგორც A-ში, ისე MQM-ში შემდგომი თხრობა ასე გრძელდება: ჯერ მოთხრობილია დიდი ნადავლის აღება, სამეფოს ავსება ოქრო-ვერცხლით და სხვა სიმდიდრით, ხოლო შემდეგ — მტრის მეფეთა ტყვედ მოყვანა. ვფიქრობთ, რომ წმინდა გიორგის გამოჩენა ამის წინ უნდა იყოს მოთავსებული, რადგან აქ აღწერილია მისი უშუალო მონაწილეობა ბრძოლაში.

მონაკვეთი, რომელშიც გამარჯვებული ლაშქრის მიერ აღებული ალაფია აღწერილი, MQM-ში თავისი სინტაქსური სქემით ემსგავსება თხრობის იმ ნაწილს, რომელშიც უშუალოდ ბრძოლაა დახატული: ხოლო... ყოველი სამეფოა თუ ვითარ-ესე აღივსო ოქროთა... და ვეცხლითა, რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტიოს აღწერად! გამოცემაში დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით ეს გარემოება არ ჩანს; ჩვენს გამოცემაში კი ეს მონაკვეთიც MQM-ის მიხედვით არის გამართული.

დასასრულ, უნდა შევეხოთ ფრაზას, რომელიც გლეხების მიერ არაბ მეფეთა დატყვევებას შეეხება. როგორც A-ში, ისე MQM-ში იგი დიდგორის ბრძოლის აღწერის სულ ბოლოსაა მოთავსებული. ყველა ნუსხაში მონაკვეთი ასე იწყება: და რამეთუ გლეხთა... მთლად ნათელი არ არის, წარმოადგენს თუ არა იგი წინამავალი ტექსტის

ლოგიკურ გაგრძელებას. გარდა ამისა, MQM-ში ფრაზის ბოლოვ
დამახინჯებულია: და სხუათა გოლიათთათვის რადღა რამცა გვნდოდა
თქუმად A, შდრ: და არა ღია სხუათათვის სიტყუა MQM. შეიძლება
ვივარაუდოთ, რომ ეს მონაკვეთი ტექსტისა შინაარსის მიხედვით
უნდა იყოს იქ, სადაც უშუალოდ ბრძოლა არის აღწერილი, მაგრამ
მეორე მხრივ, დასაშვებია ისიც, რომ ტყვეთა სიმრავლე და დიდე-
ბულების ხსენება ავტორმა დიდძალი ალაფის ჩამოთვლას მოაყოლა.

გვიანდელი ხელნაწერები (RDT) დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდს
შთლიანად A-ს თანმიმდევრობით გადმოგვცემენ (რაც კარგად ჩანს
მ. ბროსეს გამოცემიდან) და საკითხის გადასაწყვეტად ახალს არაფერს
იძლევიან.

ამრიგად, ტექსტს ალვადგენთ შემდეგი სახით: ხოლო მეფემან
დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულისთა, თუ ვითარ წინა-
ჯანაწყო სპაჲ თესი, და თუ ვითარ ყოველი საქმე შუენიერად და ღონი-
ერად ყო, რაბამ რამე წყნარად და უშფოთველად, გამოცდილებით
და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ ვითარ ზეგარდამოფთა შეწევნითა
პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და სივლტოლად მიდრიკნა იგი-
ნი და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მბრძოლნი არა-
ბეთისანი, ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯვთ და განკრძალულად სდევენა
და მოსრნა. რომლითა აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძო-
რებითა, და თუ ვითარ თესნი სპანი დაცვნა უვნებელად — ამაჲ
ყოველთათვის. არა ჩუენდა, არამედ ვგონებ, ვითარმედ ყოვლისა
სოფლისა ბრძენთა ვერ შესაძლებელ არს მითხრობად ზედამიწევნით
ყოველსავე, და გამომეტყუელთა ენაჲ იმხილოს ჭეროვნად გამოწულილ-
ვით თხრობასა ვერ-მიცემად.

რამეთუ ველი მადლისაჲ შეეწეოდა და ძალი ზეგარდამოჲ ჰვარ-
ვიდა მას; და წმიდაჲ მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა
სახილველად წინა-უძღოდა მას და მკლავითა თვისითა მოსრვიდა
ზედამოწევნულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თვთ იგი
უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგვეთხრობდეს
სასწაულსა ამას მთავარმოწამისა გიორგისსა.

ხოლო სპანი ჩუენნი და უფრომად ყოველი სამეფოჲ თუ ვითარ
-ესე აღივსო ოქრომთა და ვეცხლითა, არაბულითა ცხენებითა,
ასურულითა ჯორებითა, კარვებითა და სარაფარდებითა და სხვთა
ურიცხვთა ჭურჭლებითა საბრძოლელითა, თვთო-სახეთა ქოსთა
[შიერ] და ფილაკაევანთა... რაოდენმან ქარტამან და მეღანმან
დაიტიოს აღწერად! რამეთუ გლახთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი
მოპყვანდეს ტყუედ, და სხუათა გოლიათთათვის რადღა რამცა გვნდო-
და თქუმად! 55—56.

დავითის ისტორიკოსის განსწავლულობა ისტორიისა და მწერლობის დარგში არაერთგზის ყოფილა ლიტერატურაში აღნიშნული. თხზულებაში დასახელებული რეალური ისტორიული პირებისა თუ ლიტერატურული გმირების სახელების მარტოდენ ჩამოთვლაც კი, როგორც აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, მოწმობს, რომ „ისტორიკოსის აზროვნება ფართოა და მსოფლიო-ისტორიულ ასპარეზს აღწევს“ [46, გვ. 219]. კ. კეკელიძეც წერს, რომ ავტორი (ავტორად მას არსენ ბერი საღირისძე მიაჩნია) „განათლებული კაცი ყოფილა, მას ზედმიწევნით სცოდნია როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ისტორია, კულტურა და ლიტერატურა“ [8, გვ. 263].

დღეს უკვე მიკვლეული ზოგიერთი ლიტერატურული წყარო, რომელიც გამოუყენებია თხზულების ავტორს, უმთავრესად ბერძნული ცივილიზაციის სფეროს განეკუთვნება. ცნობილია, რომ მემატიანეს, რომელიც დავითს რამდენჯერმე ადარებს ალექსანდრე მაკედონელს, თავისი ცნობები ფსევდოკალისტენეს ნაწარმოებიდან — „ალექსანდრიანიდან“ ამოულია; იგი იცნობდა არისტობულეს ისტორიასა და ქრონოგრაფებს, რასაც ადასტურებს ნაწარმოებში დამოწმებული არისტობულესა და პტოლემეოსის სახელები; ასახელებს იგი აგრეთვე იოსებ ფლავიოსს — ებრაელ ავტორს, რომელიც ბერძნულად წერდა, და მის თხზულებებში ნახსენებ პირებს [22, გვ. 132]. ჰომეროსისა და მისი პოემების მრავალი გმირის ხსენება ადასტურებს, რომ მისთვის ნაცნობი იყო ბერძნული საგმირო პოეზიაც; ამავე დროს მიჩნეულია, რომ შესაძლოა ამ შემთხვევაში ავტორის წყაროს წარმოდგენდა არა მარტო ქრონოგრაფები [შდრ. 23, გვ. 159], ან გრიგოლ ნაზიანზელის „ელინთა ზღაპრობათა“ ტიპის ლიტერატურა ქართულ ენაზე, არამედ ბერძნული დედნებიც [22, გვ. 132] და სხვ.

მსგავსი კვლევა საყურადღებო მასალას გვაძლევს თვითონ მემატიანის პიროვნებისა და მისი თხზულების შესასწავლად. მაგრამ ამავე დროს ისიც უნდა ითქვას, რომ დღემდე სათანადოდ არ არის გაანალიზებული ის ძირითადი წყარო, რომელიც საფუძველია როგორც მემატიანის მსოფლმხედველობითი, ისე ისთეტიკურ-ლიტერატურული კონცეფციისა, სახელდობრ — ქრისტიანული მწერლობა.

ნაწარმოებში ქრისტიანული მწერლობის, განსაკუთრებით კი ბიბლიის, უდიდესი ზეგავლენა ჩანს. იგი თვალნათლივ ვლინდება ტექსტის სტრუქტურაში. აქ იმდენია ბიბლიური პარალელები, ალუზიები და რემინისცენციები, „ფარული ციტატები“, რომ მათი გათვალისწინების გარეშე მთლიანი ნაწარმოების შესახებ სწორი წარმოდგენა არ შეიძლება ვიქონიოთ. აქ მნიშვნელობა აქვს არა მარტო

ბიბლიურ პარალელთა დიდ რაოდენობას, არამედ იმასაც, რომ მათი სიმრავლე შემთხვევითი არ არის და არც მარტოოდენ ავტორის წერის მანერის ინდივიდუალური თავისებურებით განისაზღვრება. ძველი და ახალი აღთქმის „შეკრა“ ტექსტის სტრუქტურაში ნაწარმოების დაწერის დროინდელი ლიტერატურული კანონების მიხედვით ხდება. ქრისტიანული ლიტერატურიდან მომდინარე ლექსიკა, სტილისტური ფორმულები, მყარი პოეტური სახეები ავტორის თანადროული ეპოქის შესაბამისი მხატვრული სისტემის კომპონენტებია. ამ მოვლენის სრული სახით შესწავლა (თუნდაც ერთი ნაწარმოების ფარგლებში) ურთულესი პრობლემების გადაჭრას გულისხმობს. წინამდებარე ნაშრომში, რა თქმა უნდა, ჩვენ ამგვარ ამოცანას მიზნად ვერ დავისახავთ. ამჟამად მხოლოდ ვაჩვენებთ კონკრეტულ მაგალითებზე, თუ რა ფუნქცია ეკისრება ძველი და ახალი აღთქმის, აგრეთვე სასულიერო მწერლობის ზოგიერთი წარმომადგენლის თხზულებათა ტექსტის ისტორიკოსის ნაწარმოებში წარმოდგენილ სიტუაციათა კომპოზიციასში, ლექსიკის შერჩევაში, მხატვრულ სახეთა აგებაში და სხვ. ტექსტის ამ კომპონენტთა სწორ კვალიფიკაციას, მათ „გახსნას“ მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ავტორის სტილის შესასწავლად; იგი ხშირ შემთხვევაში ტექსტის დადგენასთან დაკავშირებული საკითხების გადასაჭრელადაც საჭირო საბუთებს გვაწვდის; ამიტომ მას ტექსტოლოგიური მნიშვნელობაც აქვს.

ბიბლიური პარალელები

ბიბლიური ტექსტის ციტირებისას დავითის ისტორიკოსი თხზულებაში ზოგჯერ წყაროსაც უთითებს.

დავითის გამეფებამდე მომხდარ უბედურებათა აღწერისას ავტორი ამბობს, რომ შემოკლდეთ „ღმერთი ესეოდენ განარისხეს, ვიდრემდის თვისი მოიხადეს განჩინებაჲ რისხვისაჲ, ქადებული უსჯულოთათჳს ესაიაჲს მიერ, მეტყუელისა ესრეთ“ 12. ამას მოსდევს ტექსტი ესაიას წიგნის პირველი თავიდან; იგი ოდნავ შემოკლებულია, სხვა მხრივ კი თითქმის სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ძველ (ოშკურიერუსალიმურ) ვერსიას: შდრ. ვ ა ა ნ ა თ ე ს ა ვ ს ა! ც ო დ ვ ი ლ ს ა, ე რ ი რ ო მ ე ლ ი ს ა ვ ს ე ა რ ს ც ო დ ვ ი თ ა... (ეს. 1, 4) ფ ე რ ვ თ ა გ ა ნ ვ ი დ რ ე თ ა ვ ა დ მ დ ე ა რ ა ა რ ს მ ა ს შ ი ნ ა ს ი ც ო ც ხ ლ ე, ა რ ც ა წ ყ ლ უ ლ, ა რ ც ა ნ ა გ უ ე მ, ა რ ც ა ბ რ ძ კ რ ი განსივებული; არა არს სალბუნი დასადებელ, არცა ზეთი, არცა შესახუეველ (ეს. 1, 6); ქუეყანაჲ თქუენი ოგერ არს, ქალაქნი თქუენნი ცეცხლით მომწუარ, საყოფელსა თქუენსა წინაშე

უცხონი შე შკამდენ და მოოკრებულ არს და დაქცეულ
ერისაგან უცხო თესლთაჲსა (ეს. 1, 7).

ზოგჯერ ბიბლიური ტექსტის შინაარსს ავტორი გადმოგვცემს
თავისივე სიტყვებით, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც ვრცე-
ლი დამოწმებაა მოცემული; ასეთია, მაგალითად, ტექსტი, რომელიც
ნაბუქოდონოსორის ხილვას გადმოგვცემს: ვხედდებო... ხესა შორისა
ქუეყანისა სიმაღლედ ცისა მიმწდომსა 96. ეს ნაწყევტი (დანიელის წიგ-
ნიდან) ძალზე განსხვავდება ჩვენთვის ცნობილი რედაქციების ტექ-
სტისაგან; ნიმუშად შეიძლება ძველი რედაქციისა (ოშკ-იერუსალიმისა)
მოვიყვანოთ: ხმ მდგომარე შორის ქუეყანასა, სიმაღლჳ მისი მრავალ
ფრიად. აღმაღლდებოდა, აღდუღნებოდა, აღსწუღებოდა მიღრუბლად-
მდე ცისა, და განვრცნებოდა და განავსებდა ყოველთჳ კიდეთა ქუეყა-
ნისათა; ფურცელი იგი შუენიერ იყო და ნაყოფი იგი მისი მრავალ
იყო, და საჰმელი ყოველთაჲ მას შინა იყო. ქუეშე მისა დაბანაკებულ
იყვნეს ყოველნი მკეცნი ველისანი და რტოთა მისთა დამკვდრებულ
იყვნეს ყოველნი მფრინველნი ცისანი და მისგან იზარდებოდა ყოვე-
ლი ჯორციელი (დან. 4, 7—9).

თხზულების დასაწყისში, ქვეყნის მდგომარეობის აღწერისას ავ-
ტორი ამბობს, რომ საქართველოს თავზე დამტყდარი უბედურებანი
იერემიას სიტყვებით უნდა გადმოსცეს, „რამეთუ მან ოდენ კეთი-
ლად უწყოდა ჟამისა ამის ჯეროვანი გოდებაჲ“ 8. მომდევნო სიტყვე-
ბი წარმოადგენს „იერემიას გოდების“ ცალკეული მუხლების პარა-
ფრაზს.

რამდენჯერამ იმოწმებს ავტორი სოლომონის სიტყვებს. ერთგან.
იგი ამბობს: „იტყვს სოლომონ — დასაბამად სიბრძნისა მოიგე სიბ-
რძნეო“ 68. ეს სიტყვები პირდაპირ ციტატას წარმოადგენს „იგავთა
წიგნიდან“ (4, 7).

ერთგან ავტორი ბიბლიური ტექსტის დამოწმებისას არ მიუთი-
თებს კონკრეტულად, თუ საიდან არის აღებული ციტატა, აბამედ
ხმარობს მითითების ფორმას, რომელიც სასულიერო მწერლობისა-
თვის ჩვეულებრივია: რამეთუ წერილისაებრ: არა თუმცა უფალმან და-
მიტევა ჩუენ თესლი, ვითარცა სოდომ[ელნი]მცა შევიქმნენით და
გომორელთამცა მივემსგავსენით (ეს. 1, 9; ჰრომ. 9, 29). უნდა შეი-
ნიშნოს, რომ ერთი სიტყვა ამ ციტატაში ყველა ნუსხასა და გამო-
ცემაში დამახინჯებულა: სოდომადმცა C, სოდომნიცა A, სოდომო-
მომცა MQm, სოდომონიცა RDT, სოდომცა [ქც¹, გვ. 240], სოდომნიცა
[ქც², გვ. 323] 15. იგივე ციტატა სწორად არის გადმოცემული „ასწლო-
ვანი მათიანის“ ტექსტში [71, გვ. 64].

პიროვნებათა დამახასიათებლად ავტორი მათ ბიბლიურ გმირებს
აღარებს. დავითის პირველსავე ხსენებაზე ავტორი აღნიშნავს: იწყო

აღმოცისკრებად მზემან ყოველთა მეფობათამან... სახელმოდგამმან დავით ღმრთისა მამისამან და თვთ სამეოცდამეათორმეტემან შვილმან ამის დავითისმან დავით 15. აქ მარტო ის კი არ არის თქმული, რომ მეფე დავითი „სახელმოდგამი“ ანუ თანამოსახელეა ბიბლიური დავითისა, არამედ ხაზგასმულია ის გარემოებაც, რომ ახალგაზრდა მეფე „იესიან-დავითიანი“, ესე იგი ბიბლიური დავითის ჩამომავალი.

დავითის პირუთენელობასა და სამართლიანობას ავტორი ასე აღწერს: მართლ სჯიდა სამწყსოთა თვსთა თუალუხუხუამითა მით ბჭობითა თვსითა და არასადა მიღრეებოდა წამი სასწორისა მისისაჲ, ვითარცა სოლომონისთვის გუეშმის საბჭოთა შინა 78. აქ იგულისხმება დავითის ძის სოლომონის ბრძნული განსჯა: ვითარცა წამი სასწორთა შინა, ეგრეთ ყოველი სოფელი წინაშე შენსა (სიბრძნე სოლომონისი, 11, 23).

დავითი შედარებულია აგრეთვე ორ ბიბლიურ პერსონაჟთან: განბრძნდა უფროჲს ბესელიელისა და უმეტეს ეთამ ისრაიეტელისა 75. ბესელიელ ძე ურისი „სავსე იყო სულითა საღმრთოჲთა, სიბრძნითა და მეცნიერებითა (გამ. 31, 2). მოსემ აუწყა მას ღმრთის ბრძანება და ბესელიელმა შექმნა „კარავი საწაჰებელისაჲ და კიდობანი იგი სჯულისაჲ“ (გამ. 37, 1). ბესელიელის სახელი, როგორც ბრძენი ოსტატისა, საქართველოში საზოგადოდ ცნობილი ყოფილა. იგი დამოწმებულია გვიანდელი (ვესელეილ) ფორმით ხახულის ხატის ერთ-ერთ მინანქარზე [22, გვ. 160].

ეთამ ისრაიეტელი (სახელის უფრო ზუსტი ფორმაა: ეთან იზრაიეტელი) აგრეთვე ნახსენებია, როგორც გამოჩენილი და ბრძენი კაცი: და მოსცა უფალმან სოლომონს სიბრძნე დ მეცნიერებჲა დიდად ფრიად და უმეტეს მეცნიერთა ეგვპტისათა და განბრძნდა უფროჲს ყოველთა კაცთა და უბრძნეს ეთამ იზრაიეტელისა და ზამბრისა (III მეფ. 4, 29—30). ამ ციტატიდან ჩანს, რომ მემატიანის ფრაზა დავითის სიბრძნის შესახებ მთლიანად ბიბლიურ მოდელზეა აგებული.

ისტორიკოსი აღწერს დავითის ბრძოლას: „თვთ მეფე... ვითა გრიგალი მი-და-მო იქცეოდა, თვთ გოლიათებრ მიჰმართებდა და მკლავითა მტკიცითა დაამკობდა ახოვანთა“ 28. აქ დავით მეფე შედარებულია ბიბლიურ გმირთან — ფილისტიმელ გოლიათთან, რომელიც შურდულით მოკლა მწყემსმა დავითმა. შდრ.: და გამოვიდა კაცი ერთი ერისა მისგან უცხო თესლთაჲსა კაცი მცნმ და ძლიერი და ქველი გუნდისა მისგან გეთელთაჲსა და სახელი მცხი გოლიად. სიმაღლმ მისი ოთხ წყრთა და მტკაველ (I ნეფ. 17, 4).

დავითის პაექრობა სომეხ ეპისკოპოსებთან მეფის გამარჯვები და მათავრდა. მემატიანის სიტყვით, მართლმადიდებლური სჯულის მოწინააღმდეგენი მეფემ „დაანთქნა ვითარცა მეგვპტელნი“ 70. აქ იგუ-

ლისხმება კარგად ცნობილი ეპიზოდი: ეგვიპტიდან გაპარულ ებრაელებს ფარაონის მხედრობა დაედევნა, მაგრამ მოსემ თავისი კვერთხით გააპო მეწამული ზღვა; ორმხრივ უძრავ ზღულედ დამდგარ ტალღებს შუა ებრაელებმა უვნებლად გადაიარეს ზღვის ფსკერი. ეგვიპტელები უკან მიჰყვნენ, მაგრამ მოსემ კვლავ განიტხა კვერთხი, წყალი შეერთდა და ფარაონის მხედრობა დაიღუპა (გამ. 14, 21—30).

მოწყალების მთხოვნელები შედარებული არიან ახალი აღთქმის პერსონაჟს: აღვიდის... ბორცუსა... გინა თუ ხესა ვითარცა ზაქე... და მიერ საცნაურ-ყვის კრტინვაა თვისი 65. ზაქე, მეზუერეთა მთავარი, ხეზე ავიდა, რათა დაენახა იესუ (ლ. 19, 1—8).

გარდა პირდაპირი ციტატებისა და შედარებებისა, ტექსტში გვხვდება ცალკეული გამოთქმები და სიტყვები ძველი და ახალი აღთქმიდან; ისინი უშუალოდ ტექსტში არის ჩართული და ავტორისეული თხრობის ნაწილს წარმოადგენს. ბიბლიური ლექსიკა, მხატვრული სახეები, ფრაზები ზოგჯერ უცვლელი სახით არის გადმოღებული, ზოგჯერ, საჭიროების მიხედვით, ავტორი მათ პარაფრაზს ახდენს. ასეთი სესხება ბიბლიის სხვადასხვა წიგნებიდან ხდება. „ფარული ციტატები“ ტექსტში არის ხუთწიგნეულიდან, წინასწარმეტყველებიდან, პოეტური წიგნებიდან, ახალი აღთქმიდან. ყველაზე უფრო ხშირად გამოყენებული ლიტერატურული წყარო არის ფსალმუნი.

ქვეყნის მძიმე მდგომარეობა დავითის გამეფებამდე ასეა აღწერილი: არცაღა იქმნა ღზინებაჲ კაცთა უკეთურებისათჳს მკედრთა მისთაჲსა 12. შდრ.: შექმნა ქუეყანაჲ ნაყოფიერი ბიცად უკეთურებისათჳს მკედრთა მისთაჲსა (ფს. 106, 34).

ავტორი წუხილს გამოთქვამს ეკლესიის დაცემის გამო: წმიდანა ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა ქმნილ იყვნეს 24.

ქუაბ ავაზაკთა, როგორც ბოროტების ჩამდენთა თავშესაფარის აღმნიშვნელი გამოთქმა, ბიბლიურ ტექსტებში გვხვდება ძველ და ახალ აღთქმაში: ქუაბ ნუ ავაზაკთა იქმნა სახლი იგი ჩემი (იერ. 7, 11). ხშირია ეს გამოთქმა ახალ აღთქმაშიც: სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სალოცველ ეწოდების, ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა (მ. 21, 13. ნ. აგრეთვე მრ. 11, 17; ლ. 19, 46).

დავითის მიერ ქრისტეს საიდუმლოთა მუდმივი მიღების (ე. ი. ზიარების) მოწმედ დასახელებულია ღმერთი: რომლისა მოწამე არს სარწმუნოჲ ცათა შინა 79. ავტორისეულ ტექსტში თითქმის უცვლელი სახით არის ჩართული ციტატა, შდრ.: მოწამე სარწმუნოჲ ცათა შინა (ფს. 88, 38).

დავითის არაერთგვარი დამოკიდებულება მის გარშემო მყოფთა მიმართ ასეა გადმოცემული: ესე აღამაღლის და ესე დაამაბლის 95. ეს არის თითქმის სიტყვა-სიტყვითი განმეორება ფსალმუნის ტექს-

ტისა: ღმერთი მსაჯულ არს; ესე დაამდაბლის და ესე აღამაღლოს (ფს. 74,8) აქვე ავტორი დავითის მოქმედების გასამართლებლად მაგალითს ახალი აღთქმიდან იმოწმებს: ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნა ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოუღო იგოცა და მისცა ათთა ზედა მეთერთმეტედ? 95. აქ იგულისხმება სახარებაში მოთხრობილი ამბავი: მონა, რომელმაც უფლისაგან დატოვებული ვერცხლის ტალანტი (ქანქარი) მიწაში დაფლა, დაისაჯა; იგი მას წაართვეს და მისცეს მეორეს, მონას, რომელმაც ხუთი ქანქარი „აქმნია“ და ათად აქცია (მ. 25, 15—30).

თურქმანთა ლალი ცხოვრება ასეა აღწერილი: ნადირობდიან, განისუენებდიან, იხარებდიან და არა იყო ნაკლულევანება მათ თანა 37. ფრაზის ბოლო ნაწილს გიორგი მთაწმინდლისეული რედაქციის ფსალმუნში ეძებნება პარალელი: არღარა იყოს ნაკლულევანება მათ თანა (ფს. 138, 16). აქაც და სხვაგანაც ტექსტის მიხედვით ჩანს, რომ დავითის მემბრანე ლიტერატურულ წყაროდ ძირითადად ფსალმუნის გიორგი მთაწმინდლისეულ რედაქციას ხმარობს. უკანასკნელ მაგალითზე ეს კარგად ჩანს, რადგან შესაბამისი ადგილი ძველ, „ქართულ“ რედაქციებში სრულიად განსხვავებულია: არავინ იყო მძღუარ მათა.

ლიპარიტ ბალუაშის დახასიათების ერთ ნაწილში ავტორი იმეორებს ფსალმუნის სიტყვებს: რამეთუ ზაკდა წინაშე მისა მოპოვნებად უსჯულოებისა (ფს. 35, 3)... და ვინამთგან გულისგმის-ყოფაა არა ინება კეთილისაჲ (ფს. 35, 4), დადგა იგი ყოველსა გზასა არა-კეთილსა (ფს. 35, 5). შემდგომი დახასიათება ლიპარიტისა კვლავ ლიტერატურული ნიმუშის მიხედვით არის გამართული: თითქმის სიტყვისიტყვით არის გადმოღებული ტექსტი ახალი აღთქმიდან: ხოლო იგი ვითარცა ძალლი მიექცა ნათხევარსა და ვითარცა ღორი იმწუბა სანჯორელსა მწერისასა 21, შდრ. 2. პეტრ. 22. ლიპარიტის ძე რატი, მისჯისიტყვით, არის კაცი ორგული და ნანდვლვე ნაშობი იქედნეთაჲ. უკანასკნელი ორი სიტყვა სახარების ტექსტში გვხვდება არაერთგზის — ასე მიმართავს ქრისტე ფარისევლებს და სადუკევლებს: ნაშობნო იქედნეთანო (მ. 3, 7; 12, 34; ლ. 3, 7 და სხვ.).

დავითის მტრებს ბევრჯერ უცდიათ მეფის მოკვლა, მაგრამ ღვთის შემწეობით მეფე ყოველთვის უვნებლად გადარჩენილა: არაოდეს მიუშუა ღმერთმან კუერთხი ცოდვილთაჲ მართალსა მას ზედა, არცა ოდეს მისცა იგი კვლთა მეძიებელთა მისთასა 100. ამ მონაკვეთში ორი ბიბლიური „ფარული ციტატა“ გვაქვს; პირველი მათგანი შემდეგია: არა დაუტეოს უფალმან კუერთხი ცოდვილთაჲ ნაწილსა ზედა მართალთასა (ფს. 124, 3). ს. ყაუხჩიშვილს მითითებული აქვს, რომ ეგვევ სიტყვები გვხვდება დავითის ანდერძში, რომელიც მან შიომღვიმის ლავრას დაუწერა [ქც², გვ. 362, შნშ. ანდერძის ტექსტი: 54,

გვ. 95]. მეორე ბიბლიური პარალელი ისტორიკოსის თხზულებისათვის: და მიგვემენ ველებსა მეძიებელთა შენთასა (იერ. 22, 25).

იმისათვის, რომ ბიბლიური ციტატა ტექსტს მიესადაგოს, ავტორი მას ყოველთვის უცვლელად არ იმორწმებს. საჭიროებისამებრ იგი ცვლის გრამატიკულ კონსტრუქციას, აერთებს ციტატებს, აკლებს ან უმატებს მათ სიტყვებს, ან პირიქით, ბიბლიური ტექსტიდან ამოღებული სიტყვებით განამტკიცებს საკუთარ მსჯელობას. მიუხედავად ასეთი ცვლილებებისა, ავტორის მოღველი — ბიბლიური ტექსტი — სრულიად აშკარად არის გამოვლინებული.

თხრობა იმის შესახებ, რომ დავითის გამეფება ღვთის მიერ მოვლინებული წყალობა იყო, თითქმის მთლიანად ბიბლიურ პარალელებზეა აგებული: მაშინ რისხვასა შინა მოიჯსენა წყალობაჲ მან (შდრ.: რისხვასა შინა წყალობაჲ მოიჯსენო შენ ამბ. 3, 2), რომელი სწავლის ყოველსა შვილსა, რომელი უყუარს (შდრ.: რომელი უყუარს უფალსა, სწავლის; და ტანჯის ყოველი შვილი, რომელი შეიწყნარის ებრ. 12, 6); [რომელი] მოაკუდინებს და აცხოვნებს (შდრ.: უფალი მოაკუდინებს და აცხოვნებს I მცფ. 2, 6); რომელი მზა არს უფროს მამისა მოწყალისა წყალობად 15.

იმის აღწერის შემდეგ, თუ როგორ დაადგა გიორგიმ გვირგვინი თავის ძეს, ავტორი განაგრძობს: უქვემარტესი ითქუნ: თვთ მამან ზეცათამან პოვა დავით, მონაჲ თვისი, და საცხებელი მისი წმიდაჲ სცხო მას. რამეთუ ველი მისი შეეწია მას და მკლავმან მისმან განაძლიერა იგი. წყალობაჲ და ქვემარტებაჲ შეჰმოსა მას 16. ამ აღწერილობაში გამოყენებულია რამდენიმე ადგილი ფსალმუნიდან, რომელშიც პირველი პირის ფორმები ზმნებისა მესამით არის შეცვლილი: ვპოე მე დავით, მონაჲ ჩემი და საცხებელი წმიდაჲ ჩემი ვსცხე მას, რამეთუ ველი ჩემი შეეწიოს მას, და მკლავმან ჩემმან განაძლიეროს იგი (ფს. 88, 21—22). შემატანე აგრძელებს: წყალობაჲ და ქვემარტებაჲ შეჰმოსა მას 16. ამ წინადადების პირველი ორი სიტყვაც ფსალმუნიდან მოდის: შდრ. წყალობაჲ და ქვემარტებაჲ უყუარს (ფს. 82, 12). შეჰმოსა ყურადღებას იმით იქცევს, რომ იგი პირდაპირი მნიშვნელობით არ არის ნახმარი; ასეთი რამ ისევ ფსალმუნის ტექსტისათვის არის დამახასიათებელი: შდრ. შე ი მოს ა უფალმან ძალი და გარე შეირტყა (ფს. 92, 1); ოთხთავში კი შე მოს ა მხოლოდ ისეთ კონტექსტში გვხვდება, სადაც რეალურად ტანსაცმელის ჩაცმაზეა ლაპარაკი. შემდგომი გაგრძელება დავითის შესახებ თხრობისა აგრეთვე ფსალმუნის პარაფრაზს წარმოადგენს: და უზეშთაეს ყო იგი უფროს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა, ვიდრემდის დადვა ზღუათა ზედა ველი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუენე მისი 16. შდრ.: მე პირმშოდ დავადგინო იგი უმაღლეს უფროს მეფეთა ქუე-

ყანისათა (ფს. 88, 28); „ზღუათა და მდინარეთა ზედა“ ძალაუფლების მინიჭებაც ფსალმუნის ტექსტის განმეორებაა, ოღონდ ზმნური ფორმებია შეცვლილი (მესამე პირი პირველის ნაცვლად): დავდვა მე ზღუათა ზედა ჯელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუნენ მისი (ფს. 88, 26)..

ასეთივე ხასიათისაა თხრობა დემეტრეს გამეფების შესახებ; დავითის მოქმედება შედარებულია ბიბლიური დავითის მოქმედებასთან: ვითარცა პირველმან დავით სოლომონ, თუსითა ჯელითა დასუა ამანცა ძე თუსი... 102. მომდევნო ტექსტი თითქმის მთლიანად ფსალმუნის პარაფრაზია: დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვნი ქვათაგან პატროსანთა (შდრ. დაადგ თავსა მისსა გვრგვნი ქვისა მისგან პატროსნისა ფს. 20, 4), ვიტყუ უკუე სათნოებათა მამულთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა მახული (შდრ.: შეიბ მახული წელთა შენთა, ძლიერო ფს. 44, 4), ეპა, რაბამ სვანად ჯმარებული! და შეჰმოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა; და დაულოცა ცხორებაჲ წარმართებული და განგრობაჲ დღეთაჲ (შდრ.: შუენის... სიგრძესა დღეთასა ფს. 92,5) ბედნიერებით, თაყუანისცემად მისა მეფეთა ქუეყანისათა და ყოველთა წარმართთა მონებად მისა (შდრ.: თაყუანის-სცემდენ მას ყოველნი მეფენი ქუეყანისანი და ყოველნი წარმართნი ჰმონებდენ მას ფს. 71, 11), გამობრწყინებად დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშუდობაჲ (შდრ.: გამოაბრწყინვოს დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშუდობაჲ ფს. 71, 7). ფსალმუნის ტექსტი, ავტორის მიერ გამოყენებული, აქაც გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციისაა. წარმართ სიტყვას (ფს. 71, 11) წინარე ათონური რედაქციის ნუსხებში ცვლის ერთიან თესლები.

ზოგიერთ შემთხვევაში თხზულებაში ფსალმუნის ძველი ვერსიების რემინისცენციას ვხვდებით: ეს, როგორც ჩანს, მაშინ ხდება, როდესაც ესა თუ ის სიტყვა თუ შესიტყვება უკვე მყარ ლიტერატურულ-მხატვრულ სახეს წარმოადგენს. თურქი მხედართმთავარი აჰმადი ასეა დახასიათებული: ამირა ძლიერი და მაგრიად მოისარი 4. აქ აშკარად ჩანს ძველი „ქართული“ დავითნის გამოძახილი; შდრ.: ძენი ეფრემისნი ძლიერნი და მაგრიად მოისარნი (ფს. 77, 9). გიორგი მთაწმიდლის ნარედაქციევი ტექსტი აქ სიტყვა-სიტყვით მისდევს ბერძულს და განსხვავებულად იკითხება: ძენი ეფრემისნი მომრთხმელნი და მოისარნი მშუდლებითა [37, გვ. 137]. მაგრიად მოისარი, როგორც მხატვრული სახე, ადრევე დამკვიდრებულა ქართულ სამწერლობო ენაში. იგი გვხვდება „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: მოუწოდა ერსკაცსა ანჩელსა, ლირბსა და გლახაკსა და მაგრიად მოისარსა [90, გვ. ავ].

დავითის სამშენებლო მოღვაწეობის აღწერისას ავტორი მიუთითებს: რაოდენნი ეკლესიანი აღაშენნა, რაოდენნი ჯიდნი მდინარეთა.

სასტიკთა ზედა, რაოდენნი გზანი 82. მდინარენი სასტიკნა ფსალმუნის ძველი ვერსიების იკითხვისა; გიორგისეულ ტექსტში ვკითხულობთ: მდინარენი ითამისანი. გიორგისეულ ტექსტში გამეორებულია ბერძნულ თარგმანში დაშვებული შეცდომა: ებრაული დედნის სიტყვა, რომელიც 'ძლიერს, წყალუხვს' ნიშნავს, ბერძნულში უთარგმნელად არის დატოვებული, როგორც საკუთარი სახელი. დავითის ისტორიკოსის მიერ ძველ ვერსიათა იკითხვისის ხმა-რება კიდევ ერთი ნიშანია მისი განსწავლულობისა.

შესაძლოა, ფსალმუნის ძველი ვერსიებით არის ნაკარანახევი შემდგომი პასაჟიც, რომელიც აღწერს მეფის მუდმივ ზრუნვას ქვეყნის კეთილდღეობაზე: არა სცა ძილი თუალთა, არცა ჰრული წამთა, არცა განსუენებაჲ ჯორცთა თუსთა 49. ეს ტექსტიც ფსალმუნის პარაფრაზია, ოღონდ თხზულებაში ზმნური ფორმებია შეცვლილი; შდრ.: ანუ თუ ვსცე ძილი თუალთა ჩემთა და ჰრული წამთა ჩემთა და განსუენებაჲ ჯორცთა ჩემთა (ფს. 131, 4). ეს გიორგისეული ტექსტია, ძველ ვერსიებში კი, როგორც ისტორიკოსის თხზულებაში, უარყოფა ნათლად ჩანს: არა ვსცე ძილ... არცა რულილ... არცა განსუენებაჲ.

ბიბლიური ტექსტის პარაფრაზი გვაქვს იქაც, სადაც ნათქვამია: რაჲთა არა თქუან მცოდნელთა: ესე აღძრვანი წარმართთანი არა ცოდვათა ჩუენთათჳს იქმნნეს... არამედ შეცვალებითა რაჲთამე უამთაჲთა 13. აღძრვანი წარმართთანი არის გამოთქმა, რომელიც შექმნილია ფსალმუნის შესაბამისად: რად აღიძრნეს წარმართნი, და ერმან იზრაჲსა ცუდი (ფს. 2, 1). ფსალმუნის მომდევნო მუხლი წარმოადგენს მოდელს თხზულების ფრაზისათვის, რომელშიც ნახსენებია დიდგორის ბრძოლაში მონაწილე მტრების ერთად თავისმოყრა: შეეკრბეს ესე ყოველნი, შეითქუნეს და შეიმტკიცნეს სიმრავლითა 54. შდრ.: შეითქუნეს მეფენი ქუეყანისანი და მთავარნი შეეკრბეს ერთად უფლისათჳს და ცხებულისა მისისათჳს (ფს. 2, 2). თეოლოგიური ინტერპრეტაციის მიხედვით, ეს სიტყვები გამოხატავს უსჯულოთა და უსამართლოთა შეკრებას სამართლიანი ღმერთის წინააღმდეგ, რაც ისტორიკოსის მიერ აღწერილ სიტუაციასაც კარგად ერგება.

ღვთისმოსავი მეფის მფარველ ღმერთს ისტორიკოსი ფსალმუნის მოდელზე შექმნილი ეპითეტებით ამკობს: განაგო ღმერთმან გულთმეცნიერმან, უძილმან მცველმან ისრაელისამან 26. შდრ.: აჰა არა ჰრულეს, არცა დაიძინოს მცველმან ისრაელისამან (ფს. 120, 4).

გულათის ტაძრის შესახებ ნათქვამია: ვითარცა მეორე ცაჲ გარდაართხა ტაძარი 30. შედარება ბიბლიური ტექსტის აშკარა რემინის-

ცეცხვითა; შდრ.: რომელმან გარდაართხა ცაჲ ვითარცა კამარაჲ (ეს. 40, 22), აგრეთვე: გარდაართხენ ცანი ვითარცა კარავნი (ფს. 103, 2).

დავითს ბევრი უშლიდა შეუსვენებელ საქმიანობას და საბუთად ამას იშველიებდა: არცა მშუღლი თავს იღებსო მარადის გარდაცუ-მულობასა 91; შდრ. ფსალმუნში ნახსენები: გარდააცუეს მშუღლსა მათსა (ფს. 10, 2; 36, 14; 63, 4 და სხვ.).

დავითის „შიდა სპას“ ავტორი ასე ახასიათებს: მონანი რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ლუაწლსა 48. აქაც ფსალმუნის ტექსტი გვაწვდის პარალელს: განსწავლენ ჳელნი ჩემნი ლუაწლსა (ფს. 17, 35).

მემატიაზე აცხადებს, რომ მისი ნათქვამი სიმართლეა, რადგან ღმერთი სჯის ტყუილის მთქმელს: რომელსა შინა არარაჲ იყოს ტყუვილი, ვინაჲთგან წარსწყმედს უფალი რომელნი იტყუან სიცრუ-ვესა 71. შდრ.: წარსწყმიდნენ შენ ყოველნი, რომელნი იტყუან სიცრუ-ვესა (ფს. 5, 7).

ბიბლიური რემინისცენციები ყოველთვის ერთი კონკრეტული მაგალითის მოდელზე არ არის აგებული. თხზულებაში გვხვდება ისეთი მონაკვეთები, რომლებიც ბიბლიურ ტექსტებში გავრცელებული მყარი გამოთქმებისა ანდა სიუჟეტურ სიტუაციათა მიხედვით არის შექმნილი. ზოგიერთი ასეთი მაგალითი ზემოთ იყო ნაჩვენები. ამავე რიგისაა მრავალი სხვა მაგალითიც, მათ შორის შემდეგი:

ერწუხის ბრძოლის შესახებ ნათქვამია: ყრი, მტერთავე თანა გარე-მოდგომილი ჩუენდა, ესეოდენ აღვილად და მოსწარაფედ ჳელთ-უსხნა ღმერთმან საკრველებათამან, რომელ ერთი ათასთა არა თუ სდევდა, არამედ ჳელითა იპყრობდა, და ორთა არა თუ წარეჳცი-ვნეს ბევრნი, არამედ სამალავთაჲთ... ტყუედ მოჰყუანდეს 27 (ზემოთ ამ ტექსტიდან გაანალიზებული იყო სამალავთაჲთ სიტყვა). ამ მონაკვეთის დასაწყისში მოწინააღმდეგეთა თანაფარობა გაზვიადებულიად არის წარმოდგენილი: ერთი მებრძოლი ათასთა იპყრობს და ორი გაჳცეულ ბევრთა (ანუ ათათასთა) სდევეს უკან. ძველ აღთქმა-ში მსგავსი შეპირისპირება საკმაოდ ხშირად არის ნაჩვენები: ივლ-ტოდიან ათასნი ჳმისაგან ერთისა და ჳმისაგან ხუთისა ივლტოდიან მრავალნი (ეს. 30, 17). სხვა მაგალითთაგან (ლევიტ. 26, 8; ისუ ნავესა 23, 10 და სხვ.). საყურადღებოა შემდეგი: ვითარ-მე იოტოს ღმერთმან ათასები და ორმან წარეჳციოს ბევრები? (II სჯ. 32, 10; მეორე სჯულის 32-ე თავი ლიტურგიკულ ფსალმუნში შედის როგორც მეორე ვალობა). აშკარაა, რომ საანალიზო მონაკვეთში ისტორიკოსის თხრობა ბიბლიური ტექსტის მოდელზეა აგებული: ერთი ათასთა არა თუ სდევდა... ორთა არა თუ წარეჳცივნეს ბევრნი.

ამავე ადგილას ბიბლიურ ტექსტში შეიძლება იხსნოს მოდელი თხზულების ცნობილი ადგილისათვის, სადაც მემატინე ამაგებს პატრონის მოლაღატე ქართველებს: ნათესავი ქართველთა ორგულბუნება არს პირველითგან თქსთა უფალთა; რამეთუ, რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და მშუდობაჲ პონ და განსუქნებაჲ, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა 94. „მოსეს გალობაში“ (II სჯ. 32) მოსეს პირით შერისხულნი არიან უმადური ისრაელის ძენი; ისინი იაჰვემ ეგვიპტის მონობიდან იხსნა, უდაბნოში ხეტიალისას მრავალი სასწაული უჩვენა, ებრაელები კი მაინც განუდგნენ ღმერთს და „შესწირვიდეს ეშმაკთა მიმართ და არა ღმერთისა“. მემატინე მოლაღატეთა დახსიათებისათვის პირდაპირ იმეორებს შესაბამისი ტექსტის ზოგიერთ სიტყვას; შდრ.: და ჰამა იაკობ და განძლა და განწიხა საყუარელმან მან, განსუქნა, განსხუნა, განვრცნა, დაუტევა ღმერთი (II სჯ. 32, 15). ზემოთ მოყვანილი ტექსტი გიორგისეული ვერსიისაა (ძველ რედაქციაში იკითხება: ჰამა იაკობ. განძლა... განსუქნა, განსხუნა, განიშუა). ამ მაგალითში არა მარტო უშუალოდ სიტყვებია ბიბლიურ ტექსტიდან აღებული: სიუჟეტური სიტუაცია ანალოგიურია. ასეთივე ანალოგია ჩანს თხზულებაში იქ, სადაც დავითის ქველმოქმედება აღწერილი: დღითი-ღღელთა წარსაგებელთა რომელთა თჳსითა კელათა მისცემდის ფარულად, ვინ აღრაცხნის თჳნიერ მამისა ზეცათაჲსა, რომელი მიაგებს ცხადად? 81. თხრობა ანარეკლია ქრისტიანული სენტენციისა, რომელიც მოითხოვს მოწყალების ფარულად გაცემას; მისი საფუძველია სახარების გამონათქვამი: რაჲთა იყოს ქველის საქმე შენი ფარულად; და მამამან შენმან, რომელი ჰხედავს დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად (მათე 6,4).

ავტორის მიერ ნახმარი სიტყვებისა თუ სიტყვათშეხამებების ნაწილი ერთი შეხედვით სრულიად „ნეიტრალურია“ და ამიტომ მათთვის წყაროს ძიებაც თითქოს არ უნდა იყოს საჭირო. მაგრამ მათი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ასეთი ლექსიკის შერჩევა ხშირად ისევ მწიგნობრული ენის ტრადიციებით არის შეპირობებული.

როდესაც გიორგი მეფე ეახლა მალიქმას, იგი კარგად მიიღეს: შეწყნარებულ იქმნა მისგან, ვითარცა შვილი საყუარელი 9. ორი უკანასკნელი სიტყვა ასოციაციას იწვევს ახალ აღთქმასთან, სადაც ძესაყუარელი არაერთგზის იხმარება (იესუ ქრისტესა და სხვათა მისამართით, ნ. მათე 3, 17; 17, 5; მრ. 9, 7 და სხვ.). იქვე თქმულია, რომ მეფე გიორგიმ თავი გაწირა ქვეყნისათვის: ესრეთ დადვა სული (თავი MCMC) ქრისტიანეთა ჳნისათვის 9. თავისა და სულის დადება ახალ აღთქმაში ხშირად არის ხსენებული (მ. 12, 18; ი. 10, 11; ი. 15, 13 და სხვ.). პარალელურ ტექსტებში თავი და სული ზოგჯერ ერთმანეთს ენაცვლება კიდევაც, მაგალითად: სული (ჯრუჭ-გ. საქართველოს ისტორიის წყაროებში 118

პარხლის ოთხთ.) შდრ.: თ ა ვ ც. (ადიშის ოთხთ.) შენთვის დავდვა (ი. 13, 37). ამიტომ ასოციაცია საესეებით ნათელია.

საქართველოს მოხრებებს სურათის აღწერისას ნათქვამია: ნაცვალად კაცთა მკეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკვდრნეს მას შინა 7. ერთი შეხედვით, არც აქ არის მწიგნობრული ასოციაცია სავარაუდებელი, მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ მ კ ე ც ი და პ ი რ უ ტ ყ ვ ე ლ ი ს ა ბიბლიურ წიგნებში ძალიან ხშირია: სუან იგი ყოველთა მკეცთა ველისათა (ფს. 103, 11); ჩემი არს ყოველი მკეცთა ველისაჲ (ძველ ტექსტში: მადნარისაჲ), ნადირი მთათაჲ (ფს. 49, 10); პირუტყუნი (ძველ ტექსტში: მკეცნიცა) ველისანი (ფს. 8, 8); მკეცთა ველისათა დათრგუნიან (იობ. 39, 15 პარაზ. ლექც.); ხესა მას ქუეშო იყვნეს ყოველნი მკეცნი ველისანი (ეზეკ. 31, 13); დამკვდრებულ იყვნეს მკეცნი ველისანი (დან. 4, 18) და მრავალი სხვა. ამრიგად, მ კ ე ც ნ ი და ნ ა დ ი რ ნ ი ვ ე ლ ი ს ა ნ ი ისტორიკოსის თხზულებაში არის არა „თავისუფალი“, არამედ მწიგნობრული ტრადიციით შეპირობებული გამოთქმა.

რამდენჯერმე იხმარება თხზულებაში გამოთქმა მ კ ვ დ რ ნ ი ქ უ ე ყ ა ნ ი ს ა ნ ი: ტყუე იქმნა ამთ ქუეყანათა მკვდრი ყოველი 6; იყო კირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა 7; მიჰფინა წყალობაჲ ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა 29; განჰკრთეს ყოველნი მკვდრნი ქუეყანისანი 87. ესეც მწიგნობრული ტრადიციიდან მომდინარე სიტყვათშეხამება უნდა იყოს; შდრ.: ეშინოდენ მკვდრთა ქუეყანისათა (ფს. 64, 9); ისწავედ სიმართლე მკვდრთა ქუეყანისათა (ეს. 26, 9); დაეცნენ მკვდრნი ქუეყანისანი (ეს. 26, 18) და სხვ.

ისტორიკოსი წერს თურქთა შესახებ: ცხენისა, ჯორისა, ცხუარისა და აქლემებისა მათისა არა იყო რიცხვ 36. ასეთი აღნიშვნა სიმრავლისა ხშირია ბიბლიის წიგნებში: ვერღარა ეძლო აღრაცხად, რამეთუ არა იყო რიცხვ (დაბ. 41, 49); ქუეწარმავალნი, რომელთაჲ არა არს რიცხვ (ფს. 103, 25); საკვრველნი, რომელთაჲ არა არს რიცხვ (იობ. 5, 9); არა იყო რიცხვ სიმრავლისა მათისაჲ (ივდ. 2, 20); არა არს რიცხვ საუნჯეთა მათთა (ეს. 2, 7).

დიდგორის ბრძოლაში მოპოვებული ალაფის სიმდიდრით გაკვირვებული ისტორიკოსი ამბობს: რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაითიოს აღწერად! 56. ქ ა რ ტ ა და მ ე ლ ა ნ ი ახალი აღთქმის ტექსტშია დამოწმებული: მინდა მიწერად თქუენდა, არამედ არა ვინებე ქარტითა და მელნითა (2 კთ. ეპისტ. იოან. 12). იგივეა გამოყენებული ეფრემ მცირის „ფსალმუნთა თარგმანების შესავალში“: მახლობელნი ბაგითა, ხოლო შორიელნი ჳმითა და უფრომსლა მსხემნი და წარმავალნი ქარტითა და მელნითა აუწყებენ [38, გვ. 76]. უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ

ეფრემის ამ ციტატაში ბიბლიური ლექსიკა სხვაგანაც არის. შდრ.: რამეთუ მსხემ ვარ მე შენ წინაშე და წარმავალ (ფს. 38, 13).

ლიტერატურული ტრადიციით არის შეპირობებული ზოგიერთი ისეთი სიტყვის ხმარებაც, რომელიც მხოლოდ მწიგნობრულ ენაში გვხვდება; მაგალითად, ისეთი კომპოზიციებისა, რომლებიც ბერძნულის კალკებს წარმოადგენენ. ერთ-ერთი ასეთია დ ი დ ა დ შ უ ე ნ ი ე რ ი: განაგის ყოველი საქმე მისი დიდადშუენიერად 34. შდრ.: დიდადშუენიერ არიან საქმენი მისნი (ფს. 110, 3). გარდა ამისა, ხშირად ისმარება ამავე წიგნში დ ი დ ა დ შ უ ე ნ ი ე რ ე ბ ა: აღმაღლდა დიდადშუენიერებაჲ შენი (ფს. 8, 2). ვჲაჲ უფლისაჲ წყალთა ზედა ძლიერებით და დიდადშუენიერებით (ფს. 28, 4).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები საკმარისია იმის საჩვენებლად, რომ ბიბლიურ პარალელებს, რემინისცენციებს, ბიბლიიდან აღებული ლექსიკისა და მსატკრულ სახეებს ნაწარმოებში დიდი ადგილი უჭირავს. ეს გარემოება საშუალებას გვაძლევს შევთავაზოთ მკითხველს ზოგიერთი მოსაზრება ტექსტის ამა თუ იმ ადგილის შესახებ.

ხუნანის ბრძოლის აღწერისას ისტორიკოსი გადმოგვცემს მტრის განადგურებას: მოსრეს პირითა მახვლისათა, რომელ არა დაუტევეს მთხრობი ამბავისა [ქც², გვ. 340]. თითქმის იდენტურია ეს მონაკვეთი მ. ბროსეს გამოცემაში: და მოსრეს პირითა მახვილისათა, და რომელ არა დაუშთათ მთხრობი ჰამბავისა [ქც¹, გვ. 249]. მ. ბროსეს ხელო მყოფ ნუსხებში სხვაგვარი ტექსტი არც ჰქონდა; ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შერჩეული იკითხვისი A-სა და მის მიმდგომ ნუსხებს (RDT) ეყრდნობა; გამოცემაში უყურადღებოდ არის დატოვებული CMQM ნუსხათა იკითხვისი: მოსრეს პირითა მახვლისათა და არა დაუტევს მიქცეული კლდედ (MQ, კლდეთა C, კლდე m). რომელ არა დაუშთათ მთხრობი ამბისა CMQM-ში არ არის.

მ. ბროსეს ფრანგულ თარგმანში CMQM ნუსხათა იკითხვისის შესაბამისი თარგმანი არც იყო მოსალოდნელი. მ. წერეთლის თარგმანი ასეთია: Und man vernichtete (die Türken) mit der Klinge des Schwertes und liess auch nicht einen Boten übrig [95, გვ. 59]. გ. პეჩის თარგმანში ვკითხულობთ: Und sie töteten mit der Spitze des Schwertes, daß niemand übrigblieb, um von dem Geschehen zu berichten [96, გვ. 418].

ერთი შეხედვით, ტექსტი ამ სახით სავსებით გამართულია: მტერი ისე მოსპეს, რომ ამბის მომტანიც კი არ დატოვეს. მაგრამ როგორ უნდა გავიგოთ CMQM იკითხვისი — ტექსტის ნაწილია იგი თუ უაზრო ზედმეტი ჩანართი, რომელიც სამართლიანად არ არის შეტანილი არცერთ გამოცემაში თუ თარგმანში?

აქ ჩვენ ვვარაუდობთ ერთ ბიბლიურ პარალელს, რომელიც თხზულების განსწავლულ ავტორს კარგად უნდა სცოდნოდა; ებრაული ძვე-

ლი ალექსის ტექსტებში რამდენჯერმე არის ნახმარი გამოთქმა **רַק־בַּיּוֹמִי**. მისი პირდაპირი მნიშვნელობაა “შარდისათვის კედელზე მიმდგარნი”, სემიტურ სამყაროში იგი გადატანით აღნიშნავს ‘მა-მაკაცებს, საზოგადოდ მამრს’. შესაბამისი მაგალითები ძველ ალექსაში, ნახმარია სწორედ ამ მნიშვნელობით, როდესაც ერთი მოწინააღმდეგე მეორეს ემუქრება, რომ მისი ხალხისა თუ გვარის ყველა მამაკაცს ერთნაირად ამოკლუტს: მოვსრა იერობოამისი მფსმელიცა კედელსა დაყენებული და დაშთომილი ისრაელსა შორის და გამოვარჩიო შემდგომად სახლი იერობოამისი, ვითარცა იგი მოიმარგვლის მტილო, ვიდრემდე მოისრულოს იგი (III მეფ. 14, 10, ოშკის ნუსხა, 978 წ.); აჰა ესერა, მოვაკლინო ბოროტი შენ ზედა და ალვაგზნა შენსა შემდგომად ცეცხლი და მოვსრა აჰაბისი მფსმელიცა კედელსა და შეპყრობილი და დაშთომილი ისრაელსა შორის (III მეფ. 21, 21); თუმცა არა მოსრულ იყავ შემთხუვეად ჩემდა, არამცა დამეტევა განთენებადმდე ნაბალისა, რომელმანაც შეაფსა კედელსა (I მეფ. 25, 33). განსაკუთრებით საყურადღებოა იმავე თავში მეორე ადგილი, სადაც, როგორც ჩანს, ეს გამოთქმა შეცვლილია: „ესე რამე უყავ ღმერთმან დავითს და ესე შესძინენ, უკუეთუ დაუტეო მე სახლისა მისგან ნაბალისა ვიდრე განთენებადმდე ყრმაჲცა ერთი, რომელიცა მიეჭცა კედელსა (I მეფ. 25, 22). ბერძნულ ტექსტში ორივეგან ებრაულის სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი გვაქვს; რუსულ თარგმანში, რომელიც ბიბლიური საზ-ბის გამოცემულ ებრაულ ტექსტს ახლავს (ვენა, 1888 წ.). ამ მაგალითებში ებრაული თარგმნილია ასე: ‘ძალი’; თანამედროვე რუსულ თარგმანში — *мочащийся к стене*, ხოლო თანამედროვე ინგლისურ თარგმანში (The Jerusalem Bible, 1968) პირდაპირ სწერია: male ‘მამრი, მამაკაცი’).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ უკვე ძველ ქართულ წყაროებში (ოშკის ბიბლიაში) გვაქვს მაგალითი სავსებით ნათელი და გასაგები, მაგრამ უხერხულად მიჩნეული გამოთქმის შეცვლისა მისი ევფემისტური ექვივალენტით. ყურადღებას იქცევს ერთი ადგილი ოშკის ტექსტში, სადაც პლეონაზმს ვხვდებით — ერთსა და იმავე ადგილას თარგმანი ორია: პირდაპირიცა და ევფემისტურიც: და დასცე სახლი აჰაბისი უფლისა შენისაჲ პირისაგან შენისა და იძიო შური სისხლისაჲ მონათა მათ უფლისათა კელთაგან იაზაბელისა და ყოვლისაგან სახლისა მათისა და მოსრა სახლისა მის აბიაჲსა ყოველი, რომელი მოეჭცეს და აფსმიდეს კედელსა და დათრგუნვილი დაუტეო იგი ისრაელსა (IV მეფ. 9, 8).

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსისათვის, რომელიც ბიბლიის ტექსტს ძალიან კარგად იცნობს, მიეჭცეული კედლად ნაცნობი გამო-

თქმა იყო და მან კიდევაც იხმარა იგი იმის აღსანიშნავად, რომ ხუნანის ბრძოლაში მოწინააღმდეგის არცერთი მებრძოლი მამაკაცი აღარ დარჩა. მსგავსი გამოთქმის ჩამატება სხვა გადაწყვერთავან საფიქრებელი არ არის. მით უმეტეს, რომ ნუსხებში კელად ვერ გაუგიათ და თავისებურად გაუზრებიან (საფიქრებელია უკვე ნუსხურად ნაწერი და დაქარაგმებული დედნიდან გადაწერის დროს). სწორედ ამის გამო არის სავსებით სწორი კელადი ანტორისეული ტექსტისა ნუსხებში კელადე ქვეყნი.

გასარკვევია ისიც, თუ რა მოცულობისა უნდა ყოფილიყო სანალიზო მონაკვეთის ტექსტი. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ სხვადასხვა ნუსხებში ავტორისეული ტექსტი სხვადასხვაგვარად არის შემოკლებული; განსაკუთრებით ეს ეხება პარალელიზმების გამარტივებას. ვფიქრობთ, აქაც შეიძლება ასეთივე ვითარება გვქონდეს.

მოსრეს პირიანა მახვლისათა

CMQm	ARDT
და არა დაუტევს მიქცეული კელად	— —
— —	რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაჲ.

ამრიგად, სანალიზო მონაკვეთი უნდა აღვადგინოთ ასე: მოსრნეს პირიანა მახვლისათა და არა დაუტევს მიქცეული კელად, რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაჲ 52.

რუის-ურზნისის კრების აღწერილობაშიც არის ერთი ადგილი, რომელიც ბიბლიურ რეზინისცენციას შეიცავს. ეს ადგილი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: უღირსთა და უწესოთა მამულობითა უფროს ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსონი ვითარცა ავაზაკთა [ქვ., გვ. 327]. უკანასკნელ სიტყვებთან ნაჩვენებია სხვა ნუსხათა უფრო ვრცელი ვარიანტები. ამას მოსდევს გამოცემლის შენიშვნა: „ნუსხებში (A-ს გარდა) მოცემული ვარიანტები წარმოადგენს გვიანს, მაგრამ ვახტანგის წინადროინდელ ჩანართს სახარების მიხედვით: „რომელი არა შევიდეს კარით ეზოსა ცხოვართასა, არამედ სხუთ შთავდეს, იგი მპარავი არს და ავაზაკი. ხოლო რომელი შევიდეს კარით, მწყემსი არნ იგი ცხოვართაჲ (ი. 10, 1—2)“.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ისტორიკოსის თხზულებაში თხრობის მოდელად მრავალ შემთხვევაში სწორედ ბიბლიური ტექსტია. სრულიად მოსალოდნელი იყო, რომ კეთილი მწყემსისა და ბოროტი ავა-

ზაკის შესაძარებლად ავტორს გამოეყენებინა ის ცნობილი ადგილი, რომელზეც მიუთითებს ს. ყაუხჩიშვილი.

ხელნაწერთა ჩვენებაც ამას ადასტურებს, რადგან ჩანართად მიჩნეული ტექსტი გვაქვს ისეთ ნუსხებში, როგორცაა CMQM (არის RDT-შიც): დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი (-ზოდ C, საეპისკოპოზისანი A) არა კარიი (კართა RDT) მწყემსებრ (-ებ C) შესრულნი, არამედ ავაზაკებრ (შესრულნი, ალ ავაზაკებრ — Mim) ცრდოთ შესრულნი (C). არსებითად, იგივე მითითება A-შიც არის: ვ ი თ ა რ ც ა ა ვ ა ზ ა კ თ ა ი მ ა ვ ე ბ ი ბ ლ ი უ რ პ ა რ ა ლ ე ლ ს შ ე ი ც ა ვ ს, ო ლ ო ნ დ, A-სათვის ჩვეულგვარად შემოკლება გვაქვს ტექსტისა. ძველ სომხურ: თარგმანშიც აშკარად იგრძნობა ავტორისეული ტექსტის გამოძახილი: *აქ სათაჯნი-რქე ჯიქრე და დაჯაღაქრე, აქ ს სასაყსიქ, ირქ რნჟ იქი ს რნჟ სიქა მათანქქს და იჯ ჯიქარარაქ რნჟ ჯიქსა* „არამედ [პყავდათ] ბრმა და მიმხვეჭი წინამძღვრები, აგრეთვე ავაზაკები, რომლებიც ზღუდითა და ერდობით შედიოდნენ და არა კარებით მწყემსივით“ [82, გვ. 239]. ამრიგად, ბოროტი წინამძღვრების შედარება ერდოდან ჩამავალ ავაზაკებთან ძველი სომხური ტექსტის მიხედვითაც დაატურდება.

შეიძლება მოვიყვანოთ კიდევ ერთი მოსაზრებაც: დავიო აღმაშენებლის შიომღვიმისადმი მიცემულ ანდერძში იგივე პარალელი გვხვდება: ძაგანის ძმა, მოდისტოსი, აქ დაახლოებით ისევეა დახასიათებული, როგორც ბოროტი ეპისკოპოსნი ისტორიკოსის თხზულებაში: მწყემსი უკაროჲ ჰეშმარიტთა მწყემსთა მიერ დაემკუა [54, გვ. 95]. მაშასადამე, მოდისტოსიც არის ცრუ მწყემსი, რომელიც კარიდან არ შედის, ამიტომაც არის იგი უკაროჲ. ამგვარი ეპიპეტის ხმარება დავითისდროინდელ და უშუალოდ დავითთან დაკავშირებულ დოკუმენტში კიდევ ერთი საბუთია იმისათვის, რომ A-საგან განსხვავებული იკითხვისი სხვა ნუსხებისა ავტორისეულად ჩავთვალოთ.

უნდა შეინიშნოს, რომ ბიბლიური ალუზია ტექსტუალურად მთლად ზუსტი არ არის; ერდოჲთ სახარების არცერთ რედაქციაში არ გვხვდება ამ ადგილას; ამ სიტყვის სანაცვლოდ გვაქვს სხვთ კერძო (ე. ი. 'სხვა მხრიდან' ἀλλοθεν). ისტორიკოსის თხზულებაში ერდო ჩნდება სახარების სხვა ადგილების — ლექსიკური და სიუჟეტური ანალოგიების შესაბამისად. მაგ., ერთგან აღწერილია სახლში ზემოდან (ერდოდან) ჩასვლა: აღსძარცუეს სართული სახლისამ მის, სადა იგი იყო, და აღიღეს და გარდაუტევეს ცხედარი იგი, რომელსა ზედა იღვა განრღუეული იგი (მრ. 2, 4). მართალია, ამ ადგილას ოთხთავის ყველა არსებულ ვერსიაში სართული გვხვდება, მაგრამ ერდო ისტორიკოსისათვის უთუოდ ნაცნობი სიტყვაა, რადგან

იგი სახარებაში რამდენჯერმე გეხვდება, მათ შორის უკვე ხანმეტ ტექსტებში: ქადაგებით ერდოებსა ზედა (მათ. 10, 27).

მ. ბროსეს გამოცემაში ტექსტი ასეთია: დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი, არა კართა მწყემსებრ შესრულნი, არამედ ავაზაკთა-ებრ ერდოთ შესრულნი [ქც¹, გვ. 241]. მ. ბროსეს ხელთ მყოფი ნუსხება (RTB) ამ შენთხვევაში CMQM ჯგუფის მიმდევრო იკითხვის იძლევა, ამიტომ ტექსტიც უფრო გამართულია ავტორის სტილის შესაბამისად; ცრუ მწყემსთა დახასიათება გამონატულია განკერძოებული განსაზღვრებით, რომელიც (როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები) ძალიან ხშირად არის ავტორის მიერ გამოყენებული.

ზემოთქმულის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთი ჩვენს გამოცემაში ასეთი სახით არის გადმოცემული: დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი, არა კართთ მწყემსებრ შესრულთა, არამედ ავაზაკებრ ერდოთ, 24.

ქვემოთ განხილულ რამდენიმე მაგალითშიც ბიბლიური პარალელის „გახსნა“ ტექსტის სწორად გაგებისა და გასწორების საშუალებას იძლევა.

ერწუხის ბრძოლის აღწერილობაში გვაქვს ფრაზა, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: ფრიადისა ცემისაგან არა თუ ვითარცა ძუელსა დავითს ელიაზარის ჯელი ჯრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება, არამედ... [ქც², გვ. 329]. ამის მიხედვით გამოდის, რომ ბიბლიურ („ძველ“) დავითს ელიაზარის ხელი დაუწებებია, მაგრამ ბიბლიის შესაბამისი ადგილის შინაარსი სხვაგვარია: ელიაზარი იყო დავითის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი თანამებრძოლი. იგი მონაწილეობდა ფილისტიმელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ისტორიკოსის სიტყვები მიუთითებს ეპიზოდზე, რომელიც ოშკის ბიბლიაში ასეა გადმოცემული: ესე სახელები არს მთავართა მათ და ერისთავთა დავითისთა: იაზბალ... მთავარი პირველი სამთა მათ... ამისა შემდგომად ელეაზარ ძმ დუდეაჲსი სამთა მათ შორის ერისთავთა; ესე იყო დავითის თანა მესერანს... და იგი განუჯდა და შეემთხვა პირისპირ მათსა და მოწყყდნა უცხო თესლნი იგი ვიდრე დაშრომადმდე ველისა მისისა და დაექუა ვადა ჯრმლისა მისისა ველსა მისსა ზედა (II მეფ. 23, 8 —10).

ძუელ სიტყვა ნუსხებში სხვადასხვა ბრუნვაშია: ძუელისა A, ძუელსა CRT; MQM-ში იგი დამახინჯებულია: ძუელსა Q, ძუელსა Mm. ამ ადგილას დასადგენია არა მარტო სიტყვის ფორმა, არამედ მნიშვნელობაც. შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ ძუელი აქ გულისხმობს ძველ აღთქმას. ძუელი დაახალი (საზღვრულის გარეშე) ძველ ქართულში ბიბლიის ნაწილებს აღნიშნავს: იყო იგი წადიერ კითხვად წმიდათა წიგნთა ძუელისა დაახლისათა [70, გვ. 52]; ვითარ-

ცა უკუე თქმულ არს ღმრთისათვის ძუ ელსა შინა, ამას პავლე ახალსა შინა იტყვს (იოანე ოქროპირი, სიტყვსა მისთვის... ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავალთაჲ, ათ. ხელნ. № 6, XII—XIII 40v); თუნიერ ჩემსა ძუ ელისა და ახლის-შინაჲსა ღმერთი არა არს (35r). გასათვალისწინებელია მეორე გარემოებაჲ: ძუ ელ სიტყვას წრფელობით ბრუნვაში აქვს მნიშვნელობა 'ძველად, წინათ'. წრფ. ბრუნვის ხმარება დროის აღსანიშნავად ძველ ქართულში საზოგადოდ კარგად ცნობილი ფაქტია [6, გვ. 649]. მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ „ქართლის მოქცევის“ შატბერდული ტექსტის მიხედვით: წარმოვედ... სადა ძუ ელ ქალაქი ყოფილ იყო [69, გვ. 336].

არსებულ თარგმანთა მიხედვით, ძუ ელი დავითის განსაზღვრება: *Comme sous l'ancien David, la main d'Eléazar s'était collée* [94, გვ. 356]; ასევე ქმის ეს ადგილი. მ. წერეთელს: *Seine Hand klebte, wie die des Eleazar des früheren Dawith, an dem Heft* [95, გვ. 53]; გ. პეჩის თარგმანში: *Wie bei Eliasar zur Zeit des alten David... die Hand am Schwertgriff klebte* [96, გვ. 406] თუ ასეთ გაგებას გავიზიარებთ, მაშინ ტექსტი უნდა ასე გავმართოთ: ვითარცა ძუელისა დავითის [ერისთავსა] ელეაზარს ჯელი... დაეწება,

საუარაუდოა ისიც, რომ დავითის სახელი ავტორის ტექსტში ამ ადგილას სულ არ იყო ნახსენები. ელეაზარი (ან: ელიაზარი) ძველ აღთქმაში რამდენიმეა, ამიტომ შესაძლოა იგი ნახსენები იყო მამის სახელითაც (ელიაზარ ძე დუდეაჲსი). შეიძლება დაუშვათ, რომ ტექსტში გვქონდა ელიაზარს დუდეაჲსსა (ან დუდეაჲს ელიაზარს), სადაც ძე გამოტოვებული იყო. შდრ.: იხილა ლევი აღფქსი ე. ი. ლევი, აღფეოსის ძე (მრ. 2, 14) ყველა ქართულ ვერსიაში. შესაძლოა, დავითი ამ მონაცემთა სწორედ ელეაზარის მამის სახელის დამახინჯებული ფორმა იყოს. ასევე დასაშვებია მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილის შენაცვლება (სიტყვების გადასმა ნუსხებში არა ერთგზის გვხვდება). თუ ისრაელის მეფე სულ არ იყო აქ ნახსენები, მაშინ ძუ ელი დავითი აღარ შეიძლება გვქონდეს და ძუ ელ მხოლოდ დროის გარემოების ('ძველად, ძველ დროს') აღმნიშვნელი იქნება. (ან ძუ ელსა — ძველ აღთქმაში).

ასეთი ვარაუდის საფუძველზე საანალიზო მონაცემთს ასეთი სახე მიეცემა: ვითარცა ძუელსა ელიაზარს დუდეაჲსსა ჯელი ჯრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება 28.

ბაღვაშთა საბოლოო განადგურება ასეა აწერილი: ესრეთ დასრულდა სახლი ბაღუაშთაჲ, სახლი განმამწარებელთაჲ, რამეთუ სუა უკუანაჲსკენელი თხლე რისხვისაჲ, სასუმელი ცოდვილთა ქუეყანისა-

თაჲ; და არღარავინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკვდრი, რამეთუ აღი-
ქსენა უსჯულოებაჲ მამათა მათთაჲ წინაშე უფლისა და მამული მათი
აღიღო მეფემან 23.

სახლი განმამწარებელთაჲ ასოციაციას იწვევს ბიბ-
ლიის ისეთ პასაჟებთან, როგორცა: მიგავლინო შენ სახლისა მის
ისრაჲლისა, განმამწარებელთა მათ ჩემთა, რომელთა განმამწარეს მე...
რამეთუ სახლი განმამწარებელთაჲ არს (ეზეკ. 2. 3—5); შდრ. აგრეთვე
თესლ გულარძნილ და განმამწარებელ (ფს. 77, 8). სუა... თხლე...
სასუშელი ცოდვილთა ქუეყანისათაჲ წარმოადგენს
პარაფრაზს ფსალმუნნიდან: სასუმელი ველთა შინა უფლისათა ღვნი-
სა ურწყოჲსა სავსე არს სხმულითა; მიდრკა ამიერი მუნ, ხოლო თხლე
მისი არა წარმოიცალიერა; სუან იგი ყოველთა ცოდვილთა ქუეყანი-
სათა (ფს. 74, 9). საანალიზო მონაკვეთის შეზღვევი ნაწილი აგრეთვე
ფსალმუნის ასოციაციითაჲ გამსჭვალული: არღარავინ დაშთა საყო-
ფელთა მათთა მკვდრი — შდრ.: საყოფელთა მათთაჲ ნუ იყოფინ მკვდრი
(ფს. 68, 26).

საანალიზო მონაკვეთის ბოლოც ფსალმუნის რემინისცენციაჲ და
ამის საფუძველზე ტექსტის სწორი სახის აღდგენა შეიძლება. „ქარ-
თლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემაში იგი ასეა დაბეჭდილი. აღი-
ქსენა უსჯულოება მამათა მათთა წინაშე უფლისა, და მამული მათი
აღიღო მეფემან [ქც², გვ. 326]. გამომცემელმა გაიზიარა ძველ ნუსხა-
თა იკითხვისები: აიქსნა A, აიხსნა C, აღიქსნა MQm. მაგრამ ამ შემ-
თხვევაში სწორია ვახტანგისეული ნუსხები: აღიქსენა D, აღიხსენა RT.
ასევეა მ. ბროსეს გამოცემაში: აღიხსენა [ქც¹, გვ. 241]. ისტორიკოსი
ლაპარაკობს არა ცოდვის ახსნაზე, არამედ ცოდვის გახსენე-
ბაზე, ეს ნათლად ჩანს საანალიზო მონაკვეთის შინაარსიდანაც; გარ-
და ამისა. ამასვე ადასტურებს ბიბლიური პარალელი: აიქსენედ უშ-
ჯულოებაჲ მამათა მისთაჲ წინაშე უფლისა, და ცოდვაჲ დედისა მისისაჲ
ნუ აღიწოცებინ (ფს. 108, 14). „ფარული ციტატა“ ისტორიკოსის
ტექსტში თითქმის სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა თავის წყაროს.

უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ იკითხვისის სისწორე გვიანდელ
ნუსხებში ამ შემთხვევაში (და სხვაგანაც) არ ნიშნავს უთუოდ, რომ
ვახტანგს დღეს ჩვენთვის ცნობილთაგან განსხვავებული წყაროები
ქონდა ხელთ: განსწავლულ მეფეს, რომელმაც საღვთო წერილი კარ-
გად იცოდა, ასეთი შეცდომები თვითონაც შეეძლო გაესწორებინა.

ზოგიერთი სასულიერო თხზულების კვალი ნაწარმოებში

დავითის ცხოვრების აღმწერმა უცნობმა ავტორმა, როგორც ზე-
მოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ძველი და ახალი აღთქმა ზედ-

მიწვევით იცოდა. ნაწარმოებში ისიც ჩანს, რომ ისტორიკოსი სასულიერო მწერლობის სხვა ნიმუშებსაც კარგად იცნობდა.

ზ. სარჯველაძემ შენიშნა, რომ „დავითის ცხოვრების“ ერთ-ერთ წყაროდ უნდა მივიჩნიოთ გრიგოლ ღმრთისმეტყველის (ნაზიანუნელის) თხზულება, რომელიც ბასილი კესარია-კაპადუქიელის შესხმას წარმოადგენს. იგი ორჯერ არის ნათარგმნი ქართულად; პირველი თარგმანი ეკუთვნის ეფთვი მიაწმიდელს („ცხოვრება და შესხმაჲ წმიდისა და ღმერთმშემოსილისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილი კესარია-კაპადუქიელ მთავარეპისკოპოზისაჲ“, ხელნ. A 1, XI ს. და სხვ.). მეორე — ეფრემ მცირეს („სიტყუაჲ ეპიტაფიად დიდისა ბასილისთჳს“, ხელნ. A 109, XI ს. და სხვ.). ისტორიკოსის თხზულებაში არის ერთი ფრანჯა, რომელიც პირდაპირ გადმოღებული ჩანს ამ ნაწარმოებიდან: ნუჟუჟუ და ლომსაცა აბრალონ ეგვეითართა, რამეთუ არა ციღამტკავლურად იხედავს, არცა კუერნაულად კრთების [ქკ, გვ. 359]. შდრ. ეფრემის თარგმანი: ნუჟუჟუ და ლომსაცა აბრალობდეს ვინ, რამეთუ არა ციღამტკავლურად ხედავს [16, გვ. 151]. დამატებით უნდა შეინიშნოს, რომ ამავე მაგალითს იყენებს ეფრემ მცირე საკუთარ წინასიტყვაობაში, რომელიც წინ მიუძღვის გრიგოლ ღმრთისმეტყველის მის მიერ შესრულებულ თარგმანს (ხელნ. იერუს. № 43): ხოლო უკუეთუ ლომი ვერ ციღამტკავლებერ სლდებოდა კარებსა ფილოსოფოსთასა, ამას ანაცვალე ლომებრივობაჲ მისი და მეუფებრივობაჲ კართომისაჲ; რამეთუ ყოველი ნჳელი ღმრთისმეტყუელისაჲ მას (იგულისხმება: ეფთვიე მიაწმიდელი. მ. შ.) აედგა ურემსა ქართველთასა; ხოლო მე... ჳუვილნილა აღმიკრებიან [12, გვ. 76].

დავითის ცხოვრების დასასრულის აღწერისას ისტორიკოსი აზბობს: ესრეთ რაჲ აღსავსე იყო ნავი უფასოთაგან ტვრთთა სათნობისათა და არღარა შემძლებელ წარსლვად ღადირთა და აქუნდა ყოვლით კერძო მშვდობაჲ..., მაშინ [ღმერთმა. მ. შ.] ესრეთ განაგო... ვითარცა მენავემან ბრძენმან განიცადის რაჲ ნავი თჳსი აღსავსედ მრავალფასითა ტვრთითა, მისწრაფის ნავთსადგურად, რაჲთა არარაჲ ივნოს სოფლისა მის ზღვსა მრავალმღელეგარობისაგან 98.

წერილში, რომელშიც საგანგებოდ არის განხილული ღადირ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა (გეოგრაფიულა სახელწოდება) და მისი შემდგომი გაზარინება, ზ. სარჯველაძეს მითითებული აქვს ის ნათარგმნი ძეგლები, რომლებშიც ეს სიტყვა გვხვდება. ესენია: გრიგოლ ნაზიანუნელის ზემოთ ნახსენები თხზულება და ბასილი კესარიაელის „ექუსთა დღეთათჳს“ (ორიგინალურ თხზულებათაგან ღადირ სიტყვას იგი იმოწმებს „თამარის ცხოვრების“ მიხედვით, დავითის ისტორიკოსის ტექსტში მისი არსებობა აღნიშნული არ არის). გრიგოლ ნაზიანუნელის თხზულების თარგმანში, რომელიც ეფრემ

მცირეს ეკუთვნის, არის ასეთი კომენტარი: ნავთ აღტურთულობისაგან შემოიღების სიტყუაჲ ესე, რამეთუ რაჟამს ნავნი ტურთითა აღივსნენ, არღარას უმეტეს ზომისასა დაიტევენ; ეგრეთვე დიდი ბასილი განაწაჴლა რაჲ, აღსავსე იყო სწავლულებითა, რომლისა უმეტესი არღარა დაეტევის კაცობრივსა ბუნებასა, შეუძლებელ იყო განვლად და დი-რთა მისთა [17, გვ. 98].

ქართულ სასულიერო მწერლობაში სხვაგანაც გვხვდება ეს მოტივი, სხვადასხვა ვარიაციით. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ბასილი დიდის „დაწყებისათჳს სოლომონის იგავთაჲსა“, სადაც ერთგან ნათქვამია: რაჲთა აღვასოთ ნავი ჩუენი ტურთითა კეთილითა და ესრეთ უცოომელად განჴვლიდეთ ამას ცხოვრებასა... და მიემსგავსის ვაჴარსა დიდსა და მდიდარსა, რომელმან აღვსის ნავი სიმიდირითა ფრიადითა [58, გვ. 114].

რაკი დავითის ისტორიკოსის ტექსტში ნახსენებია და დ ი რ ი, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მოდელი, რომელზედაც აგებულია ეს პასაჴი, არის ისევ გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულება და მისი კომენტარი. და დ ი რ ნი ქალაქის სახელწოდებაა (დღევანდელი კადისი); ძველი წარმოდგენით, მის იქით ნაოსნობა შეუძლებელი იყო [17, გვ. 93]. მაშასადამე, დავითის მემატიანისათვის ეს არის უკიდურესი წერტილი, რომლის იქეთ აღარ შეიძლებოდა დავითის ცხოვრების „მრავალფასითა ტურთითა აღსავსე“ ნავის სლვა, ამიტომაც მან, „ვითარცა მენავემან ბრძენმან“, მიაშურა ნავთსაყუდელს — იმჴვეყნიურ სასუფეველს.

ლიტერატურული პარალელებიდან შეიძლება აღვნიშნოთ კიდევ შემდეგი: ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ დავითმა უკეთურ ლაპარაიტ ბაღვაშს ბევრი უთმინა და დასაჯა, როცა საბოლოოდ დარწმუნდა მის ვერაგობაში: იხილა რაჲ მჴვდმან და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი ძალლისაჲ არა განემარტების, არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა 21.

ძალლის კუდის ხსენება, შესაძლოა, ბიბლიური აღუზიანა (შდრ. ეკლეს. 1, 15). საზოგადოდ კი ამ შინაარსის ანდაზა მთელს აღმოსავლეთშია გავრცელებული (იგი არის არაბულ, ქართულ ფოლკლორში). ძნელი სათქმელია, რა სახის წყაროს ეყრდნობა ამ შემთხვევაში ისტორიკოსი.

საინტერესოა თვალი გავადევნოთ მეორე მეტაფორას (კირჩხიბის შესახებ). კირჩხიბის მრუდი სიარული ძველ ბერძნულ ანდაზაში

არის ნახსენები¹; ბერძნულ სასულიერო მწერლობაშიც გვხვდება ანალოგიური გამონათქვამები, უთუოდ ცოცხალი მეტყველებიდან შემოსული; ამ წერილობითი წყაროების ანარეკლი ქართულ მწერლობაშიც ჩანს; ბასილი კესარიელის ერთ-ერთ სწავლაში ნათქვამია: შენ ეცინი კირჩხიბსა და სიბრძნე შენი უმრუდეს მისა არს [67, გვ. 148]-ძნელია დაბეჭივებით აქმა, რომ უთუოდ შემოხსენებულად ადგილი ბასილის სწავლიდან უდევს საფუძვლად ისტორიკოსის ფრაზას — არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მაგრამ ის კი შეიძლება ითქვას, რომ აქაც ავტორის ტექსტისათვის ლიტერატურული წყარო არის საძიებელი.

ლიპარიტთან დაკავშირებით შეიძლება მოვიყვანოთ კიდევ ერთი ლიტერატურული პარალელი. დავითის შემწყნარებლობას ურჩი ფედრალის მიმართ ავტორი ასე ამართლებს: რამეთუ კეთილმან არა თუ მართალსა, არამედ არცა თუ ბოროტსა ადვილად აბრალის, ვინაჲთგან სიბოროტედ არა განსწავლულ არს, არცა მეჭუეულ 20. ეს ადგილი თითქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ერთ ადგილს გრიგოლ-ღმრთისმეტყველის თხზულებიდან, რომელსაც ეწოდება „შესხმაჲ და ქებაჲ წმიდისა ათანასი აღექსანდრიელ მთავარეპისკოპოსისაჲ“ (ეფთვიმის თარგმანით) ან „სიტყუაჲ დიდისა ათანასისთჳს“ (ეფრემის თარგმანით). უკანასკნელში შემოხსენებული მონაკვეთის შესაბამისი ტექსტი გვხვდება: რამეთუ ბოროტმან მსწრაფლ აბრალის კეთილსაჲცა, ხოლო კეთილმან არცაღა თუ ბოროტსა ადვილად, ვინაჲთგან სიბოროტედ არ-განმზადებულ, არცა მეჭუელობისაგან ადვილ-სატაციო (ხელნ. A 109, 239). ამავე ადგილის ეფთვიმისეულ თარგმანში განსხვავებულია, თუმცა დედანი ორივე მთარგმნელს ერთი უნდა აკონდეს (მდრ. PG XXXV, სვ. 1097): რამეთუ კაცმან კეთილმან არცა თუ ბოროტსა ადრე აბრალის, რამეთუ რომელი-იგი უკეთურებისაგან უცხო არს, იქუსა მიმართ და პაჯრისა არავე ადვილად მიმავალ არს (ხელნ. A 1, 497). ორი მთარგმნელის ტექსტის შედარება ცხად-ყოფს, რომ დავითის ისტორიკოსს ეფრემის თარგმანი გამოუყენებია.

ისტორიკოსი ერთგან აღწერს ქართველთა და სომეხთა საარწმუნოებრივ პაექრობას, რომელშიც დავით მეფესაც მიუღია მონაწილეობა და თავისი ცოდნითა და მკვერმეტყველებით დაუმარცხებია მოწინააღმდეგნი: და დაუყო პირი მათი და უპასუხო-ყვნა და ყოვლად-

¹ ეს ანაზა დამოწმებულია არისტოუანეს კომედიაში („მშვიდობა“): *σὺ ποτε ποιεῖς τὸν καρχαῖον ἐν τῇ βλάβῃ.* რუსულ თარგმანში: Нет же, ползти прямоком никогда не научишь ты рака (Мир. строка 1083. пер. С. Апта. Аристофан, Комедии, т. I, М., 1954).

:უსიტყუელ, ვითარცა ოდესმე დიდმან ბასილი ათინას შინა ესენივე მწვალებელნი 90. ამ შედარებაში იგულისხმება ბასილი კესარიელი. მისი სარწმუნოებრივი დაეა სომხებთან მოთხრობილია გრიგოლ ნაზიანზელის იმავე თხზულებაში, რომელიც ზემოთ ვახსენეთ. ს. ა. გულისხმა, რომ თუ ზემოთმოყვანილ მაგალითებში ისტორიკოსის წყაროს ეფერემისეული თარგმანი წარმოადგენს, უკანასკნელ შემთხვევაში, საფიქრებელია, ავტორის თხრობაზე ეფთჳში ათონელის თარგმანმა მოახდინა გავლენა. ამას შემიძღვი გარემოება ამტკიცებს: ეფერემის თარგმანი სიტყვა-სიტყვით მისდევს ბერძნულს; ამათს გადმოცემაც ნაკლებ ემოციურია: არა მარტივ ნათესავ ეპსოებ სომეხთასა, არამედ ყრიად დაფარულ რაამე და ზღვს-კლდე... მძრველობით სდევდა მუნათა მათ და სცემდა; შემოკრებებითა არა პირველად კუალად იქცა, ვიდრე სრულიად წარიქინა და განწმენდილი ძლევად დაიდვა. ესენი უკუე ესრეთ წარვიდეს უქმად, ფრიად მბრალობელნი თვისსა ტუნდრუკებისანი... (ხელნ. A — 109, 99, შდრ. PG XXXVI, სვ. 520). ეფთჳმის თარგმანი კი ბერძნულ დედანთან შედარებით გავრცობილია: ვითარცა არს ნათესავი იგი სომეხთად არა წრფელი, არამედ მზაკუვარი და გულარძნილი და ბოროტი, მიმსგავსებული კლდეთა მათ, რომელნი დაფარულ არიან ზღუასა შინა და ვერ იხილვენ მას მენავენი, ვიდრე არა სცენ ნავი და განტეხონ, ესრეთ სსუასა იტყვან იგინი და სსუად უც გულსა მას. და სიწრფობად მათ თანა არა არს. და რად საკრველ არს, უკუეთუ კაცსა ეცრუენენ, ვინაფთგან თავადისა ღმრთისა მიმართ ცრუ არიან და მზაკუვარ და ბოროტად აღმსარებელ (A — 92, 299 r). ბასილიმ გაიმარჯვა: იწყო დართვად სიტყუათა უზადრუკთა მათ ზედა და ორკეცობითა სიტყუათაფთა შექმუსრვიდა და არა დაუტევენა, ვიდრე არა სრულიად მოაკუდინნა და უსიტყუელ-ყვნა... და იგინი წარვიდეს სირცხვლულნი და ფრიად აბრალეს თვისსაცა კადნიერებასა (იქვე). მთელი ეს სცენა თავისი საერთო განწყობითა და ტონით ძალზე გვეგონებს „დავითის ცხოვრებაში“ მოთხრობილი პაექრობის ამბავს. ზოგიერთ გამოთქმა შესაძლოა ეფთჳმის თარგმანის გამოძახილადაც მივიჩნიოთ: ნათესავი გულარძნილი, ყოვლად ბოროტთა სომეხთა ეპისკოპოსებო 88... უპასუხო ყვნა და ყოვლად უსიტყუელ... ფრიად მბრალობელნი თავისანი მიიქცეს სირცხვლულნი 90.

ლიტერატურულ წყაროებთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ტექსტის შემდეგი ადგილი: როგორც ცნობილია, ავტორი არა ერთგზის გახზავს დავითის საქმეთა სრულად გადმოცემის შეუძლებლობას; ერთ-ერთი ასეთი ადგილი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: მცირედითა და ყოვლად კნინითა სიტყვთა წარმოგვიჩინან დიდთა მათ და მითხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან, და ბრკალ-

თავან ლომსა და ფესვისაგან მცირისა ყუავილისასა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ [ქც², გვ. 346]. გამოცემის მიხედვით, აზრი აქ ასეთია: ყუავილის მცირე ფესვისაგან (სიტყვას ამ სახით ს ყუახჩიშვილ, A-დან იღებს) ვცდილობთ მისი ქსოვილის ვითარების გაგებას. მაგრამ ნუსხებზე დაკვირვება და ზოგიერთი ლიტერატურული პარალელის გათვალისწინება ამ მოწყვეტის სხვაგვარად გააზრების საშუალებას იძლევა.

თუ გავიზიარებთ ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებას, ყუავილისასა (A) ორმაგი ნათესაობითის ფორმით არ უნდა იყოს; მოსალოდნელია ყუავილისა. სხვა ნუსხებში ყუავილის სანაცვლოდ იკითხება: ყოველისა C, ყოველსა Mm, ყა QT, ყოველისა RD.

მ. ბროსეს გამოცემაში: და ბრჭალთაგან ლომსა და ფესვისა მცირისა ყოველისა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ [ქც¹, გვ. 253].

ფესვისა და ყუავილის დაკავშირება ერთი შეხედვით ბუნებრივი ჩანს, მაგრამ ფესვი არ არის მხოლოდ მცენარისა. ამ შემთხვევაში სიტყვის სხვა მნიშვნელობაა საძებარი. ფესუ ძველი ქართულით არის აგრეთვე 'ტანსაცმლის ქვედა ნაწილი, კალთა'; ეს მნიშვნელობა ოთხთავში არის დადასტურებული: 'მეახო ფესუსა სამოსლისა მისისასა (მათე 9, 20). უნდა მიეჭყეს კიდევ ყურადღება სიტყვას ასეთ კონტექსტში: ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოთხრობილია: როდესაც წმინდა ნინო დასწეულდა და სიკვდილის პირად მიიწია, მის სანახავად აუარებელი ხალხი მოდიოდა: ხედვიდა ყოველი ერი პირსა ნინოსსა, ვითარცა პირსა ზეცისა ანგელოზისასა და მოსწყუედლიან ფესუსა სამოსლისა მისისასა [ქც², გვ. 126]. კონტექსტის მიხედვით აქ იგულისხმება, რა თქმა უნდა, არა მთლიანი კალთა, არამედ სამოსლის კალთიდან ჩამოხეული ვიწრო ზოლი ქსოვილისა (ფესვის მსგავსი). მხედველობაში ისიც არის მისაღები, რომ ფესუს მოხეურში 'ფოჩის' მნიშვნელობა აქვს დღესაც [20, გვ. 336].

მამასადამე, ფესუს ისტორიკოსის თხზულებაში დაკავშირებულია არა ყუავილთან, არამედ ქსოვილთან. ფესუს არის მცირე, წვრილი ჩანახევი, რომლის მიხედვით შეიძლება მთლიანი ქსოვილის სახე წარმოვიდგინოთ. ყუავილი A-ს დამახინჯება. სხვა ნუსხების ყოველი (სხვადასხვა ბრუნვაში) კი ლექსიკურად სწორ იკითხვის წარმოადგენს, რადგან მოცემული ადგილი ამას ნიშნავს: ვცდილობთ, რომ ბრჭყალების მიხედვით წარმოვიდგინოთ, თუ როგორია ლომი, მცირე ნიშუმის (ფესვის) მიხედვით კი — მთლიანი (ყოველი) ქსოვილი. რომ ეს მართლაც ასეა, შეიძლება დავრწმუნდეთ XI ს. ერთი შესანიშნავი ორიგინალური თხზულებიდან; ეს არის ეფრემ მცირის „შესავალი ფსალმუნთა თარგმანებისა“; შესავალში ეფრემი

(რომელიც, ჩანს, იმავე ლიტერატურულ წყაროს იყენებს, რასაც დავითის მემატრიანე) წერს, რომ მას თავის თარგმანებაში შერჩევით გადმოაქვს ათანასის, კვირილეს და სხვა ავტორების თარგმანებები, „რამათა კნინ ოდენითა გემოახსილვითა გიჩუენოთ გეჲო მდინარისა დიდისაჲ და მცირისა მიერ ფესუსა განგიცხადოთ ყოველი ქსოვილებაჲ სამოსლისაჲ [38, გვ. 83]. ეს ტექსტი სრულუბუნელობით გვიჩვენებს ისტორიკოსის თხზულების პარალელს. გარდა ამისა, აქ მეორე პარალელიც შეიძლება დაიძებნოს: ეფრემის განცხადება, რომ მცირედი გემოახსილვა საკმარისია დიდი მდინარის გემოს გასაგებად, ისევ მოგვაგონებს ისტორიკოსის ტექსტს, სადაც ანალოგიური სიტუაციაა: დავითის სულიერთა საქმეთა მოთხრობისას ავტორი გვიპირდება; მცირედნი მრავლისაგან, ვითარცა სასუმელი ერთი მტკურისაგან, ჩუენცა მივსცნეთ თხრობასა 67. მიუხედავად იმისა, რომ მტკურისაგან საერთო იკითხვისია ყველა ნუსხაში, ეფიქრობთ, რომ იგი სწორი არ არის. ავტორისეულ ტექსტში სავარაუდოა უფრო ზოგადი ხასიათის მდინარისაგან (როგორც ეფრემის ტექსტში).

„ბრჭალთაგან ლომის ცნობა“ აგრეთვე საკმაოდ ცნობილი გამოთქმაა, რომელიც ჭერ კიდევ ანტიკურ ბერძნულ ლიტერატურაშია დამოწმებული. სასულიერო მწერლობის ძეგლებში ის, როგორც მრავალი სხვა, ანტიკური წყაროებიდან არის შესული¹; დავითის ისტორიკოსი, სავარაუდებელია, მას სასულიერო მწერლობიდან იცნობდა. „თამარის ცხოვრებაშიც“, რომელიც სტილისა და პოეტიკის მხრივ ბევრ რაიმეში ემსგავსება დავითის ისტორიკოსის თხზულებას, კვითხულობთ: ლომი ბრჭალთაგან საცნაურ არს [56, გვ. 19, 9].

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი მონაკვეთი უნდა აღდგენილი იყოს შემდეგი სახით:... და ბრჭალთაგან ლომსა და ფესუსა მცირისა ყოვლისა ქსოვილისჲ ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვძეცადინობთ 66.

---

¹ ეს გამოთქმა მხატვრულ ლიტერატურაშიც არის. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ა. პუშკინის ეპიგრამა, რომელშიც ამავე შინაარსის ლათინური ანაზა გამოყენებულია სათაურად: Ex ungue leonem:

Недавно я стихами как-то свистнул
И выдал их без подписи моей;
Журнальный шут о них статежку тиснул,
Без подписи ж пустив ее, злодей.
Но что ж? Ни мне, ни площадному шуту
Не удалось прикрыть своих проказ:
Он по когтям узнал меня в минуту,
Я по ушам узнал его как раз.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის შესწავლისა და ნუსხათა ერთმანეთთან შეჯერების შედეგად შეიძლება გამოვთქვათ გარკვეული მოსაზრებები თხზულების პირვანდელი სახის შესახებ, აგრეთვე იმ ცვლილებათა შესახებ, რომლებიც ნაწარმოების ტექსტმა განიცადა შემდგომ დროში.

მიუხედავად იმ სხვაობებისა და ვარიანტებისა, რომლებიც CA MQM ნუსხებში არის, ყოველგვარ ეჭვს გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ერთი საერთო არქეტიპიდან მომდინარეობს. საერთო დედნად „ქართლის ცხოვრებაში“ შესული თხზულებისათვის უნდა ვიგულისხმოთ არა ნაწარმოების ავტორისეული ტექსტი, არამედ ის, რომელიც კრებულში შესატანად იყო საგანგებოდ გადამუშავებული და შეკვეცილი. ამ სახით იგი უკვე XII ს-ში უნდა არსებულებოდა, რადგან ძველი სომხური თარგმანი ძირითადად მისდევს დავითის ცხოვრების ჩვენთვის ცნობილ ტექსტს და, როგორც ილ. აბულაძე მიუთითებს, კიდევ უფრო კვეცავს მას [82, გვ. 016]. ზემოთდასახელებულ ნუსხებში შემონახული ტექსტის საერთო წარმომავლობის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია ის, რომ არცერთ მათგანში არ მოიპოვება სხვებისაგან განსხვავებული, შინაარსეულად მთლიანი თხრობა ავტორის მიერ აღწერილ პერიოდში მომხდარი რაიმე ამბის შესახებ. ერთად-ერთი გამონაკლისი ამ მხრივ არის ეპიზოდი წმინდა გიორგის გამოჩენისა დიდგორის ბრძოლაში; იგი არის A-ში და არ არის MQM-ში. როგორც ცნობილია (დაწვრილებითი მსჯელობა ამის შესახებ იხ. ზემოთ), თხრობის თანმიმდევრობა დიდგორის ბრძოლის აღწერისას განსხვავებულია; A-ში ტექსტი არეულია, MQM-ში კი თხრობა სწორ თანმიმდევრობას გვიჩვენებს. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ MQM-ში ეს ეპიზოდი იმიტომ აო არის, რომ მათ საერთო დედანში იგი შემთხვევით იყო გამორჩენილ ან დედანი იყო დაზიანებული. ძნელი საფიქრებელია, რომ ასეთი შინაარსის მონაკვეთი რომელიმე რედაქტორს თუ გადამწერს შეგნებულად ამოეღო. იმ ვარაუდს, რომ წმინდა გიორგის გამოჩენის ამბავი ავტორისეული ტექსტის ნაწილია, მხარს უჭერს ძველი სომხური თარგმანის ჩვენებაც. ეს კია, რომ სასწაულთა მოქმედად აქ ქრისტეა გამოყვანილი, მაგრამ ეს ცვლილება სომეხი მთარგმნელის საგანგებო აქტით უნდა ჩაითვალოს ეფექტის გასაძლიერებლად.

უნდა შეინიშნოს აგრეთვე, რომ სომხურ ტექსტში სხვა მნიშვნელოვანი შინაარსეული სხვაობა, განსხვავებული ან უფრო ვრცელი ტექსტის არსებობაზე მიმანიშნებელი, არ ჩანს. მართალია, მთარგმნელი ქართველ-სომეხთა პაექრობას ხულ სხვა განწყობილებით

აღწერს, ვიდრე ქართულში; ამის მომდევნო თხრობა დავითის მეგობრობაზე ჰახპატის წინამძღვართან ქართულში სულ არ არის [82, გვ. 254—255], არც ისაა ნათქვამი, რომ თურქმანნი სომხეთის მთებში ატარებდნენ ზაფხულს, მაგრამ ყველაფერი ეს მხოლოდ მთარგმნელის არმენოფილური ტენდენციურობის ნიშანია და არა იმისა, რომ მას დავითის ცხოვრების რაიმე განსხვავებული წყარო ჰქონდა ხელთ.

ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თხზულების ტექსტი, „ქართლის ცხოვრებისათვის“ შემზადებული, შინაარსის მიხედვით ისეთივე იყო, როგორიც არის იგი დღეს ჩვენამდე მოღწეულ „ძველი ჭგუფის“ (CAMQm) ნუსხებში.

სწავობა ამ ნუსხებს შორის, ერთი შეხედვით, საკმაოდ დიდი და მას ნაირგვაროვან იკითხვისთა სიმრავლე ადასტურებს. მაგრამ ამ ვარიანტებზე დაკვირვება და ტექსტის მთლიანობაში შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ვარიანტთა უმეტესობა ისტორიკოსის თხზულებაში ტექსტის მიზანდასახული შეგნებული სწორებისა და რედაქტირების შედეგი არ არის. ვარიანტული იკითხვისების აბსოლუტურ უმრავლესობას ტექსტის მრავალგზისი გადაწერის პროცესში დაშვებული სხვადასხვა შეცდომები წარმოადგენს. ასეთებად საგულვეტელია არა მარტო აშკარად უაზრო იკითხვისები, არამედ თავისთავად სწორიც (გრამატიკული ფორმები, ლექსიკური ერთეულები და სხვა), რომლებიც შინაარსეულად არ უდგება ამა თუ იმ კონტექსტს. ამავე დროს, როგორც ცნობილია, ნუსხათა ურთიერთმიმართებისა და ტექსტის ისტორიის გასარკვევად ამგვარ ფორმებს ზოგჯერ არა ნაკლები, არამედ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ფორმობლივად და შინაარსეულად გამართულ ვარიანტებს. ქვემოთ ვუჩვენებთ ნუსხათა სხვაობების ისეთ მაგალითებს, რომლებიც ჩვენი აზრით მნიშვნელოვანია არა მარტო ავტორისეული ტექსტის აუცილებელი რეკონსტრუქციისათვის, არამედ მისი შემდგომი ისტორიის პერიპეტიათა განსასაზღვრავადაც. წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვარიანტთა განაწილება ნუსხებში და მათი დაჯგუფება ისტორიკოსის თხზულების მიხედვით ყოველთვის ფაქტობრივად არ მისდევს „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხათა ფილიაციის იმ სქემებს, რომლებიც მოცემულია ს. ყაუხჩიშვილისა [76, გვ. LXXXIII] და საურმაგ კაკაბაძის [7, გვ. 59] შრომებში. ორივე მეცნიერის დასკვნით, ნუსხათა საბოლოო ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება გამოვხატოთ ასე: CA — Mm (ს. ყაუხჩიშვილი) და CA — Smm (ს. კაკაბაძე; S არის იგივე Q). ერთი ნაწილი ვარიანტული სხვაობებისა ისტორიკოსის თხზულებაში მართლაც ასეთ დაპირისპირებას გვიჩვენებს: CA — MQm; მაგრამ ამავე დროს ნაწარმოებში თვალნათლივ ჩანს ვარიანტულ იკითხვისთა სხვა-

გვარი დაჯგუფებაც, ამიტომ ეს „სტანდარტული“ კომბინაციაც განსხვავებულ ინტერპრეტაციას მოითხოვს.

ქვემოთ ჩამოთვლილ მაგალითთაგან ზოგიერთი უკვე დასახელებული იყო წინამდებარე ნაშრომში, მაგრამ განმეორებულია აქაც, რომ ვარიანტთა ურთიერთმიმართება ნუსხებში უფრო ნათლად იყოს წარმოჩენილი.

MQm (ან Mm) ჯგუფისათვის საერთო იკითხვისთა ერთი ნაწილი წარმოადგენს ტექსტის აშკარა დამახინჯებებს; ზოგიერთში CA-ს სწორ იკითხვისებს სრულიად უაზრო დაწერილობებიც ევლის. ასეთებია: ზამთრისა სიფიც(ლ)ითა CA — სიტყვითა MQm 6; კუირიკეს — შდრ.: კაეს Mm, კ'ეს Q 23; ვითარცა სხუა — შდრ. ვასხა Mm, ვ'ას'ხა Q 28; ჩუენთა ნაპირთა (ჩუენ თანა პურითა MQm) არბევლიან 37; არა ვისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი გასხმა (გასხმაა Q, გასშია Mm 37; შოთა — ბოთა 40; საბრძოლელთა თუითო სახეთათა ქოსთა და ფცლაკავანთათა A (C-ში აქ ტექსტი გამოტოვებულია) — შდრ.: საბრა M, საბრაჲ Q, საბარ m 56; სახლი თავადი — სახლითა ვადი 61; საცნაურ-ყოფად, ს. ჰყოფდა C — ცნა უარყოფად Mm, ცნა უარ Q 66; ყვიან დავღავი — ყვიანლა ვაღავი 72; ეს ადგილი MQm-ში საზოგადოდ დამახინჯებულია, განმეორებულია სიტყვები: ოდესმე ყვიანლა ვაღავი და თუინიერ მიზეზისაცა ყვიანლა ვაღავი და თუინიერ მიზეზისა მოსრნიან; ლავრანი — ლვარანი M, ლვარნი m, ლ'ვრნი Q 80; ამათ ქუე-დამზიდველთა — ამ თქმად მზიდველთა, 101; სიზმრითა და ნაოცნითა... მღერად — მირ'ად Q, მირიად Mm 101.

MQm-ში CA-ს უპირისპირდება მოცემული კონტექტისათვის სრულიად შეუფერებელი სიტყვები, რომლებიც ზოგჯერ დამახინჯებულიც არის: პატოსანნი და ბოროტისა (ბოროტის მოქმედნი A) გამოუცდელი (გამოცდილნი) 8; ძალი (რომელი MQm) ბერძენთაცა შემცირებულ იყო 9; ქადებული (ქადაგებული MQm) ესაიას მიმართ (მიერ MQm) 12; სწორია: ქადებული (CA) ესაიას მიერ (MQm); მოიწივნეს ქუეყანასა ჩუენსა (—C) ზედა (ქუეყანანი MQm) 13; აღძრვანი (Q, აზნაურნი Mm) წარმართთანი 13; სახელმოდგამან (სახელმდგომან MQ, სახელთა უდიდესმან მდგომან m) 15; მკლავითა მტკიცითა დაამგობდა (და ვმობდა Mm, დავმობდა Q) 28... სრვიდა და დასცემდა (მოსცემდა) 28; ვითარცა მეორეცა გარდააკარვა A (მეორეცა გარდაიარხა C), შდრ.: მეორეცა გარდა ვართხა Mm 30; დადვიან ხარგებითა (Q, ხარებითა M, ვარებისა m) 36; წაილო (წარილო Q, წარვლო Mm) რუსთავიცა 39; ქსოვილისა ვითარებასა — ქსო(ვ)ილსა ვრ'ებსა Q, ვარდებსა Mm) 66; მათ შინა იძრვის AQ, —C, იძლივის Mm 69; მიმოსლვათა შინა მიმდემთა A,—C, მამა დედათა Q, მამადედათა Mm, 69; რა-

ქამს (ყი²ყს Q, ჟა²იყამს Mm) თუალნი დაშურიან, სასმენელნი (სმენილნი A) ანაცუალნის (ნაცულად Q, — Mm) 69; მოჩივართა მართალნი (მთავართა მართალთანი m) გამოძიებანი 76; დამალტობელად დაწუთა Q, ღვაწლთა Mm 84; ფრიადაზმნობდეს (Q, აზნაურობდეს Mm) თავთა თუისთა მიწევნად თავსა ყოვლისა სწავლულებისა (—ისასა C) და მეცნიერებისასა 88; ალექსანდრე... პირველ მამულისა თუისისანი შეკრიბნა (შეიკრიბნა Q, შეიპყრნა Mm) 93; ვინ იყო... მცნობელ ვითარებასა (ვრ²ბსა Q, ვედრებასა M, — m) 96; საზარელ ლომებრ (ლმობიერ MQm) 97; შემძლებელ წარსლვა[დ] დადირთა C დ. წ. A — ნადირთა MQm 98; მადლითა მისითა (მ. — A) ღმერთ-ქმნილთა (და მადლითა ღთიქმნულთა MQm) ზედა 101; მუნ აღიყვანა (მუნღა ყვნა) მის თანა მეფობად (მეუფებდა MQm) 101.

მრავალია შემთხვევა, როდესაც MQm-ში იკითხვისთა გრამატიკული ფორმა (ბრუნვა, რიცხვი, მწკრივი და სხვ.) არ უდგება კონტექსტს: საზრდელისა (-ითა) შეილთა მიცემად (მ. — C) მოქმედებენ 8; სიდიდითა კიდეთა მპყრობელობისა [დ] თა (მპყრობელობითა) 10; ხარაჯა... რომელსა (რომელთა Mm, რლ²საჲ Q) 11; [გიორგი]... არღარას ზრუნვიდა (-დეს) აღებასა 11; აღაშენა... ადგილსა შემსგავსებულსა და შუენიერსა (შემსგავსებულად შუენიერად) 34; საქმე (+შუესწორებელი C) საცნაურ-მყოფელი (ს. მყოფელთა) წიგნთა სიყუარულისა 71; ჰკრა ხატსა ...რომელი ეკიდა ყელსა ოქროსა (— C) მცირე (ოქროსასა Mm მცირედმან MQm) 100.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში თითქმის ყველგან MQm ან Mm ჯგუფში მცდარი იკითხვისები გვხვდება CA-ს სწორ ფორმათა საპირისპიროდ. ასეთი ხასიათის ვარიანტები ტექსტის რედაქციულ სხვაობად არ შეიძლება მივიჩნიოთ.

CA—MQm ჯგუფებში სულ რამდენიმე შემთხვევაა, სადაც სხვაობები ტექსტის შეგნებული ცვლილებებისა თუ სწორების პროცესს შეიძლება ასახავდეს: იყო ჰირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკუიღრთა ქუეყანისათა CA (ქართლისათა MQm) 7; მათი იყო სადგური (სადგომი) 23; შორით უზახებდა (უზრახებდა) 28; დაუტევა (დაყარნა C) აზნაურნი მესხნი (მისნი) 63; განაგო მეფე მან (მამინ) ყოველი საქმე 63; გაგზავნნა მონათაგანი (ა) თხუთმეტნი (ათორმეტნი MQm) 73 (აქ შესაძლოა შეცდომა იყოს დაშვებული ნუსხური ასოებით დაწერილი რიცხვის ამოკითხვისას); განწმენდილთა გულითა (გონებითა) 79; მისცა ვითარ ოცდაოთხი (ოც-

დახუთ) ათასეული (ათასი A) 82; ყოვლისავე უმჯობესად შემცავალე ბელმან (შემძლებელმან უმჯობესად) 93.

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ტექსტუალური სხვაობები CA—MQm ჯგუფებს შორის მინიმალურია; განსხვავებულია უმეტესად თითო-თითო სიტყვა; ზოგჯერ ცვლილება შემთხვევითი ხასიათისაც შეიძლება იყოს.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ლექსიკური სხვაობის ერთი შემთხვევა CA—MQm-ს შორის. საქართველოში მომხდარი დიდი მიწისძვრის აღწერისას ავტორი კატასტროფის საზარელ სურათს გვიხატავს: მთანი მაღალნი და კლდენი მყარნი სახედ მტუერისა დიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუეს, ეკლესიანი დაეცნეს და სახლნი დაინთქნეს და დაზულეს 14. უკანასკნელი სიტყვა — დაზულეს — გვხვდება მხოლოდ CA-ში (C: დაძულეს) ეს სიტყვა ძველ ქართულშიც შედარებით იშვიათია; საბას ლექსიკონში მითითებული დაზულენ (2 პეტ. 3, 10) ნიშნავს 'დაინგრევიან, ჩამოიშლებიან'. CA-ს სიტყვა MQm-ში შეცვლილია იმავე მნიშვნელობის დაირღუნეს სიტყვით, რომელიც უადგილოდ არის ნახმარი, რადგან ტავტოლოგიას ქმნის, რაც ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი არ არის.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ რედაქციული ტიპის სხვაობები CA—MQm ჯგუფებს შორის ისტორიკოსის თხზულებაში არ არის. არსებულ ნუსხებში ნაწარმოების რედაქციათა არსებობა-არარსებობის გასარკვევად საჭირო მასალის მოსაპოვებლად უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ნუსხათა დაჯგუფება სხვაგვარია, სახელდობრ: CMQm — A.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ A-ს შეცდომებისა და დამახინჯებულ დაწერილობათა საპირისპიროდ CMQm-ში ხშირად ოთხივეში ერთგვარი და სწორი იკითხვისები გვხვდება: თვთ... სახითა (სახლითა Mm) სიტკობებისათა და სახიერებითა CMQm (სახარებითა A) აღმატებულ 10; სხუანიცა ურიცხუნის საცნაურებანი (სახარებანი A) 10; განსაკითხავად საგიობელთა (საგონებელთა A) საქმეთადა 86; განპატიყებულცა იყვნეს და მზილებულ (მანლობელ A) 86; ჩუენ მოწაფე (— A) ვუეგონე ამათ ნოძღუართა თქუენთა 90. რა თქმა უნდა, თითოეულ მათგანში ცალ-ცალკე ბევრია სხვადასხვა ხასიათის შეცდომები და დამახინჯებები (სიტყვებისა, გრამატიკული ფორმებისა და სხვა), მაგრამ CMQm იკითხვისთა ერთიანობა მრავალ შემთხვევაში საგულისხმო მონაცემია, რომელიც მათ ტექსტობრივ სიახლოვეს გვიჩვენებს.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ორი ფაქტი; მათგან პირველად უნდა დავასახელოთ CMQm ერთიანობა (ცალკეულ სიტყვებში დაშვებული აშკარა შეცდომების გარდა) იმ იკითხვისებ-

ში, სადაც A-ში ჩანს ტექსტის „გაუბრალობა“: იშვიათი, ძნელად გასაგები ლექსიკური ერთეულები თუ რთული სინტაქსური კონსტრუქციები A-ში შეცვლილია უფრო მარტივით; ზოგჯერ ეს ცვლილება A-ში ისე შორს მიდის, რომ მონაკვეთის აზრი გაუგებარი ხდება: დაითხია ესეოდენი მტკნარი (ე. მ. C., ე-ისა მტკნარისა MQm) სისხლისა შეყენებულისა (-ყინ. Mm), რომელსა (რომელ C) პირველ განხილვისა თუთ მისგან ვჭკონებდით (ეპგ. — Mm) გაძოსრულად; შდრ. სიტყვათა უაზრო შეერთება A-ში: დაითხია დამტკნარებული სისხლი და რამეთუ ჩუენთუის მისგან გამოდენასა ვაყენებდით 28. იქვე CMQm-ში იკითხება: წი აღნი აღსავსედ ეტკრთნეს (წელნი აღსავსე ესხნეს A).

ასეთი „გამარტივების“ მაგალითები A-ში, CMQm-ის ერთიან იკითხვისთა საპირისპიროდ, საკმაოდ მრავლადაა, მაგალითად: მათ იქმოდა, რომელნი ნებისა(დ) ლთისად დაამტკიცნის (და: ამტკიცნის Mm) და სათნო-ყოფილად მისად (მისდა MQm) აღუჩნდის, შდრ. A: მათ იქმოდა, რომელნი მას სათნო-ეყოფოდინა 29; იიძულა (იძულა C, აიძულ(ვ)ა MQm) მეფე (მეფე — CQ) წარსლვად (წ-ა m), შდრ. A: ბრძანა მეფემან წარსლვა 45; მოგზავნა მოციქული... და ეყუედრა წიგნითა MQm, (C-ს აკლია) შდრ. A; ...და მოუწერა წიგნი და რქუა 58; თქუენთა სამალავთა[ჲ]თ გამოსრულმან მნახე MQm, (C-ს აკლია) შდრ: A: თუ გინდა სამალავთათ გამოედ და მნახე 58. უმყის (უ — სსM, უ — სსა m) სიტყუსა მოვიდეს MQm, შდრ. A: ბრძანებასავე მისსა თანა მოვიდეს 58. არაეინ იყო წინა-მდგომ (წ. დამდგომ C), შდრ, A: არაეინ წინა-აღუდგა 64; არცა ძუელ მართებულთა (მთავრებულთა m) ქალაქთა... ესვიდა (იტყოდა C) თუსად (მისად C) ქონებად, შდრ.: A: არცადა თუით ძუელად ქონებულთა ქალაქთა... ჰგონებდა თუისად ქონებად 64; ენამან მსახუროს თხრობითა (—ილსა C); შდრ. A: ენამან შეუძლოს თხრობად 78; სოფლისა მის ზღუსა (ზღუასა C) მრავალმდღეარობისაგან, შდრ. A: სოფლისა ამის მდღეარობისა ზღუისაგან 98.

მეორე გარემოება, რომელიც მნიშვნელოვანია ნუსხათა დაჯგუფების დასახასიათებლად, არის სხვაობა ტექსტის მოცულობაში. შემთხვევით გამორჩენილი თუ აზრის დასაზუსტებლად ჩამატებული ცალკეული სიტყვები თხზულების ტექსტში თითოეულ ხელნაწერში გვხვდება და მათ ინდივიდუალურ თავისებურებას წარმოადგენს. მაგრაჲ ზოგჯერ ტექსტის გარკვეული ნაწილების მეტობა თუ კლება აშკარად ჩანს ნუსხათა ჯგუფების მიხედვითაც.

CA ნუსხები (ერთად) ასეთ სხვაობას MQM-თან შეპირისპირებით სულ ორიოდ შემთხვევაში გამოავლენს: დასრულდა სახლი ბალუაშთა (ბალუივაშთა C) სახლი განმამწარებთა CA; შდრ. MQM, სადაც არ არის სიტყვები: სახლი ბალუაშთა 23. ეს მსაზღვრელ-საზღვრული შინაარსეულად მეტად საჭიროა, რამდენადაც იგი ამთავრებს თხრობას ამ ურჩი ფეოდალების ოჯახთან დავითის ბრძოლის შესახებ. მისი გამოტოვება MQM-ში კიდევ ერთხელ მიუთითებს ამ სამი ნუსხისათვის საერთო არქეტიპზე, სადაც ეს სიტყვები არ იყო.

ტექსტის ამგვარი სხვაობის მაგალითები ბევრად უფრო მეტია CMQM—A ჯგუფებში. მაგალითად, დავითის ერწუხის ბრძოლის აღწერისას CMQM-ში გამოტოვებულია სიტყვები: და ვითარცა ლომი შეუზახებდა წმითა მალლითა და ვითარცა გრივალი მი-და-მო-იქცეოდა 28; ძნელი სავარაუდებელია, რომ ეს რომელიმე რედაქტორის ჩანართი იყოს. გვაქვს საპირისპირო შემთხვევები: CMQM-ში არის სიტყვები, რომლებიც აკლია A-ს: ვინ ჭეროვნად წარმოაჩინნეს (—ნნა MQM) პატივის-პყრობანი მონაზონთანი, სიმდაბლით შემთხუევიანი და მოკითხვანი 84. A-ში არ არის უკანასკნელი ოთხი სიტყვა.

წინამდებარე გამოკვლევის წინა თავებში ნაჩვენები იყო რამდენიმე შემთხვევა ტექსტუალური სხვაობისა, სადაც ნუსხათა ასეთივე დაჯგუფება (CMQM—A) გვაქვს. ერთგან A-ში გამარტივებულია რთული სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც, მიუხედავად ცალკეული სიტყვების გრამატიკული ფორმის განსხვავებულობისა, ნათლად ჩანს დანარჩენ ოთხ ხელნაწერში (ნ. „მხედველი ყოველთაჲ“, ტაბ., გვ. 88). ასევე ჩანს CMQM ნუსხებში ტექსტის ერთიანობა სხვაგან („აღსართანის დახასიათების შესახებ“, ტაბ. გვ. 87) და „ქუე-დამზიდველი“ ტაბ. გვ. 84) ამ ორ უკანასკნელ მაგალითშიც ნათლად ჩანს ნუსხათა მიმართებები: ორსავე შემთხვევაში CMQM—A. შეიძლება აქ გავიხსენოთ, რომ C ნუსხის პირველი მკვლევარი ივ. ჯავახიშვილი. იმთავითვე აღნიშნავდა, რომ დავითის ისტორიკოსის ტექსტი აქ „საზოგადოდ უდგება A და M-სას“ [41, გვ. 382].

შეიძლება კიდევ დავასახელოთ სხვა მსგავსი შემთხვევები, სადაც ისევ ჩანს CMQM—A დაჯგუფება ტექსტის გამოკრებისას. ერთი ასეთი მაგალითი რუის-ურბნისის კრების აღწერისას გვხვდება:

უღირსად გამოჩინებულნი

CMQm

| განკუთვნეს A და შეაჩუენნეს, და

გარდამოსთხინეს საყდართაგან (+ და შეაჩუენნეს D)

დალათუ

არა-ადვილ | ძნელა
იყო ესე

ნათესავთა მათთა ძლიერე
ბითა

==

==
==
==
==

| რამეთუ იყვნეს კაცი მთავართა და წარჩინებულთა შეილნი, რომელთა უწყესოდ დაეპყრა საყდრები

და მათ წილ ჰეშმარიტნი

==

| და სათნონი ღმრთისანი

მწყემსნი დაადგინ(ნ)ეს

25.

ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ეს ეპიზოდი ძირითადად A-ს მისდევს, გამოტოვებულია სიტყვები: ნათესავთა მათთა ძლიერე ბითა [ქც, გვ. 328], რომლებიც ჩვენ ავტორისეულად მიგვაჩნია, რადგან მომდევნო სიტყვებში A-ში (რამეთუ იყვნეს...) ახსნილია, თუ ვინ იყვნენ ეს ნათესავები.

ზემოთ, მსჯელობისას, ჩვენ აღნიშნული გვექონდა ავტორისათვის დანახასიათებელი მხატვრული ხერხი — პარალელიზმი, რომელიც ერთგვარწევრებიან კონსტრუქციათა შექმნას გულისხმობს სხვადასხვა სინტაქსურ დონეებზე; ასეთის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითს დიდგორის ბრძოლის აღწერაში ვხვდებით (ნ. ზემოთ, გვ. 98). ასეთივე პარალელიზმი, ოღონდ „დაშლილი“ სახით, გამოვლინებულია კიდევ სხვაგანაც, ისევ CMQm — A დაჯგუფებით: ორწევრიანი პარალელიზმი ვლინდება შემდეგ მაგალითში: ესე ყოველი მოიწია და თუალითა ჩუენითა (რომლითა C) ვიხილეთ, და ფრიად უფროსი (CA, უფროს MQm) ამათ (აპათი A) წარმოთქმულთასა, (+ და A),

$CMQm$
 ვითარმცა (ვერმცა C) ვინ მის-
 ცა (მისწუთა C) თხრობასა ყოვე-
 ლი, რომელი იქმნა

რამეთუ

A

_____
 _____
 _____

[ანუ]

_____
 _____

ვითარმცა ვინ გამოთქუა თა-
 თოეულად რომელი

დღეთა ჩუენთა

_____

მოიწია ჳირი 13.

ასეთივე პარალელიზმის ნიმუში ჩანს შემდეგ ადგილას:
 და ვინლამცა იყო წინა-დამდგომი (წ. დამდგომ C, წ-ად
 MQm) მისი ($-MQm$) + და A

$CMQm$

_____

ანუ ამამაღლებელ (ამღებელ
 C, ამღბლი Q, ამაღლებული Mm)
 საჭურველისა წინაშე მისსა (მის
 წინაშე MQm)

A

ანუ მიმმართი ომისა

_____
 _____
 _____
 _____

48.

იმის დასადასტურებლად, რომ $CMQm$ -ისა და A-ს იკითხვისებდს
 ერთი საერთო პროტოტიპი აქვს, შეიძლება დავიმოწმოთ შემდეგი აღ-
 გილიც:

კმა იყენეს დაუცხრომელ[სა] (-მლად Q, -მელად სხვ.).

$CMQm$

და სამარადისოსა მისსა

A

_____

მიმოსლვასა

_____

ლაშქრობასა მისსა

ზამთარ და ზაფხულ,

ვინალა (ვანალა Mm, გწლა Q)
 საღამე [Q, საღამე Mm, გ. ს.] გ-
 ნალსამე C) ლაშქრობასა

_____
 _____
 _____

42.

სიტყვები ლაშქრობასა მისსა A-ში შემოკლებულად გად-
მოგვემს CMQm ნუსხების უფრო ვრცელ თხრობას.

ზოგჯერ აშკარად ჩანს, რომ MQm-ში ტექსტი ცუდად არის გა-
მოკრებილი (C-ს ტექსტი აქ ნაკლებია):

უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვალად
ორგულთა,

<p>MQm</p> <p>=====</p> <p>=====</p>	<p style="text-align: center;">A</p> <p>ჯაბანთა და უღირსთა, აღიღნეს, რა უსამართლო</p>
ქმნეს	95.

ყველა ნუსხისათვის საერთო, სამი ეპითეტის შემცველი დახა-
სიათების საპირისპიროა ასევე სამწვერიანი უარყოფითი. ეს უკანას-
კნელი სრული სახით მხოლოდ A-შია. A ნუსხაში მოცემული ტექ-
სტობრივი მონაკვეთის დანარჩენი სიტყვების გარეშე აზრი MQm-ში-
გაუმართავია.

უკანასკნელ, კიდევ ერთი მაგალითი, რომელიც ადასტურებს, რომ
CMQm და A-ში ერთი პროტოტიპის ტექსტია გამოკრებილი; ამას
გვიჩვენებს თხზულების ბოლო, რომელიც A-ში უფრო მოკლეა, ვიდ-
რე CMQm-ში:

წინა-წარგზავნა საუნჯეთა მათ უშიშთა

<p>CMQm</p>	<p style="text-align: center;">A</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p>
<p>მაღალთა და მპარავთაგან უშიშთა დაღევისაგან და მოკლებისა ქა- ლაქსა მას, რომლისა შუენიერე- ბაჲ არა უხილავს თუალსა სხეულ- ეანსა (სახელოვანსა MQm) და რომლისა ბრწყინვალეობაჲ ვერ აღ- ვალს გულსა ჳორციელსა, ვერცა სასმენელი დაიტევს სმენილსა</p>	
<p>რამეთუ</p> <p>ნამდულ </p> <p>მუნ არს</p>	<p>=====</p> <p>შრომა (!)</p>
<p>შუება (C, ბუნება MQm)</p>	<p>შუება და სიხარული და</p>

რომელსა არა აქუს მწუხარება, და სიმდიდრე, რომელსა არა შეუდგეს (შეუდგეს C, აქუს Mm); მწუხარება და სიმდიდრე, რომელსა არა (მწუხ. ...შეუდგეს] — Q) სიგლახაკე და სიხარული (და ს.] — A) რომელსა არა განწყუეთს ურვაჲ (არა გ. ურვა] გაჰკრთეს ურვად MQm) და მეუფება (მეფობა A), რომლისა (რომელსა CA) არა არს (აქუს CA) აღსასრული; და მუნ არს ცხოვრება, რომელსა არა შეამრღუევს სიკუდილი 103.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითთა მიხედვით შესაძლოა დავასკვნათ, რომ „ძველი ჯგუფის“ ყველა ნუსხის ტექსტს საფუძვლად ერთი არქეტიპი უდევს. ცვლილებები, დადასტურებული ცალკეულ ნუსხებში თუ ნუსხათა ჯგუფებში, ისე შორს არ მიდის, რომ თხზულებაში ცალკეული დამოუკიდებელი (ორი თუ მეტი) რედაქციები გამოეყოთ. „დავითის ცხოვრების“ ის პროტოტიპი, რომელიც „ქართლის ცხოვრებისათვის“ ნარედაქციევ ტექსტს შეიცავდა, შემდგომ ცვლილებებს განიცდის ნუსხებში. რედაქციული ხასიათის ცვლილებები ძირითადად ტექსტის „გამოკრებას“ გულისხმობდა, გამარტივების მიზნით, რასაც თან ერთვოდა სხვადასხვა ხასიათის შეცდომები და დამახინჯებები. ასეთ პირობებში ძნელია იკითხვისთა შერჩევისას რომელიმე ნუსხას მიეცეს უპირატესობა ყველა შემთხვევაში, რადგან შეცდომებისაგან არცერთი თავისუფალი არ არის. ვარიანტთა შერჩევა ავტორის ეხსიანსა და სტილის თავისებურებათა გათვალისწინებით უნდა ჩატარდეს. ამგვარი ოპერაციის შედეგად დადგენილი ტექსტი ხელოვნური, „მოზაიკურად“ შეკრებილი არ ჩანს, რადგან ეს ადგილები შინაარსობრივად გამართულია, ხოლო ენისა და სტილის მხრივ სავსებით შეესაბამება იმ ადგილებს, სადაც ტექსტი ყველა ნუსხაში ერთგვაროვანია.

იმის გადასაწყვეტად, თუ რომელ ხელნაწერს ან ხელნაწერთა ჯგუფს უნდა მიეცეს უპირატესობა თხზულების ტექსტის დადგენისათვის, არც ხელნაწერთა აბსოლუტური თუ შეფარდებითი სიძველე შეიძლება მივიჩნიოთ სანდო კრიტერიუმად. საზოგადოდ კარგად არის ცნობილი, რომ ძველი ხელნაწერი ყოველთვის სხვაზე უკეთესი ყოველთვის არ არის. გარდა ამისა, ჩვენს ხელთ არსებული ნუსხების მიხედვით დროული დამოკრება „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენთვის ცნობილ ნუსხებსა ან მათ უშუალო დედნებს შორის მაინცდამაინც დიდი არ ჩანს: A თუ მისი დედანი 1479—1485 წლებშია გადაწერილი; Q-ს უშუალო დედნად მიჩნეული „მცხეთური“ ნუსხა არ უნდა ყოფილიყო 1546 წ. გვიან გადაწერილი (შესაძლოა, ბევრად უფრო ადრეულიც იყოს). ტექსტის მიხედვით „მცხეთურიდან“ უნდა მოდიოდეს (მაგრამ არა უშუალოდ) Mm-ც. მაშასადამე, მაქსიმალური ქრონოლოგიური სხვაობა A-სა (თუ A-ს დედანსა) და Q-ს დედანს შორის ნახევარ საუკუნეს არ შეიძლება აღემატებოდეს. CMQm საერთო იკითხვისე-

ბი ამ ნუსხებში გამოკრებული ტექსტის ჩვენების მიხედვით ქრონოლოგიურად კიდევ უფრო ადრეული საფეხურის მაჩვენებელია.

ტექსტი ყველა არსებულ ნუსხაში საკმაოდ არის დაშორებული „ქართლის ცხოვრებისათვის“ შემზადებულ ნარედაქციევ ტექსტს. სავარაუდოა, რომ ზოგიერთი შეცდომა თხზულებაში უკვე ამ სტადიაზე გაჩნდა. ამას მოწმობს ის საერთო შეცდომები, რომლებიც ყველა ნუსხაში გვხვდება; ზოგიერთი მათგანი ზემოთ იყო დასახელებული: (ს ა ნ თ ლ ი თ ა, ნ. გვ. 55).

ზოგიერთი 'შეცდომა, რომელიც არქეტიპში უნდა ყოფილიყო, განსხვავებულ, მაგრამ ყოველთვის დამახინჯებულ იკითხვისებს გვაძლევს სხვადასხვა ნუსხებში: კარასეულნი — ჰაგრატიულნი, (კარ.)—Q), გარატიულნი, გარტიულნი (ნ. გვ. 45); აბუ-იყუბ — ბუყლუყ, ბუყლუბ და სხვ (ნ. გვ. 36); სოდომელნი — სოდომომცა და სხვ. (ნ. გვ. 105); საგელისნმა ისიც, რომ გაუგებარი და დამახინჯებული ადგილები ზოგიერთ ნუსხაში სულ გამოტოვებულია; მისეულითა — მასლათა A, — CMQm. (ნ. გვ. 33); მიქცეული კელად — მიქცეული კლდედ, კლდეთა, კლდე MQm; მ. კ. — A. (ნ. გვ. 115).

საერთო შეცდომა უნდა იყოს აგრეთვე შემდეგი: არა მიუშუა განხრწნადითა გვრგვნითა და პორფირითა, ვითარცა სიზმრითა და ნაოცნითა, უმრავლესად მღერად 101. უ მ რ ა ვ ლ ე ს ა დ, რომელიც ყველა ნუსხაშია, აზრობრივად გაუმართლებელია. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ აქ ნუსხურად დაწერილი დაქარაგმებული უ ზ რ უ ნ ვ ე ლ ა დ სიტყვა არის ცუდად ამოკითხული.

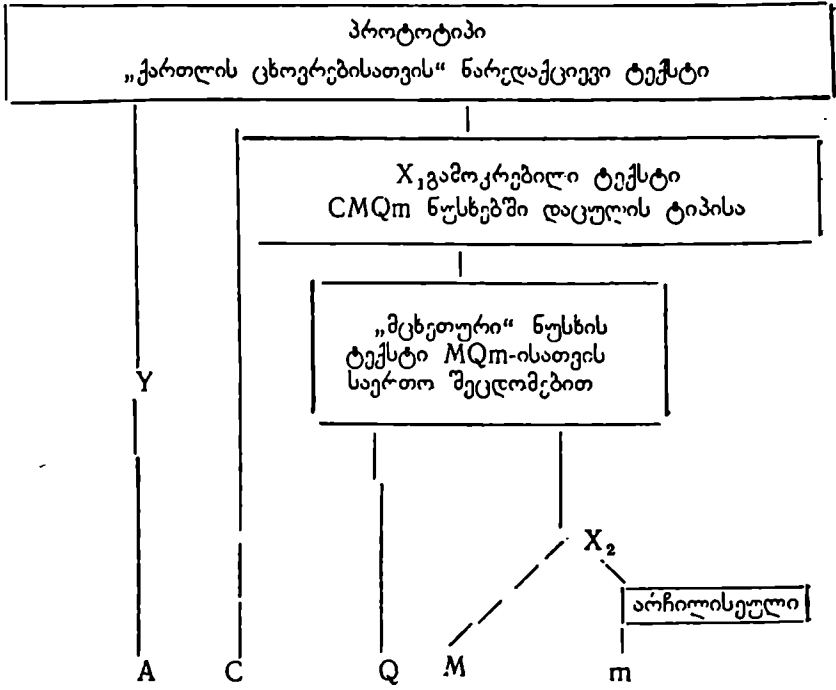
შემთხვევითი არ არის აგრეთვე რეალურ ისტორიულ პირთა, ბიბლიისა და სხვა თხზულებათა ლიტერატურულ გმირთა სახელების მრავალგვარი დამახინჯება ტექსტში.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე ცხადი ხდება, რომ ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის გასამართავად არ შეიძლება გამოცემის საფუძველად ერთი რომელიმე ნუსხის ან თუნდაც ნუსხათა ჯგუფის აღება. უნდა შეინიშნოს, რომ ს. ყაუხჩიშვილიც, რომელიც მის მიერ გამოცემულ ტექსტში („ქართლის ცხოვრებაში“) ძირითადად მისდევს A-ს, ზოგიერთი ადგილებისათვის ირჩევს სხვა ნუსხათა იკითხვისებს და A-ში გამოტოვებული სიტყვები და წინადადებებიც ამ უკანასკნელთა მიხედვით შეაქვს, მაგალითად: იყო წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი. ესენი განასრულნა ცხენებითა და საჭურველითა (ესენი... საჭურველითა — A), [ქც², გვ. 337] 48; აქუნდა ყოვლით კერძო მშუდობა და დაწყნარება (და დაწყნარება — A) [ქც², გვ. 361]; 98; შემოიკრიბა გონება, კეთილად და გონიერად გამგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა (კეთილად... წმიდისა ART, D ნაკლ., — CMQm) აღიღო მალლად თავი თვისი (აღიღო... თვისი CMQmRT,

D ნაკლ., — A; [ქტ², გვ. 335] 43; და შექმნა გზა მშუდობისა ყივჩაყთათს და გამოიყენა სიმრავლე ფრიად დიდი (ყივჩაყთათს... დიდი CMQmRT, D ნაკლ., — A [ქტ², გვ. 336]. 36. ტექსტის ამგვარად „შეკრება“ გვაძლევს არა ხელოვნურ ნაერთს, არამედ გამართულ იკითხვისებს. ასეთივე პროცედურის შედეგს ხშირად ვხვდებით ვახტანგის ნარედაქციევ ტექსტში (ამის შესახებ მსჯელობა შემდეგ თავშია მოცემული).

ს. კაკაბაძეც, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილების მიხედვით გამოყოფს ორ რედაქციას — CA და MQm ნუსხებში დაცულს, აღიარებს, რომ სხვადასხვა რედაქციის ნუსხათა გამოყენების გარეშე „ქართლის ცხოვრების“ კრიტიკული ტექსტის მოცემა არ შეიძლება [7, გვ. 56]. მით უმეტეს შეეხება ეს დავითის ისტორიკოსის თხზულებას, რომელიც ყველა ნუსხაში ერთი რედაქციის ტექსტს წარმოადგენს. როგორც ზემოთ ითქვა, ეს გარემოება არ გამოორიცხავს ნუსხათა ერთმანეთთან შეტ-ნაკლებ სიახლოვესა თუ მსგავსებას. ზემოთ მოყვანილი მონაცემები, აგრეთვე ლიტერატურაში დაცული ცნობები ნუსხათა წარმომავლობის შესახებ საფუძველს გვაძლევს დავითის ისტორიკოსის თხზულების მიხედვით წარმოვიდგინოთ შემდეგი სქემა:

არსებულ ნუსხებში დადასტურებული რედაქციული ერთგვარობა დავითის ისტორიკოსის თხზულებისა არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ნაწილებში აქ თვალსაზრისით განსხვავებული სურათი გვქონდეს. ფილიაციის სხვადასხვა სტადიაზე შესაძლებელია ცალკეულ ნუსხაში ან ნუსხათა ჯგუფში რომელიმე თხზულების ტექსტის რედაქციული გადაშუაგება და მასში მნიშვნელოვანი ცვლილებების შეტანა სხვებისაგან დამოუკიდებლად.

მეტად მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, ავტორისეულია ტექსტში მოცემული თარიღები, თუ ჩართულია „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელთა მიერ. ეს საკითხი ადრევე იყო დასმული ჩვენს ლიტერატურაში; ჯერ კიდევ თ. ჟორდანიას [15, გვ. XXI და ქვემოთაქ] ამტკიცებდა, რომ ქრონოლოგიური ცნობები „ქართლის ცხოვრების“ გარკვეულ ნაწილებში, მათ შორის „დავითის ცხოვრებაშიც“, გვიან შეტანილი უნდა ყოფილიყო; მისი აზრით, ეს ეხება იმ თარიღებსაც, რომლებიც მარიამ დედოფლისეულ ხელნაწერში მოიპოვება (სახელდობრ — დიდი თურქობისა — 1080 წ., დავითის გამეფებისა — 1089 წ. და გარდაცვალებისა — 1125 წ. გვ. XIV). დანარჩენი თარიღები მას ვახტანგის შეტანილად მიაჩნდა მის ნარედაქციევ ტექსტში. ამავე აზრისა იყო ე. თაყაიშვილიც [52, გვ. II, 88]. ანა დედოფლისეული ნუსხის აღმოჩენის შემდეგ ცხადი გახდა, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ძველ ნუსხებშიც არის, რის გამოც ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ქრონოლოგიური ცნობებიც დავით აღმაშენებლის მეფობაში ვახტანგისა და მის მეცნიერთა შეტანილი არ არის“ [44, გვ. 315]. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნა, რა თქმა უნდა, საეგზეთ სწორია, მაგრამ რჩება სხვა კითხვა: ეს ცნობები ძველ ნუსხებში ავტორისეულია თუ შემდგომი რედაქტორების შეტანილი?

ეს საკითხი შემდგომ შესწავლას მოითხოვს და მასზე დამარწმუნებელი პასუხის გაცემა ამკერად ძნელია. შესაძლებელია, ფაქტების ანალიზის საფუძველზე მხოლოდ ზოგიერთი ვარაუდის გამოთქმა.

თხზულებაში სულ თორმეტი თარიღია: დიდი თურქობისა (1080 წ.), დავითის გამეფებისა (1089 წ.), ზედაზნის ალებისა (1003 და 1001), სამშვილდის ალებისა (1110 წ.), რუსთავის ალებისა (1115 წ.), თურქთა დამარცხებისა ტაო-კლარჯეთში (1116 წ.), მალიქის სიკვდილისა (1118 წ.), ბოტორასთან ბრძოლისა (1120 წ.), ხუნანის ბრძოლისა (1121 წ.). დიდგორის ბრძოლისა (1121 წ.), თბილისის ალებისა (1122 წ.), დავითის გარდაცვალებისა (1125 წ.), უკლებლად თორმეტივე მხოლოდ A-შია; ხელნაწერში შეცდომებია: დავითის გამეფების თარიღად მითითებულია ქრონიკონი სამოცდაცხრა (სამას ცხრის ნაცვლად, 16) და გარდაცვალებისად — სამას-ოცდახუთი (სამას ორმოცდახუთის ნაცვლად,

102). ყველა თარიღი სიტყვებით არის დაწერილი, ზედაწინის ალების თარიღი A-ში (სამას ოცდა სამი — ე. ი. 1103 წ.) განსხვავდება ვახტანგისეული ნუსხების თარიღისაგან — ტკა (321—1001 წ.). დანარჩენ ნუსხებში ეს თარიღი სულ არ არის აღნიშნული. ძველ ნუსხათაგან ყველაში (CAMQm) არის მხოლოდ სამი თარიღი — დიდი თურქობისა, დავითის გამეფებისა და გარდაცვალებისა. ეს სწორედ ის თარიღებია, რომლის არსებობას თ. ჟორდანიას აღნიშნავდა M-ში: (1080, 1089 და 1125 წლები) [15, გვ. XIV]. დანარჩენი თარიღები არ არის არა მარტო M-ში, არამედ მასთან ერთად Qm-შიც.

C-ში განსხვავებული ვითარებაა: მასში ზემოთ დასახელებული სამი თარიღის გარდა, კიდევ ხუთია; ეს თარიღები, რომლებიც არ არის MQm-ში, C-ს ტექსტში A-საგან განსხვავებულად არის შეტანილი. ოდეს სამშუილდე და ძერნა აიღეს, ქრონიკონი იყო სამას ოცდაათი A; შდრ. C: ქარონიკონსა სამას ოცდა ათსა ოდეს სამშუილდე აიღეს (37—38); წაილო... ჰყონდიდელი (!) რუსთავიცა... იყო ქრონიკონი სამას ოცდათხუთმეტი A; შდრ. C: ქარონიკონსა სამას ოცდათხუთმეტს წაილო... 39; ტაო-კლარჯეთში თურქთა დამარცხების თარიღი A-ში ნაჩვენებია მათი განადგურების შემდეგ: უგრძნაულად დაესხა... უშიშად გულდებითა მსხდომარეთა ბასიანამდე და მთად კარმიფორისად, რამეთუ (!) ქრონიკონი იყო სამას ოცდა ათექუსმეტი; C-ში იგივე თარიღია ნაჩვენები სხვა ადგილას, ბევრად უფრო წინ: ქრონიკონსა სამას ოცდა თექუსმეტსა ტაოს ჩამოდგეს დიდნი თურქნი 39. A-ში თარიღი მოსდევს ცნობას მალიქისა და ალექსის სიკვდილის შესახებ: ვერ ცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი. ქრონიკონი იყო სამას ოცდათურამეტი; C-ში კი თარიღი წინ მიუძღვის ამავე ეპიზოდს: ქრონიკონსა სამას ოცდა თურამეტსა თუესა აგუისტოსსა მოკუდა სულტანი.. 41. ბოტორას ალების თხრობაში თარიღები, პირიქით, A-შია უფრო წინ: გულპყრობილ ყუნა იგინი. ქრონიკონი იყო სამას ორმოცი, შდრ. C: ჩამოდგეს ბოტორას... და დანიზამთრეს და ქარონიკონი იყო [.....] (რიცხვი ამოშლილია) 50. ზედაწინის ალებისა და ხუნანის ბრძოლის თარიღები C-ში არ არის (ისევე, როგორც MQm-ში); დიდგორის ბრძოლისა და თბილისის ალების ეპიზოდები, როგორც აღნიშნულია, C-ში გამოტოვებულია, ამიტომ ამ თარიღების შესახებ ვერაფერს ვიტყვი. ამრიგად, A-ში აღნიშნული თორმეტი თარიღის შესაბამისად, MQm-ში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ — სამია, C-ში რვა (კიდევ ორი მოდის ტექსტის შეკვეცილ ნაწილზე).

ასეთი სხვადასხვაობა „ძველი ჩგუფის“ ნუსხებში ეჭვს ბადებს, რომ თარიღები თხზულებაში ავტორისეული არ არის. მხედველობაში ისიც არის მისაღები, რომ ავტორის თხრობის მანერასა და აღზევებულ სტილს ძნელად თუ შეიძლება შეუხამოთ თარიღები, რომლე-

ბიკ ხელოვნურად ჩასმულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შეიძლებოდა ისიც დაგვეშვა, რომ ის თარიღები, რომლებიც ხუთივე ნუსხაშია — დიდი თურქობისა, დავითის გამეფებისა და გარდაცვალებისა. ავტორს ეკუთვნის; მაგრამ ესეც სათუთა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თარიღები საკმაოდ უსისტემოდ არის ტექსტში მითითებული. არ არის აღნიშნული ავტორის თვალსაზრისით ისეთი დიდი მოვლენების თარიღები, როგორცაა: რუის-ურბნისის კრება, ურჩი ბაღვაშების განადგურება, გელათის მშენებლობის დაწყება, ყივჩაყთა გადმოსახლება საქართველოში და სხვ. თხზულებაში მოცემულ თარიღთაგან ზოგიერთი, მართალია, უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენებს ეხება (დიდგორის ბრძოლისა, თბილისის აღებისა); მაგრამ ძნელია თქმა, რომ სხვა ბრძოლები, რომელთა თარიღები თხზულების ნუსხებშია დასახელებული, უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე თარიღის აღუნიშნავად დატოვებულები; ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თარიღების ერთა ნაწილი თხზულებაში შეტანილია ადრეული რედაქტორის მიერ, რომელმაც ნაწარმოებს რედაქცია გაუკეთა „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შესატანად. მას დაუთარიღებია ზოგი მოვლენა, თუ მისი თარიღის გარკვევა შესაძლებელი იყო მის ხელთ მყოფი ისტორიული წყაროების მიხედვით (ისიც არის მხედველობაში მისაღები, რომ ავტორს, დავითის თანამედროვეს, მის მიერ აღწერილი ყველა ამბის თარიღები ეცოდინებოდა). არც ის არის გამორიცხული, რომ სხვადასხვა ნუსხათათვის სხვადასხვა წყარო ვივარაუდოთ იმ სხვაობის მიხედვით, რომელიც თარიღების სხვადასხვა ოდენობაშია გამოვლინებული. მეცამეტე თარიღი ანისის აღებისა (1124 წ.) D-ში აშკარა ჩანართია.

დასასრულ, უნდა შევეხოთ თხზულების დასაწყისის საკითხს. ბოლო დრომდე საყოველთაოდ იყო მიღებული აზრი, რომ იგი ნაწარმოებს ჩამოაცილეს „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანისას. ივ. ჭავჭავიძის შვილი სრულიად მართებულად აღნიშნავდა, რომ შეუძლებელია სრული ტექსტის შემცველი თხზულება იმგვარად დაიწყოს. როგორც იგი დღეს იწყება [46, გვ. 210]. მართლაც, პირველივე სიტყვები: (ა მ ის ა შ ე მ დ გ ო მ ა დ) მიანიშნებს, რომ ავტორი გულისხმობს რაღაც მოვლენებს, რომელთა შესახებ უწინარესად იყო საუბარი. გამოითქვა მოსაზრებაც, რომ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“, საგანგებოდ დაიწერა „ქართლის ცხოვრებისათვის“ [9, გვ. 37, 39; 47, გვ. 25, 27]. ეს მოსაზრება გაშლილი და საბუთებით შემაგრებული არ არის, ამიტომ ძნელია მის ავტორთან კამათი; აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ივ. ჭავჭავიძის მოსაზრება უფრო სამართლიანად მიგვაჩნია. თუ დავითის ისტორია წინამავალი თხრობის გასაგრძელებლად არის დაწერილი, მაშინ მისი ტექსტი ამ თხრობას პირდაპირ უნდა აგრძელებდეს.

ნამდვილად კი ისტორიკოსის თხზულების დასაწყისში გამეორებულია ზოგიერთი ამბავი, რომელიც წინამავალ ნაწარმოებში უკვე არის ნახსენები: „მატიანე ქართლისაჲ“ მოგვითხრობს: და მოვიდა სულტანი მალიქშა მტერად ყოველთა ქრისტიანეთა. მიაგება ივანე ძე მისი ლიპარიტ წინა, შეაწყნარა სულტანსა, და დაყო მის თანა მცირედი ხანი და გამოეპარა. და მოვიდა სულტანი და მოადგა სამშულდესა და წარუღო სამშულდე. და ტყუე იქმნა ივანე... შემდგომად მცირედისა ხანისა შეკრბა სარანგი ყოველითა ლაშქრითა... განაძლიერა ღმერთმან გიორგი მეფე... მიუჯდა ზედა ფარცხისს ქვემოთ, და იოტა ბანაკი სარანგისი... [ქც², გვ. 316—317]. ამის შემდეგ მოთხრობილია გიორგის მიერ კარის აღება. აქედან ჩანს, რომ ერთი თხზულების ბოლო და მეორის დასაწყისი ერთმანეთს მორგებულნი არ არის, ცუდადაა „გადაკერებული“. „ცხოვრებაჲ დავითისი“ რომ წინამავალის უშუალო გაგრძელებად იყოს ჩაფიქრებული, ასეთ შეუსაბამობას ავტორი უთუოდ აღარ დაუშვებდა. გარდა ამისა, დავითის მემატიანის თხზულება მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალობის გამომავლინებელი ნაწარმოებია; თავისი კომპოზიციით და სტილით იგი უფრო სახოტბო თხზულებაა, ვიდრე ისტორიულ ანალებში შესატანად დაწერილი მშრალი ქრონიკა; ამ მხრივ იგი უფრო მეტ მსგავსებას იჩენს ისეთ თხზულებასთან, როგორც არის „იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრება“, რომელიც გარკვეულ პირთა ცხოვრებასა და „მოქალაქობას“ გადმოგვცემს და რეალურ ისტორიულ ფაქტებთან ერთად ჭარბად შეიცავს მათ პირადულ თვისებათა შესხმა-ქებას. ქართული მწერლობის კლასიკურ პერიოდში ასეთ ნაწარმოებებს თავისი საკუთარი სტრუქტურა აქვთ, მათთვის სავალდებულო კომპოზიციის კანონებს ემორჩილებიან. ამ სტრუქტურის ერთ-ერთ აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს შესავალი; თუ რამოდენა იყო იგი „დავითის ცხოვრებაში“, ან რა მოვლენები იყო შიგ ალწერილი — ამის შესახებ, სამწუხაროდ, დღეს რაიმეს თქმა ძნელია.

იგივე უნდა ითქვას თხზულების პირვანდელი სათაურის შესახებ. მისი დღევანდელი სათაური, როგორც ცნობილია, მეტ-ნაკლებად პირობითია. A (და C-შიც) უსათაურო თხზულებას MQ-ში სათაურად მხოლოდ ცხოვრება მეფეთ-მეფისა აქვს. m-ში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამას ემატება გიორგისი. შეიძლება დავუშვათ, რომ MQ-ის სათაური პირვანდელი (ალბათ ვრცელი) სათაურის ნაწილია, მაგრამ ეს მოსაზრება მხოლოდ ვარაუდის დონეზე რჩება.

VI. ვახტანგის ნარედაქციური ტექსტის რაობისათვის

ვახტანგ მეექვსისა და მის „სწავლულ კაცთა“ მუშაობა „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტზე სპეციალურ ლიტერატურაში არა ერთგზის

არის განხილული. მეტად საყურადღებო დებულებები, რომელთაც დღესაც არ დაუქარგავთ თავისი მნიშვნელობა, გამოთქვა ჯერ კიდევ ე. თაყაიშვილმა [152, გვ. 34—114]. ამის შემდეგ მრავალი მნიშვნელოვანი მოსაზრება იქნა გამოქვეყნებული „ქართლის ცხოვრების“ ვახტანგისეული რედაქციის შესახებ, მაგრამ ისინი უმეტესად ეხება „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ნაწილებს. საგანგებოდ არავის შეუსწავლია, თუ რა ხასიათისა არის „ცხოვრებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ ვახტანგის დამუშავებულ ნუსხებში. ამ მხრივ გამონაკლისია კ. გრიგოლიას მიერ მოკლედ აღნიშნული თარიღები დავითის ცხოვრებაში [5, გვ. 221]. უნდა ითქვას, რომ იმ ექვს ნიშანთაგან, რომელთაც კ. გრიგოლია ვახტანგისეული რედაქციისათვის დამახასიათებლად მიიჩნევს, „დავითის ცხოვრებას“ საზოგადოდ მხოლოდ სამი შეიძლება შეეხებოდეს: ტექსტის დაყოფა-დასათაურება მეფეთა ზეობის მიხედვით, ჩანართების არსებობა თუ უქონლობა, ტექსტის გამართვა-გასწორება. კარგად არის ცნობილი, რომ დასათაურება თხზულებისა ვახტანგის ნასწორებ თუ მათგან მომდინარე ნუსხებში ისევე, როგორც სხვა თხზულებათა სათაურებში, გავრცობილია. ეს ჩანს ზემოთ, ხელნაწერთა აღწერილობაშიც. თხზულების ტექსტი ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხებში კი საგანგებო შესწავლას მოითხოვს.

დაკვირვება ვახტანგისეული რედაქციის ადრეულ (RDT) ნუსხებზე გვიჩვენებს, რომ ტექსტში არსად არ არის სამივე ნუსხისათვის საერთო მნიშვნელოვანი ჩანართი, რომელიც შეიძლება უცნობი წყაროდან მომდინარედ ან თვით ვახტანგის ჩამატებულად მიგვეჩნია (ჩანართი კატრონიკე დედოფლის საფლავის მონახულების შესახებ არის, როგორც ცნობილია, მხოლოდ D-ში). კიდევ მეტი: RDT ნუსხათა ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მათში საერთოდ არ არის ჩვენთვის ცნობილ ძველ ნუსხათა იკითხვისთაგან განსხვავებული ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი იკითხვისები. არსებულ სხვაობათა რიცხვი მინიმალურია.

ფრაზა, რომ გელათის ტაძარი ყველამ შეიძლება იხილოს, A-ში ასეა გადმოცემული: რომელსა აწ თანა-მოწმობით ზედვენ თუალნი ყოველთანი, შდრ.: რომელსა თანა-მოწმედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი CMQm. RDT იმეორებს უკანასკნელ იკითხვისს, ორი სიტყვის დამატებით: ...თუალნი ყოველთა ჯორციელთა მხედველთანი 30; ადგილთა ყუავილოვანთა CAMQm] მწუხანვილოვანთა RT (D ნაკლულია) 37; თუთ მივიდის] ხოლო თუთ მივიდის RDT 34; მითვე დიდებითა აღიდა] მითვე დიდებითა ამყოფა 20; ცხენსა (ციხენსა A) ცხენზედა RT, D ნაკლულია 50; განბრძნდა უმეტეს] განბრძნდა უფროს RDT 75. განმკითხველნი CA, გამომკითხველნი MQm] გამკითხვარნი RDT 83. მეტომეთა თუსთა ზედანი

(ზანი A) ჰირნი მეტომეთა თვსთა ზარნი ჰირნი RDT, ალბათ, A-ს გავლენით 57. საკუთარი სახელი ასათ (—C, ასა A, სათ Q, სათა Mm) RDT-ში ასამ ფორმითაა მოცემული 40.

ამგვარ სხვაობათა მიხედვით, რა თქმა უნდა, გაჭირდებოდა იმის თქმა, რომ ვახტანგს ხელთ ჰქონდა „დავითის ცხოვრების“ სხვა, ჩვენთვის უცნობი წყაროები (თუმცა ეს არ გამოორიცხავს ასეთ შესაძლებლობას „ქართლის ცხოვრებაში“ შესულ სხვა თხზულებათათვის). აქაიქ RDT ნუსხებში გვხვდება აღრეულ ნუსხებში დადასტურებულ გვიანდელ ან მცდარ ენობრივ ფორმათა სანაცვლოდ სწორი ენობრივი ფორმები; მაგრამ ვერც მათ მიხედვით დავასკვნით, რომ ვახტანგს აღრეული, სწორი და ჩვენთვის ცნობილთაგან განსხვავებული დედნები ჰქონდა; მორფოლოგიურ ფორმათა უმეტესობა RDT ნუსხებში ისეთივე სიკრულეს გვიჩვენებს, როგორც აღრინდელეებში. ვახტანგს ზოგი რამ შეეძლო გაესწორებინა და გაუსწორებია კიდეცაც, მაგრამ დაკვირვება მის მიერ გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტზე გვიჩვენებს, რომ უმეტესად მას უცვლელად გადმოაქვს ნუსხებიდან შერყვნილი ენობრივი ფორმები [33, გვ. 380]. ასევე იქცევა იგი აქაც.

ვახტანგს რომ ჩვენთვის უცნობი აღრეული წყაროები არ ჰქონია ხელთ, იმითაც მტკიცდება, რომ მის ტექსტში განმეორებულია ყველა ჩვენთვის ცნობილ ნუსხათათვის საერთო შეცდომები: ს ა ნ თ ლ ი თ ა (ნ. ზემოთ, გვ. 55), თურქ ამირათა სახელების დამახინჯებული ფორმები (ნ. გვ. 36), მცდარი იკითხვის ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი (ნ. გვ. 45) და სხვ.

RDT ნუსხებში თხზულების ტექსტი ერთგვაროვანია, იგი რაიმე მნიშვნელოვან რედაქციულ სხვაობას არ გვიჩვენებს (ორთოგრაფიულ და ენობრივ სხვაობათა გარდა). ჩანარები, რომლებიც R-ში აშიაზება შეტანილი, ხოლო D-ში შიგ ტექსტში, ამ ერთგვარობას კიდევ უფრო ამტკიცებენ (ნ. ზემოთ, ხელნაწერთა აღწერილობაში).

ერთი შეხედვით, შესაძლებელია მოგვეჩვენოს, რომ ტექსტი ჯანაშვილისეულ (D) ხელნაწერში რედაქციულ სხვაობას გამოავლენს: ამ ნუსხაში საკმაოდ ხშირად სიტყვებია ჩამატებული (ზოგიერთი ასეთი შემთხვევა ნაჩვენებია ზემოთ, ხელნაწერის დახასიათებისას), მაგრამ ეს ჩამატებებში წინაარსს სრულიად არ ცვლის და წარმოადგენს მხოლოდ თხრობის დასაკონკრეტებლად. მაგალითად: იწყეს ტყუეობად ჩუენ ქრისტეანეთა 3; ესმა მათგან სიტყუა ესე ვითარმედ 5; მისცა მათ 11; ესრეთ მეოტად განიბნივნეს თვსთა ქუეყანათა შინა 38; შემდგომად ამისა კუალად წარილო 39; ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუებელი მსგავსი მეფისა დავითისი 70; მისა შემდგომად აღიხუნა მეფემან დავით 27; წარმოიღო ნატყუენავი მათი ურიცხვ 51; და მუნიით ჩამოვლო 51; მეორესა წელსა დავით მეფემან 40; ეძენ-

ბოდა სულსა ამის მეფის დავითისა 72; მაშინ გულდებით ჩამოდგეს 52 და სხვ.

თხრობა რუის-ურბნისის კრების შესახებ D-ში ორიოდე წინადადებით არის გავრცობილი: როდესაც უღრს ღვდელთმთავართა გაძევებასეა ლაპარაკი, D უმატებს სიტყვებს: ად ამისთვის არაა პრიდეს მათსა წარჩინებულობასა და შეჩუენებით განძეს 25. ეს ფრაზა ტექსტს არაფერს მატებს, რადგან ზემოთ უკვე არის ნათქვამი, რომ ისინი განკუთვნილია შეაჩუენეს.

ძეგლის წერის დადებზე ისტორიკოსი წერს: და ესეცა მიმსგავსებულად დიდისა კოსტანტინესა აღასრულა მეფემან დავით 26. ამ სიტყვებს D უმატებს: უწინარეს ყოველთა კეთილთა საქმეთა თუსთა. ეს სიტყვები შეტანილია გამოცემაში [ქც², გვ. 328]; ამ იკითხვისს არცერთი სხვა ნუსხა მნარს არ უკერს; იგი არც ფაქტობრივ არის სწორი და ალბათ მხოლოდ იმისთვის არის ჩართული ვადამწერის მიერ, რომ კიდევ უფრო წარმოაჩინოს დავითის ღვთისმოსავობა. ამავე მიზნითაა გავრცობილი ადგილი, სადაც დავითის ქველმოქმედებაზეა ლაპარაკი: ხოლო წყალობაა გლახაკთა, შეწყალე ბაქურითა, ობოლთა და დავრდომილთა ნი ესეოდენი აქუნდა 80.

აქა-იქ D-ში სიტყვათა რიგია შეცვლილი, ან ამა თუ იმ წინადადების აზრი თავისი სიტყვებით აქვს გადმოცემული: რაოდენნი ჯიღნი მდინარეთა სასტიკთა ზედა რაოდენთა სასტიკთა მდინარეთა ზედან ჯიღნი განჯიღნა D 82.

ამრიგად, D-ს იკითხვისები, რომლებიც ნუსხის ინდივიდუალურ თავისებურებას წარმოადგენს, არ გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ მასში ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი RT-ს ტექსტისაგან არის განსხვავებული; სამივეში შემონახული რედაქციის თვალსაზრისით ერთგვაროვანია.

უფრო რთულია გარკვევა, თუ რა მიმართებაშია RDT ნუსხებში დაცული ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი უფრო ადრეული ნუსხების ტექსტთან. ამ საკითხის გარკვევა საშუალებას მოგვცემს გავცეთ პასუხი კითხვაზე: — წარმოადგენს თუ არა ვახტანგის ხელში გავლილი თხზულების ტექსტი ნაწარმოებისა ცალკე დამოუკიდებელ რედაქციას?

ვახტანგისეულ ნუსხათა დამოკიდებულების შესახებ ძველ ნუსხებთან, როგორც ცნობილია, სპეციალურ ლიტერატურაში საკმაოდ ბევრი რამ არის გარკვეული; აღნიშნულია, რომ მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერი ვახტანგს ადრევე ჰქონია ხელთ; ე. თაყაიშვილი ამის საბუთად იმონებს ვახტანგის ხელთ შესრულებულ მინაწერებს მის კიდებზე [52, გვ. 92]. კ. გრიგოლიას აზრით, ეს ხელნაწერი „ის სახელმძღვანელო წიგნი უნდა ყოფილიყო, რომლის მიხედვითაც

ის სამშობლო ქვეყნის ისტორიას ეცნობოდა: და სწავლობდა“ [5, გვ. 116]. გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრება, რომ ვახტანგი ანასეულ ნუსხასაც იცნობდა. კ. გრიგოლია მიუთითებს: „ამ უკანასკნელ ხანებში პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა გამოაჩვენა, რომ კომისიას თავის სარედაქტორო მოღვაწეობის დროს ქართლის ცხოვრების ანა დედოფლისეული ხელნაწერიც ჰქონია ხელთ და შესწორება-ჩანართების ერთი წყება მას სწორედ იქიდან ამოუღია [5, გვ. 208]. აქ იგულისხმება, როგორც ჩანს, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული შედარება A, M და B ნუსხებისა [76, გვ. LXXIII—LXXXI], რომლის შესახებ თვითონ ს. ყაუხჩიშვილი ასე წერს: „ანასეული ხელნაწერის ეს ღირებულება მუდამ თვალწინ უნდა გვქონდეს, როდესაც ვაფასებთ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებს: XVIII ს. ნუსხებში ხშირია ისეთი ვარიანტები, რომლებიც მარიამისეულს ნუსხაში არ მოიპოვება, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ ეს ვარიანტები XVII ს. რედაქტორთა ნახელავია: ისინი მოიპოვება უკვე ანასეულ ნუსხაში“ [76, გვ. LXIII].

სამწუხაროდ, ს. ყაუხჩიშვილს „დავითის ცხოვრებიდან“ შედარების არცერთი მაგალითი არ აქვს მოყვანილი. ამავ დროს დასაშვებია შესაძლებლობა, რომ ცალკეული თხზულებები ვახტანგის მიერ სხვადასხვაგვარად ყოფილიყო რედაქტირებული, ამ გარემოების განმსაზღვრელი ფაქტორები შეიძლებოდა ყოფილიყო (და იყო კიდევაც) არა მარტო ახალი წყაროების ქონება თუ უქონლობა; „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ცალკეული თხზულებებისათვის მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო ზოგიერთი სხვა მომენტიც (ცალკეული ნაწილების გადამუშავებისა თუ შევსების აუცილებლობის შეგრძნება იდეოლოგიური მოსაზრებების გამო და სხვა).

RDT ნუსხებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ტექსტის რედაქციისათვის მართლაც გამოყენებულია M და A (ან მათი ტიპის სხვა ნუსხები). ვახტანგის ხელში გავლილ ნუსხათა იკითხვისები ყოველთვის გადმოღებულია რომელიმე ძველი ნუსხიდან, ოლონდ, RDT მთლიანად არცერთ მათგანს არ მიჰყვება: ვახტანგს მის ხელთ მყოფი სხვადასხვა ხელნაწერიდან შეუჩრჩევია მისი თვალსაზრისით საუკეთესო ვარიანტები.

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ თხზულების ბოლო A-ში შემოკლებულია (გვ. 137). ასევეა იგი „გამოკრებული“ (უმნიშვნელო ვარიანტებით) RTD-ში. დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდშიც RTD-ში განმეორებულია თხრობის ის არასწორი თანმიმდევრობა, რომელიც A-შია (ნ. ზემოთ, გვ. 98) უკვე ეს ორი მაგალითი ამტკიცებს, რომ ანასეული ნუსხა (ან მისი ტიპის სხვა ხელნაწერი) გამოყენებული იყო ვახტანგის მიერ.

რუის-ურბნისის კრების აღწერილობაშიც (ნ. ზემოთ, გვ. 135).
 <DT A-ს მისდევს: უღირსად გამოჩინებულნი განკუთვნეს და
 შეაჩუენეს და (ARDT, — CMQm) გარდამოსთხინეს საყდარ-
 თაგან (+ და შეაჩუენეს D) დაღათუ ძნელა (არა-ადვილ
 CMQm) იყო ესე (+ ნათესავთა მათთა ძლიერებითა CMQm); რამეთუ
 იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვი-
 ლნი (+ ად არა მიპირდეს წარჩინებულებასა მათსა და შეჩუენებით
 განაძეს D), რომელთა უწესოდ ჯაეპყრა საყდრები
 (ARDT, — CMQm) და მათ წილ ჭეშმარიტნი და სათნონი ღმრთი-
 სანი (ARDT — CMQm) მწყემსნი დაადგინეს 25.

RT (D-ს აქ წურტლები აკლია) იმეორებს სიტყვებს, რომლებიც
 A-ში არის, CMQm-ში კი გამოტოვებულია: და ვითა ლომი შეუზახებ-
 და (-ძახ. RT) კმითა მადლითა და ვითა გრიგალი მი-და-მოიქცეოდა 28.

ასეთივე მაგალითია: უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და
 ახოვანნი, ნაცვალად ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, აღიდ-
 ნეს, რაჲ უსამართლო (ARDT, — MQm, C ნაკლულია)
 ქმნეს 95. და თუ სადა (სადათ A) პოვა სამეფო თვისი სიმდაბლედ
 შთასრული და თუ ადა სიმადლედ აღიყვანა 67. ამ
 მაგალითში MQm-ში აშკარა შეცდომაა, რადგან შთასრული — სი-
 მადლედ სიტყვების გამოტოვება აზრსაც არღვევს და ავტორის
 სტილისათვის დამახასიათებელ შეპირისპირებასაც სპობს. სიტყვება,
 რომლებიც არ არის MQm-ში, RDT-ში მისდევს A-ს იკითხვისს. A-ს.
 მისდევს იკითხვისი: ღმერთმან გულთმეცნიერმან (—CM
 Qm), მაგრამ მომღვენო სიტყვა CMQm-ს: უცლმან მცველმან
 ისრაელისამან 26.

სხვა შემთხვევაში RDT-ში არ არის სიტყვები, რომლებიც A-შია
 გამოტოვებული: ვინ ჯეროვნად წარმოთქუნეს (ARDT, წარმო-
 აჩინეს/—ნა CMQm) პატივის პყრობანი მონაზონთანი, სიმდაბ-
 ლით შემთხუევანი და მოკითხვანი (CMQm, — ARDT)
 84.

მოვიყვანთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს, როდესაც ვახტანგისეული
 ნუსხები იმეორებენ A-ს (ზოგჯერ CA-ს) იკითხვისებს:

ARDT	CMQm
შუამდგომლად მიმცემი	შუა-შემომღებელი C, შუა- შემომღებელი MQm 20;
უშიშად გულდებითა მსხდომარეთა მოუწერა წიგნი და ჰრქუა (მოპ- რქუა RT)...	სასობით მსხდომარეთა 39; ეყუედრა წიგნითა
ბრძანებასავე მისსა თანა	უმყის სიტყუსა MQm, C ნაკლ- 58;

მსწრატლ შევიდა ARDT, შევი- და C მწიგნობარნი შეუძლოს თხრობად	შეივლტოდა 59; მეწიგნენი 62; მსახუროს თხრობითა (თხრობილ- თა C) 78;
განმარისხებელი	საძულელი C, საძულველნი Q, სძლენი (!) Mpi 79;
საფლავი უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი	ს. მეუფისა 80;
მღელვარისა ზღუისაგან	ზღუსა მრავალმღელვარობისაგან 98.

გვაქვს საწინააღმდეგო მაგალითებიც: ვახტანგს უპირატესობა მიუ-
ცია იმ ვარიანტთათვის, რომლებიც A-საგან განსხვავებულა (და ახ-
ლოა CMQm-თან). მათგან აღსანიშნავია იკითხვისები RDT-ში, რომ-
ლებიც სულ არ არის A-ში: და იქმნა გლოვაჲ ფრიადი შორის მათსა
CMQm RDT, — A 53; აიყარა ველთაჲთ, სა და დ გა 59; პირველ
ყოფილნი მეფენი, მსაჯულნი 77; განაღა სადაბე ლაშქრობასა 42;
A-ში გამოტოვებულა სიტყვები: და ყიფჩაყნი ოდენ ალთულულ იყ-
ვნეს მაშინ და იბოვა შემბმელი კაცი ორმეოცდაათი ათასი. და ეუწყა
რა სულტანსა 58. RDT-ში კი ეს იკითხვისი არის. საკმაოდ ბევრი იკი-
თხვისი RDT-ში CMQm-ისას იმეორებს:

A

CMQmRDT

სამშუილდეს მკვდრთა ქუეყანისათა სახარებითა უფლისათა აღღგომასა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა	სამშვილდის ბარსა 1; მ. ქართლისათა 7; სახიერებითა 10; უფლისა ბრძანებათასა 13; ა. მეუფისასა 14;
სჯულთა საღმრთოთა განემზადოს მთავართაგანი	ს. ღმრთისათა ჰყრობისა 24; განეკრძალოს 24; მრავალთაგანი RT, D ნაკლულია 28;
ბრძანა მეფემან წარსვლა	იძულა C (აიძულა MQmRT, D ნაკლ) მეფე წარსვლად 45.

RDT-ში ზოგიერთი მცდარი ფორმა, რომელიც A-შია, გასწორებულია: სასანთლენი და კი დ ე ლ ნ ი A, შდრ. სწორი ს ა კ ი დ ე ლ ნ ი RDT, CMQm 31; ესეოდენ შე ი ყ უ ა რ ნ ა (=CMQm) და შეითვნა, შდრ.: შე ი პ ყ რ ნ ა A 69; კუხეთის ახრება A-ში შეცდომითაა გადმოცემული: რომელი მ ო უ ჯ დ ა მუნ დღენდელად. RDT-ში ეს სიტყვა გასწორებულია: მ ო ო გ რ დ ა (=CMQm), თუმცა შემდეგი მცდარი იკითხვისი A-სი RDT-ში დატოვებულია: მუნ დღეინდელად, შდრ. დღენდელად (მოდღენდელად C); ამას RDT-ში, კვლავ M-ს მიხედვით, მოსდევს: დღედმდე 11.

A-ში დამახინჯებულია თხრობა ბრძოლაში დაღვრილი სისხლის შესახებ: დაითხია დამტკნარებული სისხლი და რამეთუ ჩუენთუის მისგან გამოდენასა ვაყენებდით. ეს ადგილი RT-ში (D-ს ფურცლები აკლია) A-ს არ მისდევს: დაითხია ესეოდენისა ძტკნარისა სისხლისა შეყინებულისა, რომელსა პირველ განხილვისა თვთ მისგან ვგონებდით გამოსრულად CMQmRT 28.

ვახტანგის მიერ A და M ტიპის ნუსხათა გამოყენება კარგად ჩანა, თუ დავუკვირდებით ტექსტის მოზრდილ მონაკვეთებს, სადაც იკითხვისები ხან ერთი ტიპისაა, ხან კი მეორისა:

შემოიკრება გონება კ ე თ ი ლ ა დ და გ ო ნ ი ე რ ა დ გა მ გ ო ნ ე, ვ ა თ ა რ ც ა და ვ ი თ ს უ ლ ი ს ა მი ე რ წ მ ი დ ი ს ა (ART, D-ს ფურცლები აკლია, — CMQm) ა ღ ი ღ ო მ ა ღ ლ ა დ თ ა ვ ი თ ჯ ს ი (CMQmRT, — A) 43.

ზემოთ (ნ. გვ 87) ნაჩვენები იყო CMQm და A-ს ტექსტის სხვაობა იმ მონაკვეთში, სადაც აღსართანია დახასიათებული. ამ მონაკვეთის დასაწყისში RDT მისდევს A-ს: რომელსა (და რომელსა RT) არა რა (რად D) ქონდეს (პქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (— ისა RDT) არამედ იყო... უსჯულო და ყოვლად (და ყ'დ — RDT) უმეტრად უსამართლო ARDT. მაგრამ მომდევნო ნაწილი ამ დახასიათების A-ში აღარ არის, RDT კი, CMQm-ის მსგავსად, გვაძლევს მას: და ყოვლად წინაუკმო მამის ძმისა მისისა 23.

მტრის სისხლით ტანისაქოსშეღებელი მეფის შესახებ ნათქვამია: წიადნი აღსავსედ ეტკრთნეს CMQm, წელნი აღსავსედ ესნნეს A; შდრ.: წელნი აღსავსედ ეტკრთნეს RT, D ნაკლულია 28.

ამ მაგალითებიდან ცხადია, რომ ვახტანგი აწარმოებდა ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის რედაქტირებას მხოლოდ ჩვენთვის ცნობილი ტიპის ნუსხების მიხედვით.

ვახტანგის დამუშავებულ ტექსტში შეცდომებიც არის. მის მიერ შერჩეული ვარიანტები ყოველთვის გამართლებული არაა: არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნა ხუთნი ქა ლ ა ქ ნ ი 95. გამოკრებულია A-ს მცდარი იკითხვისი, შდრ. ქანქარნი M (და CQm). ასეთივე

მავალითებია: სათნობათა მიერ მიხედვად ARDT, შდრ. სწორი მიმართ CMQM 67; ოდეს ყურნი დაშურიან, სმენილნი ანაცვალნის ARDT, შდრ. სასმენელნი CMQM 69; მრავალნი განპატიუებულცა იყვნეს და მახლობელ ARDT შდრ. მხილებულ CMQM 86; ტფილისი იყო ოდეს არა ერთჯერ... შემოყვანებულ იყო უღელსა ქუეშე მორჩილებისასა ARDT, შდრ... ჯერეთ... შემოყენებულ CMQM 72; ყოველთა ჟამთა წმიდითა პირითა და განსწავლულითა გონებითა უხრწნელთა ქრისტეს საიდუმლოთა 79. RDT-ში ისევე, როგორც A-ში, გამოტოვებულია ზმნა: მიიღებდა (არის CMQM-ში); თუთ სახელითა უფლისათა და მღვდელთაგან გამოვიდოდა... უსჯულოება ART (D-ში წ-ბა გამოტოვებულია), შდრ.: სახლით უფლისათ CMQM 24; დიმიტრი, სახლით ოდენ ცვალებული მარადღე გარდამონასახი ARDT. მარადღე (ასევეა გამოცემაში) მცდარი იკითხვისია, შდრ. ძე CMQM; აქვე, დემეტრეს დახასიათებისას, ARDT-ში გამოტოვებულია ძირთა: შდრ. ყოვლითურთ მსგავსი მამულთა ძირთა CMQM; დემეტრეს დახასიათების ბოლოც A-ს მიხედვით არის გამართული: დაადგა თავსა გვრგვნი შუენიერი ARDT, შდრ. თავსა შუენიერსა გვრგვნი 102. პირველ მეფეთა ყოფილთა ARDT, შდრ. პირველ ყოფილთა მეფეთა CMQM 75.

ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ ვახტანგს ხელთ ჰქონდა ჩვენთვის ნაცნობი ნუსხები ან მათი მსგავსი. სხვა წყარო მის მიერ დამუშავებული „დავითის ცხოვრებისათვის“ საგულეებელი არ არის.

ვახტანგის მუშაობა რედაქტორული ხასიათისაა. ვახტანგს როგორც სხვა წყაროებიდან არაფერი შეუტანია, არც თავისი ჩაუმატებია რაიმე — გარდა იმისა, რაც უკვე ცნობილია (სათაურები და სხვ.)

შეიძლება თუ არა RDT ნუსხებში დაცული ტექსტი ცალკე დამოუკიდებელ რედაქციად ვცნოთ? იგი „ვახტანგის რედაქცია“ იმდენად არის, რამდენადაც ტექსტი მისი თუ მისი „სწავლულ კაცთა“ კომისიის დამუშავებულია; მაგრამ იგი არ არის ახალი, დამოუკიდებელი რედაქცია თხზულებისა; ეს არის ვახტანგის მიერ შეძლებისამებრ დადგენილი კრიტიკული ტექსტი. ასეთივე დასკვნა ადრევე გააკეთა ა. შანიძემ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ [27, გვ. 83].

ჩვენ ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ ყველა ძველ ნუსხაში „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ მხოლოდ ერთი რედაქციითაა წარმოდგენილი. ვახტანგს ხელთ ჰქონდა ესენი ან მსგავსი ნუსხები. ამდენად მისი ცდა სხვადასხვა ნუსხათა მიხედვით ისტორიკოსის თხზულების პირველადი ტექსტის დადგენისა პრინციპულად სწორია. ვახტანგის მუშაობა ამ თხზულების ფარგლებში გულისხმობდა უმთავრესად ნუსხებიდან ისეთი ვარიანტების შერჩევას, რომელსაც ნაწარმოები ნა-

თელი და გასაგები უნდა გაეხადა. მართალია, მან ვერ შეძლო ტექსტის საბოლოოდ გამართვა. მაგრამ არც შეიძლება მის ნამუშევარს თანამედროვე ტექსტოლოგიის მოთხოვნები წაუყუწნოთ.

შესავალშივე იყო აღნიშნული, რომ წინამდებარე ნარკვევი სრული არ არის და კვლევის თანამედროვე სტადიაზე ეპოქისმომცველი არც შეიძლება იყოს. სწორედ ნაწარმოებზე ჩატარებულმა მუშაობამ დაგვარწმუნა, რომ ტექსტის დასადგენად მოთხოვნილი აქიროა კიდევ უფრო ღრმად შევისწავლოთ ის ნაწარმოები, რომლის მეტნაკლებად პირობითი სათაურია „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“. ამ სტრატეგიაზე დამწერის მიერ შემოთავაზებული შესწორებანი, ცალკეული იკითხვისები, ხელნაწერებში არსებულ ვარიანტთაგან შერჩეული თუ კონიექტურული, რომლებიც ავტორს უცილობლად ეჩვენება, შესაძლოა ყველამ ასევე უეჭველად არ მიიჩნიოს; მაგრამ აქ ისევ შეიძლება „ვეფხისტყაოსანთან“ ვადატაროთ ანალოგია: ტექსტის დადგენის საკითხები დღესაც წარმოადგენს რუსთველოლოგიის ძირითად პრობლემას და სპეციალისტთა შეხედულებები ნაწარმოების ამა თუ იმ ადგილის შესახებ ზოგჯერ ერთმანეთის სრულიად საწინააღმდეგოა... ისიც უნდა ითქვას, რომ, მიუხედავად დავითის ისტორიკოსის თხზულების მცირე მოცულობისა, ტექსტის დადგენისას მკვლევარი შეიძლება არანაკლებ სიძნელეებს გადააწყდეს, რადგან რუსთველის პოემაში პეტრისა და რითმის მოთხოვნები ერთგვარად ზღუდავდა გადამწერ-რედაქტორთა თუ ინტერპოლატორთა საქმიანობის არეს, თხრობითი ხასიათის ნაწარმოებებში კი მსგავსი ბარიერები ნაკლებად მოქმედებდა. ჩვენი უმთავრესი მიზანი წინამდებარე გამოკვლევაში იყო: გამოგვეკვეთა იმ ძირითად პრობლემათა კონტურები, რომლებიც „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ცალკეული ნაწარმოების ტექსტუალურ კვლევასთან არის დაკავშირებული. შევეცადეთ შეგვესწავლა თხზულების ენა, გამოგვევლინებინა მასში ის ნიშნები, რომლითაც იგი XI—XII სს. საშწერლობო ენის ჩარჩოებში თავსდება, და ამასთან ერთად გვეჩვენებინა ნაწარმოების ავტორის წერის ინდივიდუალური მანერის მაჩვენებელი თავისებურებანიც, ტექსტის გასამართავად შევეცადეთ შეძლებისდაგვარად ავტორზე გავვერკვია ავტორის პოეტიკის სტრუქტურული საფუძვლები, სტილის თავისებურებანი, შეპირობებულნი მწერლის ლიტერატურულ-ესთეტიკური კონცეფციით, დაგვედგინა ზოგიერთი კულტურული და ისტორიული რეალია. ამგვარი ძიების შედეგად მიღებული მონაცემები, ვფიქრობთ, მნიშვნელობას არ არის მოკლებული თხზულების ავტორობის საკით-

ხის კვლევისას. წინამდებარე ნაშრომში ეს საკითხი საგანგებოდ არ არის განხილული სწორედ იმიტომ, რომ ჩვენ მიერ ჩატარებული სამუშაო ამგვარი კვლევის დასაწყის აუცილებელ ეტაპად მიგვაჩნია. წინასწარი ვარაუდის სახით შეიძლება გამოვთქვათ შემდეგი მოსაზრება: თხზულების ენა, ავტორის მცდელობა კლასიკური ძველი ქართულის მორფოლოგიური ნორმების დაცვისა, მწიგნობრული ენისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური სინტაქსური კონსტრუქციები, ნაწარმოებში გამოვლინებული განსწავლულობა, ბიბლიურ მხატვრულ სახეთა, ალუზიათა და რემინისცენციათა დიდი რაოდენობა (მათი რიცხვი ამ არცთუ დიდი მოცულობის თხზულებაში ასამდე აღწევს), სასულიერო მწერლობის ზედმიწევნით ცოდნაზე დაფუძნებული მხატვრული ტროპები და ლიტერატურული პარალოლები დამატებით მასალას გვაძლევს იმ მოსაზრების განსამტკიცებლად, რომ „ცხოვრება მღვდელთ-მეფისა დავითისი“ დაწერილია მწიგნობრის — სასულიერო პირის მიერ.

„ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ცალკეული თხზულების ანალიზს, თუ იგი სწორად იქნება წარმართული, თავისთავად აქვს მნიშვნელობა. გარდა ამისა, ზოგი რამ ეთლიანი კრებულის შესასწავლადაც შეიძლება საგულისხმო იყოს. — ირკვევა, რომ შესაძლებელია დაეუშვათ რედაქციულ მიმართებათა სხვადასხვაგვარობა „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა ნაწილებში: დავითის ისტორიკოსის თხზულება დღეს არსებულ „ძველი ჯგუფის“ ყველა ნუსხაში რედაქციულად ერთი ტიპისაა — ამ კრებულში შექმნილ სხვა თხზულებათათვის კი არქეტეპთან სხვადასხვა მიმართებაში მყოფ ნუსხებში არც რედაქციული ცვლილებაა მოულოდნელი. ამასვე მოწმობს სხვაობანი ნუსხათა შედგენილობაში. იგივე უნდა ითქვას „ვახტანგისეულ რედაქციაზე“; ამკარად ჩანს, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებისათვის ვახტანგს არ ჰქონია არავითარი სხვა სრული წყარო, გარდა ჩვენთვის ცნობილი (ან მათი ტიპის) ნუსხებისა. „ვახტანგისეული რედაქცია“ დავითის ისტორიკოსის თხზულებისათვის პირობითი ტერმინია; ვახტანგს უცდია „დავითის ცხოვრების“ ტექსტის კრიტიკული დადგენა; ამავე დროს ცნობილია, რომ ზოგიერთმა ნაწარმოებმა ვახტანგის ნა-რედაქციევ „ქართლის ცხოვრებაში“ განიცადა მნიშვნელოვანი ცვლილება, შეპირობებული იდეოლოგიური მოსაზრებით თუ ტექსტში დამატებითი ცნობების შეტანის საჭიროებით. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ადასტურებს ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრების სისწორეს „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა ნაწილთა საგანგებო ტექსტოლოგიური შესწავლის აუცილებლობის შესახებ.

ဝိဂ္ဂဟေဝိဂ္ဂ

ტექსტისათვის

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ტექსტი იბეჭდება რვა ხელნაწერის მიხედვით. T-ს გარდა ყველა დაცულია საქ. მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში.

დაქმული ნიშნები ხელნაწერთათვის:

C: Q — 207 („ჭალაშვილისეული“)

c: C-ს ახალი ნაწილი (ჭალაშვილის ხელით ნაწერი)

A: Q — 795 („ანასეული“)

M: S — 30 („მარიამისეული“)

Q: Q — 1219

m: H — 2135 („მაჩაბლისეული“)

R: H — 2080 („რუმინანცევისეული“)

D: S — 4730 („ჯანაშვილისეული“)

T: აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის პეტერბურგის განყ. ხელნაწერი M — 24 („თეიმურაზისეული“).

ტექსტში ნაჩვენებია ხელნაწერთა თანამედროვე ფურცლობრივი სათვალავი გარდა AM-ისა, რომელთაც გვერდობრივი სათვალავი აქვთ.

თხზულების ტექსტი პარაგრაფებად დაყოფილია ჩვენ მიერ (გამოკვლევაში ტექსტი ამ დაყოფის მიხედვით არის დამოწმებული).

ვარიანტებში შერჩევით, მაგრამ მაინც საკმაო სისრულით არის ნაჩვენები გამოცემისათვის გამოყენებულ ნუსხათა იკითხვისები (მათ შორის დამახინჯებანი და უაზრო დაწერილობები), რომლებიც საჭიროა ტექსტის დასადგენად. ამავე მიზნით ვარიანტებში, შინაარსობრავ სხვაობათა გარდა, ჩატანილია ენობრივ ცვლილებათა ამსახველი ზოგი მნიშვნელოვანი იკითხვისიც. სხვაობანი, რომლებიც მხოლოდ ორთოგრაფიული ხასიათისაა, კრიტიკული აპარატის გადატვირთვის თავიდან ასაცილებლად უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნული არ არის. ჩვენ მიერ აღდგენილი ფორმები ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში. გამონაკლისია სიტყვები, რომლებიც XI-XII ს. ძეგლებში ჩვეულებრივ დაქარაგმებულად იწერება (რ ა მ თ ა, ვ ი ნ ა მ თ გ ა ნ, ს ა დ ა მ თ და სხვა). ამ სიტყვებში ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმები გატარებულია საგანგებო აღნიშვნის გარეშე.

ვარიანტებში მოყვანილია აგრეთვე მ. ბროსესა და ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემებში დადასტურებული, ჩვენი გამოცემისაგან განსხვავებული საყურადღებო იკითხვისები.

ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა ღაჳითისი* 5

D 108
Q 92

T 162

A 339

1. ამისა შემდგომად მოვიდა სულტანი მალიქ-შა, მოადგა სა-
შშულდეს და წარიღო; და იოვანე ძე ლიპარიტისი ტყუე-ყო, მოაოჯრა
სომხითა და წარვიდა. | მასვე წელსა მოვიდა სარანგი ძალითა სულტნი-
სა[ა]თა, ჩამოდგა სამშულდის ბარს; მივირდეს ლაშქარნი გიორგა
მეფისანი, და შეიბნეს ფარცხისს; სძლეს სპათა გიორგისთა და იოტნენს
სპარსნი; და დიდი ძლევა[ა] მოსცა ღმერთმან.

2. წარვიდა მეფე გიორგი მამულსა თუსსა ტაოს და მოვიდა ბანას;
მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორავარი აღმოსავალისა[ა] გრიგოლ

ს ა თ.: ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისაჲ Q; ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა M; ცხოვრებაჲ მეფეთ-
მეფისა გიორგისა m; უ ს ა თ ა უ რ ო ა Ac; ცხოვრებაჲ მეფეთ-მეფისა დაივითისი გიორგის
ძისა (ძის T) რომელა იყო სამეოცდამეათერამეტე (-მეტი D, სამოცდამეათერამეტე T)
შვილიშვილთაგანი (შვილისშ. D) დავით წინასწარმეტყუელისა რომელსა ეწოდა (უწო-
დეს შემდგომად D) დავით აღმაშენებელა. ესე (ხოლო ესე დავით D) იყო მეფე ქართ-
ლისა და აფხაზეთისა (~ქართლისა და აფხაზეთისა მეფე D) მეორეყოცდაქვსე (მე-
ორეყოცდაათხუთმეტე D) RDT.

1. ამისა AMQmc. მალიქაჲ Mm, მალიქაჲ Q, მალიქ-შაჲ ქქ. ~მალიქ-შა სულტანი D.
2—მ სამშულილდეს A/ს-სა სხვ., ქქ¹². 8 და]—c. წაიღო MQmcRT. წ.]+სა-
მშვილდე D. და]—A. იწენე Q, ივანე MmcRD ქქ², იწე T, იოანე ქქ¹. ლიპარიტისა RD.
ყო]+და MQmRDT ქქ¹. მოაოჯრა D, მოაოჯრა c. 4 წაიღო c. წარვიდა]+ხო-
ლო ARDT ქქ¹². ამასვე ქქ¹. სარანგნი m. 4—5 სულტნისათა Q, სულტნისათა
MmcRD, სულტნისათა T, სულტანისათა A ქქ¹². 5 ჩამოდგა] ჩამოვიდა ქქ¹. სამშულ-
დის ბარს] სამშვილდეს A. ბარსა Mm. ბ.] +და ARDT ქქ¹². ლაშქარი D. 6 და]—Ac.
შეიბნეს]—Q, შეიბნეს c. ფარცხის AcRDT ქქ¹, ფარცხის M, ფს(ა) Qm. სძლეს MmcRDT
ქქ². სპათა გიორგისთა]—MQm. აოტნეს A, იოტნეს c. 7 სპარსნი]—MQmc. და]
რამეთუ A ქქ¹², და რამეთუ RDT. და დიდი ძლევაჲ მოსცა ღმერთმან]—c. ღმერთ-
მან]+გიორგის ARDT ქქ¹², გ. მეფესა D+და A ქქ². 8 წაიღო c. წ.] +მე-
ნით D. მეფე]—Q. ~გიორგი მეფე A. და]—AcQ. მივიდა AcD. ბანას (ბანს D)]+ხოლო
ARDT ქქ¹², და c. 9 მივიდა c. ზორავარი ARDT ქქ¹², ზორავარი M, ზოძ-
ვარი m. აღმოსავალისა A, აღმოსავლისა MQmcRD, აღმოსაველისა T.

1* A-ში, რომელაც უსათაუროა, ტექსტის დასაწყისი ხუთი სიტყვა წითელი მეღ-
ნით სწერია; c-ში სათაურის სანაცვლოდ სწერია: აქა დიდი და ღმრთი განბრძნობილი
დავით დაიბადა მსგავსი ალექსანდრესი და ვახტანგისებრივე სუიანი და გამარჯვებული;
M-ში სათაურს მოსდევს ანდერძი: ღმრთი და სამინულო სვეტო ცხოველო დაიკევ და
წარმართე ორსავე ცხოვრებასა დედოფალი მარიამ; D-ში სათაურის გასწერვე აშიაზე
ტექსტის ხელით: ბ დავით; უფრო ქვემოთ აშიაზე სხვა ხელით: დავით აღმაშენებელ
მეფეთ იქმნა ქქტს აქეთ წელსა ჩ.ა.თ.

ბაკურიანის ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარნუ-ქალაქი* და კარი, და დიდად იამხანაგ[ეს] და განისუენეს. და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანამ; სოლო მეფემან დაუტევნა კარს აზნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა.

3. სოლო განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყანანი მათნი, ციხენი და ქალაქნი, რომელ აღმოსავლეთს ჰქონდეს და წარვიდეს, რომელნიცა აიხუნეს თურქთა და დაემკვდრნეს მას შინა, და ვინამთგან მეზობლობით მოეახლნეს საწღვართა ჩუენთა, განმრავლდა შიში და ჰირი მათგან ჩუენ ზედა: რამეთუ იწყეს მიერთგან რბევად, ტყუენვად და მოოკრებად, წუევად, სრვად და ტყუეობად ჰქრისტეანეთა.

4. რამეთუ მათ ეამთა გიორგი მეფესა, ყუელს გარე-მდგომსა, დაესხნეს უგრძნულად თურქნი დიდნი, რომელთა თავადი იყო აჰმად, ამირა ძლიერი და მაგრიად მოისარი, რომელსა მას ოდენქამსა აღულო კარი. მოვიდეს ესენი შინა-განცემითა ჰქრისტეანეთა[ქ]ათა, აოტეს გიორგი მეფე და სპაჲ მისი ურიცხვ.

5. |ხოლო საჭურჭლენი დიდნი და სამსახურებელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქრო[ქ]სა და ვეცხლ[ქ]ისანი, [ქარას]ეულნი, სასუმურნი

1 და]—D. კარნო MQm. ქალაქი c. 2 და]—ACM. დიდად იამხანაგნეს c. დიდათა ამხანაგი MQm. დიდათ R, დიდათ T. იამხანაგეს] გაიხარეს A, განიხარეს D ქც¹², განიხარნეს RT.

3 კარი Ac. ციხე-ქალაქი] ციხე ქართლი Mm, ციხე და ქალაქი c. მის Mm. ქყნა Q[ქუეყანა სხვ. ქ.]+და განიყარნეს ARDT ქც¹². ხოლო]—m. 4 მეფემან]+გიორგი A ქც², გიორგიმ RDT ქც¹. კარსა MQmc ქც¹. წამოვიდა MQm.

5 დაუტევეს D. 6 მათნი]—Ac. ქალაქნი]+და MQm, მათნი Ac. და რომელ და Q. აღმოსავლეთ c. ჰქონდეს A. და]—Mm.

7 რომელნიცა... მეს შინა] და თურქთა რომელნიცა აიხუნეს მუნ შინა დაემკვდრნეს D. და]—A.

8 და]—AMm. სოლო D. ვინამდგან D. მოიახლნეს Mm. 9 მათგან] მათი MQmcRDT ქც². მიერთგან D. ~ მიერთგან იწყეს ქც¹.

10 დატყუენვად A. და]—A. ოკრებად c. დაწვად A, წვად MmRD, წუად T. წ.]+და] A. სგრად mc. და ტყუეობად]—A. და]—Q. ტყუენად Mm, ტყუეობად T. ტყუეობად]+ჩუენ D ქც².

11 ჰქრისტეანეთა AMmcRD ქც¹², ქნთა Q. 12 ეამთა]+ შინა A ქც². გიორგის A. გარედგომასა MQm.

12—18 ~ დაესხნეს ყველს გარე-მდგომსა A. 13 ~ თურქნი დიდნი უგრძნულად Q. უგრძნულად Mm ქც², უგრძნულად A. უგრძნულად cRDT ქც¹.

რომლისა D. აჰმად] აჰად AMQm. 14 ამირა] მირა MQ, ჰამირა m, ამირა c. მაგრად AQRქც¹, მაგრა M, მაგრა m, მწგრად T. მოისარი]—Mm, მოისრა Q. მას]—A. ~ ექმსა ოდენ Ac.

14—15 აელო AcmD ქც². 15 შინა-განცემითა MQmD. შინა, განცემითა ქც¹. ჰქრისტეანეთათა AMmcRD, ქნთათა Q.

16 სპაჲ QD/სპა სხვ. ურიცხენი c. 17 და]—ქც¹. სამსახურებელნი Qc.

17—18 სამეფოთა ტაბლათანი ოქროსა და ვეცხლისანი, კარასეულნი]—Q. 18 ვერცხლისა c, ვერცხლისანი m. კარასეულნი] მაგრაბეულნი CARDT ქც¹², გარბეულნი M, გარბეულნი m. კარას.]+და CMQmRDT ქც¹. სსმურნი Q, სსმურნი ARDT, სისამურნი Mm.

1* აჰ სიტყვის გასწვრივ D-ში აშიაზე: კარნუ აზრუშია. 2* ქალაშვილისეულ ნუსხაში 216v დაუწერელია. ძველი ნაწილი იწყება 217r-ზე: | ... ისანი ბაგრაბეულნი.

1 ფსალმ. 77,9 (ძველ, წინარეთონურ რედაქციებში).

158

A 350,
D 109
R 219

და სამწდონი პატოსანნი, კარავნი, — სამეფონი და ყოველთა დიდებულთანი, — აიხუნეს იავარად და წარვიდეს. ხოლო გიორგი მეფე წარვიდა მეოტი აჰარით აფხაზეთად. მათ უკუე ლამქართა, [ესევითარითა ალაფითა სავსეთა მიმავალთა, წინა დაემთხვენეს ამირანი დიდნი, ის[ა ბარი] და ბუ-[იყ]უბ და მათ თანა სიმრავლე ურიცხვ თურქთა[ა] — საბერძნეთს მიმავალნი, რომელთა, იხილეს რაჲ ესე-ოღენი სიმრავლე ოქრო[ა]სა და სიმდიდრისაჲ, რომელი[ა]ქუნდა, და ცნეს მეოტობაჲ გიორგისი, და ესმაცა მათგან, ვითარმედ: „რად წარხუალთ საბერძნეთს? აჰა ქუეყანაჲ საქართველო[ა], უკაცური და სავსე ესევეითარითა სიმდიდრითა“, და მათ მყის მოაქცივნეს გზანი მათნი და მოეფინნეს პირსა ყოვლისა ქუეყანისასა, ვითარცა მკალნა.

6. და დღესა ივანობისასა ასისფორი და კლარჯეთი ზღვს პირამდის, შეეშეთი, აჰარაჲ, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო[ა] და ჰყონდიდი აღიესო თურქითა; მოისრა და ტყუე იქმნა ამათ ქუეყანათა მკვდრი ყოველი. და მასვე [და] ერთსა დღესა დაწუნეს ქუთათისი და არტანუჯი და უდაბნონი კლარჯეთისანი. და დაყვეს ამათ ქუეყანათა შინა თ[ურქთა] ვიდრე მოს[ლუ]ადმდე თოვლისა, მოქამეს ქუეყანაჲ და მოსწყდეს, თუ სადამე ვინ დაშთომილ იყო ტყეთა, კლდეთა, ქუაბთა და ჯურელთა ქუეყანისათა. [და ესე იყო პირველი დიღა

1 და]—MQmRDT ქც¹. სამწდონნი MQmRDT, სავმდონი A. კარავნი[+პატოსანნი C. სამეფთო RDT ქც¹. და]—MQmRT ქც¹. 1—2 დიდებულთანი დიდებულთა A, დიდებულთა საქურკლენი C. 2 და]—Mm. 3 მეოტი]—C. აფხაზეთად[+ხოლო D. 4 ისა ბარი] იასი ვინმე CAMQmRT ქც^{1,2}, ვინმე იასი D. ბუ-იყუბ[ბუელოზ RDT ქც¹, ბუელოზ MQm, ბუელოზ A ქც², ბუელოზ C. და]—A. 5 საბერძნეთ Q. მიმავალთა A ქც^{1,2}. რომელთა] და ვითარცა D. რაჲ QRDT, რა CAMm. 6—7 ესოდენი C. ესენი და ესოდენი D. 7 სიმრავლე] სიმდრე D. აქროსა]. ქორსა A. ოქრ.] + და ვეცხლისა და სხუთა მრავალთა სიმდიდრისა იარაღთანი D. სიმდიდრისა Q / ს-სა ს ხ ვ. აქუნდა] ჰქონდა C ქც². ქონდა A. აქუნდა] + მათ D. 8 სცნესცა მათ D. მეოტობაჲ Q / მეოტება AMm, მ-ობა CRDT ქც^{1,2}. გიორგისი] ვი მეფისაჲ D. ესმაცა] ესმა A, უთხრეს C. მათგან] მათ C. მათგან[+სიტყუაჲ ესე D ქც¹. 9 წარხუალ A. საბერძნეთად A ქც¹. ქუეყანა Q / ქ-ნა ს ხ ვ. და]—C. 10 სიმდიდრითა] ალაფთა C. და] ხოლო A ქც². ~მყის მოაქციეს მათ C. 11 მოეფინნეს] მოეხუივნეს A. 12 და]—A. ივანობასა CMQmD ქც¹, ივანობასა T. ასისფორნი ATქც^{1,2}, კარნისფორნი R, კარნიფორნი D. და]—MQmRDTქც¹. კლარჯეთი m. 12—13 პირამდინ CA. 13 პ.] + ტყუე იქმნა C. აჰარაჲ Q / აჰარა ს ხ ვ. არგუეთი] არაგვით Mm. და]—Mm. 14 და]—MQm. 15 მკვდრი] მკვდარი m. და]—MQmRTქც¹. ერასა]—CMQm. დაწუნეს C / დაწუნეს ს ხ ვ. ქც¹. და]—CA. 16 კლარჯეთისანი m. და]—A. 17 ვდრე]—C. მოსულადმდე AM, მოსულადმდე CQ, მოსულადმდე m ქც¹, მოსულადმდე RDT. 17—18 ქუეყანა Q / ქ-ნა ს ხ ვ. 18 მოსწყუეტეს Mm. თულა C. საღ C, საღმე m, საღაღა A ქც². დარჩომელ Mm, დარჩომილ AMQRDT ქც^{1,2}. იყუნეს Mm. 19 და]—CA. პ-ლ Q, პირველ M, პ-ლი CARDT + და CAQRT ქც¹.

- A 351, m 230, T 163, Q 93 თურქობაჲ (ქრონიკონი იყო ტ¹*). | ხოლო თუ ვინმე მთიულეთს ანუ სიმაგრეთა სადაღა ვინ დაშთა კაცო, ზამთრისა |სიფიცხლითა, უსახლობ|ითა და შიშმილითა ეგეცა მოისრა.
7. და განგრძ[ნ]ი| ესევეითარი ჳირი ქრისტეანეთა ზედა; რამეთუ არესა თანა გაზაფხულისასა მოვიდიან თურქნი და მათვე პირველთა 5 საქმეთებრ იქმოდინან, და ზამთრის წარვიდიან. და არა იყო მათ ეამთა შინა თესვაჲ და მკაჲ; მოოცრდა ქუეყანაჲ და ტყედ გარდაიქცა; ნაცვალად კაცთა მკეცნი და ნადირნი ველისანი¹ დაემკვდრნეს მას შინა; და იყო ჳირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა², შეუსწორებელი და აღმატ|ებული ოდესმე ყოფილთა [და] 10 სმენილთა გარდასრულთა ოკრებათასა.
8. რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი შექ¹ნნეს სახლად ჳუნეთა მათთა, ხოლო საკურთხეველნი ღმრთისანი — ადგილად არაწმიდებისა³ მათისა. და მღღელნი რომელნიმე თვთ შეწირვასავე შინა საღმრთო[ა]აა 15 მსხუერპლისასა მუნვე| მახვლითა შეწირულ იქმნნეს და სისხლნი 15 აღრივნეს თჳსნი მეუფისათა თანა; და რომელნიმე მწარესა ტყუეობასა მიცემულ იქმნნეს. მოხუცებულნი არა შეწყალებულ იქმნნეს, ხოლო ქალწულნი — გინებულ, ჳაბუქნი — დაკუეთებულ, ხოლო ჩიჳლნი — | მიმოდატაცებულ; ცეცხლი უცხო[ა] და მბრძოლი, რომ-
- A 342,

I თურქობაჲ Q/თ-ბა ს ხ ვ. თურქობაჲ| +რამეთუ ARDT ქც¹2. ქ¹ნი QT, ქორანიკონი CMmR, ქორონ. D ქც¹. იყო| იქდა RDT ქც¹. სამასი (სიტყუთ) CA ქც², ტ MQmD ქც¹, ტარი RT. ხოლო|—A. 2 საღამე A ქც², საღალა ს ხ ვ. ზამთროთა Mm. სიფიცხთა ARDT ქც¹2, სიტფითა MQm. 3 გეგუ|ა ვერეცა CAMQmRT, იგინოცა D. ვერეთვე მოისრეს D. 4 განგრძელდაჲ Q, განგრძელდა ს ხ ვ. ქც¹2. ქნთა Q, ქრისტეანეთა CAMmRD. 5 არეთა Mm. 6 საქმეთა A ქც¹. და|—A. წაილიან CMQm. 7 შინა|—C. თესვაჲ Q / თესვა ს ხ ვ. მკაჲ Q/მკა ს ხ ვ. +და CQRDT. ქუეყანა Q / ქ-ნა ს ხ ვ. გარდაიქცა ქც¹. გარდაიქცა|+და CA. 8 ნაცვლდ Q, ნაცულად AMRDT, ნაცულად Cm. ველისანი|—RT ქც¹. მას CA, მათ ს ხ ვ. ქც¹. 9 და|—MQmRT ქც¹, რამეთუ D. 9—10 ქუეყანისათა| ქართლასათა MQmRDT ქც¹. 10 შეუსწორებელი| და (-D) შეუსწორებელი MQmRDT, და შეუსწ-ლი ქც¹. ოდესვე CA ქც². 11 სმენილთა|+და CMQmRDT ქც¹2. გარდამოსრულთა MQm, გარდარეულთა ქც¹. ოკრებათა Q, ოკრებულთა Mm. 12 რამეთუ| ხოლო MQmRDT ქც¹. შექმნეს| — Q, შექმნეს C. ონეთა A, ჳონეთა CMQ. მათთა| თუისთა A ქც². 13 ხოლო| რამეთუ C, და D. არაწმინდებისა m. 14 მღრღელნი RDT. რომელნი A, რომელნი m. თვთ|—ქც¹. შეწირვასა CA. საღმთასა Mm. 15 მსხვერპლისავესა m. 16 აღრივნეს| არინეს A, აღრივნეს MQ, აღრივნეს m. ოთუისნი აღრივნეს C. თჳსნი| მათნი RDT ქც¹. მეჳსა CMQm. მეჳსა RDT ქც¹. 17 ტყუეობასა|+შინა A. 17 იქმნეს MQmRDT, ქმნეს C. შეწყალებულ| შეწყანარებულ C. იქმნეს C / იქმნეს ს ხ ვ. 18 ხოლო| და D. 18—19 ხოლო ჩიჳლნი|—A. 19 მიმოდატაცებულ(ი) AMmD. ცეცხლი| ცოცხალი A. რომელი C. 1* ეს თარიღი აღნიშნულია ყველა ნუსხაში (შესაძლოა იგი ჩანართი იყოს). 6. კიდევ ვარიანტებში.

1 ფსალმ. 8,8 და სხვ. 2 ფსალმ. 64,9. 3 ეგრ. 19,11.

m 331
R 220

A 343

ლითა მოიწუთა შენებული ყოველი, მდინარენი სისხლისანი ნაცვალად წყლისა ნაკადულთა მრწყველნი ქუეყანისანი. და, რამეთუ მათ ოდენ კეთილად უწყოდა ეამისა ამის ჯეროვანი გოდებაჲ, — ვითარმედ: „ძენი სიონისანი, პატიოსანნი და ბორბოტისა გამოუცდელნი, უცხოთა გზათა ტყუეობისა-
5
თა მოვზაურობენ. ხოლო გზანი სიონისანი იგლოვენ არა-ყოფისათეს მათ ზედა მედღესასწაულეთა[ა]სა; და კელნი დედათა მოწყალეთანი არა საზრდელისა შევილთა მიცემად მოქმედებენ, არამედ საზრდელ თვისსა ჰყოფენ თვთ მათ საყუარელთა თვისთა! | და ესენი ესრეთ და ფრიადცა უძვრეს. 10

9. ამათ საქმეთა ესრეთ რამ ხეცვიდა მეფე გიორგი, და რამეთუ არასადათ იყო ღონე კსნისა და შეწევნისაჲ, არცა რამ დამქსნელი ამათ ძურთა[ა], რომელ მოეცვა პირი ქუეყანისა[ა], — რამეთუ ძალა ბერძენთა[ა]ცა შემცირებულ იყო, და რომელნი ქუეყანანი აღმოსავლეთს ჰქონდეს ზღუასა გარეთ, ყოველი თურქთა დაეპყრა, — ყო
15
განზრახვაჲ დიდებულთა თვისთა თანა, და დაამტკიცეს წარსლვა[ა] მადლ[ი]სა სულტნი[ი]სა მალიქშას წინაშე; და ესრეთ დადვა სული² თვისი და სისხლნი ქრისტიანეთა კსნისათეს. და მინდობითა ღმრთისა[ა]-

1 შენებულნი QmRDT ქც¹. ყოველი C/ყ-ნი ს ს ვ. ქც¹. სისხლთანი CMQmRDT ქც¹². ნაცვალად AMQmRDT, ნაცვალად Cm. 2 ნაკადულთა C. მრწყველნი M, მრწყველნი m. ქუეყანისა m. 3 იერემიასთა CA, იერემიასთა M:mRT, იერემიასთა C. ვიტყოდით A ქც², ვიტყოდით MQmRDT ქც¹. რამეთუ+თუიჯ. ამან Tქც¹². ოდენ[ი] ოდესმე A, ოდეს A. 4 გოდებაჲ Q/გ-ბა ს ს ვ. სიონისა C. 4—5 პატიოსანი C. 5 ბორბოტისა[ა] ბორბოტისმოქმედნი A, ბორბოტის C. გამოცდელნი MQm. 6 იგლოვენ CRDT. 7 მედღესასწაულეთათა A, მათასა ს ს ვ. და კელნი—A. დედათა[ა] დედათა C. 8 საზრდელთა MQmRDT, საზრდელთა ქც¹. მიცემად—C. 8—9 საზრდელსა A. 9—თვისთა (თვისთა m) მათ საყუარელთა (საყუარელთასა D) MQmRDT ქც¹². მათ საყუარელთა თვისთა[ა] მათსა ყოველსა რამელთათვის A. და—MQmRT ქც¹. 9—11 და ესენი ესრეთ და ფრიადცა უძვრეს. ამათ საქმეთა ესრეთ რამ[ი] და ამას ესეთართა საქმეთა ფრიადცა უძვრეს რამ D. 11 ამათ+რა(ა) CAMQmRT. რამ[ი]—A. ხელეთა T. 12 არასადათ[ი] არა Q, სადათ ს ს ვ. კსნისა Q/ყ-სა ს ს ვ. ~შეწევნისა და კსნისა A. შეწევნისა Q/შ-ისა ს ს ვ. შ.]+და D. რამ QRT, რამ CAMm. მესნელი A. 13 ძვრთა CAMmRDT, ძვრთა საქმეთა D. რი Qm, რომელი ს ს ვ. ქც¹. პირი+ყოფისა ARDTქც¹². ქუეყანისა ქუეყანისა M. ძალი რი Qm, რომელი M. 14 და—C. ქუეყანისა+ამათ A, მათ RDT ქც¹². 14—15 ~ქონდეს აღმოსავლეთს A. 15 ზღუეს A, ზღუეს m. ყოველსა A, ყოველთა D. თურქსა A. დაეპყრა]+მამინ D ქც². 16 განზრახვაჲ Q/გ-ვა CAMRDT, განზრახვა m. თვისთა[ა]—A. და—A. წარსლვა mRT. 17 მადლსა სულტანსა ყვ. მალიქშას M, მამს Q. სული თავი CMQm. 19 სისხლთა D. ქრისტიანეთა CMmD, ქნთა Q. ქნთა კსნისათეს[ი] ქრისტიანეთათვის A. სნისათვის RT.

1 გოდ. იერ. 4,2; 1,4; 4,10. 2 იოანე 10, 11; 17,15 და სხვ.

11. საქართველოს ისტორიის წყაროები

თა და წარძღუნებითა ძელისა ცხორებისა[ა]თა წარვიდა ასპანს, ნახა სულტანი და შეწყნარებულ იქმნა მისგან, ვითარცა შვილი საყუარელი¹.

10. რამეთუ იყო კაცი იგი, ვითარცა სიდიდითა კიდეთა მპყრობელობისა[ა]თა შეუსწორებელ, ეგრეთვე სახითა სიტკბოებისა[ა]თა და სახიერებითა აღმატებულ ყოველთა კაცთასა, რომლისანი მრავალ არიან და სხუანიცა ურიცხვნი საცნაურებანი: მართლმსაჯულებანი, მოწყალეები, ქრისტიანეთა |სიყუარულნი, და, — რამათა არა გავაგრძობთ სიტყუად, — ყოვლად უბოროტო[ა] რამე გონებად ყოველით კერძო აქუნდა. ამისთვისცა ყოველი სათხოველი აღუსრულა მეფესა | გიორგის, უმეტესცა სასოებისა; და სამეფო[ა] მისი თავსუფალ-ყო ზედა-მარბიელთაგან; და მოსცა კახეთიცა და |ქვერეთიცა, გარნა ხარაჯა[ა] ითხოვა სამეფო[ა]სა მისისა, რომელსა აიღებდ[ი]ყ ეამთა მრავალთა. და ესრეთ |დიდ|ებითა დიდითა გამოგზავნა სამეფოდ თჳსად და წარმოაყოლნა სპანი დიდნი, რამათა წარვლონ გზა მშვიდობისა[ა] და რამათა აა|რთუნ კახეთი.

11. და ეამსა სთულისასა მოვიდეს კახეთს და მოადგეს ციხესა ვეყინისასა, ვიდრე ჰბრძოდესლა, მოვიდა თოვლი; ხოლო მეფესა გიორგის მოეკვნა ნადირობად აჯამეთისა[ა], არღარას ზრუნვიდა სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეყინისა და კახეთისასა, არამედ ლაშქართა

1 და]—CMQM. ცხრზისა Q, ცხორებისათა CAM, ცხოვრებისათა m, ცხრზისათა T. ასპანს Q, ასფანს C. 4 რამეთუ] და C, და რამეთუ A. იყოცა A. კაცი იგი] მალიქშა A, კაცი იგი მალიქშა RDTქც¹². 4—5 მპყრობელობისათა CAD, მპყრობელობითა Q, მ-ბლობითა Mm, მპყრობელობისა RT. 5 შეუსწორებელი C, შესწორებულ AMQM. სახითა] სახრითა Mm. 6 სახიერებითა] ს-ით m, სახარებითა A. აღმატებული CRDT. რომლისანი] რომლისაგან Mm. 7 და]—CMm. საცნაურებანი] სახარებანი A. მართლმსაჯულებანი] მ-ობანი A, მრავალმსაჯულებანი CMm. 8 მოწყალეები]+და D. მ.]—A. ქრისტიანეთა CMmD, ქნთა Q; ქრისტიანეთან A. 8—9 განვაგრძობთ] განვაგლო MQm. 9 სიტყუად Q/სიტყუა ს ს ვ. რამე] რამეთუ C. გონებად Q/გ-ბა ს ს ვ. 10 სათხოველი CR, სათხოვარი m. 11 მეფეს QRT. 11—13 სამეფო მისი თავისუფალ-ყო CRDT ქც¹/სამეფოსა (ფოს Q) მის თავი (თავის Q) საუფლო ყო MQm, ს. მისი განათავისუფლა Aქც². 12 ზედა მარბიელთაგან Aქც², მარბიელთაგან C. კახეთი A ქც². (ქვერეთი AMQmRDT ქც¹. 13 მისსა MmDT, მისსა ქც¹². რომელთა Mm. აიღებდეს ყ ვ. ქც¹². 14 ესრეთ A. დიდებითა] ვადიდებთა ARDT, ვანდ. ქც¹². დიდითა] დორისათა M:Qm.+ (და) მრავალთა დიდებითა RDT ქც¹². 14—15~თჳსად სამეფოდ A. 15 წარვლონ D. წარვლონ გზად მშვიდობისად და რამათა]—A. გზად D/გზა ს ს ვ. 16 მშვიდობით C. რამათა]—C. წართუნ MQm, აართონ A. 17 კახეთად A ქც². 13 ვეყინისასა]+და ACD. ბრძოდესლა AQD. 18—19 გიორგისა m. 19 ნადირობად Q/ე-ბა ს ს ვ. აღარას A, არღარა RDT. ზრუნვიდეს MQmRT ქც¹². 20 ვეყინისა C/ვე(ი)ნისასა ს ს ვ. ქც². კახეთისა A.

1 მათე 3,17 და სხვ.

თურქთა რომელნი ჰყვეს, მისცა ნიჭად სუჯეთი და ყოველი ქუეყანაჲ იორის პირისა[ჲ] კუხეთი, რომელი მოოჯრდა მოდღენდელად დღედმდე. ხოლო თუთ გარდავლო მთაჲ ლიხთა[ჲ] და შთავიდა აფხაზეთად.

12. მათ ეამთა აღსართანცა, კახთა მეფე¹, წარვიდა მალიქ-შამ წინაშე, დაუტევა ქრისტიანობაჲ და შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა და ამით ღონითა აღიღო სულტნისაგან კახეთი. ამათ ესევითართა ეამთა არავე დამშვდნა ქუეყანაჲ, არცალა იქმნა ლხინებაჲ კაცთა უკეთურებისათჳს მკვდრთა მისთა[ჲ]სა; რამეთუ ყოველმან ჰასაკმან და ყოველმან პატივმან ყოვლითურთ შესცოდეს ღმერთსა და მიიქცეს გზათაგან წრფელთა ყოვლისა მიმართ უკეთურებისა; ბუნებით მოწყალე და სახიერი ღმერთი ესეოდენ განარისხეს, ვიდრემდის თვის მოხადეს განჩინებაჲ რისხვისაჲ, ქადებული უსჯულოთათჳს ესაია[ჲ]ს მიერ, მტყუელისა ესრეთ: „გაჲნათესავსა ცოდვილსა, ერი რომელი სავსე არს უსჯულოებითა კუალითგან ფერკთა[ჲ]თ ვიდრე თავადმდე. არა არს მას შინა სიცოცხლე, არცა ბრძელ, არცა შესახუეველ“ და შემდგომნი: „ამისთვის ქუეყანა[ჲ] თქუენი | ოკერ, ქალაქნი ცეცხლითა მომწუარ, სოფელთა თქუენთა უცხო თესლნი მოსჰამენ, და მოოჯრებულ და დაქცეულ არს ერისაგან უცხო ტომთა[ჲ]სა“².

13. ესე ყოველი მოიწია³ და თუალითა ჩუენითა ვიხილეთ⁴, და ფრიად უფროა[ჲ]სი ამათ წარმოთქმულთასა: რამეთუ ვითარმცა ვინ

1 თურქთასა D ქც². რომელ A ქც². ჰყვა A ქც²+თანა D. მისცა|+მათ D. ყოველი—CA. ჰყვნა Q/ქუეყანა ს ხ ვ. 2 პირი A. მოოჯრდა| მოუჯრა A. მოდღენდელად| მუნ დღენდელად (დღენდ.) ARDT ქც^{1,2}, დღენდელად M, დღენდელად Q. დღედმდე|—A. 3 გარდამოვლო (გარდ. m) MQm. შთა D/მთა ს ხ ვ. 4 ეამთა|+შინა Q. აღსართანცა CA. ~კახთა (კახთ m) მეფე აღსართან MQmRDT ქც^{1,2}. მალიქშამ MQ, მალიქშასა A. 5 წინაშე|+და D. ქრისტიანობა CmmR, ქნბა Q, ქრისტიანობა D. შესძინა MQm. სჯულსა Mm, სჯულისა Q. 6 მით C. აიღო CAMm ქც². სურტნისაგან MQ, სულტანისაგან A, სარკინოზთაგან (C-ში აწიაზე ტექსტის ხელით გასწორებულთა: სულტნისაგან) C. კახეთი|+და D. 7 ქუეყანა QRDT/ქნა MmCA. ქ.|+ესე ჩუენი D. არცალა| არცა რაჲ (რა) CAQRT ქც^{1,2}, არცა D. ლხინება QRDT/ლ-ბა CAMm. 8 ასაკმან CA ქც^{1,2}. 9 დაქ—MQmRT ქც¹. მიიქცეს A. 10 უკეთურებისა|+და CA. 11 ესეოდენ| ესევითართა C. თეს| თუთ CARDT ქც^{1,2}. 11—12 მოხადეს| მოიცადეს C. 13 განჩინება Q/გ-ბა ს ხ ვ. რისხვისა Q/რ-სა ს ხ ვ. ქადებული Mm. 14 მიერ| მიმართ CAMDT ქც¹. ვაჲ AMm, ვაჲ C. რომელ A. 15 თავადმდე QRDT. 16 არს|+შუა A. არც m. ბრძელო MQmRDT ქც¹. შესახუევი RDT ქც¹, შესახუეველ C. და|—C. 16 ქალაქნი|+თქუენი m. 17 სოფელსა C. თქუენსა C. მოსჰამდენ ARDT ქც^{1,2}. და|—MQmRD ქც¹. 18 ტომთა[ჲ]სა| თესლთათა (ჩამატებულია ზემოდან; ტომთას) A, თესლთათა m. 19 ჩუენითა| რომლთა C. 20 უფრო[ჲ]სი CA, უფროს MQmRDT ქც^{1,2}. და რამეთუ A. ვითარმცა| ვითარმცა Mm, უფრომცა C.

1* ამ სიტყვის გასწვრივ R-ში აწიაზე: აღსართან მეფე კახეთისა.
1 ფსალმ. 106,34. 2 ესაია 1,4—7. 3 ფსალმ. 43,18. 4 ფსალმ. 34,21.

A 346
C 220

D 112

მისცა თხრობასა ყოველი, რომელი იქმნა, [ანუ] ვითარმცა ვინ გამო-
 თქუა თითოეულად, რომელი დღეთა ჩუენთა მოიწია ჭირი? ამას
 ყოველსა ზედა არავე | დასცხრა გულისწყრომაჲ¹ უფლისაჲ ჩუენ
 ზედა, რამეთუ არა შევიწინანეთ, არცა გულ|ისხმა-ვეყავთ², არცა ჯეროვ-
 ნად მოვაქციეთ გზათა მიმართ უფლისა³ ბრძანებათასა. ამისთვისცა
 ქუეყანით მომავალთა ბოროტთა ზედა სსუანიცა საშინელგებანი ზე-
 გარდამონი, ღმრთივ-მოვლინებულნი გუემანი, მოიწივნეს ქუეყანასა
 ზედა, რადთა არა თქუან მცოდველთა, ვითარმედ: „ესე აღძრვანი
 წარმართთანი⁴ არა ცოდვითა | ჩუენთათვის იქმნეს, არცა ღმრთისა მიერ
 მოიწივნეს, არამედ შეცვალებითა რადთამე უბოძა[ა]თა და დამოხუევეა-
 თა აღძრვისა საქმეთა[ა]თა“.

14. ამისთვისცა დღესა აღვსებისა[სა], თვთ მას აღდგომასა მეუფისა-
 სა, რომელსა შინა სიხარული და განსუენებაჲ საგონებელ იყო, მოხედ-
 ნა რისხვით უფალმან ქუეყანასა და შეძრა საფუძველითურთ⁵ ესეოდენ
 სასტიკებითა, ვიდრემდის მთანი მალაღნი და კლდენი მყარნი სახედ
 მიტუერისა დაიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუეს, ეკლესიანი
 დაეცნეს, სახლნი დაინთქნეს და დაზულეს და იქმნნეს საფლავ მას
 შინა მკვდრთა; რომელთა თანა თმოგვცა დაიქცა და დაიპყრა ქუეშე

1 მისცა თხრობასა ყოველი რომელი იქმნა—ARDT ქც¹. მისცა მისწუთა C.
 1—2 ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად რომელი—CMQM. წარმოთქუა RDT.
 3 თითოეულად R. თითოეულად T. რომელი რათა Rქც¹, რა T. მოიწია ჭირი—CMQM.
 ხოლო ამას D. 4 გულისწყრომა უფლისაჲ Qგ-მა უფლისა სხე. 4 შევიწინანეთ
 M+და D. გულისქმა-AMQMRT. -ვეყავით MmRDT. 4—5 ჯეროვნათ RT. 5 მო-
 ვიქციეთ A ქც^{1,2}. მოვაქციეთ m. გზისა ქც¹. უფლას ბრძანებათასა | უ. ბრძანებისათა T,
 უფლისათა A ქც². 6 ქუეყანისა RT ქც¹, ქუეყანასა ზედა D. მავალთა ARTქც^{1,2}.
 6—7 ზეგარდამო D. ზეგარდამონი+და C. ღმრთივ-ქლთისა მიერ A ქც². მოვლენილ-
 ნი CQRDT ქც¹. მოიწივნეს—Q. 7—8 ქუეყანასა ზედა ქუეყანანი MQm, ქ-სა ჩუენსა
 ზედა ART, ქ. ზედა ჩუენსა ქც¹, ქ-სა ჩუენსა D. 8 მცოდველთა RDT. აღძრვანი
 აზნაურნი Mm. 9 არცა C. იქმნეს+და D. მიერ—A. 10 მოიწივნეს—CMQM,
 მ-სო RT ქც¹, მოივლენეს D. შეცვალეზისათვის C. რადთამე AM, რასამე C, რამემ
 m, რამე RDTქც¹. და |—C. 10—11 დამოხუევეითა C. 11 აღძრვისა—A, აღძრვა-
 თა C, აღზრვისა M, აღზორვისა m. 12 დღესა—Mm. აღვსებისა CAMmRDT, ა-ბისა Q.
 მას | ამის M, მისა m. აღდგომისა Mm. 12—13 მეუფისასა უფლისა ჩუენისა
 იესო ქრისტესსა A ქც². 13 განსუენებაჲ Qგ-მა სხე. საგონებელ ქერ A ქც²,
 საგონებელ ქერ RDT. 14—უფალმან რისხვით(ა) CAქც². ქუეყანასა—A ქც². შეიძ-
 რა Mm. შეძრა+ქუეყანა ARDT ქც^{1,2}. ესე ოდენ AMQMRT. 15 სასტიკად
 CMQMRT. კლდენი+სასტიკნი MQmRDTქც¹. 16 დაიგალნეს და ივულნეს M,
 და ივ¹ვლნეს Q, და ივ²ვლნეს m. 17 დაეცნეს+და CA ქც². დაზულეს და-
 ძულეს C, დააზულნეს MQm. 17—19 ~ მას შინა მკვდრთა საფლავ C.
 18 მკვდრთა მკვდართა A და დაიქცა Q. და—A. დაიპყრა CA.

1 ფსალმ. 84,4. 2 ფსალმ. 81,5. 3 ფსალმ. 17,22 და სხვ. 4 ფსალმ. 2,1.
 5 ფსალმ. 17,8; 81,5.

A 347
R 222
m 334
T 165

კახაბერი ძე ნიანი[ა]სი ცოლითურთ. და განგრძ[ნ]ა ესევითარი იგო რყევა[ა] ქუეყანისაჲ საშინელი|ვიდრე განსრულებადმდე წელიწადისა, რომელსა შინა მოსწყდა სიმრავლე მძლე რიცხვსაჲ.

15. მაშინ რისხვასა შინა მოიხსენა წყალობაჲ მან, რომელი სწავ-
ლ|ის ყოველსა შვილსა, რომელი უყუარს², [რომელი] მოაკუდინებს
და აცხოვნებს³, რომელი მზა არს უფრო[ა]ს მამისა მოწყალისა
|წყალობად, რამეთუ წერილ |ისაებრ: „არა თუმცა უფალმან დაძიტევა
ჩუენ თესლი, ვითარცა სოლომ[ელ]ნიმცა შევიქმენით და გომორელ-
თამცა მივემსგავსენით“⁴. რამეთუ ამიერითგან იწყეს ნიავეთ-
ცხოვრებისათა მობერვად და ღრუბელთა მაცხოვარებისათა⁵ აღმო-
ქვრობად, ვინაჲთგან ათორმეტ წელ ამათ თვთო-სახეთა ჳირთა გან-
გრძობილთა ბნელსა უყუნსა შინა იწყო აღმოცისკრებად მზემან ყო-
ველთა მეფობათამან, დიდმან სახელითა და უდიდესმან საქმიითა, სა-
ხელმოდგამმან დავით ღმრთისა მამისამან, და თვთ სამეოცდამეათორ-
მეტემან შვილმან ამის დავითისმან, დავით⁶.

16. მას ეჲმსა, რომელსა იყო ჰასაკითა ათექუსმეტის წლის (ხოლო

1 კახაბერის ძე ნიანი A. ნანასი Mm. ცოლითურთ+თსით D. და|—C.M. გამ-
გრძელდა CAMQmRT ჳტ^{1,2}, განძლიერდა და განგრძელდა D. რგ|—A. 2 რყევა[ა]
ძრვა A ჳტ. ქყუნსა Q/ქ-სა სხ ე.~საშინელი ქუეყანისა C. საშინელი — A. ვიდ-
რე|—CMQm ჳტ. ~ განსრულებადმდე (-ამლი R ჳტ) ვიდრე RDT ჳტ. წელიწადისა Cm,
წელიწადმდის RT. განსრულებადმდე წელიწადისა წელიწადმდის A ჳტ^{1,2}. 3 მო-
სწყდა Q. მძლე რიცხვსაჲ ურიცხვ AMQmRDT. 4 ზო.სენა RDT. წყალობა
CMmRDT. წყალობაჲ მან წყალობამან A. 4—5 სწავლეს|სცელს A. 6 და|—
MQm. მზა არს Mm. 6—7 წყალობად უფროს მამისა მოწყალისა CA. 8 სო-
ლომდმცა C, სოლომნიმცა A ჳტ, სოლომნიმცა MQ, სოლომნიმცა mRDT, სოლომცა
ჳტ. 9—10 გომორელთა CMQmRDT ჳტ. 9 ნიავეთა| ნავითა C, ნავითა (ი
ჩამატებულია M) Mm. 10 ცხოვრებისათა|—A, ცხოვრებისათა mRDT. მაცხოვარებისათა
C, მცხობისათა QT. 11 ჳირთაგან C. ჳირთა და A. 11—12 განგრძობილსა C,
განგრძობილთა MQmRDT ჳტ^{1,2}. განგრძობილსა ჳირთა A. 12 აღმოცისკრებად CA.
12—13 ყოველთა C. 13 და|—MQmRDT. საქმიითა|—Mm. 13—14 სა-
ხელმოდგამმან MQmRDT ჳტ, სახელთა უდიდესმან მდგომამან m. 14 მამამან
CAQ. 14—15 სამეოც და მეათორმეტემან CMQm/ს. და მეათორმეტემან ARDT
ჳტ. 16 რომელსა|—AMm, რომელი QRDT ჳტ. ჰასაკით M, ესაკით C. რო-
მელსა იყო ჰასაკითა ათექუსმეტის წლის|—A. ათექუსმეტის C, 17 Qm, ათექუსმეტის(ა)
ს ხ ე. წლისა CQ. ხოლო|—AQ.

1* C-ში ამ სტყევის გასწვრივ აშიაზე: დავით მცვე (წიელი მელნი). Mm-ში
დავით აღმაშენებელი (M-ში სხვა ჳელი). Q-ში მხედრელი ჳელი: დავით აღმაშენ-
ებელი გაქვლმწიდა. ამავე გვერდზე სხვა მინაწერებია ამავე მხედრული ჳელი: დავით
აღმაშენებლის დრის ყოფილა [ქე]ს| აქით ჩრდოდ, [აწ არს] ამ ჩვენს ეჲს ჩლრ¹ს;
ახლა დავით აღმაშენებელს აქეთ გასულა წელიწადი ქ.გ.

1 ამაჲ. 3,2. 2 ებრ. 12,6. 3 I მეფ. 2,6. 4 ეს.1,9; ჳრომ. 9,29.
5 შათე 17, 5.

ქრონიკონი იყო ტ¹*)¹, ამას, მარტოდ-შობილსა გიორგისგან, თვთ
 მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისაჲ; — უკეშმარიტესი ითქუნ: თვთ
 მამამან ზეცათამან პოვა დავით; მონაჲ თვისი, და საცხებელი მისი წმი-
 დაჲ სცხო¹; რამეთუ კელი მისი შეეწია, და მკლავმან მისმან განაძ-
 ლიერა¹იგი²; წყალობაჲ და კეშმარიტებაჲ³ შეჰმოსა⁴ მას; და უადრეს
 ყო უფრო¹ჲს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა⁵, ვიდრემდის დადგა
 ზღუასა ზედა კელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუნენ მისი⁶; გარნა
 შრომითა ფრიადითა და ლუწლითა ძლიერითა და მრავალთა დღეთა
 შემდგომადლა იქმნა ესე, ვითარცა წინამდებარემან სიტყუამან ცხად-
 ყოს.

A 348
 C 221

D 113 17. [რამეთუ მეფე იქმნა რაჲ დავით, მოკრებულ იყო ქართლი
 და თვნიერ ციხეთა სადამე არასადა იყო სოფელსა შინა კაცი, არცარა
 შენებულება¹ჲ]. მათ ჟამთა შინა ჰქონდ¹იქის თრიალეთი და კლდე-კარ-
 ნი და მიმდგომი მათი ქუეყანაჲ ლიბარიტს, და მეფ¹ი²სა დავით¹ი³ს
 წინაშე იყვის რეცა ერთგულად. ეგრეთვე ნიანია კახაბერის ძეცა და
 სხუანიცა აზნაურნი მცირედ-მცირედ შემოკრბიან დაშთომილნი სადამე
 და სოფლებადცა დაიწყეს შთამოსლვად და დასხდომად.

1 იყო ქრონ. AQ. ქორან. Mm. ქორონ. RD. იყო—MmRT ქც¹*, იქდა D.
 სმას ოცდა ცხრა C. სამოცდაცხრა A. ტ¹ MQRmქც², ტარი და თანი RT, ტ
 და თ D. ამის MQRmRDT. 2 მეფობისაჲQ/ მეფობისა სხ ვ. +და Aქც². ო-
 ქუნ—C, თქვენ Q, ითქენ MmRT, ითქენ D, ვთქვათა Aქც². მონა CAMmRDT.
 3—4 წმიდა მისი C. წა Q/წმიდა AMRT, წმინდა mD. 4 სცხო¹+მას A.
 და რამეთუ CMQRmRDT ქც¹. მისი¹+წმიდა(ა) MQRmRDT ქც¹. შეეწეოდა მას A
 ქც². მკლავმან¹+წმიდამან ARDT ქც¹. 5 შეემოსებოდა A ქც², შეემოსა M, შე-
 მოსა QRDT ქც¹, შეამოსა m. მას — CMQm. და უადრეს¹ უზეშთაჲს A ქც².
 6 ყო¹+იგი A. დაესდგა A ქც², დასდგა ქც¹. 7 ზღუათა CMQRmRDT. მდინე-
 რესა Mm. მარჯუნა AMQDT. 8 და¹—A ქც². 9 შემდგომად A ქც²,
 შემდგომადლა MQRmRDT. იქმნა¹ იყო იქმნა MQRmT. სიტყუამან—D. 9—10 ცხად-
 ყოს¹+ესე C. 11 რაჲ—C. იყო ქართლი—A. იყო¹+ყოველი ესე D. 12 ციხე-
 თასა დამე MQRm, ციხეთასა სადამე ARDT ქც¹, ციხეთასა C. არასადა¹ არა CA. ~კ-
 ცი სოფელსა შინა A ქც². არცარა¹ და არცა D. 13 შენებულობა ARDT ქც².
 შ.] +და A. ჰქონდეს CMQRmRDT, ქონდეს A. 14 მიმდგომნი Q. მათი მისი CA.
 ქუნდა Q/ქ-ნა სხ ვ. ~ქუეყანა(ა) მათი MQRmRDT ქც¹. ლიბარიტის Am. მეფეს(ა) და-
 ვთას ყვ. ქც¹*. 15 იყო A ქც². ერღვრულ მ. ერთგულად¹+და D. ძესა¹ A.
 ძეცა¹+ხოსრო მანაბელი m. 16 სხუანი აზნაურნიცა C, შემოკრიბნა MQRmRDT ქც¹,
 შთომილნი Q. ~სადამე (სადამე m) დაშთომილნი Mm. სადავე CAQRDT ქც². ~17 სოფ-
 ლებთაჲცა (+შინა C) CRT ქც¹, სოფლებთაჲცა A, სოფლებდ¹თაჲცა M, სოფლებდ¹თაჲცა
 Q, სოფელთაჲცა D. და იწყეს MQRm. შთამოსლვად mRDT.

1* ეს თარალი აღნაშნულია ყველა ნუსხაში (შესაძლოა იგი ჩანართი იყოს). A-ში
 შეტვლითი ნაჩვენებია ქრონიკონი 67, დანარჩენებში—329. ნ. კიდევ ვარიანტებში.

1 ფსალმ. 88,21. 2 ფსალმ. 88,22 3 ფსალმ. 83,12. 4 ფსალმ. 92,9
 5 ფსალმ. 88,28 6 ფსალმ. 88,26

m 335
R 223
265
A 349
Q 95

18. და იყო მაშინ საზღვარი სამეფო[ა]სა[ა] მთა[ა] მცირე
ლიხთა[ა] და სადგომი|სამეფო[ა] წაღულის-თავი. და ოდესცა ნადი-
რობაჲ უნდის ქარაღისა ჭალაკთა ანუ ნაჭარმაგევეს, რომელი ყოვლად
აღსავესე | იყო ირემთა და ეშუთა მიერ, არა პირველ | შთავიდიან, ვიდ-
რემდის ცხენ-კეთილთა მკედართა მიერ მოინახიან; და მაშინლა [შთა]-
ვიდიან ნა|დრობად ვაქესა.

19. ამა ვითარებასა შინა გარდაცდა წელიწადი ოთხი; მოკუ-
და სულტანი მალიქშა და ლიპარიტ ამირამან იწყო მათვე მამ|ულ-
პაპურთა უგზოთა კუალთა სღვაჲ, რამეთუ ზაკვდა წინაშე მისსა მო-
პოვნებად უსჯულოებისა¹; დაღათუ ქრისტეანე იყო სახითა, გარნა
ორგულება[ა] და სიძულილი პატრონთა[ა] გუარისაგან მოაქუნდა
გონებითა; და ვინაჲთგან გულისკმის-ყოფაჲ არა ინება კეთილისა[ა]²;
დადგა იგი ყოველსა გზასა არა-კეთილსა³.

20. ამას რაჲ ესევითარებასა ხედვიდა მეფე დავით, ინება გან-
წურთაჲ მისი; ამისთვისცა პურობილ-ყო იგი ეჲმ რაოდენმე, რომე-
ლი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისმე; და ესრეთ, მომ-
ტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ და ერთგულები-
სათვს ღმრთისა შუა შემომღებელი, განუტევა იგი და მითვე დი-
დებითა აღიდა და არა შეუტევალა; რამეთუ კეთილმან არა თუ

1 და|—A. ~ მაშინ იყო A. სამეფოსა[ა]—A. მთა[ა]—Mm, მათისა D. 2 ~ სა-
მეფო სადგომი D. წაღულის-თავსა MQm ქტ¹. 2—8 ნადრობაჲ Q/ნ-ბა ს ხ ე.
3 ქარათის mD. ჭალათა A ქტ². ყოვლად|—Mm, ყოლად C. ყოვლადე D A ქტ¹.
4 ირმითა Mm. არცა C. ~ შთავიდიან პირველ D. არა პირველ შთავიდიან—A ქტ².
4—5 ვიდრემდის ცხენკეთილთა მკედართა მიერ მოინახიან და მაშინლა| ხოლო ცხენ-
კეთილნი კაცნი ჩამოგზავნიან და გაინახიან ვერეთა A ქტ². 6 მიერ|—D. მოინახ-
ნიან D. 6—8 შთავიდიან| ჩავიდიან C, მოვიდიან MQm, ჩამოვიდიან ნადრობად
ARDT ქტ^{1, 2}. 6 ნადრობად|—CMQm. ვაქესა|—RDT ქტ¹. 7 ამა ვითარე-
ბასა შინა| ამას შინა MQm, ამაშინ C, ხოლო ამა(ს) ე-სა შინა ARDT ქტ^{1, 2}. გარდა-
ჰქდეს C. 8 მალიქშა MQm, მელიქშა RD, მელიქშაჲ ქტ¹. ~ ამირამან ლიპარიტ
C. ამირამ m, ამირამა D. 8—9 მამულ-პაპურთა| ამულის პაპთა A. ამულის-
სა C. 9 უგზოთა C|—ს ხ ე. ქტ^{1, 2}. სღვაჲ D/სღვა CAMQT, სღვა m. მისსა ყ ე.
10 უსჯულოებისა Q. უსჯ. |+ ხოლო D. დაღათუ ქტ¹. ქენეQT/ქრისტეანე CAMmRD.
11 ორგულებით(ა) CAMQRT ქტ¹. სიძულილი A. პატრონთა CMQmRDT, პატრონ-
თაგან A. გუარისაგან|—A. 12 და|—A. გულისკმის-ყოფაჲ Q/გ. (გულისკმის
D.)-ყოფა ს ხ ე. 13 დაგ RT, და დგა D. იგი|—AMQmRDT ქტ². ყოვლსა C. არა კეთი-
ლისა m. 14 ამას| და მას A, ხოლო ამას D. ესევითარებასა|—CMQm, რაჲ|—A. მე-
ფე|—A ქტ². დავით| და C. 14—15 გაწურა(უ)ა(ს) AMQmRDT. 15 მისი|+
და D. ამისთვისცა| და A. პურობილიყო C. ჟამსა Mm. 16 კმა|კმა T. ეისსამე
CMQRT, ვისისამე m. ესრეთ| ესეც m. 10—17 მამტკიცებელი ქტ¹.
17—18 ერთგულობასაჲუეს A ქტ². ერთობისთვის MQmRDT ქტ¹. 18 შუა| შუა-
მდგომელად ARDT ქტ^{1, 2}. შემომღებელი| შემომღებელი MQm, მომკევი ARDT ქტ^{1, 2}.
იგი|—C. 18—19 მით დიდებუთაჲე C. 19 აღიდა| ამყოფა RT ქტ¹. არა| არა რაჲ
D. შეუტევალა D.

1 ფსალმ. 35,3. 2 ფსალმ. 35,4. 3 ფსალმ. 35,5

T 166 მართალსა, არამედ არცა თუ ბოროტსა ადვილად აბრაღის, ვინაჲთჳმ სიბოროტედ არა განსწავლულ არს, არცა მეკუველ.

C 222 21. ხოლო იგი ვითარცა ძალდი მიექცა ნათხევარსა და ვითარცა
 A 350 ღორი ინწუბა სანგორელსა მწკრისასა¹; განა|ც|ხადა მტერობა² და
 A 340, | უკეთურებასა იწურთიდა საწოლსა ზედა თვისსა³. იხილა რაჲ მშედმან
 5 და ღმრთივ-განზრძნობილმან მეფემან, რამეთუ კუდი ძაღლისაჲ
 არა განემარტების, არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მეორესა წელსა
 კუალად შეიპყრა, ორ წელ პყრობილ-ყო და საბერძნეთს გაგზავნა; და
 m 336 მუნ განეკუა | ცხორებასა.

D 114 22. | ამას ეამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღიღეს იერუსალემი და
 10 ანტიოქია. და შეწვიცნითა ღმრთისა|ა|თა მოეშენა ქუეყანაჲ ქართლი-
 სა|ა|, განძლიერდა დავით და განიმრავლნა სპანი და არლარა მისცა
 სულტანსა ხარაჯაჲ. და თურქნი ვერღარა დაიზამთრებდეს ქართლს;
 რამეთუ ვიდრე მოაქამდე ზამთრისავე მოწევენასა თანა ფალანგებიოჲ
 მათითა ჩამოდვიან ჰაეკალს და დილუამს და ჩაღმართ მტკუტრისა და
 15 იორისა პირთა, რამეთუ მათი იყო საღგური.

A 341 23. კახეთს მეფობდა კვრიკე^{1*}, კაცი მეფობისავე თანა მე|უ]-
 ფე|-კმნილი ვნებათა ზედა და კეშმარიტი ქრისტიანე. მოსცა

1 მართლისა A. არამედ|—C. არცა A ქც². ბოროტისა A. 2 განსწავ-
 ლოლ A. არს|+და D. მე|უელ|+ყო ARDT ქც¹. 4 იწუბა CQ, ინწუნბა
 MDT, ინწუნებდა m. მწკრისასა|+და D. მტერობაჲ D/მ-ობა ს ხ ე. და|—A.
 5 ~თისსა ზედა C. 6 მეფემან|+დაყო ARDT ქც^{1,2}. რამეთუ| კუალად A.
 ძაღლისაჲ Q/ძაღლისა ს ხ ე. 7 განემართების CMQmRDT, გაემარტების A.
 მართლად CAMmR ქც^{1,2}, მართლდ QT. 8 შეიპყრა|+გი D. პყრობილ(ი) იყო
 AMQm. და²—MQmRT ქც¹. 9 მუნ|—C, მუნ შინა D. განეხრა RDT. ცხორებასა
 CAMQ, ცხორებასა mRDT. 10 ამას| კუალად ამას A, ხოლო მის ეამსა DT+შინა
 D. გამოვიდა Q. აიღეს Q. იწლში Q, იელუსალემი CAMm, იერუსალიმი RDT.
 11 ანტიოქი MQm. და|—MQmRT ქც¹. 11—12 ქართლისა CART, ქართლი
 MQm. ქუეყანაჲ ქართლისაჲ| ქართლი D. 12 განძლიერდა|+მეფე დავით D. და|—A.
 განამრავლნა CAქც², განიმრავლა RDT. 13 სულტანს QmT, სურტანსა A. ხარაჯაჲ
 Q, ხარაჯა ს ხ ე. ~ხარაჯა სულტანსა D. და|+მეორე.გან D. დაიზამთრებდა m. ქართლ-
 სა Mm. 14 ვიდრე|—CMQmRDT ქც¹. აქანაზდი C, აქამომდე A ქც², მოაქამამ-
 დე m, მოაქამომდე RDT ქც¹. ზამთრისა ARDT ქც¹. ~თანა მოწევენისა (მიწევენისა Mm)
 MQm. მოწევენასა თანა| მოწევენასა AD, მოწევენისა R, მიწევენისა T. 14—15 ჩა-
 მოდვიან ფალანგათა მათითა C. 15 აეკალს A. და|—A. დილომს ARDTქც^{1,2}. და|—
 MQmRDT. 16 იორის CAMmRDT. პირსა A, პირითა m. საღგომი MQmRDT ქც¹.
 17 კახეთს| მას ეამსა კახეთს D. კვრიკე| კე. Mm, ქე Q. მეფობისა T. მეუფე|—
 CA, მეფე MQmRDT ქც¹. 18 -კმნილი CM/ქმნილი Q, კმნული ARDTქც¹.
 ვნებათა AMm, ვნბთა Q. ქრისტიანე CAMmRD, ქნე Q, ქენე T.
 1* ამის გასწვრივ R-ში აწიან: კვირიკე მეფე კახეთისა (ტექსტის ხელით?).
 1 II პეტ. 2,22. 2 ფსალმ. 97,2. 3 ფსალმ. 35,5.

R 224

M 266

ჟამი ღმერთმან მეფესა დაეთოს და წარულო კვრიკეს ციხე ზედა ზადენი^{1*}. და წარებატებოდ | ა დიდებითა და განმარჯუებულებითა, რომელთა თანა ესეცა იქმნა: მოკუდა რატი, ძე ლიპარიტისი, კაცი ორგული და ნანდვლვე ნაშობი იქედნეთა[ა]¹; და ესრეთ დასრულდა სახლი ბალუაშთა[ა], სახლი განმამწარებელთა[ა]², რამეთუ სუა უკუანასკნელი 5 თხლე რისხვისა[ა], სასუმელი ცოდვილთა ქუეყანისათა[ა]³ და არღარავინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკვდრი⁴, რამეთუ აღიკსენა უსჯულოებაჲ მამათა | მათთა[ა] წინაშე უფლისა⁵, და მამული მათი აღილო მეფემან.

შემდგომად წელიწადისა ერთისა მიიცვალა კვრიკე მეფე და 10 დასუეს კახთა მეფედ ძმისწული კვრიკესი აღსართან, რადათურთით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათა[ა], არამედ ცუნდრუკი რამე, უსჯულო[ა] და უმეცრად უსამართლო[ა] და ყოვლად წინაუქმოჲ მამისძმისა მისისაჲ.

24. მას ჟამსა განიცადა მეფემან გონებისა თუალითა და კე- 15 თილად გულისკმა-ყო საქმე, რომლითა მოიმადლებოდ[ის] ღმერთი

1 ~ ღმერთმან ჟამი CD. და—MQmRDT ჯტ. წაულო CA. კვრიკესიკეს Mm, კეს Q. ზღაძენი C. ზედა ზადენი]+ქრონიკონი იყო სამსოცდასამი A ჯტ², იყო ქორ. ტარი, კანი და ანი RT; და იყო მაშინ (—ქტ) ქორ. ტა D ჯტ¹. და—RDT ჯტ¹. 2 გამარჯუებ(უ)ლობითა AQ, განმარჯუებულობითა D, გამარჯუებითა C. 3 ესეცა—C. ~ძე ლიპარიტისი რატი C. ლიპარიტისა Qm. 4 ნამდვლვე MQmRDT. იქედნესი MQmRDT ჯტ^{1,2}. და—A ჯტ¹. ესრე MQ, ესე M. 4—5 ბალუაშთა C, ბალუევაშთა ARDT ჯტ^{1,2}. ბალუაშთაჲ სახლი—MQm. 6 განმამწარებთა Mm. უკუანასკნელი A, უკანასკნელი MmRDT. 5—6 სუა... ქუეყანისათაჲ და—C. 8 თხლე—Mm. რისხვისაჲ| რიცხვისა m. 7 დაშთა| დარჩა MQmRDT ჯტ¹. აღიკსენა D ჯტ¹, აიქსნა A, აიხსნა C, აღიქსნა MQm ჯტ², აღიხსენა RT. 7—8 უსჯულო(ე)ებჲ AMmRT, უსჯულოება CD. 8—9 აღილო]+შემდგომად MQm. 10 და შემდგომად A ჯტ². წელიწადისა CMmRDT. კვრიკე| კე Mm, კე Q. ~მეფე კვირიკე CA. მეფე| კახეთისა D. 11~მეფედ კახთა C. კახთ m. კვრიკესი| კახთა Mm, კესი Q. აღსართან|+და MQmRT ჯტ¹. რადათურთით| და D, (და) არა რათა MQm, 12 არა|—C. 11—12 რადათურთით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათაჲ| რომელსა არა რა ქონდეს (ქონდეს RT ჯტ¹, ქონდა D) ნაშანი მეფობისანი (მისა RT ჯტ¹) ARDT, რომელსა არა რა ქონდეს ნიჭნი მეფობისანი ჯტ¹. ნიჭთა| ნიჭთა MQm. არამედ|+იყო RDT ჯტ¹. ა.| რამეთუ იყო A ჯტ². 12—18 უსჯულოა... უსამართლოა|—CMQm. 18 და|—RDT ჯტ¹. ყოვლად უმეცრად A. 18—14 და ყოვლად წინაუქმოჲ მამის ძმისა მისისაჲ|—A. წინა უკუმო C, წინაუკუმეუა Mm, წინაუკუმეუა Q. მისისაჲ D|მისისა CMQmRT. 15 და|—A. 15—10 კეთილად| კუალად Mm. 16 გულისხმა D. საქმე|—A. საქმე|+იგი D. მოიმადლებოდა CMQmRDT ჯტ¹, მოიმადლებდა A ჯტ². ღმერთსა A ჯტ².

1* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი: A-ში ქრონიკონს -- 323, RDT-ში 32. . კიდევ ვარაუდებში.

1 მათე 3,7; 12,34 და სხვ. 2 ეზეკ. 2,4. 3 ფსალმ. 74,9; 4 ფსალმ. 68,26. 5 ფსალმ. 108,14.

A 342 და სარგებელი დიდი იქმნებო[დის]!¹*; რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა¹ ქმნილ იყვნეს; და უღირსთა და უწესთა მამულობით უფრო[ა]ქს, ვიდრე ღირსებით, დაეპყრნეს უფრო[ა]ქსნი საეპისკოპოსონი, არა კარით მწყემსებრ შესრულ[თა], არამედ ავაზაკებრ ერლო[ა]ქთ²; და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედგინნეს, რომელნი, ნაცვალად სჯულთა საღმრთოთა პყრობისა, უსჯულოებასა აწურთიდეს მათ-ქუეშეთა. [და თუთ] სახლით უფლისა[ა]ქთ და მღღელთაგან გამოვიდო[და] უსჯულოებაჲ და ცოდვა[ა], | რომლითა თუალი ღმრთისა[ა]ქს, მხედველი ყოველთა[ა]ქს, ესეოდენ რისხეად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუა-**10** მან განაცხადა. და რამეთუ არა სწორ არს|ცოდვაჲ მღღელისა და მკედრისაჲ, არცა ერისა და მღღელთმთავრისაჲ, არცა მწყემსისა და სამწყსო[ა]ქსაჲ, ვითარცა წერილ არს: „მონამან რომელმან იცოდის ნებაჲ უფლისა თვისისა[ა]ქს და არა განეკრძალოს, იგუემოს ღიდალ“³.

337
A 351
A 352
C 223
D 115

1 და[ა]—**A**. იქმნებოდა ყ. ვ. ქტ¹. წმინდანი მ. **2** ქმნილ იყვნეს და[ქმნილნი **A**, ქმნულ **Mm**. უღირსთა და]ქღირსებით **MQm**, უღირსთა **A**. და]—**CT**. **3** უწესთა]—**CMQRDT**. მამულობითა **MQmRDT** ქტ¹. უფროას ვიდრე ღირსებით]—**A**. უფროას ვიდრე] უფროსვე **C**. დაიპყრნეს **C**. **4** უფროასნი]—**A**, უმრავლესნი **C**. საეპისკოპოზოდ **C**, საეპისკოპოზოსანი **A**, საეფისკოპოზონი **Mm**. **4—5** არა კარით მწყემსებრ შესრულთა, არამედ ავაზაკებრ ერლოთ] ვითარცა ავაზაკთა **A** ქტ². არა რამეთუ არა **D**. კართა **RDT** ქტ¹. მწყემსებ **C**. შესრულთა]—**Mm**, შესრულნი **CQRDT**. **5** არამედ ავაზაკებრ]—**Mm**. ავაზაკთაებრ **C**. ერლოთ]—**A**, შესრულნი **CMQRDT** ქტ², შთასრულნი **D**. **5—6** ქორეფისკოვსნი **C**, ქორეპისკოპოზნი **A**, ქორაფისკოპოზნი **Q**, ქორაფისკოვსნი (კოზნი **m**) **Mm**. **6** რომელმან **A**. ნაცვალად **CRDT**, ნაცულად **AMQ**. სჯულითა **A**. საღმრთოთა] ღმრთისათა **MQmRDT**. **7—პყრობისა** ღმრთისა **C**. პყრობისა]—**A** ქტ². მათ-ქუეშეთა]—ყოველთა **ARDT** ქტ^{1,2}. **7—8** და თუთ სახლით უფლისათ და] რამეთუ **D**. სახლით] სახელითა **ART** ქტ¹. **8** უფლისათ **CMQ** ქტ², უფლისათა **AMRT** ქტ¹. გამოვიდოდა]—ყოველთა **ARDT** ქტ^{1,2}. უსჯულოებაჲ **QD/უბა** ს ხ ვ. **8—9** და ცოდვაჲ]—**CMQm**. **9** რომლითა] რომელითა **A** ქტ¹. მხედველი] ზედამხედველი **C**, ზედაჲ **A** ქტ² და **A**. ყოველთაჲ + იყო და **D**, და ქტ². **10** ესეოდენ]—**A**, ესეოდენად **C**, ესეოდენად **MQmRDT** ქტ¹. რისხეად აღძრულ] განრისხებულ **A** ქტ². აღზრულ **Mm**. ზემორე **C**. **10—11** ზემორე სიტყუამან განაცხადა] ზემო ვთქუით **A** ქტ². **11** გამოაცხადა **MQmRDT** ქტ¹. და რამეთუ არა სწორ არს ცოდვაჲ]—**C**. და]—**A**, ვითარ **A**. ცოდვაჲ **Q/ცოდვა** ს ხ ვ. მღღელობისა **A**. **12** მკედრისაჲ **D/მ-ისა** ს ხ ვ. + და **D**. და]—**A**, არცა **C**. მღღელთა—**RDT**. —მთავრისაჲ **Q/მ-სა** ს ხ ვ. + და **C**. **13** სამწყსოსაჲ **D**, ს-სა ს ხ ვ. იცოდეს **m**. **14** ნებაჲ **Q/ნება** ს ხ ვ. არა]—**Q**. განეკრძალოს] განეზღალოს ნებათაებრ მისისა (მისა **A**) **A** ქტ^{1,2}. ღიდალ] დადით **m**, ფრიალ **A** ქტ^{1,2} + იგი ხოლო **D**.

1* T-ში ამ სიტყვის შემდეგ არის ჩამატების ნიშანი და სტრიქონებს შორის წერტილად ჩაწერილია: რ გრლ იცე¹ლა კ²ზი გ³რლ საფარელი და დაქდა კ⁴ზდ ო⁵ე.
1 მათე 21,13 და სხვ. **2** იოანე 10, 1—2 **3** ლუკა 12, 47

25. ამათ უკუე დიდთა წყლულებათა კურნებად შემოკრ[ბ]ა კრე-
ბად ერ-მრავალი; რამეთუ სამეფო[მ]სა თვისსა კათალიკოსი, მღვდელთ-
მთავარი, მეუღბნოენი, მოძღუარნი და მეცნიერნი შემოკრიბნა
წინაშე თვისა ჟამსა და ადგილსა ჯეროვანსა; და მრავალ დღე გამოწუ-
ლილვითა ფრიადითა კეთილად გამოიძიეს და ყოველი ცთომილი გან-
ჰმართეს და კეთილწესიერებაჲ სათნო[მ] ღმრთისა[მ] ყოველითურთ
დაამტკიცეს; უღირსად გამოჩინებულნი განკუეთნეს და შეაჩუენნეს
[და] | გარდამოსთხოვნეს საყდართაგან, დაღათუ არა-ადვილ იყო ესე
ნათესავთა მათთა ძლიერებითა; რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და
წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები; და

R 225

A 353

Q 96

მათ წილ ჰქმნარტნი და სათნონი ღმრთისანი მწყემ | სნი დაადგინნეს.
26. და ძეგლი შუენიერი ჰქმნარტისა სარწმუნოებისა[მ] აღწე-
რეს, მიმდგომი და მოწამე წმიდათა | ათორმეტთა კრებათა[მ]. და
ესრეთ ყოველნი ნიჭითა სამეფო[მ]თა წარგზავნნეს თითოეული
სახიდ თვალ. და ესეცა მიმგავსებულად დიდისა კოსტანტინესა

1 უკუე|კითართა AT, ესვეითართა RD+და A ჰც². წყლულებათა წყალობა-
თა Mm. საკურნებლად D. შემოკრიფა C, შემოკრიბა MQ, შემოკრიბნა m, შემოკრ-
ნეს D. 1—2 კრება[მ]—A ჰც², კრებად D, კრება CMmT. ერი მრავალი
AMQmRDT ჰც^{1,2}. რამეთუ—A. კათალიკონნი CART, ქათალიკონნი M, კთლიკონნი
Q, კათალიკონი mD. 2—8 მღვდელთ-მთ. D. 8 მეუღბნოენი—D. შემო-
კრიბნა|ყოველნი A, ყოველნი D. 4 თვისა| მისა A, მათსა MQmRT. ჟამსა
და—C. ჯეროვანსა C. 4—5—ადღეთა მრავალთა ფ-ითა გ-ითა A ჰც². გ-ითა| და RDT ჰც¹
ფრიადითა| შრომითა ჰც¹. ფრიადითა—C. 5 გამოიძიეს და| გამოიძიებთა D. და|—A.
ყოველივე RD. ცთომა A ჰც². 5—8 განჰმართეს| განმართეს AQRDT ჰც¹, გან-
მართლეს MQm. კეთილწესიერებაჲ სათნო ღმრთისაჲ ყოველითურთ| კეთილი და სათნო
ღმრთისა წესი ყოველი A ჰც². კეთილწესიერებაჲ QD/კ-ბა CRT, კეთილწესისაებ(რ) Mm.
სათნო ღმრთისაჲ—CMQmRDT ჰც¹. 7 დაამტკიცეს| და D. განკუეთნეს და შეაჩუ-
ენნეს—CMQmRDT ჰც¹. 8 გარდამოსთხოვნეს CA, საყდართაგან| და შეაჩუენნეს
RT ჰც². ს.|+მათა და შეაჩუენნეს D. დაღათუ| და რამეთუ A, ხლო დაღათუ D.
არა-ადვილ ძნელა A ჰც². 9 ნათესავთა მათთა ძლიერებითა—ARDT ჰც^{1,2}.
9—10 რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი—CMQm.
10 შვილნი|რამეთუ RT ჰც¹. შვილნი|+არამედ ამისთვის არაჲ ჰრიდეს მათსა წარჩინ-
ებულობასა და შეჩუენებით განამეს D. რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები—CMQm.
~დაეპყრნეს უწესოდ D. დაეპყრეს RT ჰც^{1,2}. 11—ჰქმნარტნი მწყემსნი და
სათნონი ღმრთისანი RDT ჰც¹. და სათნონი ღმრთისანი—CMQm. ლთისანი R.
13 შუენიერი—A. ჰქმნარტისა სარწმუნოებისაჲ—CMQm. ჰქმნარტისა| ჰქმნარტი
RT, და ჰქმნარტი D. 18 ათორმეტთა| წათოთმეტთა QRT, ათორ-
მეტთა მათ D. განიმგზავრნეს C, გაგზავნნეს MQm, განგზავნნეს RT. 15 სახლად
Mm, სახედ CA. მიმგავსებულს C. კოსტანტინის C. კოსტანტინესა MQmRDT.

1 სრამ 12,1.

აღასრულა მეფემან დავით; რომლისა სანაცვლოდ იხილეთ, თუ რაა განაგდ
ღმერთმან გულთ-მეცნიერმან, უძილმან მცველმან ისრაელისამან¹.

27. რამეთუ ესე აღსართან, კახთა მეფედ კსენებული, შეიპყრეს
პერთა დიდებულთა, არიშინამან და ბაპრამ და დედის ძმამან მათმან
ქავთარ ბა[ქ]რამის ძემან, და მოსცეს მეფესა. და აღიხუნა მეფემან
პერთი და კახეთი, და ერწუნს ქმნნა წყობ[ანი დიდნი და კმა-გან-
სმენილი იგი დიდი ძლევამ, რომელ მცირედითა ლაშქრითა და განწი-
[ლ]ულითა ერთა დაკოცნა სულტნისა იგი სპანი ურციხუნი; ათაბაგი
განძისამ და უმრავლესი კახთა ქუეყანისა ერი, მტერთავე თანა გარე-
|მოდგომილი ჩუენთა, ესეოდენ ადვილად და მოსწრაფედ კელთ
უსხნა ღმერთმან საკურველებათამან², რომელ ერთი ათასთა არა თუ
სდევდა, არამედ კელითა იპყრობდა, და ორთა* არა თუ წარეკცივნეს
ბევრნი³, არამედ სა[მალაგეთამთ] თვთ მათითვე ტყეთა და მთხრებლ-
თა[მთ] ტყ[უ]ედ მოჰყვანდეს იგინი ყოველნი.

28. ხოლო თვთ მეფე არა ვითარცა სხუამ ვინმე ზურგით უდგა
ოდენ სპათა თვსთა, | ანუ შორით უზახებდა, ვითარცა ერთი მთავარ-
თაგანი⁴, არამედ უპირატეს ყოველთასა თვთ წინა-უვიდოდა

1 აღასრულა მეფემან დავით| აღსრულა დავით მეფისაგან C. დავით|+უწინარეს
ყოველთა კეთლთა საქმეთა თვსთა D ჰტ². სანაცლოდ Mm. თუ|—m. რა AMm,
რით C. განაგო| მიაგო D. 2 ღმერთმან გულთმეცნიერმან|—MQm. გულთმეც-
ნიერმან|—C, გულთა მეცნიერმან RDT+და D. უძილმან|—A. ისრაელისამან D.
3 რამეთუ| მას ეამსა შინა D. ახსართან A. კახთ Am. კსენებულ იყო A. 4 პერ-
თა| ერთა A, პრეთა Mm. არაშინამან Mm. ბაპრამ C, ბარამ ს ხ ვ. და|—MQm.
მათმან| მისმან A. 5 ქავთარ| ქავთარის ძემან MQm. ქავთარ ბაპრამის ძემან| ბარამ
ქავთარის ძემან C. ბარამის A. და|—CA. და|+მისსა შემდგომად D. იხუნს CAQRDT.
მეფემან|+დავით D. 6 ერთი CA, პრეთი Mm, მტრით D. ეირტეს C, ვრ-
ტოსს MQm. 6--7 -გასმენილი AT, -გასმენილნი MQmRD. ეი|—A. იგი|+და
MQmRT. 7 იგი დიდი ძლევამ|—D. ძლევამ Q/ძლევ CAMmR. 7--8 განწილ-
ლითა| გაწილულითა C, განწილულითა AMQmRDTჰტ¹². 8 დაკონის M, დახონს RT.
სულტანისა AMQ. ~ურციხუნი სპანი CA+და CA. 9 განძისა CMQm, გრანძა Q,
განძისა ART. და|—A. კახთა და ყ ვ. ერი|—A. თანა|+ჩუენთა C. 10 ჩუენთა|—C,
ჩუენდა Aჰტ², ჩუენ თანა MmR, ჩნ თა T, ჩუენ თანავე D. ესე ოდენ და A. და მოსწრა-
ფედ|—A. 10--11 კელთა უსხენამ. 11 საკურველმან A, საკურველებათამა m.
რომელი A. თუ|—CMQm. 12 კელითა|—CMQm. და|—A. თუ|—C. წარიტყუ-
დეს თუ არა C. 12--18~ბევრნი წარეკცივნეს A. 13 თუ არა C. ბევრთა C. სა-
მალაგეთამთ| სანთლითა CAMQmRDTჰტ¹². მათივე A, მათვე R ჰტ¹, მათითავე C, მათივე
M. ტყეთათ MQmRT ჰტ¹², ტყუეთა A. 13--14 მთხრებლთათა A, მთხრებლთათ
CMQmRT. 14 მოიყვანდეს A. იგინი| ყოველნი ქრისტანენი A ჰტ². რგნი ყოველნი
ქრისტანენი RT ჰტ¹. 16 ვითარცა სხუამ| ვისსა Mm. 16 თვსთა|მისთა A.
უზახებდა| უზახებდა MQmRT. ყოველნი|—CMQm. 16--17 მთავართაგანი|
მრავალთაგანი CMQmRT ჰტ¹. მთავართაგანი+ვინმე ART ჰტ¹². ყოველთა CMQmRT.

1* ორთა | ... ამის შემდეგ D-ს აკლია ერთი ფურცელი (115--116 ფვ. შუა)

1 ფსალმ. 120,4. 2 ფსალმ. 85,10. 3 II სფ. 32,30. 4 ფსალმ. 81,7.

და ვითა ლომი შეუზახებდა კმითა მალლითა და ვითა გრიგალი მი-
 მოიქცეოდა, თვთ გოლიათებრ მი[კ]მართებდა, და მკლავითა მტკი-
 ცითა² დაამკობდა ახოვანთა, სრვიდა და დასცემდა წინა-დამთხუელ-
 თა ყოველთა, ვიდრემდის ფრიადისა ცემისაგან არა თუ ვითარცა ძუელსა
 ელიაზარს დ[უ]დუაქს[ს]ა კელი კრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება³, არა- 5
 მედ კრმლით მისით უკომოდინართა სისხლითა წიაღნი აღსავსეუ
 ეტკრთენეს; რომელი შემდგომად ომისა გარდაცდისა და მუცლისა სარ-
 ტყლისა განვსნისა საცნაურ იქმნა, ქუეყანად რაჲ დაითხია ესეოდენი
 მტკნარი|სისხლისა შეყინებულისა[მ], რომელსა პირველ განხილვისა
 თვთ მისგან ვპგონებდით გამოსრულად. და მას დღესა საშინი ცხენნი 10
 გამოუეკლნეს და მეოთხესადა ზედა მკდომმან სრ[ულ]-ყო მის დღისა
 ჰომი. და ესე მრავლისაგან ყოველად მცირედი და კნინი წარმოვთქვთ.

29. ესრეთ რაჲ თვთმპყრობელობით დაიპყრა პერეთი|და კახეთი
 და ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი, |მშენებრ მიჰფი-
 ნა წყალობაჲ ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა⁴. და ვინაჲთგან 15
 დმერთი ესრეთ განაგებდა საქმეთა დავითისთა და წარუმართებდა ყო-
 ველთა გზათა მისთა⁵ და მოსცემდა ჟამად-ჟამად ძღვევათა საკვრველთა
 და უძღოდდა ძალითი ძალად, არცა იგი უღებებდა განმრავლებად

R 226
 A 355
 T 168

1—2 და ვითა ლომი შეუზახებდა კმითა მალლითა და ვითა გრიგალი მი-და-მოიქცე-
 ოდა]—CMQM. 1 შეუძახებდა RT. 2 და თვთ A. გოლიათა ეთა C. მიმართებდა
 CAMQMRT. და| თვთ CMQMRT. 2—3 მტკიცითა| ძლიერთა A. 3 დაქ-
 მობდა Q, და კმობდა MmRT კტ¹. ახოვანთა C. სრვიდა C, სერადა m. დასცემდა|
 მისცემდა MQM. 4 ყოველთა]—CMQM. ძუელსა| ძულსა Q, ძულსა Mm.
 ძუელისა A. 5 ელიაზარს დუდუაქსა| დავითს ელიაზარ C, დავითსა ელიაზ-
 არს A, დავითს ელიაზარს MQM, დავითს ელიაზარს RT კტ^{1,2}. კელი]—A. კლმი-
 სა A, კრმლისა m. 6 კმლით A, კრმლითა MQRT კტ¹, კრმლითა m. მი-
 სით]—CMQM, მისითა RT კტ¹. უკომოდინართა A. წიაღნი| წიაღნი ART კტ^{1,2}. აღ-
 სავსე A კტ². 7 ეტკრთენეს| ესხენს ART კტ². რომელი| რაჲმს ART კტ¹. შე-
 მდგომად|ეფრისა A. ომისა გარდაცდისა და]—CMQM. გარდაცდის RT. მუცლისა|—
 ART კტ^{1,2}. მუცლისა|+და CMQM. 8 განხილვისა RT. ქუეყანად Cm. რიხ C. და-
 ინთხია m. 8—10 ესეოდენ... გამოსრულად| დამტკნარებელი სახსლა და რამეთუ
 ჩუენ თუის მისგან გამოდუნასა ვაყენებდით A. 9— ესეოდენისა მტკნარისა MQMRT
 კტ^{1,2}. 9 შეყინებულისა CQ. რომელ C. 10 ვგონებდით MQMRT. 11 გა-
 მოუეკლეს RT კტ¹. მეოთხესა AQ. მკდომმან]—A, მკდომეზმან m. დღის m.
 12 3-ში Q/ომი CAMmRT. ყოველად]—A, ყოვლად C. და კნინი]—A. კნინი| წინა
 კტ¹. 13 ესრეთ| ესე A. თვთმპყრობელობით| მპყრობელობით MQM. ერეთა CA.
 14 და]—A. აიხუნა AMQMRT. მხვს Q, მხვბრ RT. 15 წყალობაჲ Q/წ-ბა
 ს ხე. ყოველთა C. და]—A. ვანადგან R. 13 განაგებდა]—C. და]—C. წარმარ-
 თებდა C. 13—17 ყოველთა C. 17 ეამითი ჟამად RT კტ¹. საკვრველთათა
 MQMRT კტ¹. 15 უღებდა MQM, უღებდა A.

1 I მეფ. 17,4. 2 ესაია 25,11; ლუკა 1,51. 3 II მეფ. 23,10. 4 ესალპ. 64,9. 5 ესალპ. 5,9; 118,5 და სხვ.

m 339

ტალანტთა—საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა,—არამედ სრულთა გულთა ჰმსახურებდა | და მათ იქმოდა, რომელნი ნებისად ღმრთისად დაამტკიცის და სათნო-ყოფილად მისდა აღუჩნდის, ვითარცა აწ ითქუას.

M 268
D 116

30. რამეთუ მოიგონა აღშენებაჲ მონასტრისა[ა] და დაამტკიცა, 5 რომელიცა გამოირჩია მადლმან საღმრთომან, ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოველიურთ უნაკლულსა, რომელსა შინა ვითარცა მეორე ცაა გარდაართხა! ტაძარი ყოვლად წმიდისა დედისა ღმრთისა[ა], რაბამ რამე აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულობისა, რომელი ზეშთა ჰმატს შუენიერებასა ყოველთასა სივრცითა და ნივთთა 10 სიკეთითა და სიმრავლითა | და მოქმნულობისა შეუსწორებელობითა, რომელსა თანა-მოწამედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი. და აღავსო სიწმიდეთა მიერ: პატროსანთა ნაწილთა წმიდათა[ა]სა, წმიდათა ხატთა და სიწმიდისა სამსახურებელთა ყოვლად დიდებულთა და სხუთა ნივთთა ძკრად საპოვნებელთა. 15

C 225

31. ამათ | თანა დასხნა მუნეე დიდთა და ზუასროვანთა მეფეთა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები და საკიდელნი ფერად-ფერადნი, იავარად მოხუბულნი თვისნი; და კუალად გვრგვნი და მანიაკნი, და ფიალნი და სასუმელნი, რომელნი მოუხუნა მეფეთა არაბეთისათა,

1 ტალანტთა]—ART ქც¹, ტალატთა C. საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა]—CMQm ქც². სათნო R. 2 მსახურებდა A. მათ | მით MmR. ნებისა MQmRT ქც^{1,2}. 3—8 ნებისად... აღუჩნდის | მას სათნო-ყოფილიან A. 3 და ამტკიცის Mm. მისად C, მისდა MQmRT ქც^{1,2}. 4 ითქუმის A. 5 აღშენებაჲ Q/აბა CMmRT, აღშემა A, 6 გამოარჩია Mm. მადლმან | მღვდელმან CQ. 7 და]—Q. ვითარცა]—MQm. 8 მეორე ცაა | მე რეცა MQm, მე რეცა Q. ცაა RT/ცა C, ცაა A. გარდაართხა C, გარდაავართხა Q, გარდაავართხა Mm, გარდაავართხა A. წმიდისა] + და უფროსად კურთხეულსა ART ქც^{1,2}. 8—9 ~ ღთისა დედისა C, ღთისმშობელსა MQmRT ქც¹. 9 რამე C, რამე AMQmRT. ყოველთა]—A, ყოველთა C. ქმნილობისა C ქც¹, ქმნულთა A ქც². 10 ზესთა MQmTქც¹, ზესთ R. მატს A. შუენიერებთა AD. ყოველთასა C, ყოველთა A. ნივთთა CMQmRT. 11 და]—A. მოქმნულობისა C, მოქმნულობითა A, მოქმნულებისა m. შესწორებელობითა AMQm. 12 რომელთა Mm. თანა-მოწამედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი | აწ თანა-მოწამობით ხედვენ A ქც². მხედველთანი | ყოველთანი A ქც². თუალნი ყოველთა ქორციელთა მხედველთანი RDT ქც¹. 18 სიწმიდეთა m. ნაწილთა Q, ნაწილთა MmRDT. წმიდათათა A, წმიდათასა m. წმიდათა[ა] + და CAD. 13—14 ხატთა] + მიერ A ქც². 14 სიწმიდისა m. სამსახურებელთა m. 15 ძკრად | ძნიად A ქც². საპოვნელთა. CQmRD ქც², საპოვნელთა M. საპოვნებელთა] + და D. 16 და]—D. ზუასროვანთა C, ხოსროვანთა A, ზუასროვანთა D. 17 და]—A. საყდარნი] + და C. სასანთლებნი C, სასანთლები RDT ქც¹, სასანთლები A ქც². საკიდელნი | კიდელნი. A ქც². ფერად-ფერად MQmRT (D-ში ბოლოში ზევიდან ჩამატებულია: ნი) ქც¹. 18 მოხუბულნი AMmRDT. თვისნი]—RDT ქც^{1,2}. გვირგვინი A. და]—MQmRDT ქც¹. და]—A ქც². 19 ფიალანი MQmRDT ქც^{1,2}. სასუმელნი Mm.

1 ესთა 40,22; ფსალმ. 103,2.

რაჟამს თვთ იგინიცა ტყუედ მოიყვანნა, მასვე ტაძარსა შინა შეწირნა ღმრთისა, საქსენოდ და სამადლობელად ძლევისა მის საკვრველისა.

32. და მუნვე შემოკრიბნა კაცნი პატიოსანნი ცხორებითა და შემკობილნი ყოვლითა სათნობითა, არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა, სადადთა ესმის ვიეთიმე სიკეთე, სისრულე [და] სულიერითა და კორციელითა სათნობითა აღსავსეობაჲ; იძივნა და კეთილად გამოიძივნა¹, მოიყვანნა და დაამკვდრნა მას შინა.

Q 97
m 340
A 357
R 227

33. და მამული ლიბარტეტი, უმკვდროდ დაშთომილი სრულიად, სხუათა | მრავალთა და სამართლიანთა, უსარჩლელ-მიუხუბველთა სოფ-
ლებთა თანა | მისცნა დედასა ღმრთისასა სა|მსახურებელად წინაშე
მისსა მდგომთათვს და უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა; რომელიცა აწ
წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავალისა მეორედ იერუსალიმად,
სასწაულად ყოვლისა კეთილისად, მოძღურად სწავლულულებისად, სხუაჲ
ათინად, ფრიად უადრეს მისსა საღმრთოთა შინა, წესად და კანონად
ყოვლისა საეკლესიო[ა]სა შუენიერებისად¹.

1 იგინიცა C. მოიყვანნა|+და CMQmRDT ქტ¹. მასვე| მსვე MQmRT. შინა|—C. შესწირნა C. 2 საქსენოდ| საქსარად Q, სამადლობლოდ ქტ¹. 3 და|—A. ცხორებითა RDT. 4—4 შემკულნი AMQmRDT ქტ^{1,2}. 4—არა ოდენ სამეფოთა თვისთა C, არა თვისთა ოდენ სამეფოთა A ქტ². შინა|—A. 5 ქუეყანის C. ქუეყანის A კიდეთათ CA ქტ², კიდეთა MQmRDT ქტ¹. სადაცა Am. ესა CMQmRDT ქტ^{1,2}. ვეთიმე Mm ქტ^{1,2}. ვიეთიმე, +სწიშდე A ქტ². 6—6 სიკეთეთა C. სიკეთე|+და MQmRDT. 7 სულიერთა C. კორციელთა C. სათნობითა|—A, სათნობითა C. 8—7 აღსავსეობაჲ Q/ა-ბა ს ხ ე. 7 იძინა AMQm, იძია RDT ქტ¹. და|—MQm. კეთილად| კუალად ARDT. გამოიძინა AMQm, გამოიძია RDT ქტ¹. და-იმკვდრნა MQm. 9 და|—MQmRT. პიპარტეტი A, ლიპარტეტი m. უმკვდროთ Mm. დაშთომილი| დარჩომილ A ქტ^{1,2}, დაშთომელ D, დარჩომილი ქტ¹. დაშთომილი|+იყო ARDT ქტ^{1,2}. სრულიად| არამედ A ქტ². 10 სხუათა|+და (—Q) ნიეთთა სიკეთითა და სიმრავლითა და მოქმენლობის (—ლობსა Qm) შეუსწორებლობითა, რომლისა თანა MQm. უსარჩლელი A. მიხუევილითა MQm. 10—11 სოფელთა ქტ². 11 სამსახურებელნი A. 11—12 წინაშე მისსა მდგომთათვს| წ. მდგომელთა მისთათვის A, მისსა მდგომთათვს MQm. ~ მისსა წინაშე მ. RDT ქტ¹, მისსა წინაშე მდგომელთა მისთათვს ქტ². 13 აღმოსავალისა A/ა-ვლისა ს ხ ე. +რა-მეთუ D. იერუსალიმად Cmm, ილიმად A, იქლმად Q, იერუსალიმად RD, იქლ-მად T. 14 სასწაულად| სასწავლოდ C ქტ², სსწლდ QT. კეთილისა MQmRT. ე.+და D. სწავლულებისა M. სხუად| სახად C, სრცუად A, სახლად RT ქტ¹. 15 ათინად|—C, ა.+და D. ფრიდცა D. უადრეს მისსა|+ჰყო და D. საღთოთა CmmR. წესთა A ქტ². და|—MQmRT. და კანონად| დიაკონად A ქტ². კანონად|+და C. 10 საეკლესიოთა A ქტ². შუენიერებისად|+შეამკუნა D.

1* C-ში ამ სიტყვას მოსდევს: ხოლო სახელი მისი გ ე ლ ა თ ი. საყარაუდებელთა, რომ სწორია ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ის მოსაზრება, რომლის მიხედვეთაც ეს სიტყვებია ჩანარის წარმოადგენს (ქტ², გვ. 331).

1 ფსალმ. 33,5; 68,33 და სხვ.

34.. და კუალად სხუაჲ მოიგონა საქმე, შემსგავსებულად მოწყა-
ლისა და ტყბილისა, ღმრთის-სახისა კაცთმოყუარებისა თვისისა: ალა-
შენა ქსენონი ადგილსა შემსგავსებულსა და შუენიერსა, რომელსა
შინა შეკრიბნა ძმანი, თუთო-სახითა სენითა განციდინი; და მოუშადა
ყოველი საქმარი მათი უნაკლულოდ და უხუებით და განუჩინნა შესა-
ვალნი და სალუაწნი მათნი. ყოვლადვე თუთ მივიდის, მოიხილნის,
მოიკითხნის და ამბორს-უყვის თითოეულსა, ჰფუფუნებდის მამებრ¹,
სწყალობდის^{1*} და ჰნატრიდის, განამკნის მოთმინებისა მიმართ, მონახის
თსითა კელითა ცხედრები, სამოსლები და საგებელი, პინაკი და ყო-
ველი საქმარი მათი; მისცის თითოეულსა ოქრო[ა] კმა-საყოფი და
განაკრძალნის ზედა-მდგომელნი მათნი და განაგის ყოველი საქმე
მათი დიდად შუენიერად² და ღმრთისმსახურებით.

35. ამა ყამადმდე ქალაქი ტფილისი, რუსთავი, სომხითი, ყოველი
სამშულდე, აგარანი თურქთა ჰქონდეს, ხოლო თრიალეთი და კლდე-
კარნი ჰქონდეს თევღორეს, ჰყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერ-
სა და დიდად მყოფსა. რამეთუ მეფე რაჲ გარდავიდის აფხაზეთად,
უმცრორე ეშინოდის თურქთა და მათთა ციხოვანთა; მას ყამსა

1 სხა Q, სხუა D, სხუა ს ხე. შემსგავსებელი CA. 2 ღმრთისა (ღთისა)
სახისა AMQM ჰქ¹. ღთისა სახიერისა CRDT ჰქ¹. და კაცთ-მოყუარისა C. თეს-
სა მისისა ჰქ¹. 3—5 ალაშენა M. 6 ქსენონი CMQM. შემსგავსებულსა და შუ-
ენიერსა შემსგავსებულად შუენიერად MQM. 4 შეკრიბან A. მოუშადანა m.
5 ყოველ C. და¹—A. და²—Mm. განუჩინა A. 6—8 შესავალი A. 6 და¹—C.
სალუაწი A, სალუაწენი Mm. მათნი¹ და CMQM. ყოვლადვე¹ ხოლო RDT. მივი-
დის¹ და CA. და მოიკითხნის C. 7 თითოეულსა (თუთ., თვით.) ARDT, თითოეულ-
სა CMQ, თუთოეულსა m. ჰფუფუნებდის¹—A, აფუფუნებდის MQM ჰქ². მამებრ M.
8 ნატრიდის A ჰქ². განამკნობდის CART, განამკნებდის ჰქ¹. 9 ცხედრები,
სამოსლები ცხედრებისა მოსილებითა MQM. სამოსელი C. და¹—C. საგებელი¹ მათი
ART ჰქ^{1,2}. 10 მისცის A. თუთოეულსა A, თუთოეულსა CMQMRT. კმა-საყო-
ფი¹ კმა CMM, კმა Q, საყოფნი A, კმასაყოფნი RT ჰქ¹, საყოფნი ჰქ². და¹—MQ.
11 განაკრძალნის MQM, განაკრძალულნი ო A. მათნი¹—C. და¹—CMQMRT ჰქ¹. ყო-
ველი C. 12 დიდად და შუენიერად A. და¹—A. ღთისმსახურებითა Mm.
13 ამა¹ ხოლო ვდრე ამა (ამად RT) ART ჰქ^{1,2}, ხოლო ამად C, ამათ Q,
ამად Mm. ყამადმდე CRT, ყამადმდე ჰქ². რუსთავი¹ და A ჰქ^{1,2}. 14 სამშულდე¹ და
RT ჰქ^{1,2}. ჰქონდეს¹ აქუნდეს RT ჰქ¹. თრიალეთნი QRT ჰქ¹. 14--15 ხოლო
თრიალეთი და კლდეკარნი ჰქონდეს¹—Mm. 15 თევღორე CMQM. ჰყონ-
დიდელსა MQM, ჰყონდიდელისა RT ჰქ¹. 10 და¹—MQM, მყოფს m. რა
მეფე A. გარდავიდის mRT. აფხაზეთად¹—MQM, აფხაზეთით C. 17 უმცრო MQM.
ეშინოდა MQM.

1* სწყალობი... ამის შემდეგ D-ს აკლია ერთი ფურცელი (116—117 ფფ. შუა).
1 ძღუ ზირ. 30,7. 2 ფსალმ. 8,2 და სხე.

გარდავიდა მეფე [იმიერ]; შეკრებს გიორგი | ჰყონდიდელისა და მწიგნობართუხუცეს[ი]სა წინაშე თევდორე, აბულეთ და იოვანე ორბელი, და სიმარჯთე მოიპარეს სამშუღდე. მაშინ იქმნა დიდი სიხარული, რამეთუ დღითი-დღე შეემატებოდა სასწავართა სამეფო[ა]სათა. ცნეს რამ თურქთა აღება[ა] სამშუღდისა[ა], უმრავლესნი ცხენი სომხთისანა დაუტევნეს და დამე მეოტ იქმნნეს, ხოლო ჩუენ თანა მოითუალნეს იგინი.

36. რამეთუ ვიდრე მოაქამდე სთუელთა ჩამოიარინან თურქთა სომხითი ყოვლითა ფალანგებითა მათითა, ჩამოდვიან გაჩინათა, პირისა მტკურისასა, ტფილისითგან ვიდრე ბარდავადმდე და აორის პართა, ყოველთა ამათ შუენიერთა ადგილთა საზამთროთა, რომელთა შინა 10 ზამთრის, ვითარცა არესა გაზაფხულისასა, ითიბების თივად და აქუს შეშა[ა] და წყალი უხუებით; და მიუნ არს სიმრავლე ნადირთა[ა] თუთოფერი და საშუებელი ყოველი; ამათ ადგილთა შინა დადვიან ხარგებითა; ცხენისა, ჯორისა, ცხოვრისა და აქლემებისა მათისა არა იყო რიცხვ¹.

37. და აქუნდა ცხორებამ სანატრელი: ნადირობდიან, განისუენებდიან, იხარებდიან და არა იყო ნაკლულევაენებამ მათ თანა². თუსთა ქალაქთა ვაჭრობდიან, ხოლო ჩუენთა ნაზირთა არბევდიან; და ტყუთა და ალაფითა სავსეთა გაზაფხულსა თანა იწყიან აღმართ სლვად, მათთა სომხითისა და არარატისათა. ეგრეთვე ზაფხულისცა ჰქონდის შუებამ 20

1~ მეფე გარდავიდა (გარდა)მოვიღეს Mm, გარდამოვიდა Q) AMQmRT ჰტ^{1,2}. იმიერ[ი]მერთს MQmRT ჰტ¹, იმერთ CA. იმიერ[ი]და RT ჰტ¹. გიორგის MQm ჰტ¹. ჰყონდიდელს წინაშე A. ჰყონდიდელსა CMQmRT ჰტ¹. და] — MQm, 1—2 მწიგნობართა- Q, მ. უხუცესსა CAMQmT ჰტ¹. 2 წინაშე]—A. აბულეთ CRT ჰტ¹. ივანე AMmR ჰტ^{1,2}, ივანე Q, ივანე T, ივანე ჰტ¹. 4 შემატებდა MQm. სამეფოთა ART ჰტ¹. 5 დამათ A ჰტ¹. მეოტ იქმნეს] იელბოდეს CMQRT ჰტ¹. ხოლო] და ART ჰტ¹. ჩუენ თანა] ჩუენთა C. 7 რამეთუ] ხოლო MQm. ვიდრე]—CMQm. მაქამოდე A, მაქამოდეს MQ, მაქამოდეს m. სთუელთამდის A, სთუელთა MQ, სთუელთა m. 8 ფალანგითა A ჰტ¹. გაჩინათა] და CRT ჰტ¹. 9 თბილისითგან C. ვიდრე]—CMQm. ბარდავადე CMQmRT. პირისა C. პართა] და CMQmRT ჰტ¹. 10 მათ A. ~ საზამთროთა შუენიერთა ადგილთა CA. 11~ ვითარცა ზამთრისა MQm. ზამთრისარესა Q. თუადა] თუა სხე. 13 თუთოფერი] თლფერი Q, თუთოფერი Mm. დადვიან Q. 14 ხარგებთა] ხარგებთა M, გარბესა m, ხარგებთა RT ჰტ¹. ცხენსა]—C, ცხენს m. ჯორისა]—CMQm. ცხოვრისა]—C, ცხოვრისა AMQm. ~ ცხოვრისა ჯორისა RT ჰტ¹. აქლემისა A. 16 და]—A. ჰქონდა CMQm, აქუნდა RT ჰტ¹. ცხოვრება CAMRT, ცხოვრება m. ნადირობდიან A. 16--17 გასუენებდიან CMQmR. განსუენებდიან] და RT ჰტ¹. 17 იხარებდიან და] — MQm. არა] არარა C. ნაკლულევაენებამ Q/ნ-მა სხე. 18 ჩუენთა ნაპართა] ჩუენ თანა პერთა MQm. და]—AT ჰტ^{1,2}. ტყუეთა MQm. 19 სავსეთა]—A. გაზაფხულსა m ჰტ¹. სლვად] სლვად MQ, სლვად mRT. ~ სლვად აღმართ A ჰტ¹. 20 სომხითისათა MQmRT ჰტ¹. ზაფხულისცა AQR. ჰქონდის RT ჰტ¹. შუებამ Q/შ-მა სხე.

1 ფსალმ. 39,13; 103,25 და სხვ. 2 ფსალმ. 138,16.
12. საქართველოს ისტორიის წყაროები 177

და განსუენებად თივათა და ველთა შუენიერთა, წყაროთა და ადგილთა ყუავილოვანთა¹ ყოფითა. და ესეოდენ დიდ იყო ძალი მათი და სიმრავლე, რომელ სთქუმცა თუ „ყოველი თურქობაჲ ყოველისა ქუეყანისა[ჲ] იქი არსო“. და არავისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი გასხმაჲ, ანუ ვნებაჲ, არცა თუ თვთ სულტ²ნისაგან³.*

38. ოდეს სამშვლდე და ძერნა აღიღეს^{2*}, მას წელსა მოვიდა ძალი სულტნისა[ჲ] და ყოველი თურქქმნილობა[ჲ], კაცი ვითარ ასი ათასი, უგრძნულად სიმაჩვთა. ხოლო მეფე დგა ნაჭარამაგევს ტაძრეულითა. ცნა რაჲ მიმწუხრი მოსლვა[ჲ] მათი|თრიალეთს, ღამე ყოველ წარვიდა მ[ის]ეულითა კაცითა ათას ხუთასითა, რამეთუ ესეოდენნი დახუდეს მას წინაშე. ცისკარს მოვიდეს თურქნი და იქმნა ბრძოლა[ჲ] ძლიერი და ფიცხელი მას დღესა; და შეწევნითა ღმრთისა[ჲ]თა |იძლია ბანაკი მათი; და მიდრეკასა დღისასა მიდრეკეს სივლტოლად ესეოდენ ზარგანციღინი და მოსწრაფენი, ვიდრემდის არცა თუ კარავთა მათთა და ქურჭელთა მიხედნეს ყოვლად, არამედ მოსწრაფ⁴ებასა პატივ-სცე⁵ს ფერკთასა უფროჲს საქონლისა მათისა და|ესრეთ განიბნივნეს თვსთა

1 განსუენებაჲ Q/გ-ზა ს ს ვ. თივითა და ველთა შუენიერთა Mm. თივით R. 1—2~ყ. ა. CA. 2 ყუავილოვანთა მწუხანცილოვანთა RTქც¹. ყოფითაჲ—MQmRTქც^{1,2}, ყოფილთა A. ესოდენ CQRT. დიდი A. მათი—CA. 3—8 სიმრავლეჲ+მათი CA. 8 რომელ სთქუმცა რომელსა თუმცა A. რომელი MQmRT. სოქუმცა Q, სთქუმცა MmRT ქც², ესთქუმცა ქც¹. თურქმანება C, თურქობა AMmRT. 4 იქი m. იქი არსო—A. და|უმსოღ A. მოსაგონელ RDT. 5 გასხმაჲ Q/გასხმა CARDT, გასმა Mm. ვნებაჲ QD/ვენება ს ს ვ. თუ—C. სულტანისაგან A. სულტნისაგან|ქარონიკონსა სამას ოცდა ათსა C. 6 ოდეს... წელსა მას ეამსა D. და ძერნა—CMQm. აღღეს CAMm. აღიღეს|ქარონიკონი (ქორანიკონი R) იყო სამასოცდაათი (ტარი და ლასი RT, ტლ ქც¹) ART ქც^{1,2}. და მას ქც¹. მას წელსა მამინ A. 7 სულტანისა A. თურქქმნილობა MQm, თურქობა ART, თურქობაჲ D, თურქმანობა C. ასი ათასი CA, სჩ MQm (m-ს თავზე აწერია: 2000 (sic), ორასი ათასი RDTქც¹. 8 უგრძნეულად CMm, უგრძნულად A, უგრძნეულად Q ქც^{1,2}, უგრძნეულად T. ტაძრეულთა C. 9 სცნა D. მოსვლა mD. ~მოსლვა მათი მიმწუხრი(M) MQmRD. 9. 9. მიმწუხრითურთ T ქც¹. ყოველსუველ C, ყოველ R, ყოველ D. 10 მისეულითა—CMQmD, მასლათა ART ქც^{1,2}. ესოდენნი CAQRDT. 11 წინაშე შინაშე A. წინაშე|და D. ~მოვიდეს ცისკრად C. და|—MQmRT ქც¹. 12 ძლიერი—AQRDT ქც^{1,2}. და|—AMQmRDT ქც². ფიცხელი—Mm. ძლიერი... ღელსა| მათ შორის ფიცხელი D. მას დღესა—A. დღესა|+მინა C. 13 და|—Q. მღრრეჲს m. მღრრეჲს|+ფინიყა D. 14 ზარგანციღინი D. მათთა—D. 15 ქურჭელთა|+მათთა AD. ყოვლადე D. ყოვლად C, 16 ფერკთასა| ფერკთა MQm, ფ. მათთა ART ქც^{1,2}, ფ. მათთასა D. საქონლისა მათისა| მათსა CQ, მათს Mm, მიხედვასა საქონლისა მათისასა D. ესრეთ|+მოტად D. განიბნივნეს C, განიბნივენ QRT.

1* C-ში ამ სიტყვას მოსდევს თარლი: ქარონიკონი 330. ნ. კიდე ვარინტებში. 2* ამ სიტყვას ART-ში მოსდევს თარლი: (ქრონ. 330) D-ში აქ გამოტოვებულია რამდენიმე სიტყვა, მათ შორის თარლიც. ნ. კიდე ვარინტებში.

1 ეს. ს. 27.2.

ქუეყანათა. ხოლო ესევეითარსა საკვრველსა სივლტოლასა მათსა თუთ მეფე და სპანი მისნი ესეოდენ ურწმუნო იქმნენს, ვიდრემდის არავინ სდევნა ყოვლად, რამეთუ ხვალის ჰოში ეგონა^{1*}.

A 361 39. წარილო გიორგი ჰყონდიდეღმან რუსთაეიცა, მეფისა მუხნარს ყოფასა^{2*}; | რომლისათესცა დიდად წყენა[ა] შეეკმნა თურქთა და რიღო-
 5 ბაჲ საზამთროთა ადგილთა დგომისა[ა]; რამეთუ მოიმსტურნია მეფემან, რომელთა მოსრვაჲ ეგებოდის და უგრძნულად დაესხის და მოსწყუდნის. და ესე არა ერთ გინა ორ ანუ სამ, არამედ მრავალ გზის, ვითარცა აწ ერთი ითქუას^{3*}. რამეთუ ტაოს ჩამოდგეს დიდნი თურქნი ხარგებითა, ვინაჲთგან ზამთრისა სიფიცხლესა და მათა
 10 |სიმაგრესა მიენდვნეს. ხოლო მეფემან მოიქელოვნა ესრეთ, რამეთუ სპათა ქართლისათა მზაობაჲ უბრძანა და თუთ ქუთათისს გარდავიდა, რომლითა უეჭუელ-ყვნა იგინი. და თთუესა ფებერვალსა აცნობა ქარ-

R 229

1 ქუეყანათა+შინა D. ესეითარცა M, ესე ეა m. ესეითარსა+ქუეყანასა A. სივლტოლასა—A, სივლტოსა m. 2 და+ყოველნი D. ესეოდენ[—Q, ესოდენ CRDT. იქმნენს| რუნეს CAკუ. ვიდრემდის| ვითარმედ A. ყოლად C. 3 ხვალისა ყ.ე., ქც^{1*}. 4 ომი AMQmRDT. ეგონათ D. ეგონა|+ქარნიეონსა სამსოცდათხუთმეტსა C, მა A. შედგომად ამისა კდ D. 5 წარღ CA, წარღო MmR. ჰყონდიდელო A. ჰყე MQm-მეტის R. მუხნარს Amm. რომლესათეს C. 6 ყოფანსა D. ყოფანსა|+იყო ქრონიეონს სამსოცდათხუთმეტსა A |კუ. ქაზ. იყო ჭარა, ლია და ენი (ტლუ D ქც) RDT ქც¹. დრდალ—A. შეწყენა A. შეეკნა CMQmRT. ~ შეეკმნათ თურქთა დიდი წყენა D. 8—9 რიღობაჲ QD/რ-ბა სხვ. 6 დგომისათეს D. მოიმსტურის CQ(Q-ში ჩამატ. E: მოიმსტურნის), მოიმსტურანის RDT, მომსახურნა A, მომსახურნის M, მომსახურნის m, მოიმსტურანის ქც^{1*}. 7 რომლითა Mm. მოსრვაჲ| მოსრვა CARDT, მორევაჲ Q, მორევა M, მორევა m. ეგებოდის A. და| რამეთუ MQmR ქც¹. უგრძნა-ულად A, უგრძნულად CQD, უგრძნულად MmRT ქც¹. და|—A. 8 ამო-სწყუდნის m. არა ერთ გინა ორ ანუ სამ| არათუ ერთხელ C. ერთ|+გზის A ქც². გინა| ანუ A ქც^{1*}. ორ|+გზის A ქც². ანუ გინა A. 9 აწ|—A. ითქუამის A. რა-მეთუ|ქრონიეონსა სამს ოცდათექვსმეტსა C. 10~ვინათგან ხარგებითა CMm. ხარგავებითა AD+და დედაწულთა D. ვინაჲთგან| რამეთუ AD. სიფიცხესა MmDT ქც^{1*}, სიფიცხითა A. მთისა C, მთითა m. 11 სიმაგრეთა (R-ში ფურცლის ქვე-და ამოაზე კესტუსში: სიმაგრესა, 229-ზე: სიმაგრეთა) MQmRDT ქც². მეფემან|+და-ვიდ D. 12 მზაობაჲ Q/რ-ბა სხვ. ქუთათის ყ.ე. გარდავიდა| წარვიდა A.

1* ამ სიტყვას C-ში მოსდევს თარლი (ქრონიეონი 335). ნ. კიდეე ვარიანტებში.
 2* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარლი (ქრონიეონი 335). ნ. კიდეე ვარიანტებში.
 3* ამ სიტყვას C-ში მოსდევს თარლი (ქრონიეონი 336). ნ. კიდეე ვარიანტებში.
 4* R-ში ამ გვერდს ამოაზე (ფურცლის სიმაღლეში) მიკვებება მინაწერი: ამისა ეამთა შევიდენ მთარგმანებელნი წიგთანი: ევრემ მკირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელჲ და იოვანე ტიქისძე ქრისტეს აქათ ქს ჩროდ (სულხან-საბა ორბელიანის ხელით: ა. ბარა ბიძაძე, თსუ შრ., XXX b—XXXI b, 1953, გვ. 314). შენიშვნა იწყება ახალ სტრიქონზე გატანილ სიტყვებთან: და მასვე წელსა ასული თვისი კატა... D-ში ეს ჩანართი ტექსტშია შეტანილი. ნ. შენ. 3* გვ. 180.

თველთა და მესხთა, რაჟთა კლარჯეთს დახუდენ პეიმანსა და თვთ ში-
 დითა სპითა ხუფათით კოროხის პირი წარვლო; შეკრბეს ერთად
 და უგრძნულად დაესხნეს მათ ზედა, უშიშად გულდებით [და] სასო-
 ებით მსხდომარეთა ბასიანდმდე და მთად კარნიფორისა^{1*}; | მოს-
 რეს სიმრავლე მათი ურიცხვ და დაატყუევეს დედა-წული მათი და
 ალიღეს ცხენები, ცხოვარი, აქლემები და ყოველი ნაქონ|ები მათი;
 რომლითა აღივსო ყოველი სამეფოა მისი ყოვლითა| კეთილითა^{2*}.

40. და მასვე წელსა ასული თვისი კატა გაგზავნა საბერძნეთს
 სძლად ბერძენთა მეფისა, რამეთუ პირველ ამისა პირმშო[ა] ასული
 თვისი თამარ გაგზავნა დედოფლად შარვანისა, რაჟთა ვითარცა ორნი
 მნათობნი, — ერთი აღმოსავალს და ერთი დასავალს, — ცისკროვან-
 ჰყოფდენ სფეროსა, მამისაგან მიმღებელნი მზეებრთა შარავანდელ-
 თანი^{3*}.

1 კალარჯეთს მ. 1—2 შიდათა CR, შიდა (სიტყვის ბოლო გადაშლილია) D,
 შუილითა A, შუილითა Q, შევილითა Mm. 2 ხუფათითა A, ხუფათით MmRDT ქტ¹,
 ხუფათით Q. წავლო CA. წარვლო|+და CA ქტ². 3 და|—ქტ¹. უგრძნულად AR,
 უგრძნულად QT, უგრძნულად Cmm, უგრძნულად D, უგრძნულად ქტ^{1,2}. დაესხა A.
 მათ ზედა| მთაზედა C. უშიშად გულდებით|—CMQm. უშიშათ გულდებითა RDT.
 6—4 სასოებით|—ARDT. 4 ბასიანდმდე AMQmRDT. და|—C. მთად| მთად Mm.
 კარნიფორისა CmD/კარმიფორისად A, კარმიფორისა MQRTქტ¹. კარნიფორისა|+რამე-
 თუ ქრონიკონი იყო სამასოცა თექსმეტი A ქტ¹; რ ქრონიკონი (ქენი T) იყო
 ტარი, დასი და ვინი RT; რ ქრონიკონი იყო ტლუ ქტ¹; და მოსცა ღმერთმან ძლევა
 მათ ზედა D. 4—5 და მოსრეს D. 5 ურიცხვ და|—CMQm. დაატყუევეს დედაწული
 მათი|—MQm. დაატყუევეს აღიღეს AMRDT ქტ^{1,2}+ყოველი D. 5—6 და ალიღეს|—
 CARDT ქტ¹. 6 ცხენებითა A. ცხოვარი C, ცხოვარი AMRD+და Q. აქლემი CA. ყო-
 ველი C. 7 სამეფოა D/სამეფო ს ხ ვ. კეთილითა|+რ ქრონიკონი იყო ტლუ D.
 8 და მასვე| ამასვე ქტ¹. წელსა|+გაგზავნა C. თვისი|+სახელით D. კატა|—C, კახა
 Mm, კახა Q, კატა RDT ქტ¹. გაგზავნა|—C. 9 მეფისად A. ამისა| ამისა
 CMQmRDT, ამირასა A. ასულთა CMQm. 10 თვისი|—A, თვისთა CMQm. თვისი|+
 სახელით D. თამარ|—A, თამარა MQmRT ქტ¹. გაგზავნა (T-ში ე ჩამატებულია ზევი-
 დან) CARDT ქტ¹. დედოფლად შარვანისა| შარვანისა დედოფლად თამარ A. რაჟთა|
 რამეთუ ქტ¹. 11 აღმოსავლეთს MQmRDT ქტ^{1,2}. და|—QRF ქტ¹, ხოლო A ქტ².
 ერთი მეორე CA ქტ². დასავლეთს AMQmRDT ქტ^{1,2}. 11—12 ც-ყოფდენ A,
 ც-ყოფდენ D. 12 სფეროსა|—C, სფეროსა AMQm, სფეროსა D. მიმღებლთა A.
 12—18 შარავ.|+ხ ამისა ეამთა შინა იყუნეს მთარგმანებელნი წაგნათანი ეგრემ
 შირად და თოფილად და არსენ იყალთოელი და იონან ტაიპის ძე ქრისტეს აქათ ქკსა
 ჩროდ D.

1* ამ სიტყვას ART-ში მოხდეს თარალი (ქრონიკონი 336). 5. კიდევ ვარიან-
 ტებში. 2* ამ სიტყვას D-ში მოხდეს თარალი (ქრონიკონი 336). 5. კიდევ ვარიან-
 ტებში. 3* D-ში ამ სიტყვას მოხდეს ჩანართი მთარგმანებელთა შესახებ, რომელიც
 ტექსტშია შეტანილი. 5. კიდევ ვარიანტებში და შენ. 4* გვ. 179 (R-სათვის).

და მეორესა წელსა დაიპყრნა გრიგოლის ძენი, ასათ და შოთა და აღიღო ციხე გიშვი და გაგზავნა ძე თვის დემეტრე შარვანს სპითა ძლიერითა ლაშქრად. ხოლო მან ქმნნა ომნი საკვრველნი, რომლითა განაკვრენა მსილველნი და მსმენელნი: გამოიღო ციხე ქალაძორი და ძლიერა-შემოსილი მოვიდა წინაშე მამისა თვისისა, საესე ალაფითა და 5 ტყუთა ურიცხუთა.

C 228 41. მეორესა წელსა | ბზობად წარმოემართა მეფე დანუკით წარსლვად რავსის პირსა და ზატიკი გარდაივდა ნაყიდურს. მუნ მოართუეს ამბავი ბეშქენ ჯაყელისა ჯავახეთს თურქთაგან მოკლვისა[ა]; და ამისთუ[ს] უშლიდეს დიდებულნი მას ეამსა წარსლვად; და ყოვლად 10 არა მოისმინა, არამედ დაესხა თურქთა, რავსის პირსა მდგომთა, მოსრა სიმრავლე მათი და წარმოიღო ტყუე და ალაფი ურიცხუ.

A 363 ამასვე წელსა აღიღო სომხითს ციხე-ქალაქი ლორე და მაშინვე ივლისსა აღიხუნა აგარანი მეორესა დღესა ცისკარს. რამეთუ პირველცა ესე ციხე აეღო ბაგრატს, პაპსა მისსა, |გარნა|¹ამ თუე 15 ბრძოლითა¹°. ამასვე აგუსტოსსა მოკუდა სულტანი მალიქი, მალიქ-შას ძე, და ალექსი ბერძენთა მეფე და ვერ ცნ[ა] ერთმან ერთისა სიკუდილი²°.

T 171 M 271

1 და] ხოლო D. ~წელსა მეორესა+დავით მეფემან D. ასათ ასა A, სთ Q, სათ Mm, ასამ RDT ჯტ^{1,2}. შოთა] შოთაი C, ზოთა Mm. და]+შემდგომად მესა D. 2 არღ CA. გიშვი გიზი Mm. და]-CA. დიმიტრი CRDT ჯტ¹. სახელით D. შარვანს M, შარვს Q. 3 ლაშქრითა A. ძრიელთა C. ხოლო] და D. მან] მუნ ARDT ჯტ¹. 4 მსმენელნი]+და C, მისნი და D. გამოიღო] არღ A. ქალაძორი MQm. 5 ურიცხუთა]+მოვიდა მამისა თვისისა A. უ.]+შარვანელთათა D. 7 ხოლო წელსა მეორესა(~მ. წ. D ჯტ¹) ARDTჯტ^{1,2}. წელსა]-C. წ.]+დაიპყრნა A. ბზობასა C. ~წარმოემართა ბზობად A. წარუგართა D. მეფე]-A. დანუკით]-C. 7-8 წარსლვად mD. 8 რავსის პირსა] რავსს C, რავსს MQm. რახსს A. გარდაიხდა D. ნახიდურს D. 9 ამბავი m. 10 უშლიდენ m. წარსლვად mRT. 10-11 არა მოისმინა ყოვლად A. ყოლოდ C. 11 რახსს CA. მდგომარეთა C. მდგომარეთა]+და AMQmRDT ჯტ^{1,2}. 12 მათი]+ურიცხე ARDTჯტ¹. და]-CMQmTჯტ^{1,2}. ტყუე]+და სიმრავლე m. ურცხე]-A. 10 წელსა] დღესა C. აღღო CARDT. სომხითს]-A, სომხითს C, სომხითსა QRD ჯტ^{1,2}. ციხე-ქალაქი ლორე] ციხე ლორე A, ციხე ლორე ციხე ქალაქი MQm. მაშინვე]-C ჯტ^{1,2}. მაშინ A, მასვე წელსა RDT ჯტ^{1,2}. 14 ივლისსა]-C. იხუნა CAMQm. აგარანი]+და C. ცისკარსა MQmRDT. 15 ესევე RDT ჯტ¹. პაპსა AMQmRDT, პაპსა მისსა ბაგრატს D. თუე]+ოდენ D. 16 ბრძოლითა]+ქრონიკონსა სამას ოცდათურამეტსა C. ბრძ.]+ხოლო D ჯტ². ამასვე] თვისსა C. ამასვე წელსა D ჯტ³. აგუსტოსა mRDT. მარიჭი C, მელიქი D. 16-17 მალიქაშას Q, მალიქაშას Mm. ~ძე მელიქაშასი D. 17 ალექსი]+კომნენოს ჯტ¹. ვერა CAMQmRDT ჯტ¹. ინეს CAMQmT, სცნეს RD. ერთმან ერთისა] ერთმანერთისა C, ერთმან მეორისა (მეორესა T) ARDT ჯტ^{1,2}. 17-18 სიკუდილი]+ქრონიკონი იყო სამსოცდათურამეტა A ჯტ²; ქორ. იყო ტარი, ლასი და მე R; ქორ. იქდა (ყო ჯტ¹) ტლმ D ჯტ¹; ქან იყო ტარი, ლასი და მე T.

1* ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი C-ში (ქრონიკონი 338). 2* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 338). F. კიდევ ვარიანტებში.

R 230
m 344
A 364

Q 99

42. ხედვიდა რაჲ მეფე დავით ესეოდენთა ზეგარდამოთა ღმრთისა-
მიერ[თა] წყალობათა, შეწევნათა, ძლევათა და განმარჯუებათა თჳსთა
და რომელთა ღმერთი მოსცემდა* |სამეფოთა, ქუეყანათა, ქალაქთა
და ციხეთა, — რამეთუ არა იყო ესეოდენი სიმრავლე ლაშქართა[ი]
სამეფოსა შინა|მისსა, რაჲთამცა ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომალ 5
და დამჭირველად და კუალად თვთ მის თანა მყოფელად და მოლაშ-
ქრედმცა კმა იყვნეს დაუცხრომელ[სა] და სამარადისოსა მისსა მიმოს-
ლვასა ზამთარ და ზაფხულ, გ[ი]ნაღა სადამე ლაშქრობასა, —

43. ამისთვისცა შემოიკრიბა გონებაჲ, კეთილად და გონიერად
გამგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა, აღილო მაღლად¹ 10
თავი თჳსი და მიმოავლო თუალი გონებისა აჳსისაჲ და განიცადა
კეთილად და განიზრახა სამეფო[ა]თა ცნობითა, რომელ არა კმა იყენე¹
სამეფო[ა]სა მისისანი თანა-მიყოლად კრთომათა და წადიერებათა სუ-
ლისა მისისათა. და მსგავსად ალექსანდრესა და ამანცა სულთ-ითქუნა,
რამეთუ იოქუმის მისთვის, ვითარმედ ფილოსოფოსმან ვინმე ჰრქუა 15
მას: „არიანო მრავალნი და ურიცხუნი საუფლონი, რომელთა არცა
თუ სახელი ასმიეს შენი“; და მან სულთ-ითქუნა და თქუა: „უკუეთუ
დამიშთეს ესენი, რაჲ იყოს მპყრობელობაჲ ჩემი?“.

44. ამისთვისცა ამან მეორემან ალექსანდრე განიზრახა სივრცე-
თა გონებისა[ა]თა, — რამეთუ სხუებრ არა იყო ღონე, და უწყოდა კა- 20

1 ესოდენთა C. 1—2 ღმრთისამიერთა წყალობათა]—CMQm. ღმრთისამიერთა]
ღმრთისა მაართ ARDT, ღმრთისა (ღურთაჲ ქუ¹) მიერ ქუ¹2. 3 განმარჯუებათა CA,
განმარჯუებათა T. 4 არა| არა გვერ A. ესოდენი CA. ლაშქარსა m. შეწევნათა]—A.
5 მდომი A. 6 და]—A. მჭირველად C. თვთ მის თანა| თჳსთა თანა MQmRT, თვისთან
C. მყოფად A, მყოლად C. 6—7 მოლაშქრედთა A. 7 იყუნეს Aქც². დაუცხრომელად
CAMQmRTქც¹2. და სამარადისოსა მისსა]—Aქც². 7.—8 მიოსლვასა]—და C. 8 ზამ-
თარ... ლაშქრობასა] ლაშქრობასა მისსა ზამთარ და ზაფხულ Aქც². გინაღა სადამე] განაღა
სადმე Mm, განაღა სადამე Q, განაღასამე C, განაღა (გწლა T) სადამე RTქც¹. 9 ამისთვის-
ცა] ამისა MQm, ამრთუჲს RT. შემოიკრიბნა ქც¹. გონებაჲ Q/გ-ბა სხ ვ. 9—10 კე-
თილად და გონიერად გაგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა]—CMQm.
10—11 აღილო მაღლად თავი თჳსი]—A. 10 მაღლად] მაღლად M. 11 მიმოვლო
MQmRT. გონებისა თჳსისაჲ და] გონებისა MQm. თჳსისაჲ]—CQ თავისისა A. და]—MRქც¹.
12 და]—A. განიზრახა] განიდად MQm. ცნობითა] გონებათა MQm. რომელი
MQmRTქც¹. 13 სამეფოსა] მეფობასა ქც¹. კრთომათა AMm. და]—A. წადიერე-
ბითა CAMm. 14 მისისათა] თჳსისათა MQmRT ქც¹. ალექსანდრესსა ყ ვ. +ქმნა
Aქც², ქმნა RTქც¹. და]—MQm. 15 იოქუმისცა მისთვის A. ვითარმედ]—A.
ფილოსოფოსმან Am. ჰრქუა A, ჰქუა CMR. 16 არიან A. საუფლონი] სუ¹ლნი QT,
საუფლონი CMmR ქც¹, სამეფონი A ქც². რომელნი A. 17 თუ]—C. ~სახელი
შენი ასმიეს C. გასმიეს შენ MQmRT ქც¹2. 18 მპყრობელობა CMm. 18—19 ჩემი
ამისთვისცა] ჩემისათვისცა MQ, ჩემთვისცა m. 19 მეორე MQmRT ქც¹2. განიძრახა
m. 20 სხუებრ CAM ქც², სხუაებ m. და]—CMQmRT ქც¹.

* მოსცემდა ... ამის შემდეგ D-ს აქლია სამი ფურცელა (118—119 ფვ. შუა).
1 სსაღმ. 74, 6.

თილად ყვიჩაყთა ნათესავისა სიმრავლე და სიმკნე წყობათა შინა, სისუბუქე მიმოსლვისა[მ], სიფიცხ[ლე] მიმართებისა[მ], ადვილად დასამჭირველობა და ყოვლითურთ მომზაებელობა ნებისა ოქსისაჲ; და ამათ თანა და უადვილეს იყვნეს მოსლვად მახლობელობითაჲ და უპოვარებითა და რამეთუ პირველ მრავალთა წელთა[მ]სა მიერ: | მოყყანა სანატრელი და ყოვლად განთქუმული სიყვეთითა გუარანდუნტ დედოფალი, შვილი ყვიჩაყთა უმთავრესისა, ათრაქა შარალანის ძისა[მ], სჯულიერად მეუღლედ თვსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველო[მ]სა — ამისთვისა წარავლინნა კაცი სარწმუნონი და მოუწოდა ყვიჩაყთა და სიმამრსა თვსსა. ხოლო მათ სიხარულით მიითუ-
 10
 15
 20
 25
 30
 35
 40
 45
 50
 55
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95
 100

45. ამისთვისა [ი]ძულა მეფე წარსლვად ოვსეთს; და სიტყუასავე თანა წარემართა და თანა-წარიტანა გიორგი ჭყონდიდელი, მწიგნობართუხუცესი თვსი, კაცი სრული ყოვლითა სიყვეთითა სულისა და კორცთა[მ]თა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრახნი, სუნი და ფრთხილი, თანა-აღზრდილი [პატრონთაჲ], აღმზრდელი პატრონისაჲ და თანა-განმკაფელი* ყოველთა გზათა და ხაქმეთა და ღუაწლთა მისთა[მ].

46. შევიდეს ოვსეთს; და მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი მათნი, და ვითარცა მონანი | დადგეს წინაშე მისსა და აღიხუნა მძევალნი ორგნითვე, ოვსთა და ყვიჩაყთა, და ესრეთ

1 ნათესავად სპარსელსა A. ~წყობათა შინა სიმკნე A ქც². წყობათა წყალობათა მ (M-მეც ჭერ ასე ყოფილა, გაჯანაწიარებით). 2 სისუბუქე მ. მიმოსლვა და (და—C) CA, მიმოსლვისა მ. 3 დასამჭირველობა AMmRTქც², დ-ვლობა Q. და|—MQm. მომზაებელობა Q, მ-ბა AMmT, მომზაებელობა R. 4 და|—MQmRTქც². უადვილე C. მოსლვად მ. მახლობლობითა CR. 5 უპოვარებითა C. და|—CA. პირველ|—A. წელთა A-6 მოიყყანა MQmRTქც¹. მ.ქ+ქულად A. სანატრელად A. ყოვლად|—A. გუარანდუნტ 7 ათრაქა შარალანის ძისაჲ ათრაქმარა დანაძისა C, ათრანქსარანის ძისა MQ, ათრაქ-Qmქც¹. სარანის ძისა მ. 8 და|—A. 9—11 წარავლინნა კაცი...მშვდობისაჲ ოვსეთან [მსგავსი კიდურწერილობისა ვამო]—C. 9 კაცნი+ყოვლისა საქართველისა A. 10 მათ|—A. 11 გარნა ითხოვეს| განათხოვეს A ქც², აიძულა MQm, აიძულა მეფე Q, აიძულა მეფემან და ბრძანა RT ქც¹. წარსელა მ. 12—18 სიტყუასავე თანა წარემართა|—CMQm. 13 თანა-წარიტანა წარაყყანა M.m ჭოვესთა C. ჭყონდიდელი ქე MQm+და CA. 13—14 მწიგნობართა- MQR.T. 15 კორცთათა C, კორცთასა AMQmRT ქც^{1,2}. 16 და|—R ქც¹. თანა-აღზრდალ| თანა-აღზრდალ Q, თანა-აღმზრდელ M.m. აღმზრდელი—RT ქც¹, აღზრდალ M.m. 16—17 პატრონისაჲ პ-ისა CAქც², პატრონთა MQmRT. 17 თანა-განკაფულა CART ქც¹, თანა-განკაფულა C. და²|—A. 19 ~ ოვსეთის მეფენი A. 19—20 ყოველნი|—A, ყოვლინი C. 20 ვითარცა მონანი მონანივითა C. † და M. 21—21 მისსა და|—CMQm. 21 და|—M. აღიხუნეს ARTქც^{1,2}, აიხუნა CMQm. ორთავანე CARქც^{1,2}, ორგნითაჲ მ. და²|—A.

* ფორმა აღდგენილია ივ. ჭავჭავაძის მიერ. ქართული სამართლის ისტორია, თხზულებანი, VI, 1982, გვ. 272.

C 229
A 365

m 345

R 231

5

10

15

20

ადვილად შეაერთნა ორნივე ნა|თესაენი, და ყო|შორის მათსა მშუდო-
ბაჲ და სიყ|უარული, ვითარცა ძმათა; აღიხუნა ციხენი დარიალისა და
ყოველთა კართა ოვსეთისა და კავკასიისა მთისათანი, და შექმნა გზა[ა]
მშუდობისაჲ ყივჩაყთათუს; და გამოიყვანა სიმრავლე ფრიად დიდა,
სიმაჲრი და ცოლის ძმანი თესნი. და არა ცუდად დაშურა¹, არცა უსაქ-
მოდ იქმნა გამოყვანებაჲ მათი, არამედ მათითა კელითა მოსრნა სრუ-
ლიად სპარსეთისა ძალნი და დასცა შიში და ზარი ყოველთა მეფეთა
ქუეყანისათა², და მათითა თანა-ყოლითა ქმნნა საქმენი დაურწმუნე-
ბელნი, ვითარცა ითქუას წადმართ.

47. მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცვალა გიორგი ჰყონდიდელი,¹⁰
თავ[ს-მდებე] სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათა[ა]; და პატივითა
დიდითა წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა და მუნ დაემარხა, რომელი
იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თვთ მეფემან უმეტესცა მამისა შემო-
ღითა შავისა[ა]თა ორმეოც დღე, ვიდრემდის¹¹ იშვა ვახტანგ, რომლისა
ხარებათა დაქსნა გლოვა[ა].¹⁵

48. ხოლო ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა სამათოდ მარჯუეთა დედა-
წულთა მათითა, რომელთა თანა იყო წყობად განმავალი რჩეული
ორმეოცი ათასი. ესენი განასრულნა ცხენებითა და საქურველითა;

1 შეაერთნეს A. ორივე m. 1—2 მშუდობაჲ Q/მ-ბა ს ხ ვ. ~სიყუარული და მშუ-
დობა A. 2 მძათა[ა] და A ქც². აიხუნა CAMQRT. დარიალსა C, დარეღისნი A,
დარეღსა RT ქც¹. 3 კართა[ა] კაცთა A. ოვსეთისა Q, ოვსეთისთა ქც^{1,2}. მთისა-
ნი C, მათისანი A. მთისა თანა M, მთისა თანა m. და|—A. 4 მშუდობისა Q/
მ-ბა ს ხ ვ. ყივჩაყთათუს და გამოიყვან(ებ)ა სიმრავლე ფრიად დიდი|—A. სიმრავლე|—C.
დოდა|ლაშქარი C, და CA ქც². 5 და²|—A ქც². არა[ა] არცა MQmRT. და-
შურეს A ქც². 6—7 უსაქმოდ ცუდ A ქც². 8 იქმნა|—CMQmRT ქც¹. გამოიყვან-
ება CMmRT, გამოიყვანა A ქც². ~ მათი გამოიყვან(ებ)ა CMQmRT ქც¹. არამედ|—MQm.
მათთ A. მოსრა CRT ქც¹. 6—7 სრულიად|—CMQm. და|—A. 8 თანა-ყოლითა[ა]
თანა-დგომითა A ქც². 9—9 დაურწმუნებულნი A. 9 ვითარცა[ა] რომელი აწ C.
10 ხოლო მაშინ ART ქც^{1,2}. ოვსეთ RT. გიორგი|—A. ჰყონდიდელი Q. 11 ოვს-
მდებე[ი] და თავით დგა C, და თავ აღგა ART ქც¹, თავ-აღგა ქც², და თავადგან Mm,
და თევდგ Q. პატრონის-მსახურებათაჲ| პატრონისა მსახურებათა C, პატრონისა
მსახურებათათვის A, პატრონის მსახურებათა თესთა MQm, პატრონი მსახურებათათვის
RTქც¹, პატრონისა მსახურებათათვის ქც². და პატივითა|—C. 12 წარმოგზავნა A.
13 ფლოა ყოელმან C. სამეფომან| სოფელმან სამეფომან C. უმეტესცა მამისა[ა] ვითა
(ვითარცა ქც¹) მამა ART ქც¹, ვით მამა და უმეტესცა მამისა ქც². მამისა[ა] ძინისა Mm.
14 შავისათა|—m, შემოსითა M. იშვა[ა] შვა C. 14—15 რომლისა ხარებათა[ა] რ²
ს²ხრებათა Q. 15 ხარებისა m. დაიქსნა A ქც², დახსნა m. 16 სამათოდ| სამთოდ
MQm, მათთა AR ქც¹, მ²თთა T ქც¹. მარჯუენთა Mm. 17 განმავალნი MmT
ქც¹. რჩეულნი MQmRT ქც¹. 18 ორმოცა CA ქც¹. ორმეოცი ათასი მ²ჩ MQm
(m-ში კიდევ ჩამატებულია: 4000 (sic). ესენი განასრულნა ცხენებითა და საქურველითა|—A.
ცხენებითა[ა] ციხეყვებითა Q. საქურველებითა ქც¹.

1 ფსალმ. 126,1. 2 ფსალმ. 71,11; 2,2; 47,5 და სხვ.

- m 346 და | კუალად მონანი, რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ღუა-
 წლსა¹, ვითარ ხუთ ათას კაც, ყოველნი ქრისტიანე-ქმნილნი, მისან-
 A 367 დონი და გამოცდილნი სიმ|კნითა; და თუთ ყიფიანე-ცა უმრავლესნი
 ქრისტიანე იქმნებოდეს დლითი-დღე და სიმრავლე რიცხვსა მძლე
 შეეძინებოდა ქრისტესა. 5
- C 230 |ესენი რაჲ ესრეთ შემოიკრიბნა და დაწყუნა გუარად-გუარად,
 და დაუდგინნა სპასალარნი და მმართველნი; და ეგრეთვე თვისისა
 სამეფო[ა]სა სპანი, რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენ-კეაილნი და
 პირ-შეუქცეველნი; და საშუალ მათსა, თუთ იგი, უმსგავსო[ა] სპას-
 პეტა და წინა-მზრძოლი, მიმსგავსებული ძეგლ ქაიხოსროსთვის მო- 10
 თხრობილთა, წინა-უძღოდა. და იწყო რბევად სპარსეთისა, შარვანისა
 და სომხითისა დიდისა. რამეთუ არა დაშურებოდა, არცა მოეწყინე-
 ბოდა, არამედ ქაშიერად და წესიერად იყოვნებდა მათ, მმართველთა და
 განაგებდა მსგავსად მის[ი]სა დიდგონებობისა. და ვინლამეა იყო
 წინა-დამდგომ, ანუ მიმმართ ომისა ანუ ამამალღებელ საქურველისა 15
 წინაშე მისსა?
- R 232 49. რამეთუ დაღათუ წერილმან ფროთვანსა ვედხსა² მიამსგავსა
 მაკედონელი იგი სიფიცხლით მიმმართველობისათვის და მსწრაფლ
 მიმოვლისა ქუეყანათა შინა და ჰრელად მრავალფერობისათვის ქცევათა

1 რომელი C. და]—MQM. განსწავლულნი განსწავლნა Mm, განსწავლნა Q.
 1—2 ღუაწლსა|+ცხენებთა და საქურველთა m. ხუთი C. ათასი CMQmRT, ხუთ
 ათასი ხუთისა A. კაცი ყ. 3 ქენე Q, ქენე T, ქრისტიანე(დ) CAM. კმნულნი MmR,
 ქმნული T|+და C. 3 და]—Q. 4 ქენე Q, ქენე T, ქენე CAMmR. იქნე-
 ბოდესი ქმნილნი A. და სიმრავლე რიცხვსა მძლე]—A. რიცხვსა მძლე] ურცხვ MQMRT
 ქც¹². 5 შეეძინებოდეს C. შ.ქ+სიმრავლე A. 6 შემოიკრიბნა A. გუარად-
 გუარად] გუარად CA. 7 და]—C. დაუდგინა AQ. და]—A. სპარსთბლნი Q, მმართვე-
 ბელნი m. 8 სამეფოსანი A. 9 პირ-შეუქცევლნი AMm. საშუალ Mm.
 9—10 სპა სპეტი A. 10 მსგავსებლი Q, მსგავსებული Mm. ძეგლისა CAQRTქც¹²,
 ძეგლისა Mm. ქაიხოსროსთვის C, ქეიხოსროსთვის A, ქაიხოსროსთვის m. 11 უწყ-
 თებდა]—Q. 12 არამედ]—Mm. იყოვნებდა] იყვანებდა C, აღაშტებდა ART ქც¹².
 მართველთა AMRT. 14 მისსა ყ. ქც¹². დიდგონებოდა MQMRT ქც¹², დიდისა.
 გონიერებისა A, დიდგონებოდა ქც¹². 15 წინა-დამდგომი RT, წინა-დამდგომად MQM,
 წინა-დამდგომი მისი და A ქც¹². ~წინა-დამდგომი იყო ქც¹². მიმმართი]—A. ანუ მიმმართ ომისა]—
 CMQm. ომისა|+მის წინაშე RT ქც¹². ამღებელ C, ამღებლი Q, ამღებული Mm.
 15—18 ანუ ამამალღებელ საქურველისა წინაშე მისსა] — ART ქც¹². 10~მის
 წინაშე MQM. 17 ~ ფროთვანსა ვედხსა მიამსგავსა წერილმან A. მიემს-
 გავსა C. 18 სიფიცხლითა Q, სიფიცხითა MmRT ქც¹², სიფიცხეთ C, სიფიცხისა A.
 მიმმართველობისათვის C, მიმმართველობისათვის A ქც¹², მიმმართველობისათვის RT
 ქც¹², მიმმართველი MQM. 19 მიმოვლის CMQm. ქუეყანასა A.

1 ფსალმ. 17,35. 2 დან. 7,6.

A 368
Q 100
M 273
T 173
m 347

და განზრახვათა მისთა[ა]სა, არამედ ჩუენი ესე გვრგვინოსანი და ახალ
აღუქსანდრე, დაღათუ ჟამითა შემდგომ, არამედ არა საქმითა,
არცა განზრახვითა, არცა | სიმჴნითა უმცირე; და თვთ მათ საქმეთა
შინა, რომელთა მძლე დთქუმის აღუქსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ
მრავლითა უმაღლეს მგონიეს ესე; და რაოდენ საწუთოთა და კორცი-
ელთა შინა იგი მისთა სწო|რთა და მოყამეთა ყოველთა უმაღლეს და
უზუშთაეს იყო, ეგვოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა
კორციელთავე | თანა მისთა პირველ[სა] კმატდა. რამეთუ არა სცა
ძილი თუალთა, | არცა| რული წამთა, ირცა განსუენებამ გორცთა
თვსთა¹; არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებ[ი]სა კორც-
თა[ა]სა², არა საკმელ-სასუმელთა, არცა სიმღერა-სილოდათა³ და
რამთურთით არარა[თა] ეშმაკ[უ]ელთა და| კორციელთა, შემკრველთა
გონებისათა და დასულებად და უღებებად დამზიდველთა ნებისათა,
გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა.

50. და განიცადე[ნი]თლა ოთხთა ამათ წელთა ქმნილნი მისნი,¹⁵
რომელთა — მრავლისაგან მცირედთა — მეგულეების თქუმადა: აქუნდის

1 განძრახვათა მ.   2 დაღათუ|იყო ARTქც¹². ჟამით A. შემდგომი CA, შემდგო-
მად MQmRTქც¹. არამედ—A. საქმითაცა MQmRTქც¹².   3 არცა| და C, არა A. არცა²
და C. განზრახვითა Mm. უმცირედ ART ქც¹. და—A.   4 არა| არცა C. უმაღ-
ლეს A ქც¹.   5 მრავალთა Mm. უმაღლეს მგონიეს ესე| მოუგონიეს ესე უმაღლეს
მისსა C. მგონე ესე A, მგონეს RT. რაოდენთა CA. საწუთოთა A.   6—იგი შინა A.
სწორითა Mm. მოყამეთა| მოჴამებთა MQ, მოჴამებთა m, მისგან მის ჟამისათა RT ქც¹,
მისგან და მის ჟამისათა A ქც².   6—7 ყოველთა უმაღლეს და უზუშთაეს იყო—CMQm.
7 ეგოდენ CQRT. ესე| — A. სილოთა mR.   8 პირველთა CAMQmRT ქც¹².
პირველსა|+ყოველთა ARTქც¹². მატდა A, კმატა RTქც¹. არა სცა| არცა A.   9 თუ-
ალთა|+მისთა C. პრული CMQmRT. განსუ¹ნხმ Q/გ-ბა ს ხ ვ.   10 თვსთა|—MQm.
არა| არამედ A, არცა T. გემოვნებითა C, არა გემოვნებათა A. ნე¹ბსა Q, ნებასა AMmRT
ქც¹², ქვენებასა C.   11 არცა| არცა C. ~სას(უ)მელ-საქმელთა CART ქც². სიმ-
ღერა-სილოდათა| სიმღერათა C. სილოდათა| სათულოთა MQm.   12 რამთურთით
C, რამთურთ RT ქც¹, და არა თურთითა A ქც², არამთურთ MQm.   13—14 არა-
რათა ეშმაკუელთა... სასულიეროთა ყოველთა| და არარათ შემკრველთა კორცთა და
გონებისათა და დასულებად და უღებებად და მზიდველთა ნიჴისათა C; არა რა კორცი-
ელთა შეაკრა გონება გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა A ქც²; არა ეშმა-
კრეულთა კორცთა და გონებისათა დასრულებად და უღებებად მზიდველთა ნებისათა
Mm. არა შემკრველთა კორცთა და გონებისათა დასრულებად და უღებებად მზიდველთა
ნებისათა Q; არარა შემკრველთა კორცთა და გონებისათა გარნა საღმრთოთა და სასუ-
ლიეროთა ყოველთა RT ქც¹+დასრულებად და უღებებად მზიდველთა ნებისათა ქც¹;
არა კორციელთა შეაკრა გონება, გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა, და-
სრულებად და უღებებად მზიდველთა ნებისათა ქც².   15—16 და განიცადენით...
თქუმადა| ხოლო A.   15 განიცადეთა CMQmRT ქც¹². ქმნულნი RT.   16 მრავ-
ლისაგან| მრავალგზის MQmRT ქც¹²+ქმნულთა ქც². მცირედა MQRT ქც¹²,
მცირედნი m. თქუმა C. თქუმადა|+ხოლო ქც², რამეთუ RTქც¹. აქუნდეს MQmRT ქც¹.

ჩუეულეზად ესე შეფესა, რამეთუ განგებულეზით გარდავიდის აფხა-
 ზეთად და ჩამოიტყუენის თურქმანნი საზამთროთა ადგილთა მტკური¹
 პირისათა, რამეთუ მათნიცა მსტოვარნი ზედა-ადგიან მეფესა და იყუ-
 ლევდიან გზათა მისთა¹. გარდავიდა მეფე გეგუთს და მიერ ხუფათს
 და ამით გულპყრობილ-ყვნა იგინი¹.* | ხოლო მათ ცნეს რამ სიშორე 5
 მისი, ჩამოდგეს ბოტორას დიდნი ფრიად და დაიზამთრეს²*. და | არა
 C 231 პრულოდა არცა მეფესა, არამედ გარდამოიფრინევა თებერვალსა
 ათოთხმეტსა და უცნაურად დაესხა მათ ზედა; და ძლით ვინმე შეეს-
 წრა ცხენსა და გარდაიხუეწა. აღიღეს ტყუე და ალაფი ურიცხვ.

51. მოვიდა ღანუქს და მასვე შუდელუსა პირმარხვასა აღიღო 10
 შარვანისა ქალაქი ყაბალა და ალავსო სამეფო[ა] თესი ოქრო[ა]თა
 და ვეცხლითა და ყოვლითა სიმდიდრ[ა]ითა. წარმოვიდა ქართლს
 და მყის შეკრიბა სპაჲ და ჩავიდა შარვანს, მისისა შუდსა, არბია ლიქ-
 D 119 თა[ა]თ ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანთამდე³* და სავსენი ალა-

1 ჩუეულეზა Mm. განგებულეზითა MQmRT ქც¹, განზახებით A ქც². გარდავიდეს
 Mm, გარდავდეს T. 1—2 აფხაზეთით C ქც². 2 ჩამოიტყუენის MmRT, ჩამო-
 იტყუენის Q, ჩამოიტყუენის C, ჩამოიტყუენის A. თურქნი C. 2—3 ~ პირთა მტკუ-
 რისათა ქც¹. 3 პირთა MQmRT ქც¹. მათნიცა მათნიცა C. მსტოვარნი C, მსტოვარნი
 RT, მსტოვარნი Q, მსტოვარნი AMm. და]—Q. 4 იქვლევდიან[ა] ეძებდიან A ქც².
 ხუფათს RT ქც¹. 5 მით C. იგინი[ა] ქრონიკონი იყო სამას ორმოცე A ქც², ქ-
 იყო ტარი და მანი (ტქ ქც¹) RTქც¹. და]—A. 6 ბოტორას CM, ბოტორას A, ბოტორას
 m+თურქნი C. და]—A. დაიზამთრეს+და ქრონიკონი იყო (რაცხეი ამოშლილა) C.
 7 რულოდა CA. არცა]—ARTქც¹2. გარდამოიფრინა RTქც¹2. თებერვალსა ქც³. 8 ათო-
 თხმეტსა] ოდ MQm (m-ში ზევიდან აწერია კიდევ: 14). და]—A. მათ]—A ქც². ძლი-
 ვათ C, ძ(ა)ლითა MQm. 9 ცხენსა] ცახესა A, ცხენზედა RT ქც¹. და]—Q.
 გარდაიხუეწეს RT ქც¹. აღეს C. და]—A. ურაცხე] +და CA ქც². 10 მოვიდეს
 RT ქც¹. პირმარხვასა] +დღესა CMQmRT ქც¹2. აღო CA. 11 შარვანს A ქც²,
 შარვანი MQ, შარვანი m. ყაბა A, ყაბალა MQm. აღავსო CA. თესი] — A.
 12 ვეცხლითა m. და]—A. სიმდიდრითა] +და CMQmRT, მათთა და D. წამოვიდა A.
 წ.] +მუნთ D. 13 მყის] მწაწაღულ A ქც². შეიკრიბა MR ქც¹, შეიკრიბა mD. სპაჲ
 Q/სპა CAMRT, სპანი თენი D. ჩავიდა] შევიდა A. შარვანსა 18—14 არ-
 ბია ლიქათათ] არბიალით ვათ A, არბია ლიქათათ QR (ნ. შენ. 3*), არბიალი-
 ლიქათათ ქც¹. არბია ლიქათათ] მოტყუენა ყოველნი არენი შარვანისანი ვიდრე D.
 არბია] არბია QRT, დაარბიე ლიქათათ C. 14 ვიდრე]—CMQmRT. ქურდევანამდის
 C, ქურდევანამდა A, ქურდევანამდე QR. ხიშტალანთამდის C, შიშტალანთამდე QRD,
 შიშტალანთამდე MmT ქც¹. და]—A.

1* ამ სიტყვას მოსდევს თარალი ART-ში (ქრონიკონი 340, D-ს აქ ფერცლები
 აკლი) 5. კიდევ ვარიანტებში. 2* ამ სიტყვას მოსდევს თარალი C-ში: ქრონიკონი
 იყო [...]; რაცხეი არ იყოთხება. 3* ამს გასწერეს R-ში ამაზაზე: არბიალით ყაბათ
 ვიდრე ქურდევანამდა [და ხიშტალანთამდე (ტექსტის ხელით)].

1 ფსალმ. 138,3.

ფითა მოვიდეს ქართლს. მათვე დღეთა შეიბნეს შარვანელი და დარუ-
 ბანდელი, მოკლეს აფრიღონ და მოსწყუდნეს შარვანელი; თუესა ნოენ-
 ბერსა წარვიდა მეფე აშორნიას | და დაესხა თურქმანთა; მოსრნა და
 იავარ-ყენა და წარმოიღო ურიცხვ. ჩამოვლო მგზავრ, დაესხა სევგე-
 ლამეჯს თურქმანთავე, და არა დაუტევა მოტირალი კარავთა მათთა. ესე 5
 ერთისა წლისაქჲ.

52. მასვე ზამთარსა ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭუნტამდე და განაგნა საქ-
 მენი მანდაურნა: ღირსნი წყალობისანი შეიწყალნა, შემცოქდენი
 | დაიპყრნა და წუართნა. იყო ზამთარი ძნელი და თოვლი ფრიადი; ესე
 რაჲ ცნეს თურქთა, ვითარმედ შორს არს მეფე, გულ-დებით ჩამო- 10
 დგეს პირსა მტკურისასა. გარნა ლომსა მომკვლოვანებულსა არა სცო-
 ნოდა, არცა პრულოდა ომისაუჯს, ვერცა [ლ] დამხრწეველთაგანი რო-
 მელი დაიპყრიდა; წარმოვიდა მსწრაფლ აფხაზეთით, თოვლთა სა-
 შინელთა, გარდაათხრევიანა მთაჲ ლიხისაქჲ, სადა გარდნაკუეთსა თოვ-
 ლისასა აქუნდა სიმაღლე მკარი სამი; დახუდა მზად სპაჲ მისი, და პირ- 15
 ველ ჰამბავისა ქართლისა ცნობამდე დაესხა ხუნანს. და

1 ქართლსა Mm, ქართლად A. ხოლო მათვე D. მასვე დღესა A. შარვანელი—MQm.
 1—2 დარუბანდელი—ქა D. 3 ფრიღონ A. დაქ—A. მოსწყუდნეს CMQm, ამოსწყუდ-
 ნეს A. შარვანელი m. 2—8 ნოემბერსა ქტ¹2. 8 აშორნას QRDTქტ¹, აშორნას
 Mm. დაქ—A. დაესხნეს MQRT ქტ¹. 4 იავარ-ყენა C. დაქ—AR. წარმოიღოქ
 ნატუენაჲ მთი D ქტ². ურიცხვქ+და მუნთ D. მგზავრად ARDT ქტ¹. მგზავრქ+
 და MQmRDT ქტ¹. 4—5 სევგელამეჯს MQm, სევგელამეჯს A. ~თურქმანთა სევ-
 გელამეჯს C. 6 თურქმანთა CA. მოტირალი მეთი ძალი A. მათთაქ მათთას D.
 6 ერთსა C. წლსად CRDT ქტ¹, წლსა A. წლსაქ+და A, ქნა C, ხოლო D.
 7 ზამთარს D. ჩავიდაქ+მეფე დავთ D. ბიჭუნტამდი C, ბიჭუნტად D. გააგნა MQRT,
 გაგნა m. 8 შეწყალნაქ+და C. 9 დაქ—A. წუართნაქ+რამეთუ ARDTქტ¹2.
 ძნელი დაქ—A. ძნელი—Q. ფრიადი ფრიად A, დიდი C. ფრიადიქ+ხოლო AD. ესექ—A.
 9—10 ~ ესე რა ქტ¹. 10 ცნეს ცნეს m. ცნესქ+ესე D. მეფექ+მაშინ D. გულდღე-
 ბთ R. 10—11 ~ ჩამოდგეს გულდებთ D. 11 პირთა მტკურისთა A. მტკუ-
 რისასაქ+და დარუბანდელს მუნ D. გარნაქ+მეფესა დავთს D. ლომსაქ—CMQm,
 ჰომსა R, ჰომსა D. მომკვლოვანებულსაქ—ARDT ქტ¹, მომკვლოვანებულსა C, მომკე-
 ლოვანებულსა M, მოკვლოვანებულსა m ქტ². 11—12 სცონოდაქ კრებუნოდა
 ARDTქტ¹, სცობდა m. 12 რულოდა A. პრულოდა ომისათესქ—CMQmRDTქტ¹.
 ვერცაღაქ ვერცარა A, არცა CMQmRDT ქტ¹. დამხრწელთა თანა C. 12—13 რო-
 მელი—A ქტ², რაჲ QRDT, რა Mm ქტ¹, 13 იპყრიდა MQmRDTქტ¹, იპყრიდა
 C+არცა პრულოდა ომისათეს (ო.—D) RDT ქტ¹+მიერ D. წამოვიდა MQm. აფხაზე-
 თთი—D. საშინელთაქ+და A. 14 მთაჲ ლიხისაქ ლიხნი CMQ, თოვლი ლიხნი m.
 სადაქ რამეთუ A. 15 სიმაღლე—A. ~სამი მკარი C. სამიქ+და CADქტ². სპაჲ D/სპა
 ს სვ. დაქ—MQmRDTქტ¹. 15—16 ~ ქართლსა პირველ ჰამბისა D. 16 ამბვისა
 C, ამბავისა A, ამბისა m, ჰამბისა D. ქართლსაქ—A. ცნობამდი C. ც.ქ+და D.
 ხუნანს|ხუნანს A, სულტანს ქტ¹. ხუნანსქ+თურქთა და ამოსწყუეტნა ყოველივე D.

C 232
T 174

აღავსო ლაშქარმან მითთ მტყუარამდე და გაგათათ ბერღუჳამდე და მოსრნეს პირითა მახვლისა[ა]თა და | არა დაუტევეს მიქეუელი კელლა[დ]¹, რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისა[ა]¹*. | თუე იყო მარტი.

M 274

53. გაზაფხულ განდიდნა მტყუარი ფრიად, რომელ ნადინებსა ვერ დაეტია. ამისითა მინდობითა ჩადგეს თურქმანნი ბარდაეს გულდებით; მაშინ მონახნა მედემან ივინიცა და ალონს მტყუარსა გაცურდა ყვიჩაყითა და|უპაქმერავსა მას წყალსა და მოსრნა თურქნი, არბია ბარდავი, დაყო დღე ორი და ნებიერად მოვიდა შინა საესე ალაფითა.

A 371

თუე იყო ივნისი. ამათ ესევეითართა კირ|თავან შეიწრებულნი თურქმანნი და კუალად ვაპარნი განძელ-ტფ-ლე-დმანელნი წარვიდეს სულტნისა წინაშე და ყოველსა სპარსეთსა შეედ | ესანს შავად, რომელთაძე პირნი, რომელთაძე კელეები, და რომელ[თა]ძე სრულიად და

D 120

ესრეთ მიუთხრნეს ყოველნი კირნი, მოწვენულნი მათ ზედა, რომლითა აღძრეს წყალობად თვსა; და იქმნა გლოვა[ა] ფრიადი შორის მათსა.

5

10

15

1 აღავსო ლაშქარმან მითთ| აღივსო ლაშქრითა მათთა A. და აღავსო ლაშქარმან... ბერღუჳამდე]—D. მტყუარამდინ C. გაგათად CMmRT, გაგათათ A. ბერღუჳამდის C. და|—A. მოსრეს CAMQmRT. 2 და არა დაუტევეს მიქეუელი კელლა[დ]—ARDT ქუ¹². კელლა[დ] კლდთა C, კლდედ MQ, კლდე m. 2—3 და რომელ RT. რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისა[ა]—CMQm. 8 დაუშთათ RDT. ამბავსა A, ჰანბავსა R.

ჰამბავისა[ა] + ქრონიკონი იყო სამასორმოცდაერთი A; ქრონიკონი იყო ტარი, მანი და ანი RT; ქრონიკონი იყო ტ²ა ქუ¹. ჰამბავისა[ა] + რომლსა ლაშქრითა აღსაესე იყო მითთ მტყუარამდე და გაგათათ ბერღუჳამდე ქრონიკონი იყო ტ²ა D. და თუე D. იყო|—A. 4 გაზაფხულ] ხოლო ვითარცა მოიწია გაზაფხული და (და—RDT ქუ¹) ARDT ქუ¹. განდიდა C, გადრნა MQmRDT ქუ¹. ფრიადი — CMQm. რ¹ლ რამეთუ A. ნადინობსა Q, 4—5 ნადინებსა ვერ დაეტრავ ნადინები მისი ვერლარა იტყუეა ARDT ქუ¹. 5 ამსითა] და მისითა A, და ამსითა D. ჩადგენ QRDT ქუ¹. თურქნი A. 5—6 გულდებითა A.

6 მაშ:ე]—CMQm. მონახნა mT. ალონს|—A. მტყუარს C, მტყურსა Q, 7 ყვიჩაყითა] და ყვიჩაყიცა C. გავეცურდა ქუ¹. დაუქაშაქაქ] და უხარაქა C, დაუზარაქა A, დაუზარაქს MQ, და ჰუზარაქს mRT, ჰუზარაქსა D, და უპარაქა ქუ¹, დაუზარაქს ტ². ამას A. და|—AQ. თურქნი|+რგი D. არბია| არაბია AQ ქუ¹, დაარბია D, და C. 8 ბარდავი|+და ART ქუ¹. ~ ორა დღე ARDT ტ². საესე|—Q. 9 მათ A, ხოლო ამათ D. 9—10 თურქნი C. 10 განძა Mm. ტფილელ|+და RD ქუ¹. დამანელნი Q, და დმანელნი T. წარვიდოდეს MQm. 11 სულტანს Q, სულტანს m, სულტანსა CRT ქუ¹, სულტანს A. ყ²:QT, ყოელსა C. შეიღებნეს CARDT ქუ¹². 12 პირი C. 3.] + და ARDT ქუ¹. ხელნი D. და|—CMQm. და რომელთაძე|—A, რომელნიძე CMQRDT, რომელიძე m. 13 და|—C. ესრედ m. მიუთხრეს D. ყოველნი|—A, ყოველნი C. მოწვეულნი m. 13—15 რომელთა აღძრეს... შორის მათსა| — C.

13—14 რომელთა D. 14 აღძრნეს ARDT ქუ¹², აღძრნეს Q, აღზრნეს M, აღაზრნეს m. თესად ქუ¹. 14—15 და იქმნა გლოვა ფრიადი შორის მათსა|—A.

1* ამ სიტყუას მსდღევს თარლი ART-შა (ქრონიკონი 341). D-შა იგივე თარლი სხვა სიტყუას (ბ ე რ დ უ ჯ ა მ დ ე) მოსდღევს. 5. კიდევ ვარიანტებში.

1 I მეფ. 25, 33.

m 349
Q 101
R 234
A 372

54. მაშინ სულტანმან მოუწოდა არაბეთისა მეფესა დურბეზს სა-
დაყას ძესა და მოსცა ძე თვისი მალიქი და ყოველი ძალი მისი¹; და
აჩინა სპასალარად | ელაზი, ძე არდუხისი, კაცი დაჰმანი და მრავალ-
ლოსე; და უბრძანა თურქმანობასა სადალაცა ვინ იყო, დამასკო[ჲ]თ და
პალაბითგან ამოდმართ, ყოველსა | შეგედრობად შემძლებელსა, ამათ
თანა ათაბაგსა განძისასა მისითა ძალითა და ყოველთა სომხითისა ამი-
რაათა². შეკრბეს ესე ყოველნი, შეითქუნეს³ და შეინტყიციენეს სიმ|რავ-
ლოთა, ვითარცა ქეშა[ჲ] ზღვსაჲ⁴, რომელთა ვერ იტევდა ქუეყანაჲ
და ავსტროსსა [ა]თორმეტსა მოვიდეს თრიალეთს, მანგლის[ს] და დიდ-
გორათა, და თვთ ფერკთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამათ ადგილთა.

55. ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოველად უძრავმან გული-
თა, თუ ვითარ | წინა-განაწყო^{2*} სპაჲ თვისი და თუ ვითარ ყოველი
საქმე შეუნიერად და ღონიერად ყო, რაბამ რამე წყნარად და უშ-
ფოთველად, გამოცდილებით და ყოველად ბრძნად განაგო, და თუ

1 სულტანმა მ.~მოუწოდა სულტანმან D. არაბეთის მ. 1—2 სადაყს D.
2 მც. ცა ქტ¹. მეღიქი D. ყოველი—CMQm. 3 ელაზი CMQM. არდუღს. A.
კაცნი ARDT. დაჰმანი| ამანი C, დამანი A, დაჰმნი Q, და ჰმნი Mm. 4 და|—AMQ.
უბრძანა|+ყოველსა D. სადაცა A, სადაცა MQRT, სადაცა მ. დამასკოთ MQm,
დამასკოთ CARTD ქტ^{1,2}. 5 ალაბითგან CA, პალაბითგან Mm. აღმართ C.
ყოველნი C. შეგედრობდა A, შეგედრობათა D. შემძლებელსა| შემოკრებულსა C. შემძ-
ლებელსა|+და D. 6 განძის MQm. და|—MQm. ყოველთა Mm, ყრთა Q. სომხი-
თისა CAMQmRDT/სომხითისათა ქტ¹. 7—7 ამართა მ. ა.|+ქრონიკონი იყო სპას
ორმოცდაერთი Aქტ²; ქ. იყო ტარი, შანი და ანი (ტ²მა ქტ¹.) RT ქტ¹. 7 შე-
პოკრბეს D, შეკრბნეს ქტ¹. შეინთქუნეს მ. და|—ART ქტ¹. შემეტყციდეს CMQm.
8 ზღვსაჲ Q/ზღვსა სხ ვ. რომელთა ვერ იტევდა| რომლითა აღიესო ARDT ქტ^{1,2}.
9 ავსტროსსა CART ქტ^{1,2}; ავსტროსსა MQmD. ათორმეტსა| თურამეტსა CARTD. მო-
ვიდა ART ქტ¹. მაგღის Q, მანგღის სხ ვ. 10 და| რომელი A, რომელ RTქტ^{1,2},
რომელნი D. ვერ| ვერა RDT ქტ¹. ადგელთა|+შინა D. 11—13 გულითა|+და
ARDT ქტ¹. 12 წინა განაწყო MQm. სპაჲ QD/სპა AmRT, სპა M. სპაჲ თვის
(გვ. 190,12)... ძალი და სიბრავლე სპათა მისთაჲ (გვ. 194,10)| სიბრავლე სპათა C.
6. კრეე ამავე გვერდზე, შენ. 2*. თვისი|მისი ARDT ქტ^{1,2}. და|—ARDT ქტ^{1,2}.
13—14 უშფოთველად|+და ARDT ქტ^{1,2}. 14 გამოცდილობით AQ. განაგლო T.
და|—A.

1* ამ სიტყვას ART-ში მოსდევს თარღი (ქრონიკონი 341). D-ში თარღი არ
არის. 6. კრეე ვარიანტებში. 2* წინა-განაწყო... ამ სიტყვის შემდეგ C-ში (ხელნაწ-
232v, სტრ. 12) ტექსტი გამოტოვებულია ნაკლები დენდს გამო. მომდევნო სიტყვე-
ზია: განკრთა და იყარა (გამოც. გვ. 194, 10).

1 ფსალმ. 32,6. 2 ფსალმ. 2,2. 3 ფსალმ. 77,27.

- A 372₀ ვითარ¹* ზეგარდამო[ა]თა შეწევნითა | პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი
მათი და სივლტოლად მიდრიკნა ივინი, და ვითარითა ღონითა მოსრნა
- A 372₁ სახელოვანნი იგი მბრძოლნი არაბეთისანი, | ანუ მეოტთა ვითარ სი-
მარჯეთ და განკრძალულად სდევნნა და მოსრნა, რომლითა აღივს-
- A 372₂ ნეს ველნი, მთანი და დელენი მძორებითა, და თუ ვითარ | თვსნი 5
სპანი დაიცვნა უვნებელად — ამათ ყოველთათუს არა ჩუენ[და], არამედ
ვეინებ, ვითარმედ ყოველისა სოფლისა ბრძენთა ვერ შე[სა]ძლებელ
არს მითხრობად ზედა-მიწვენით ყოველსავე, და გამომეტყუელითა
ენა[ა] იმხილოს ჯეროვნად გამოწულილვით [თხრობასა ვერ-] მიცე-
მად. 10
- A 372₃ | რამეთუ კელი მალღისა[ა] შეეწოდა და ძალი ზეგარდამო[ა]
[ა]ღარვიდა მას; და წმიდა[ა] მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყო-
ველთა სახილველად წინა-უძლოდა მას და მკლავითა თვისითა მოსრვიდა
ზედა-მოწვენულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თვთ იგი
უსჯულონი და უმეტარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოკვთხრობდეს 15
სასწაულსა ამას მთავარმოწამისა გიორგისსა.
- A 372₁₀ 56. ხოლო | სპანი ჩუენნი და უფროსად ყოველი სამეფო[ა] თუ
ვითარ-ესე აღივსო ოქრო[ა]თა და ვეცხლითა, არაბულითა ცხენებითა,

1-10 ზეგარდამოათა შეწვენითა პირველსავე ომსა... იმხილოს ჯეროვნად თხრობასა
ვერმცემად | თუენი სპანი დაიცვნა უვნებულად (უნებულად RT) ამათ ყოველთათუს (+ არა
ჩუენი, არამედ კტ²) ვგონებ რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა (+ ენა კტ²) ვერ შემძ-
ლებელ არს მითხრობად (მითხრობთ A) ზედა-მიწვენით ყოველსავე რამეთუ პირველსავე
ჰომსა (ომსა A კტ²) იოტა ბანაკი მათი და რელტოდა (რელტოდეს ივინი D) ARDT
კტ^{1,2}. ომსა Mm. 1—2 იოტა ბანაკი მათი და |—MQm. 2 მიდრიკან M, მიდრიკან
Q. ივინი |—Q. 3 მებრძოლნი MQm. 3—4 სმარჯეთა Mm. 5 მთანი
მთანი m. დელენი | ღუენი Mm. მძორებრთა m. 6 ჩუენდა | ჩუენი MQm.
7—8 ვერ შესაძლებელ არს მითხრობად ზედა-მიწვენით ყოველსავე |—MQm.
9—10 თხრობასა ვერ-მრცემას | თხოვასა მრცემად MQm. 11—16 რამეთუ კელი
მალღისა... მთავარმოწამისა გიორგისსა |—MQm. 12 ფარვიდა ARDT კტ².
მთავარმოწამე D. და |—A. 10 გიორგისსა D. გიორგისსა | და ვითარითა ღონითა
მოსრნა სახელოვანნი იგი მბრძოლნი (მებრძოლნი კტ²) არაბეთისანი (და ვითარითა ღონ-
ითა... არაბეთისანი)—A) და ანუ მეოტთა ვითარ სმარჯეთ და (და |—A) განკრძალულად
სდევნნა და მოსრნა რომელთა აღვსნეს ველნი მთანი და დელენი მძორითა (მძორებრთა
RT კტ^{1,2}, მძორებრთა D) ARDT კტ^{1,2}. 17 ხოლო | და A. ჩუენნი | დაიეთ მე-
ფისანი D. უფროსად |—A. სამეფო ყოველი Q. ყოველი | და m. 17—18 თუ
ვითარ-ესე |—ARDT კტ^{1,2}. 16 ვერცხლითა Qm.

1* ამ სიტყვის შემდეგ ტექსტში თხრობის თანმდევრობა განსხვავებულია MQm
და ARDT ნუსხეებში (დრეგორის ზეცოლის ეპილოგი სიტყვებში: აღივსო ოქროთა—
სტრ. 18). „ქართლის ცხოვრების“ პირველ გამოცემაში ეს მონაკვეთი გამართულია RT
(და B) ნუსხათა მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილი (კტ², გვ. 341) საუბრელად იღებს A-ს.
ჩუენი გამოცემა ამ მონაკვეთში ემყარება MQm-ს (6. გვ. 98). ტექსტის თანმდევ-
რობას ვუჩვენებთ მხოლოდ A-სას (ადგილს სმარჯეთ გამო). იგივე RDT-ში (6. ვა-
რიანტებში).

A 373 ასურულითა ჯორებითა, ||კარგებითა და სარაფარდებითა და სხვთა
 D 121 ურიცხვთა ჭუ|რკვლებითა საბრძოლელ[ი]თა, თვით-სახეთა ქოსთა
 T 175 [მიერ] და ფილაკავანთა, სასმურთა ტურფათა და სანადიმოთა, საბა-
 m 350 ნელთა და სამზარეულოთა, — რაოდენმან ქარტამან და მელანმან! დაი-
 ტიოს აღწერად! [რამეთუ გლეხთა, იხ-ლეშცა, ოდეს არაბთა მეფენი 5
 მოჰყვანდეს ტყუედ; დ სხუათა გოლიათთავს რადლა რაქმცა გვნდო-
 და თქუმაღ! 1*.

M 275 57. ხოლო ამად რაჲ თხრობად მოვაწივე, ვაებისა ღირსად შევრაცენ
 დიდნი იგი და სახელოვანნი გამომეტყუელნი, ვიტყვ უკუე უმიროსს
 და არისტოვლის ელინთა, ხოლო იოსიპოს ებრაელსა; რომელთაგან- 10
 მან ერთმან ტრაოდელთა და აქეველთანი შეამკვნა ოსრობანი, თუ ვა-
 თარ აღამემონ და [პრიამოს, ანუ აქილევი და ეკტორ, მერმეცა ოდი-
 სეოს და ორესტი ეკუთნეს, და ვინ ვის მძლე ექმნა; და მეორემან ალე-
 ქსანდრესნი წარმოთქუნა მკნე-კაცებანი და ძლევა-შემოსილობანი; ხო- 15
 ლო შესამემან ვესპასიანე ტიტო[დ]სმიერნი მეტომეთა თვსთა ზედანი 45

1 დაქ—A. სარაფარდებითა A, სარაფრდებითა Q, სრაფარდებითა m, სრაფარ-
 დავებითა RDT ჭც¹². და—ART ჭც¹². 2 ურიცხვთა უცხოთა ARDT ჭც¹².
 (M-ში ჯერ დაწერიათ: უცხოთა და შემდეგ გადაუსწორებიათ). ჭუკვლთა Q,
 საბრძოლელთა ARDT², საბრძოლველთა ჭც¹. თორთო სახეთათა A². 2—3 საბრ-
 ძოლელთა, თვით-სახეთა ქოსთა მიერ და ფილაკავანთა] საბრა M, საბრა Q, საბარ m.
 3 ფილაკავანთათა ARDT ჭც¹². სასმურთა ტურფათა MQm. სანადიმოთათა RDT,
 სადამოთათა A, საწდომოთათა AQm. 4 სამზარეულოთათა AMQmRDT ჭც¹².
 ქარტამ m. 5 აღწერად—MQm. და რამეთუ AMQmRDT ჭც¹². არაბთა]
 არათა ჭც¹. 6—7 სხუათა გოლიათთავს რადლა რაჲმცა გვნდოდა თქუმაღ
 არა (+და Mm) სხუათავს სიტყუა(a) MQm. 8 რამდ RDT. თქმაღ RDT+მაწინ
 ქორონიონი იყო ტ²მა D. 9 ხოლო—MQm. ამთ ჭც¹. მოეწივე ARDT,
 მოწივე m. 10 დაქ—ARDT ჭც¹. მეტყუელნი MQm. უმიროზს ARDT ჭც¹,
 უმიროსსა MQm. 11 დაქ—ARDT. არისტოტელსა MQm, არისტოტელს RDT
 ჭც¹. ელინთა ARDT, ელინთა MQ, ელინთა m. ოსიპოს(s) QRDT, ელიპოს
 ოსიპოს A. ებრაელთა MQm. 12 ტრაოდელთა A. დაქ—ARDT ჭც¹. აქილ-
 ელთანი A, აქილეველთანი M, აქილეველთანი m, აქილეველთამან RT ჭც¹, აქი-
 ლეველთანი D. 11—12 ვითარ აღამემონ] ვითარცა მენონ A, ვითარცა მენ-
 ნონ D. 12 აღამემონ] აღმემონ MQ, აღმემონ m, აღამენონ RT². პრიამოს
 ანუ აქილევი] პარაქემონ უაქილევი ARD, პარაქემონ უაქილევი T, ჰუამოს ანო აქილევი
 MQm, პარაქემო ანუ აქილევი ჭც¹. ეკტონ ARDT ჭც¹, ეკტორ MQ, ეკტორ m.
 12—13 უდესეოს ARDT ჭც¹, ოდესეოს Q. 13 ორესტი] ფირესტე ARDT².
 ექმნეს A. 10—14 ალექსანდრენი MQm. 14 მკნეკაცებანი] მძლეობანი
 (+და RDT²) სიმკნენი ARDT². ძლევა-შემოსილობანი] ძლევისი MQm. 15 ვეს-
 პასიანე ტიტო[დ]სმიერნი] ნეტრის (ტიტოს MQm, ნეტრეთას R, ნეტრეთას D, ნე-
 ტრეთას T) მიერნი AMQmRDT, ვესპასიანე ტიტო[დ]სმიერნი ჭც¹. ზედანი] ზანი A,
 ზარნი RDT ჭც¹+და D.

1* D-ში ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი (ქრონაკონი 341) 6. კიდევ ვარიანტებში.
 1 II ებსტ. ოიან. 12.

ჭირნი მისცნა აღწერასა. [და ვინამთგან ამათ ნივთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობელად, ამისთვისცა კელოვნებითა რიტორობისა[ა]თა განავ[რ]ც[ნ]ეს], ვითარცა იტყვს თუთ სადამე ალექსანდრე: „არა დიდ იყავ, აქილევი, არამედ დიდსა მიემთხვე მაქებელსა — უმაროსს“. რამეთუ ოცდარვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისასა ვერარაჲ ღირსი ქებისა[ა] იქმნა, ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენტა მიმართ წინა-განწყობაჲ სამ ეამადმდე იყო, და ვერცა პირველსა კუეთებასა შეუძლეს წინა-დადგრომად. ჰქონებოდესმცა ამათ ბრძენთა ნივთად თხრობათა საქმენი დავითისნი და მათმცა აღწერნეს ჭეროვნაჲ მათისაებრ რიტორობისა, და მაშინდამცა ღირს-ქმნილ იყვნეს ჭეროვნასა ქებასა; და ესენი ესეოდენ.

58. მეორესა წელსა აღილო მეფემან ქალაქი ტფილისი, პირველსავე ომსა, ოთხას წელ ქონებული სპარსთა[ა] და დაუშკედრა შვილთა თვსთა საქურჭლედ და სახლად თვსად საუკუნოდ¹. მეორესა წელსა მოვიდა სულტანი შარვანს, შეიპყრა შარვანშა, აღილო შამახია, მოგზავნა მოციქული მეფისა წინაშე და ეყუედრა წიგნითა, ვითარმედ:

1 და]—Q. 2 ჰქონდეს ქტ¹. მისათხრობლად MmRD, მისათხრობლდ QT. მისათხრ.]+მის ARDT ქტ¹². კელოვნობისა (ქებისა DT) ARDT ქტ¹. 3 განავრცელნეს ყ ვ. ქტ², განავრცელეს ქტ¹. საღე A, საღმე m. ალექსანდრიელთა ARDT, ალექსანდრელ ქტ¹. 4 დიღ A. აქალევი MQm, აქილევი ART ქტ¹, აქალეველ D. დიღთა ARDTქტ¹. მიემთხყო MQm, მიემთხუი ART ქტ¹. 4—5 უმაროს(ს)ა MQm, უმაროს A, უმაროზ RT ქტ¹, უმაროზს D. უ.]+და MQm. 6 ტროადელთა Q, ტროადელთა MQm. 6 ვერაჲ Q, ვერა M, ვერ m. ღირსი ქებისაჲ იქმნა] ღირს იქმნების ქების ქება A. ქებისაჲ Q/ქებისა ს ხ ვ. ხოლო]+ამის D. მეფის D. დავითისა D. ესოდენტა A. 7 წინა-განწყობაჲ QRDT/წ.გ-ბა AMm. ეამდე M, ეამადმდე m, ეამადი RDT ქტ¹. 7—8 კუეთებასა] ომსა ARDT ქტ¹. 8 წინადგომად MQm, წინადდგომად ARDT. ჰქონებოდესმცა MQ, ქონებოდესმცა A. ამა A. ბერძენთა] AT. 8—აწივთად ბრძენთა] MQm. ~თხრობათა ნივთად RDTქტ¹². 9 ნივთთა A. თხრობათა]—A, თხრობად Q. მათუა MQm. აღერნეს Mm. 10 მთისებრ Mm. რიტორობისა]+მსგავსად ARDT ქტ¹. 10—11 ჭეროვნად MQm. 11 ესეოდენ]+ხოლო ARDT ქტ¹², შევდგომად ამისა D. 12 აილო AMQm ქტ². მეფემან]+დავით D. 13 პოშა RT. და]—Am. 14 და]—MQm. თვსად]—MQm. საუკუნოდ და ქტ¹. ს.]+ქრონიკონი იყო სამას ორმოცუთარი A ქტ²; ქ. იყო ტარი, მანი და ბანი RT; ქ. იყო ტშბ D ქტ¹+და ARDT ქტ¹. მეორესა წელსა] და A. 15 სურტი Q. შარვაშა ARDT ქტ¹², შარვან შალა Q, შარვანშალა Mm. აილო AMmRD ქტ¹². ~შამახია აილო Q. შამახია]+და AMQm ქტ¹². 15—10 მოგზავნა ქტ¹. 10 მოციქული]+დავით D. მეფის A, მეფის T. და]—MQm. ეყუედრა წიგნითა] მოუწერა წიგნი და რქუა (ი.ი.ი.ი.ი. RT ქტ¹, მორქუა ქტ²) ART ქტ¹; მოუწერა წიგნი ესრეთ D.

1* ამ სატყვას ARDT-ში მოსდევს თარღი (ქრონიკონი 342). ნ. კლდე ვარიანტებში.

- m 351** „შენ ტყუთა მეფე ხარ და ვეროდეს გამოხუალ ველთა; მე ესერა შარ-
D 122 ვანშა შევიპყარ და ხარაჯსა ჩემსა ვითხოვ; შენ თუ | გენებოს, ძღუე-
A 375 ნი ჭეროვანი გამო|გზავნე და თქუენ[თა] სამალავთა[ქ]თ გამოსრულმან
 მნახე“. ხოლო ესმა რამ ესე მეფესა, მსწრაფლ კმა-უყო ყოველთა სპათა
 თვსთა და უმყის სიტყვსა მოვიდეს წინაშე მისსა გოველნი სამე-
 ფო[ქ]სა მისისანი. და წარემართა სულტანსა ზედა; ყვიჩაყნი ოდენ
 ალთუალულ იყვნეს მაშინ და იპოვა შემბმელი კაცი ორმეოცდაათი
 ათასი.
- C 232v₁₈** 59. ეუწყა რამ სულტანსა ზედა-მისლვა[ქ], ძალი და | სიმრავლე
T 176 სპათა მისთა[ქ], განპკრთა, აიყარა ველთა[ქ]თ, სადა დგა, და | შეივლტო-
 და ქალაქად, და გარე-მოიზღუდა ერთ კერძო სხრტითა და ხანდაკეზითა
C 233 და სხვთ კერძო ზღუდითა შამახი[ისა]ქთა. ესე რამ ცნა მეფემან,
Q 102 არღარა ჭერ-უჩნდა ზედა-მი|სლვაჲ მლტოლევარისა, არამედ თა-
 ყუანისცემით მიწასა ზედა მადლობაჲ შესწირა ღმრთისა საყკრველთ-
 მოქმედისა, სახიერისა და კატომოყუარისა და ადგილობანსა დაღდა. 15

1 ტყუეთა Mm (Q-შე უ ზემოდანა ჩამატებული). ვეროდეს AMmRDT. ველ-
 თა|ქდა D, ხოლო ქტ^{1,2}. 1—2 შარშვანშე MQ, შარვაშა ART ქტ¹. 2 შეეპ-
 უარ|ქელთა ARDT ქტ^{1,2}. ~ხარაქსა Q, ხარაქსა m. ჩემსა|—ARDT ქტ^{1,2}. ვითხოვ A,
 ესთხოვ RDT ქტ¹. 3 გამოვეზავნე MD, გამოვეზავნო. A. და|—MQm. თქუენთა
 სამალავთათ გამოსრულმან| თუ გინდა (თუნდა ქტ¹) სამალავთათ გამოვედ (გამოვედ A)
 და ARDT ქტ^{1,2}. თქუენთა| თქუენდა MQm. 4 ხოლო|—MQm. ~ესე რამ MQm.
 მსწრაფლ| მყის MQm. 5 თვსთა| მისთა ARDT ქტ^{1,2}. უმყის სიტყვსა| ბრძანე-
 ბასავე მისსა თანა ARDT ქტ^{1,2}. უმყისს M, უმყისსა m. მისსა|—MQm. ~ყოველნი წინა-
 შე Mm. 6 და წარემართა სულტანსა ზედა|—D. წარმოემართა MQm. სულტანსა
 Q, სულტანსა ART, სურტანსა Mm. 6—9 ზედა ყვიჩაყნი... ეუწყა რამ სულ-
 ტანსა|—A. ზედა|ქდა RDT. 7 ალთუალულ RDT, ალთუალ Q. იყვნეს|
 იქმნნეს RDT. იპოვა| იყო RDT ქტ^{1,2}. შემბმელი კაცი|—MQm. შემბმელი|—
 RDT. 7—8 ორმოცდაათი ათასი RDT ქტ^{1,2}, მი ჩ სი MQm|ქდა წარე-
 მართა სულტანსა ზედა D. 9 და ეუწყა RT ქტ^{1,2}, ხოლო ეუწყა D. ზე-
 დამძელა m. მისლვაჲ|ქდა RDT ქტ^{1,2}. 10 მისთა|ქ—CMQm. მისთა|ქ+
 და AT ქტ^{1,2}. განკრთა CAMQm|ქდა CMQm. ველთათ| მინდორთ C.
 სადა დგა და|—A. იდგა CD. 10—11 შეივლტოლა| შევიდა C,
 მსწრაფლ შევიდა ARDTქტ^{1,2}. 11 ერთკერძო| ერთი მქარი C. სხრტითა და|—A.
 სხრტითა Mm. 11—12 სხრტითა და ხანდაკეზითა და სხვთ კერძო|—Q. 12 ზღუდისა
 A. ხ. ქ|ქალაქის(ა) CARDTქტ². შამახსათა M, შამახისათა Q, შამისათა m. შამახისა-
 თა|ქდა ხოლო ARDTქტ^{1,2}. ~ცნა რა ესე ARDTქტ^{1,2}. მედემან|ქდავით D. 13 ჭერ-
 უჩნდა| ჭერონად Q. ზედა|—MQm. მლტოლევარისა| გაქეუულსა C, მტოლევარისა A.
 13—14 თაყუანისცემით|თ-თა C, დეარდა ARDTქტ^{1,2}. 14 ზედა|ქდა ARDT ქტ^{1,2}.
 მადლობაჲ Q/შ-ბა სხვ. შეწირა CAMQRT. ღმრთსა M, ღმრთსა Q. 14—15 საყკრ-
 ველთმოქმედისა|—ARDT ქტ^{1,2}. სახიერისა და კატომოყუარისა|—CMQm. ადგილო-
 ბანსა| მასვე ადგილსა ზედა C, ადგილობასვე D, ადგილობასა T ქტ¹. დაადგრა D.

მაშინ სულტანმან მრავალთა მიერ ვედრებით[თ]ა ძღუენთა და მუდარითთა [და] შევრდომითთა შეთულილობათა [და] შემოხუეწით[თ]ა მოციქულობათ[თ]ა, ვითარცა მონამან ჰირვეულმან [და] ყმაჲან დაღონებულმან, არღარა ძღუენნი, არცა ომნი ითხოვნა, არამედ გზაჲ სამლოღვარო[ა], ფრიად რაჲმე სიმდაბლით და თავ-ჩამოღებით, არა

სასულტნო[ა]თა წესითა, შეიწრებულმან შიშპილითა [და] შეწუხებულმან წყურბილითა მრავალ დღე.
60. მასვე დღესა სულტნისა თანა მიმავალი ათაბაგი რანისა[ა] აღსუნღული ძალითა მრავლითა მოსრეს მონათა | მეფისათა, — ვითარ

ოთხ ათას კაც — და იგი | ოდენ მარტო[ა] მეოტი ძლით მივიდა სულტნისა წინაშე. იხილა რაჲ ესე სულტანმან, მასვე დამესა გაიპარა და სასდუნით მეოტი სხუთ გზით წარვიდა სოფლად თესად. ესრეთ ძღვევა-შემოსილი და მმადლობელი ღმრთისაჲ შემოიქცა მეფე და მცირედთა დღეთა განისუენა [ამა თუესა?]¹⁰.

61. და მეორესა თუესა, — ესე იყო იენისი — კუალად წარვიდა შარვანს და აღიღო გულისტანი, სახლი თაქვადი შარვანისაჲ, სიცხეთა მათ საშინელთა, მოირთო შარვანი და აღავსნა კეთილითა ყოველნა

1 ვედრებითა; შემოხუეწათა და C, ვედრებითა A, ვედრებითა და MQmRDT ჰქ¹. 1—2 და მუდარითთა და შევრდომითთა შეთულილობათა და შემოხუეწითა მოციქულობათა] და შემოხუეწით მოციქულობასა C, და მუდარითთა შეთულობათა ARDT ჰქ¹. შევრდომითთა, შეთულობანი MQm. 3 ვითარცა მონამან ჰირვეულმან]—C. 4 არა C, არღა ARDT ჰქ¹. ძღუენი AMmRD ჰქ¹. არცა] არ Q, არამედ Mm, ანუ ARDT ჰქ¹. ომი MQm, ჰომნი RT. ოხოფა MQm. გზაჲ QD/გზა ს ხ გ. 4—5 სლოღვარად Q, სიღლოღვარად Mm, წასაღული C, სამლოღვარად D. 6 ფრიად რაჲმე სიმდაბლით]—C. თავ-ჩამოღებით]—AMQmRDT ჰქ¹. არა] და არა ჰქ¹. და არა და არა A. 8 სასურტნოთა C. სასულტროთა წესითა] სურტნულად MQ, სულტნურად m, სულტანურად ARDT ჰქ¹. შეიწრებულმან შიშპილითა]—C. 6 — 7 შეწუხებულმან] — AMQmRDT ჰქ¹. ~ შიშპილითა და წყურბილითა C. 8 მათვე დღეთა CMQm, ხოლო მასვე დღესა D. სულტნისა თანა] სულტანსა თანა C, სულტნისთა Q, სულტნისათა Mm, სულტანსა (სურტანსა A) წინაშე ARDT ჰქ¹, სულტნისა წინაშე ჰქ¹. მღმავალი A. 9 აღსუნღული C, აღსუა M, აღსუა Q, აღსუა m. 10 ოთხათასი MQ, ოთხათასი CARDT, ოთხასი m. კაცი ყ ვ. მეოტი]—CMQm. ძალითა MQm. 11 სულტანსა CARDT ჰქ¹, სურტანს M, სურტანს Q, სულტანს m. 12 და]—C. სასადუნთ A, სასუნთ Q. მეოტი] გაქცულთა C-თესადი] და CARDT ჰქ¹. 13 ლ(თ)ისა CMRDT, ლა Q, ლთისა m. მეფე] და ვით D. 14 მცირეთა CMQm. ამა თუესა]—D, ამათენს C, ამთენს ART ჰქ¹, ამთენსა Q, ამათენსა Mm. 15 ესე იყო იენისი] იენისსა ARDT ჰქ¹. წარვიდა] + მეფე და ვით D. 16 და]—ART ჰქ¹. აიღო CMQm. გულისტანს M, გულისტანს Q, გულისტანს m. სახლი თავადი] სახლითა ვადი MQm. შარვანსაჲ Q/შ-ისა ს ხ გ. სიცხეთა] და ცხეთა CMQm. 17 საშინელთა] + და CD. უოენი C. 1* შტრ. თ. ურ რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, გვ. 248: „უნდა „ამ თესს“ (იხ. ეგ. მუხ. № 131, გვ. 256)“.

A 076
M 276
R 236

352

მორჩილნი ბრძანებათა მისთანი. წარმოვიდა ქართლს, სთუელთა გარდავიდა გეგუთს, ინადირა, განისუენა, განაგო მანდაური ყოველი და მარტსა გარდამოვიდა ქართლად და აღილო ქალაქი დმანისი. და აპრილსა დაესხნეს შაბურანს დარუბანდელსა და მოსწყუდნეს ქურდნი, ლეკნი და ყიფიანნი დარუბანდელისანი და აღიხუნეს შარვანისა 5 ციხენი, ლასანნი და ნოზაონდი და მიმდგომი მათი ქუეყანაჲ.

62. |და მყის აღმოისრბოლა ვითარცა არწივემან და მაისსა აღიხუნა ციხენი სომხითისანი: გაგნი, ტერუნაკალი, ქვე|აზინნი, ნორბედი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი; და იენისსა წარემართა ლაშქრითა, განვლო ჯავახეთი, კოლა, კარნიფორა, ბასიანნი სპერამდინ და, რაჲცა 10 ჰოვა თურქმანი, მოსრა და ტყუე-ყო. ჩამოვლო ბულთა ყური და დაწუნა ოლთისნი, და მოვიდა თრიალეთს დიდითა განმარჯუებითა, და მცირედნი დაყვნა და ლაშქარი განიყარა თჳსად-თჳსად.

და აგვისტოსსა 6 მოვიდეს მეწიგენნი ანელთა თავადთანი და მოაგსენეს მოცემად ქალაქისა და ციხეთა[ჲ] ბოქანას წყაროთა ზედა მდგომ- 15 სა. და მყის წიგნები წუევისაჲ მიმოდისრბოლა და მესამესა დღესა

1 მისთანი|+და მიერ D. ქართლს—C, ქართლად ARDT ქც¹². ქ.ქ+ხოლო ARDT ქც¹². 2 გაიხუნა CMQM. განაგო გავო მ. 3 გრდელია Q, გარდავიდა AMmRT ქც¹. ქართლს D. და¹—CA. 4 დაესხა D. შაბურანს RDT. მოსწყუდნეს C, მოსწყუდინა D. 5 და¹—CQ. აღიხუნა D, აიხუნეს CMQM. შარვანისა—ARDT ქც¹, შირვანისა მ. 6 დასონი Mm, ლასანი Q. ხოზორადი C, ხოზაონდი A, ხოზორი MQm. ქუეყანაჲ Q/ქუეყანა ს ხ ვ. 7 მყის ფიხლად C. აღმსრბოლა A, აღმოასრბოლა Q, აღმსრბოლა R, აღმსრბოლა D, აღმსრბოლა ქც¹², ამსრბოლა T, აღმოიბრძნა C. და¹ |ტუენსა C. მაისსა|+და C. 7—8 აიხუნა CMQmD, აიხუნეს A, აღახუნეს RT. 9 სომხითისა ციხენი MQm. სომხითისნი DT. გაგანი C, გაგინი Mm. ტერუნაკალი C, ხერუნაკალი MQm, ტერონაკალი ARDT ქც¹². ქვეაზნი MQm. ნორბედი მ, ნორბედი ქც¹. 10 მანას გომ(ო)ნი CA, მონას გომნი M, მონას გომანი მ. ხალიჯაქარი CMQM. იენისს მ. 10 კოლა, კარნიფორა| კოლაკარნი ფორა C, კარნი ფორა MQ, კოლაკარნი ფორა ARDT, კოლა, კარნიფორა ქც¹. ბასიანი მ. სპერამდს ქც², სპერამდინ ყ. ქც¹. 11 ბოქან D. თურქმანთა D ქც¹. მოსრა D. და¹—C. ბუთათაყური ARDT ქც¹. და¹—C. 12 და¹—A. გამარჯუებთა CAMmRDT. 13 მცირედნი... თჳსად-თჳსად|~გაიყარნეს ლაშქარნი თჳსთჳსად და გამოჲდეს შუაზე ხანი მცირელი D. მცირედნი| კოტა ხანი C, მცირედნი დღენი ART ქც¹². დაყენა| დაყო C, შუა გამოჲდეს ART ქც¹².~განიყარა ლაშქარი ART ქც¹². გაიყარა MQm, გაიყარა C. თჳსად თჳსად Q. 14 და¹—CMQM. და¹+შემდგომად ამისსა D. აგვისტოსა Q, აგვისტოსა MT, აგვისტოსი მ. კ| ოცსა CAimRDT ქც¹². მეწიგენნი| შვიგნობარნი ARDT ქც¹². და¹—CMQM. 14—15 მოიქსენეს A, მოახსენეს მ. 15 მოცემაჲ Q/მოცემა ს ხ ვ. ქალაქისაჲ Q/ქალაქისა ს ხ ვ. ბოქანას A, ბუქანას MQ, ბუქანთა მ. მდგომასა A. 16 მყის| მსწრაფლARDT ქც¹², ფიხლა C. წუევისაჲ მიმოდისრბოლა| გაგზუნა წუევისა C; წარსცა ყოველთა ART ქც¹², წარსცა ლაშქართა თჳსთა თანა D. და¹—AQ.

სამეოცი ათასი მკედარი წინაშე უდგა. წარმართა და მესამესა დღე-
სა აღილო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად* და სოფელნი
და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი.

63. და წარმოიყვანა ბულასვარ რვათა ძეთა მისთა თანა და მკეველ-
თა და სძალთა და ჩაგზავნნა აფხაზეთს; ანისის მკეველად დაუტევნა
აზნაურნი მესხნი და წარმოვიდა ქართლად. და მცირედთა დღეთა მოუ-

m 353
T 177

A 378

D 124

R 237

სუენა სპათა თვსთა^{2*}. || და მერმე წარმართა შარვანს და აღილო ქა-
ლაქი შამახია და ციხე | ბირიტი, სრულიად ყოველი შარვანი; დაუტევ-
ნა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი, ჰერნი და კახნი. გან-
მკეებელად და ზედა-მხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა აჩინა
მწიგნობართუხუცესი თვისი სუმონ, ჰყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი,
მაშინ ბედიელ-ალავექრდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა
თვისისა, კაცი ყოველითურთ სრული და ბრძენი.

1—2 სამეოცი... დღესა|—C. 1 სამოცი RDT. სამეოცი ათასი] ა^რ Q, სამოცდა
ათასი Mm. წამართა Q. წარმართა] ანისად D. წარმართა და] ერთარა მინია
ARDT ქც^{1,2}. და]—AMQM. 2 ალო CART. და]—CMQM. მსნიქ და სოფლები
მისნი D. და სოფელნი და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი]—D. ამ სიტყვათა სანაც-
ლოდ D-ში ჩანართია (ნ. შენ. 1*, ამავე გე.). და²]—CAMQM. 4 და]—CMQM.
წა(რ)მოიყვან(ნ)ა AQ. შულასვა Mm, ბულასვა Q, ბულასვა C. ~მისთა ძეთა C.
და]—A. 4—5 მკეველთა MQM. ~სძალთა და მკეველთა D. 5 ჩაგზავნა
RT. აფხაზეთად A ქც². აფხაზეთს] + და CMQMRDT. ანისსა ARDT ქც¹. დაუტევნა
დაყარნა C. 6 მესხნი CARTD ქც¹/მსნი MQM. და]—A. წარმოვიდა] შვირდა
D. მცირეთა Mm, ცოტათა C. 7 თვსთა] მისთა A. თვსთა] ქორნიკონი იყო
ტ^რმდ D. და]—C. მერმე] ამისა შემდგომად D. წარმართა] მეფე დავეთ D. ალო
CA. 8 ბირიტი A, ბიკირტი CM, ბიკირტი m, შიკირტი Q, ზვირტი RT ქც¹,
ბიკირტი D. + და CMQM. სრულად ARD, ს^რდ C^მT. შარვანი] + და ARDT ქც^{1,2}.
8—9 დაუტევნა] დაყარნა C. 9 ჰერნი Q ქც¹, აერნი CA, ჰერნი m, შრნი D. კახ-
ნი] + და R ქც^{1,2}. 9—10 განმგებლად Mm, გამგებლად ART, გამგებლად D,
გამგარებლად Q. 10 ზედა-მხედველად] თანა-მხედველად C. 11 მწიგნობართა
უხუცესი C. ეპისკოპოსი A, ეფესკოპოსი (-ნი m) Mm. 12—18 მაშინ... ბრძენი]—D.
12 ბედელ Q. ბედაია ალავექრდელი A.

1* ამ სიტყვის D-ში მოსდევს ჩანართი: და დაიპყრნა არფასლანანნი და ამოსწყუ-
იბნა იგინი, რომელთა დღი საყდარი ანისსა მსჯრთად მოეკაზმთ და ქრესტიანეთა
სისხლთა იგი საყდარი და ქალაქი მოერწყო. იმუქთა ღ^რთის მოყუარებმან დავეთ აღმა-
შენებელმან, მოლათა და დარეშმანთა სისხლრთა ახლადვე მან მოარწყო და საყდარი
იგი ახლად მონათლა, რომელი აღეშენა ბერძენთა ასულსა დედულასა კატრონიტებ
და იქივე ესაფლაგა. მაშინ მივიდა თვთ მეფე დავეთ და კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და
ერთობილი ლაშქარნი საფლაგსა ზედა, და ახლად წესი აღუდგეს. და თვთ მეფემან სამ
გზის საფლაგსა ჩასძახა: გიხაროდენ შენ, წმინდა დედოფლო, რ იქნა ღ^რთს საყდარი
შენი უსაქულოთა ქელთაგან. ამასა ზედან მკედრისა ძველთა საფლაგთ კმაჲ გამოსცეს
და ღ^რთსა მადლობაჲ მისცნა. განუყვარდა მეფესა და ერთობელ ერთთა. და წარმოვიდა
მუნთი მეფე დავეთ.

2* ამას მოსდევს თარიღი D-ში: ქორნიკონი იყო ტ^რმდ. ნ. კდვე ვარიანტებში.

64. და განაგო მეფემან ყოველი საქმე შარვანისა[ა], აღაესნა კეთილითა საბოძქართა ქურდნი, ლეკნი და თარასნი; მოვლო ქართლი და ყივჩაყთა თვსთა უჩინა საზამთრო[ა] სადგური და საზრდელი და კაცნი ზედა-მდგომნი | მათნი. და განაგო ყოველი საქმე ქართლისაჲ, სომხითისა და ანისისა[ა]; და ეგულებოდა გაზაფხულ ქმნა[ა] დიდთა საქმეთა[ა] და უფრო[ა]სთა ლაშქრობათა[ა], ვინათგან არავინ იყო წინა-აღმდგომი; და თვთ სულტანი მუნ, სადა იყო, ძრწოდა შიშისაგან მისისა; და არცაღა თვსთა ძუელ მართებულთა ქალაქთა და ქუეყანათა ესვიდა თვსად ქონებად, არამედ რაოდენცა შორს იყვია, ეგრეცა ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღუძარესა — სიკუდილი.

65. ამისთვისცა ზედა[ა]სზედა წარმოავლენდის | მოციქულთა ძღუნი-თა მომშვედებად პირსა მისსა¹, და წარმოსცნის საქურტკლენი მძიმენი, ტურფანი, მრავალფერნი მფრინველნი და ნადირნი უცხონი და ძვრად საბოქნებელნი, და ეძიებნ მშუდობასა და სიყუარულსა და ყივჩაყთაგან არა-რბევასა. ამისთვისცა არარას მიხედვიდის წარსაგებულთა სიმრავლესა, ოდენმცა მუნ, თვთ სადა იყვის, პოვის მშუდობაჲ და სიცოცხლე თავისა თვისს[ა]. და ვგონებ, ვითარმედ მამათა და პაპთაგან წარღებულნი ქუეყანანი, ტყუენი და სიმდიდრენი მრავალწილად უკუმოიზღუნა ამან მენემან; დამშუდნა ქუეყანაჲ, აღივსო და

M 277

C 235

A 379

Q 103

1 და]—MQm. გააგო MQm. მეფემან მაშინ MQm. 1—2 აღაესნა... თარასნი და C. კეთილითა] + და MQm ქტ². 2 თარასნი MQm. მოვლო] ამოვლო C, მოვიდა ARDT ქტ^{1,2}. 3 საზამთრო ARDT ქტ^{1,2}. 4 და]—ART. კაცნი] კახნი Mm. 4—5 ქართლისა Q/ქსსა ს ხ ვ. 5 ანისა A, ანისი T+მოვიდა MQm. ~გაზაფხულ ეგულებოდა D. გ-ლი M. 6 და]—A. 7 იყო წინა-აღმდგომი ი. წინა-დამდგომ C, ი წინა-დგომ MQm, წინა-აღუდგა მას ARDT ქტ^{1,2}. და] რამეთუ A ქტ², და რამეთუ RDT ქტ¹. სურტანი CMQm. 8 შიშისაგან მისისა] შიშით Mm, შიშითა CQ. მისისა] დღესა D. არცა ქტ¹. თვსთა] თვთ ARDT ქტ^{1,2}. ძუელად ARDT ქტ^{1,2}. მართებულთა] მთავრებულთა m, ქონებულთა ARDT ქტ^{1,2}. და]—Mm. 9 ესვიდა] ჰგონებდა ARDT ქტ^{1,2}, იტყოდა C. თვსად] მისად C. არამედ] + თვისად A. იყვის] იყო ARDT ქტ^{1,2}, იყვისი m. 10 ეგრეცა] ვერცა T. ეოცნებოდა ARDT ქტ¹. ~ შიში მძინარესა MQm. და მღუძარესა]—MQm. 11—12 ძღუენითა AMQ, ძღუენითა m. 12 დამშვედებად ARDT ქტ^{1,2}. და] რამეთუ A ქტ², და რამეთუ RDT ქტ¹. მძიმენი] + და D. 13 ტურფანი] + და C ქტ¹. ფრინველნი MQm. 14 საბოქნელნი AMQmRDT ქტ^{1,2}. და]—A. და] + ამის გამო D. ეძიებენ CAMQm. 15 მიხედვიდეს CAMQmRT ქტ², მიხედვიდა D. წარსაგებულსა MQm. 16 სმრავლესა] + და C. ოდენცა A, ოდესმცა m. თვთ]—CMQm. იპოვის ყ. ვ. მშუდობა D/მ-ბა ს ხ ვ. 17 თავისა თვისისაჲ]—CMQm. პაპთაგან MmRDT. 18 წაღებულნი CA ქტ². 19 უკმოიზღო C, უკმოიზღუნა Q, უკუმოიზღუნა mD, უკმოიზღუნა RT ქტ². მენემან] მკედარ-მან C. მ.] + და CMQm ქტ¹. დამშუდნა MQmRD ქტ¹, დამშუდნა A ქტ², დამშუდნა T. ქუეყანა Q/ქუეყანა ს ხ ვ.

1 დაბ. 32,20.

m 354 გარდაეცა ყოვლითა კეთილითა, | განიესო და აღეშენა ყოველი ოჯერქმნილი. და გარდაემატა ყოველთა ეამთა მშუდობითა და სიმდიდრითა სამეფო[ა] ჩუენი, ნაცვალად გარდასრულთა ოჯრებათასა.

66. ესევეითარნი უკუე არიან მეფობრივთადა მიმოსლვათა მისთა, წყობათა და ლუაწლთა, ძლევათა და წარმართებულებათა, დაპყრობათა და ახუმათა | დიდთა მათ და მრავალთა სამეფოთა და სამთავროთა მოთხრობანი და საქმენი, რომელნი მან ქმნნა და აღასრულნა, რომელნი ჩუენ მცირედითა და ყოვლად კინითა სიტყუთა წარმოგუჩენიან | დიდთა მათ და მითხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთავან: და ბრკალთავან ლომსა და ფესუსა მცირისა ყოვლისა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ, ვითარცა აჩრდილისავან კაცსა, რომელნი-ესე შეუძლებელ არიან ყოფად.

A 380 67. ხოლო გორციელთა საქმეთა ესრეთ მოქმედისავან უკუეთუ ვიეთმე ჰგონონ, ვითარმედ | რადღამცა მოეცალა საღმრთოთა და სულაერთა სათნოებათა მიმართ მიხედვადმცა და მოგონებად, არა თუ ქმნად: ვინამთვან ფრიადცა კმა არიან ესენი ერთისა გორცთა შინა მყოფისა კაცისავან ქმნად და წარმართებად. და თუ სადა პოვა სამეფო[ა] თუ|სი სიმდაბლედ მთასრული და თუ სადა სიმალლედ აღიყვანა, და თუ სადა დასსნა საზღვარნი, და ძლეულნი ვითარ მძლედ გამოაჩინნა — ამათნი მგონებელნი ნუუკუე არა იბრალნენ, არამედ ეუწყენ მათ, ვითარმედ უკუეთუ ამათ პირთათუს ვინმე გამოიძიოს და ზედა-მიწვევით ცნობაჲ ინებოს, კინილა და ესე გორციელნი საქმენი, წარმოთქუ-

1 გარდაეცა Q, გარდაეცა m. ყოველი კეთილი CMQm. განავსო AMQmRDTქტ¹². და აღეშენა] დაეშენა C, და აღაშენა AMQmRDTქტ¹². 1—2 ო.-ქმნენი m. 2 გარდამატა MQm. მშუდობისათა MQm. მშუდობითა და]—A. 3 ნაცვლთა Q, ნაცულთა CMm, ნაცულად A, ნაცვლად RDT. 4 მეფობრივთა C. მეფობრივთა და AMQmRDT, მამოსლათა RD. 5 და]—A. ლუაწლთა] და MQm. და]—MQm. წარმართებათა mQ, წარმთებათა M. 5—8 დაპყრობათა და]—C, პყრობათა MQmD, და პყრობათა ქტ¹. 8 და]—MQm. წარმოგუჩენნა MQm. 9 და]—MQm. 10 და ბრკალთავან]—D. ლომსა M:ი, ლომთა C, ომსთა D. ფესუსთა AMQmRDT. ფესვისავან ქტ². ყოვლისა] ყოველსა Mm, ყა C, ყოველსა C. ყუავილისასა A ქტ². ქსოვილსა MQm. 10—11 ვითარებასა] ვარდებსა Mm. 11 საცნაურ-ყოფდა C, ცნა უარყოფად MQm. ვინეცადინობით MQ, ვემეცადინობით m, ვმეცადინობით Q, ვინეცადინობით C. 11—12 კაცსა Mm. 13 უკუეთუ CARD. 14 ვეფოშე ვესზე C. ჰგონინ C. რადმცა C. საღმრთოთა Mm. და]—A. 15 მემართ] მიერ ARDT ქტ¹. მიხედვად A, მიხედვადმცა m, მიხედვადცა RDT. 17 კაცისა ARDT ქტ¹. ქმნილად C, ქმნადცა RDT. საღმრთო ARDT ქტ¹². პპოვა A. 18 შთასრული და თუ სადა სიმალლედ]—MQm. 10 და ძლეულნი] დალეულნი C. ვითა ARDT ქტ¹². გამოაჩინნა] და D. 20 მოგონებულნი MQ, მგონებულნი m. ნუ უკუე AM, ნუ უკუე Q, უკუე C. 21 ვინმე] ვინ A ქტ². და]—CMQm. 21—22 ზედა-მიწვევითა MQm+ვინ CAMQmR ქტ¹². 22 ცნობაჲ Q/ცნობა ს ს გ. და]—MQm.

A 381

მულნი ფრიად უნდოდ და არარად, პოვნეს, ვითარცა ნამდვლ მცირედნა და სასაწუთონი დადგრომადთა მათ თანა მტკიცეთა და | საუკუნოდ ღმერთ-მყოფელთა მისთა საქმეთა, რომელთა იგი უმეტეს ამათსა მათ მოქმედებდა და უსასწრაფოეს აქუნდა; რომელთაგანნი მცირედნი მრავლისაგან, ვითარცა სასუმელი ერთი მ[დინა]რისაგან, ჩუენცა 5

m 355
M 278

| მივსცნეთ თ|ხრობასა.

68. იტყუს სოლომონ: „დასაბამად სიბრძნისა მოიგე სიბრძნე“¹. ხოლო დავით, მამაჲ ღმრთისაჲ: „დასაბამად სიბრძნისა შიში უფლისაჲ“². ესე შიში უფლისაჲ მოიგო სიყრმითგან თვისით დავით; რამეთუ ჰასაქსა მისსა თანა აღორძნდა და ჟამსა თვისსა ესევეთარნა 10 ნაყოფნი გამოიხუნა³, რომლითა ორკერძო ცხორებაჲ თვისი განაშუენა, რომლითა შეამკუნა საქმენი თვისნი, რომლითა განაგნა ჯორციელნი და წარმართნა სულიერნი.

A 382

69. ხოლო ისმენდი, თუ ვითარ გონიერად — დედად სიბრძნისა რაჲ პოვა შიში უფლისაჲ, შიშისად ღმრთისა საღმრთონი წერილნი — 15 და ესენი მდიდრად შეიკრობნა, რაოდენნი პოვნა გარდამოღებულად, ენასა ქართულსა სხუათა ენათგან, ძუელნი და ახალნი, ვითარცა სხუამან პტოლემეოს, ამას ზედა ოდენ სა[ხ]ოვან-ქმნი|ლმან; და ესეოდენ შეიყუარნა და შეითვისნა, რომელ სთქუმცა, თუ მათ შინა

1 უნდოდ და| უნდოდა C. უნდოდ და არარად| უნდოდა და A, უნდოდა არა რად RD ქც¹. ნამდვლ—A, ნამდვლი Q, ნამდვილი Mm, ნამდვილუე RDT. მცირენი CMQm, მცირედ A, მცირედი RDT ქც¹. 2 საწუთონი MQm. და ღგომათა Mm, დადგრომათა AQ, და ღგრომადთა ქც². მათ თანა| მათთა MQm. და|—A. 3 ღმერთ-მყოფელ m. 4 მოქმედებათა CMQmD, მოქმედებ: დადა RT. და|—D. უსასწრაფოეს A. აქუნდეს CMmD. რომელთაგანი AMm. მცირენი C, მცირედ-თაგანი A. 5 მრავლისაგან C. მღინარაჲგან⁵ მტყურისაგან CAMmRD ქც², მტყურისგან QT ქც¹. ჩუენ A. 6 მივსცნეთ — A, [მივსცეთ RDT ქც^{1,2}. 7 სიბრძნე ARDTქც^{1,2}. 8—9 უფლისაჲ Q/უფლისა ს ხ ვ. 9 ესე შიში უფ-ლისაჲ|—ქც¹. ~მოიგო ესე შიში უფლისაჲ Q. 10 რამეთუ| და ARDT ქც^{1,2}. ისაქსა CA. მისსა| თვისსა MQmD. თანა|—MQm. აღორძინდა CQmRDT, აღორძინა ქც¹. და|—CA. 11 ორკერძოვე ქც¹. ცხრბა Q, ცხორება ACRT, ცხოვრება MmD. 12 რომლითა² ძალთა MQm. 13 და|—C. წარმართნი C. 14 ~თუ ვითარ ისმენდი (ისმენდა CMQm) ყ ვ; ისმენდი თუ ვითარ ქც¹. გონიერად|—CMQm. დედად| დედად Mm. სიბრძნისად C. 15 უფლისაჲ QD/უ-ისა CmmRT, უფლ:სად A. ში-შისად|—MQm ქც², შიშისა C, შიშად D. ღმრთისა| ღწოდ M, ღწოდ m, ღად Q, ღწოდ CA. ღმერთად ქც². 16 შეიკრობნა| შეიკრბნა ARDT ქც¹. შეიკრობნა C. 17 ქართულსა| ქართულთასა C, ქართლისასა MQm. სხუასა C. ენასა C. ძუელ C. 18 პტოლემეოს C, პტოლემეოს A, პტოლემოს MQm. ოდენ სახოვანქმნილმან... შინა მიმდებთა (გვ. 2)1,4) იგინი იყუნეს C. სასოვანქმნილნი A, სასოვან-ქმნილმან RDT. 18—19 სახოვან-ქმნილმან და ესეოდენ|—MQm. 19 შე-ყუარნა| შეიყარნა A. სთქუმცა AQ, სთქუმთა Mm, სთქუმცა RDT ქც², სთქუმცა ქც¹. თუ|—MQm.

1 იგინი სოლ. 4,7. 2 ფსალმ.110,10; 3 ფსალმ. 1,3.

C 237
 D 126
 R 239
 m 356
 A 383
 Q 104

ცხოველ არს და მათ შინა იძრვიხ. იგინი იყვენებ მისა ზაზრდელ ყოველთა გემოვან და სასუმელ ტებილ და საწადელ; იგინი შუება, განცხრომა, საწურთელ და სარგებელ; დღე და ღამე მიმოსლვათა შინა მიმდგმთა, ლაშქრობათა მოუწყენელთა, შრომათა განუსუენებელთა წიგნები ეტურთის სიმრავლესა ჯორთა და აქლემთასა; და საღა გარდაცდის ჰუნესა, პირველ ყოვლისასა წიგნი მოაქუნდიან კელითა და არა დააცადის კითხვა[ა], ვიდრე არა დაშურის. ხოლო შემდგომად სერობისა,| ნაცვალად ძილისა ანუ სხესა რამასამე საქმისა, კუალად კითხვაჲ წიგნთა[ა]; და რაჟამს თუალნი დაშურიან, სასმენელნი ანაცვალნის; და არა გარეწარად, არამედ ფრიალდა ფრთხილად ისმენ წინაშე თვისა მკითხველისასა, გამოეძიებნ, ჰკითხავენ, უფრო[ა]სლა თვთ განჰმარტებნ ძალსა და სიღრმესა მათსა.

70. და უსაყვრველეს ესე: |უწყით ყოველთა, თუ ვითარ სასწრაფო არს ყოველთადა საქმე ნადირობისა[ა], |და თუ ვითარ დაიმონებნ შემდგომილსა თვისსა და წარტყუენულ-ჰყოფს და ნადირობ[ასა]შინა არა რასა სხუასა, გარნა ხილვასა ნადირისასა და დევნასა, და თუ

1~იძრვის და მათ შინა ცხოველ არს A. იძრვი-ქ იძლივის Mm, იძრვის D. მისსა AMmRDT. საზღელ RD. 1—2 ყოველთა—MQm. 3 გემოან RDT. საწადელი A. იგინი გინა Mm. შუებად ARDT ქტ¹. 4 საწურთულ Mm. სარგებელ| საგალობელ MQm. მიმოსლვათა RDT, მიმოსავლთა Mm. 4 მიმდგმთა| მამადელათა MQm, მიმდეთა ქტ¹. მოუწყენელ MQm. მოუწყენელთა|და D. ~მოუწყენელ ლაშქრობათა C. შრომათა განუსუენებელთა| და C. 4—5 განუსუენებელთა—MQm. 6 ეტურთა ARDT ქტ^{1,2}, ეკილს C. სიმრავლესა—C. აქლემთა CQ, აქლემებთასა RDT ქტ¹. და|—CA. 6 გარდაქდის| ჩამოქდის C, გარდაქდეს A. ჰონესა MQm, ონესა A, ცხენსა C. ყოვლისა CARDT ქტ². წიგნები Q, წიგნი CMm. მოაქუნდიან| შოიტიანის C. ქელთა|—C. 7 დააცადიან MQ, დაასციან m. შემდგომად|—C. 8 ნაცულად CAMQm, ნაცულად RDT. ძილისა| ძილსა A, როსა Q, რომლისა Mm. ანუ|—A. სხუასა MQm. რასმე CAm ქტ², რამასმე Q, რასამე MRDT. 9 კითხვაჲ RD/კითხვა სხვ. და|+კუალად C. რაჟამს| ვამიჟამს Mm, ჟიეს Q. სასმენელნი| სმენილნი ARDT ქტ¹. 9 — 10 ანაცვალნი|—Mm, ნაცულად Q. 10 და|—AQ, საღა MmRDT ქტ^{1,2}. არა|—A. გარეწარად| გაწად Q, გაციად Mm. ფრიალ|—MQm. ფრიალ ფრთხილად C. ფრდილად C MQm. ისმენ CAMQm. 11—12 გამოეძიებნ... სიღრმესა მათსა|—C. 11 გამოეძიებდენ MQm, გამოეძიებენ A. ჰკითხვენ MQm, კლტევან A + და QD ქტ¹. უფროლა RT. 12 განჰმარტებენ Q, განამარტებენ M, განმარტებენ Am. და|—MQ, ღრთისა m. 13 უსაყვრველესი CAD. ესე არს A. ესე არს RDT. ვითარ|—A ქტ¹. 13—14 ვითარ სასწრაფო| ეწრსა სწრაფ Q, ვითარსა სწრაფ Mm. არს|—A. ყოველთა CAMQm. ქტ¹, ყოველთა და RDT. საქმეთა C. 15 შენდომილსა m. წარტყუენელ RDT. და|—CA. და ნადირობასა|—Q. 16 რასა|+შინა A. გარნა ხილვასა| განხილვასა A, გარნა განხილვასა RDT ქტ¹. ~განხილვასა და დევნასა (დევნა A) ნადირისასა. (ნადირისა A) CARDT ქტ^{1,2}. და თუ|—C.

ვითარ კელთ იგდოს, მიმხედველ-ჰყოფს. გარნა მისი გულსმოდგი-
 ნება[ა] ამასცა სძლევდა, რამეთუ თუთ ნადირობასა შინა წიგნნი
 აქუნდიან კელთა და, რაჟამს ეამი იყვის, მისცნის ვისმე მსახურსა და
 ესრეთ დევნა-უყვის. და ნუუკუე ჰგონო, ვითარმედ კელითა ცა-
 ლიერიტა მოიქცის, ანუ ცუდად დაშურის¹, რამეთუ ვინ ჰგვანდა 5
 კორცაელი, ანუ ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუებუ-
 ლი? მოსიმახოს ვინმე იაქუმის ებრაელი მოისრობისა და კეთილ-
 მმართველობისათვის ალექსანდრეს სპათა შორის მჯობად, და აქილევ
 კენტავროსისგან განსწავლულად მოისრობისა ელლენთა შორის, ხოლო
 ბაპრამქუერი სპარსთა შორის მოქმედად უცხოთა და საკურველთა, 10
 გარნა კემშარიტად ვერცა ერთი ამათგანი შეესწორებოდა ამას, ვითარ-
 ცა გუხილავს ჩუენ.

T 179

A 384

71. ვთქუა სხუა[ა]ცა საქმე, საცნაურ-მყოფელი წიგნთა სიყუა-
 რულისა[ა], რომელსა შინა არა რამ იყოს ტყუევილი, ვინამთგან წარს-
 წყმედს | უფალი რომელნი იტყვან სიტყუევსა²: წინა-დაიდვ[ის] ოდეს- 15
 მე წიგნი სამოციქულო[ა] წარკითხვად; და რაჟამს დაასრულის, ნიშანი

1 ვითარ... გარნა მისი—C. 1—2 მიმხედველ-ჰყოფს... ნადირობასა| მიმხედვე-
 ლობასა Q. 2 წიგნი C. 8 აქუნდა C.~იყვის ეამი Q. მისცნეს Mm. ვისმე| ვინმე
 Mm+თურისა C. 4 ესრეთა A, აგრე C. ნუუკუე უკუე Q. 4—5 ნუ
 უკუე ჰგონო... ცუდად დაშურის| ნუ ყოს ღმერთმან არა მოიქცის ცარიელთა C.
 ცარიელთა mD. 5 მოიქცეს MQm+და R. ანუ| ნუ A. დაშურის| იბრძნის
 Mm, ირბ:ნოს Q. ჰგვანდა Mm, ჰგვანდა Q, ჰგვან D. 5—6 ~ვინ იხილა ესე-
 ოდენი (ესეოდენ RT) განმარჯუებული ნადირობასა შინა ანუ ვინ ჰგავნ (გავნ RT)
 კორცაელი ART. 6—7 ანუ ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუ-
 ბული| მას განმარჯუებული ნადირობასა შინა C.~ ესეოდენ განმარჯუებული ნადირო-
 ბასა შინა MQm|+მსგავსი მეფისა დაეთისი D. 7 მოსომახოს C, მოსომახოსო MQm,
 მოსამახოს A, მოსამახოს RDT ქც¹, მოსამახოს ქც². მოსორობისა| მოსო A, მოსო-
 ბის Mm, მოსორების Q, მშუილდოსნობისა C. და|—A. 7—8 კეთილმმართველო-
 ბისათურს A, კეთილმმართველობისათვის m. 8 აქლევე Mm. 8—9 მჯობად
 და აქლევე კენტავროსისგან განსწავლულად მოისრობისა ელლენთა შორის|—Q.
 9 კენტავროს(ა)გან ARDT ქც¹, კენტავროსისგან Mm, კენტავროსისგან C. მოსორო-
 ბისა|—Mm, მშუილდოსნობისა C. ელლენთა Mm, ელლენთა ARDT. 9—10 ელ-
 ლენთა შორის... უცხოთა და საკურველთა|—C. 10 ბარამქერი A ქც². შაპრ-
 მჯორი MQ, შაპრამჯორი m, ბარამქერი RT, ბარამ ჩუბინი D, ბაპრამქერი ქც¹.
 11 კემშარიტად|—C, შდ Q. ერთი|—MQm. ამათგანი|—C. ამათგან Mm, ამთ'გნ Q,
 ამათგანნი D. შეესწორებოდა MQm, შეესწორებოდა ARDT ქც¹. 12 ჩუენ|—ARDT ქც¹.
 18 და ვთქუ(ა) ARDT ქც^{1,2}, ვთქუ MQm. საქმე|+შეესწორებელი C. საცნაურ-მო-
 ფელთა MQm. 14 რომელსა| ძლ'სა Q, ძალსა Mm. იყო CAMQm. ტყუილი
 CmRDT. ვინაღვან RDT. 14—15 წარსწყმენდს m. 15 უფალი|+ყოველნი
 ARDT ქც^{1,2}. სიტყუესა CmRD. წინა-დაიდვა ყ.ე.-+ესე C. 18 და|—A.

1 ფსალმ. 126,1. 2 ფსალმ. 5,1.

- M 279** დასკვ ბოლოსა წიგნისასა, ხოლო | მოქცევასა წელიწდისასა მით
ნიშნითა აღეთუალეთ: ოცდაოთხჯერ წარეკითხა.
- C 238** 72. არიან უკუე სხუანიცა მრავალნი საცნაურებანი ამის პირი-
ლისი იყო, ოდეს ჯერეთ არა სრულ|იად შემოყენებულ იყო უღელსა 5
ქუეშე მორჩილებისასა, ვითარცა აწ, არამედ საესე იყო სისხლითა
ქრისტეანეთა[ა]თა; რამეთუ ოდესმე ყვიან ღავლავე და თვნიერ მიზეზა-
m 357 საცა | მოსრნიან რაოდენნი პოვნიან ქრისტეანენი; ხოლო ოდესმე
ქარავანსა თანა შემოყოლილთა თურქმანთა ზედა განსცნიან შემო-
D 127 მავალ-| განმავალნი ქრისტეანენი, და ტყუეობასა და სიკუდილსა 10
მისცნიან; და ესრეთ ისრვოდა ქუეყანა[ა] მრავალ ჟამ, რომელი-ესე
ფრიად ეძენებოდა სულსა დაეითისსა.
- A 385** 73. შემოვიდა ოდესმე ქარავანი | დიდი განძით და თანა-შე-
მოჰყვეს თურქნი დიდნი. ცნა მეფემან და გაგზავნნა მონათაგანნი,
ათხუთმეტნი ოდენ კაცნი რჩეულნი, რაჟთა ლოჰინით კერძო მძოვარი 15
ნახირი ქალაქისა[ა] წარმოიტაცონ, ნუუკუე იგი თურქნი გამოვიდენ
ღევნად, და მოსწყვდნეს ამით ღონითა; ხოლო თვთ სამასითა ოდენ
R 240 მკედრითა დაიძალა ჰავეჭალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა. | და არავის
მიენდო მხედვარსა სხუასა, არამედ თვთ მარტო[ა] წარვიდა ყოვლად

1 დასუეს Mm. 2 ავთუალით C, აღესთუალეთ Q, აღე უღეთ Mm, ავთუ-
ლეთ ARDT. წაეკითხა C. 3 სხუანი MQm. ამს|—Mm. 4 სიტყუად
ს^რხ Q, სხუა CMm, სიტყუად სხუა[ა] Aქ¹². ამთ თანა| ამითთა ARD ქ¹. თა-
ნა|+ხოლო D. 4—5 ტფილი Q. 6 ჯერეთ| ერთჯერ ARDTქ¹. შემოყენებულ
შემოყენებულ ARDTქ¹. 6 სისხლითა|—Mm. 7 ქნეთთა Q, ქრისტეანეთთა
CAMmRDT. რამეთუ ოდესმე| რაოდესმე MQm, ოდესმე ARDTქ¹. ყვიან ღავლავე| ყვიან-
ლა ვალავე MQm. 7—8 მიზეზცა A. მიზეზისა|+ყვიანლა ვალავე და თვნიერ მიზე-
ზისა MQm. მოსრნიან Mm. 8 პოვნიან Mm. ქნენი Q, ქნენი T, ქრისტეანენი CAMmRD-
D შემოყოლილსა Q. თურქთა ARDT ქ¹². გასცნიან C ქ². 9—10 შემოვალ-
Mm, შემავალ Q. გამომავალნი CAMQm, გამომავალა RDT ქ¹. 10 ქნენი Q,
ქრისტეანენი CAMRDT. და|—CMQm. ტყუეობად ARDT ქ¹². და|—ARDT ქ¹. სი-
კუდილად Aქ². 11 მისციან Mm ისროდა C, ისვროდა mD. რომელი-ესე| რამეთუ
ესე C, რომელი MQm. 12 ფრიად ეძენებოდა| ღდაღ ჟმეძღა C. სულსა|+ამის
მეფის D. 10 შემოვიდა ოდესმე| შემოვიდოდასმე M, შემოვიდოდასმე მე Qm. განძითა
MQmT. 14 თურქმანნი MQm. დღენი|+ხოლო D. ცნა|+რა A ქ². და|—A
ქ². მონათაგანნი|—Q. 15 თხუთმეტნი A ქ², ათხუთმეტი D, ათორმეტნი MQm.
ოდენ|—ARTქ¹². რჩეულნი|—Q. რაჟთა| რომელითა C. 15—16 ნახირი მძოვარი
ARDT ქ¹². 10 წარმოიტაცონ|+და MQm. გამოვიდნენ D. 17 და|—Q. ამა C.
სამასისა Q. 18 მკედრითა| კაცთა ARDT ქ¹. ჰავეჭალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა|
ავეჭალისა ღელეთა შინა C, ღელეთა ავეჭალისთა ARDT ქ¹². 10 მხედვარსა|
მხედვარსა Cm ქ², მხედვარსა Q, მხედველსა ARDT ქ¹. ყოვლად|—C.

უსაჭურველო[ა], კრმოლითა ოდენ. და თანა-წარიტანა წიგნი ღმრთისმეტყუელი და ამცნო სპათა არა-შეძრვად ყოვლად ვიდრე მისლვადმდე მისა მათ თანა; ხოლო მონათა მათ ყვეს ბრძანებული მათდა და წარმოიღეს ნახირი. და მოეწივნეს თურქნი, ვითარ ასი კაცი. და შემდგომად დიდისა ომისა ჩამოყარნეს მონანი და დაუჯოცნეს ცხენნი, გარნა ქუე[ა]ტთა [ჰ]ბრძოდეს ფიცხლად.

74. ხოლო მეფე ცხენსა რაჲ გარდაჯდა, არა ჰგონებდა ჯერეთ მოსლვასა; შეექცა კითხვასა და ესეოდენ წარიტყუენა მისგან გონებითა, რომელ ყოვლად და[ჰ]ვიწყდა წინამდებარე | საქმე, ვიდრემდის ვმაჲ რაჲმე კივილისა[ა] შემოესმა ყურთა. მყის დაუტევა წიგნი მუნვე და ამკვედრებული შიპყვა მას ვმასა და ზედა-წარადგა მონათა თუსთა, ესევიტარსა ღუაწლსა შინა მყოფთა. და, — რამეთუ ამორვიდა სპათა თუსთა და თუმცა მათდა ცნობებად წარსრულ იყო, | მონათამცა დაუჯოცდეს, — მყის შთაბრიალდა ვითარცა არწივი და დააბნიენა ვითარცა კაკაბნი და მსწრაფლ ესეოდენნი მოსწყყუნა, რომელ მათნი ცხენნა კმა | ეყვნეს მათ მონათა; და აღმკვედრებულთა ესეოდენნი მოსრნეს, რომელ მცირედინდა შეესწრნეს ქალაქად; ხოლო გზანი საგსე იყვნეს

A 386

G 239

m 358

1 უსაჭურველოა უსაპირველსი Mm, უსაპირველსი Q, უსაჭურვე(ე)ლო ARDTქ¹², უაბჯრო C. კრმოლითა MQm. 2 ამცნო უბრძანა C. სპათა|ადგილით C. არა-შეძრვა C. ყოვლად—C. ყოვლადვე ARD ქ¹². შემდგომად M, შდ Qm. ვიდრე—ARDT ქ¹². 3—მისლვადმდე მისა მათ თანა| მისად მისულამდის C, მისელამდე D. მისსა MQm. 4 მათ — ARDT ქ¹. ბრძანებული მათდა| ბრძანება C. 5 და|—A. ასი|ოდენ D. 6 ჰომისა RDT. და|—A. დაჯოცნეს A. 7 ქუეიტთა ADქ¹, ჰუეთი MQm, -ნი C, ქუეიტნიცა D, ქუეიტთა T. ქ|+ეგრეთა MQm, ჯერეთთა C. იბრძოდეს A, იბრძოდეს CMQmRDT ქ¹². ფიცხლად Mm. 7—8 მოსულასა CAMQRT, მოსელასა mD. 8 შეექცა|წიგნის C. ესე ოდენ AMRDT. წარიტყუენა Mm, წარტყუნა Q, წარტყუნე RT. მისგან|—A. 9 რომე C. ყოვლად დაჰვიწყდა წინამდებარე| არღარა მოიგონა იგი C. ყოვლად| სრულად MARD ქ¹, სლ T. დაეწედა AMQmRT, დაეწედა Dქ¹². ვიდრემდის| სიღამის C. კმა QRDT/კმა ს ხ ე. 9—10—ყივილისა კმა არა C. 10 კელისა Q, კელისა ARDTქ¹. შემოსმა CAMmR ქ¹. ყურთა|—C. მყის| მაშინდა C, და მყის D. მუნ C. 11 შიპყეა| მყუენდა A. კმა Mm. და|+ვითარცა ARDT ქ¹². ზედა-წარადგა C, ზ. წარადგა M. 12 მყოფსა MQm, მყოფთასა RDT ქ¹. რამეთუ|—A. შორ იყო C. 12—13—თუსთა სპათა CAQRDT. 13 უკეთუმცა ARDTქ¹². ცნობად ARDTქ¹². მათდა ცნობებად წარსრულ იყო| მათთჳს ეცნობა C. მონათა AMQmRDTქ¹²+მათ D. 13—14 დაუჯოცნეს Mm+და D. 14 მყის| მსწრაფლ ARDT ქ¹², ფიცხლად C. ჩაშრლილდა C, შთაბრძალად MQm, შთაბრძალა A (შთაბრძალად RDTქ¹²). და(ა)ბნიენა MA, დაბნიენა RD, დაბნიენა T ქ¹. ვითარცა|—Mm. 15 ესოდენნი AQ. ცხენი Q. 16 იყუნეს A.—მონათა მათ ARDT ქ¹². ამკვედრებულთა CAMQmD. ესოდენნი A. მოსრნეს| მოსწყყუნეს ქ¹. 17 რომე C. მცირედლა MQ, მცირედ ART, მცირედნი D ქ¹. შეესწრნეს| შევიღებოდეს MQm, შეესწრნეს C. ქალაქსა AD ქ¹, ქალაქს RT ქ². გზანი+მათნი C. საგსენი CARDT ქ¹². იყენეს|+საგსენი C.

მძორითა მათითა, და ფრიადისა ცემისაგან კრმალმანცა დაღულარქნილ-
მან უარ-ყო ქარქაში თვისი. მაშინლა მოვიდა სპათა თვსთა თანა, რო-
მელნი ფრიად აბრალეზღეს მას. განიცაღელა ჩემდად, რომელ ესე-
ვითარსა საქმესა შინა და ესეოდენ უცალოსა წიგნნივე აქუნდეს უსა-
სწრაფოესად საქმედ! და ესენი ესეოდენ.

5

T 180
A 387
D 128
M 280
Q 105

75. | ხოლო ვთქუა ესეცა, ვითარმედ | უკუეთუმცა არა წერილთა
მეცნიერებანი და გარ|დასრულთა საქმეთა შემეცნებანი, პირველ
ყოფილთა მეფეთა კეთილ-ძღუანებულთა ანუ | ვერ-[რ]ასა წარმარ-
თებულთა შემთხუეულნი, წინა-განსაკრძალეზღელად და სახედ არა შემო-
ეხუნეს და | არა მოეკმარნეს, ვითარცა იტყვს სოლომონ, ვითარმედ: 10
„იციის ქეთულებანი ჟამთანი, აღქსნანი იგავთანი! და გარდასრულთა
შესამსგავსნი მომავალნი“², — არა თუმცა ესენი ესრეთ, კუერთხა:
მეფობისა[ქ], ესეოდენ დამდაბლებული, ესეოდენ ძნელი და ნანდვლვე
დიდ-განსაგებელი, რაჟთა იპყრა ესრეთ მალლად და ვითარ ვერკინ
სხუამან? რამეთუ განბრძნდა უფრო[ქ]ს ბესელიელისა³ და უმეტეს 15
ეთა[ნ]ის ი[ხ]რაიტელისა⁴, წერილისაებრ.

R 241a
C 240
A 388

76. და ვითარ ვინ აღრაცხნეს, რაოდენნი საქმენი ეთხოვებიან მე-
ფობასა, რაოდენნი მართებანი და განსაგებელნი? კიდეთა პყრობანი,
ნაპირთა მპირვანი, განხეთქილობათა კრძალვანი, სამეფო[ქ]სა წყნარე-
ბისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინობანი, მთავართა ზაკვისა ცნო- 20
ბანი, |მკედართა განწესებანი, საერონი ში|შნი, საეკლოთა და საბჭოთა

1 მძორითა მ. ფრიალითა ცემითა MQM. 1—2 ფრიადისა ცემისაგან...
ქარქაში თვისი] დლითა ცემითა კრმალნი ღაგრხეს, რომელ ქარქაშითა მათთა არღარ წავი-
დეს C. 3 უფარყო QRT. მაშინლა] — A.— თუთა სპათა CMQm. 4 ფრიად[ქ]დ-
დად C. განცაღელა A, განცაღელა mRD. ჩემდა A. რუმელ]—A. 5 ესეოდენ]
ესეითარ C. უცალოს A. წიგნე A, წიგნე Q, წიგნივე RDT ქტ². 4—5 უსწრა-
ფოსა C, უსასწრაფოს MQm. 6 ესენი]—A. ესეოდენი A. 6 უკუეთუმცა CARD.
7 მეცნიერებამან A. გარდამოსრულთა Mm. შემეცნებანი AMQm. ქტ² + და MQm.
7—8—პირველ მეფეთა ყოფილთა ARDT ქტ¹. 8 კეთილთა ძღუანებულთა A. ვერას
CA, ვერასა MmRDT, ვერასა Q. 8—9 წარმამართებულთა C+დაA. 9 შემთხუე-
ულნი] დამთხუეულ და შემთხუეულ C. წინა განსაკრძალეზღელად ARDT. და]—A ქტ². სა-
ხედ]—C. არ MQ. 9—10 შემოეხუნეს CMQ. 10 ვითარქელ] ვითარქა A.
11 აქსნანი CART, აღქსნანი Q. 12 შეამკავუნას A ქტ^{1,2}, შეუკავუნა MQm,
შეამგზავუნის RDT. 13 ესეოდენ] ესრეთ C. ესეოდენ]—ARDT ქტ¹. ნამდვლი
MQm, ნამდვლი C, ნანდვლ RDT. 14 დაღა განსაგებელი CAMQm ქტ². და ვი-
თარ] რათა A. ვერაინ CMQmRD. 15 გან(ებ)რძნა AMm. ბესელიელისა] ბესლის-
სა Q, ბესელისასა Mm, ბესელიელისა ქტ²; გაბასელისა C, გაბარეღისა A, გაბა-
საელისა RDT ქტ¹. უმეტეს] უფროს RDT ქტ¹. 16 ეთამ ARDT, ეთამს
CMQm. ისრაიტელისა ყ ვ. 17 ეთხოვებიან CMmRDT. და]—Mm. 18 განსაგებნი A,
განსაგებანი მ. 19 ქარქაწა CMQm. განხეთქილებათა CMm. 19—20 წყნა-
რობისა ARDT ქტ¹. 20 ლაშქრობისა A. 21 საპერთი R, საერთო ქტ².
საეკლოთა Mm, საეკლოთა C.

1 იგავნი 1,6. 2 ეკლეს. 1,9. 3 გამოსლ. 31,2—11; 35,30—35. 4 111 მეფ.
4, 29—30.

m 359

სჯანი, საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხუევანი და პასუხნი, მეძღუნეთა ჯეროვანი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წურთანი, მსახურებულთა ნიჭ-მრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი მოკითხვანი, | სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი; და რაოდენნი ვინ აღმოწყუნეს სიტყვთა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა[ა]სა, რომელთა შინა ვერვინ ძუელთა და ახალთა მეფეთაგანი ემსაგავსა, ვითარცა საქმენი წამებენ მზისა შარავანდთა უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რომელნა სიბრძნითა თვისითა მან ქმნნა.

A 389

77. რამეთუ სულტანი დასუა მოხარკედ თვსად, ხოლო მეფე ბერძენთა[ა] ვითარცა სახლეული თვსი; დასცნა წარმართნი, მოსრნა ბარბაროზნი, მრწემად მოიყვანნა მეფენი, ხოლო მონად კელმწიფენი; მეოტად წარიქცივნა არაბნი, იავარად ისმაიტელნი, მტუერაჲ დასხნა სპარსნი, ხოლო გლეხად მთავარნი მათნი და, — რათა[ა] მოკლედ ვთქუა, — პირველ ყოფილნი მეფენი, მსაჭულნი, გოლიათნი, გმირნი კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მკნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვან-ქმნილნი, ყოველნივე ესრეთ დასხნა, ვითარცა პირუტყუნი¹ ყოველსა საქმესა და ყოველსა სახლსა შინა.

D 129

78. ხოლო კჳალად საღმრთოთა სათნობათა და სულიერთა საქმეთა მისმიერთა ვიეთი გო|ნებაჲ მისწუთეს, ანუ მოგონებულსა ვისმან ენაჲ მსახუროს თხრობითა? რამეთუ, ვითარცა ღმერთი, მართლ

1 საჯანი MQ. საჭურჭლთა C. შემოსვლანი MQ, შემოსვლანი mRDT ქტ. შემთხველნი Q. 2 მისაგებელი MQm. 3 წურთანი RD. მსახურებულთა C. ნიჭის მრავლებანი (-ლობ. Q) MQm. 4 მოჩივართა მართალნი მთავართა მართალთანი (მართებანი m) MQm. 5 მოკითხვანი — Mm, შემთხუევანი CQ. სპათა — Q. 6 და წყობანი C. ღონიერნი ღონინი Mm. და² — Mm. ვინენ MQm. 7 — 8 აღმოწყუნეს CMQRDT, აღმოსწყუნეს m. 9 სიტყვთა MQm. უფსკრულისაგან MQ. ~ საქმეთა სამეფოთა MQm. რომელსა ADT ქტ. 7 ვერავინ CMQm. და³ ანუ CQ. ახალთაგან მეფეთა A ქტ. მეფეთაგან m, მეფეთაგან D. 8 შარავანდთა CAMQm. 9 მან] — ARDT ქტ. 10 რამეთუ ხოლო ქტ. სურტანი CMm. თვისა A, თვისა RDT. 12 — 18 კელმწიფებანი Mm. წარიქცივნეს MQm. 14 გლახად C, გლეხნი A. 15 მეფენი] + და M. მსაჭულნი] — A ქტ. 16 საუკუნითგანი C. 17 რათაცა რომელთაცა C, ყოველთა ქტ. სახელოვანქმნილნი სახელოვანნი ARDT ქტ.^{1,2} ყოელნი C, ყოველნი Q. ესრეთ] ესე Q. დასხნა] — CMQm. 18 ვითარცა¹ + კაცნი MQm, კაცნი იგი C. ყოელსა¹ C, ყოელისა Mm. შინა საქმესა A, საქმესა შინა RDT ქტ.^{1,2} და] — m. სახლსა] სახელსა m. და ყოველსა სახლსა შინა] — ARDT ქტ.^{1,2} 19 კჳალად] — Q. საღთოთა Mm. საღმრთოთა] + და A. და] — A. სულიერთა] სრულთა Mm. 20 მისმიერთა] მისთა CARDT ქტ.^{1,2}, მიერ მისთა MQm. გონებაჲ ბუნება C, გონება AMmRDT. მოჯგონებულსა A. ვისმე A. 21 მსახუროს თხრობითა] შეუძლოს თხრობად ARDT ქტ.^{1,2}. თხრობილთა C. რამეთუ] და C. მართლ] — ქტ, მართალი C, მართლად D, მართალ R.

სკიდა სამწყსოთა თვსთა თულუხუამითა მით ბჰობითა თვსითა; და არასადა მიდრკებოდა წამი სასწორისა მისისა[ა], ვითარცა სოლო-
 მონის|თვს გუესმის საბჰოთა შინა¹, და თვთ მოსეს ღმრთისამიერნი
 გუაუწყებენ ბჰობანი თხრობილნი.

79. ხოლო თავი სათნოებათა[ა], სიწმიდე, ესეოდენი მოიგო, ვი-
 თარცა დიდმან ანტონი; ნუ მეტყვ მისთა სიკაბუკისათა რათამე, რო-
 მელნი არცა ღმერთმან მოიკსენნეს! უწყი ჰეშმარტებით, რამეთუ
 ყოველთა ათისა წლისა ჟამთა სამარადისოდ წმიდითა პირითა და გან-
 წმედილითა გულითა მიიღებდა უხრწნელთა ქრისტეს საიდუმლოთა
 თანა-მოწამებითა სუნიდისისა[ა]თა და არა მხილებითა გონებისა[ა]თა,
 და რომლისა მოწამე არს სარწმუნოა ცათა შინა². კუალად ლოცვისა და
 მარხვისათვს რადლა საემქარ არს თქუმა[ა], | რომლისა [მ]აქმარ იგი
 ოდენ იყო! და კუალად მონასტერნი და სა|ექვისკობოსონი და ყოველ-
 ნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა განგებისა სა-
 ეკლესიო[ა]სასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უტო-
 მელსა ყოვლად შუენიერსა და დაწყობილსა, | კეთილწესიერებასა ლოც-
 ვისა და მარხვისასა. ხოლო საეშმაკონი სიმღერანი, საზიობანი და გან-
 ცხრომანი, და გინებანი ღმრთისა საქულველნი და ყოველი უწესო-
 ებაა მოსპოლვილ-ყო ლაშქართა შინა მისთა და უტიცხუსა მას სიმ-

1 სამწყსოთა| საყოფელთა C, სამეფოთა ARDT ჰქ¹. თულუხუამითა მით ბჰობითა
 თვსითა|—Q. თულუხ(უ)ავითა MD, უხუავითა A, თულუხილავეთა m. 2 არასადათ
 CARDT ჰქ^{1,2}, არასადათ MQm. მისისა[ა] — CMQm. ~ მისისა სასწორისა ARDT.
 2 — 3 სოლომონისათვის m. 3 საბრჰოთა CA. მოსეს ღმრთისამიერნი|მოსეს-
 მიერნი ARDT ჰქ^{1,2}. მოსეს|+და CMQm. 4 თხრობილნი| და თხრობანი
 ARDT ჰქ^{1,2}. 5 სიწმინდე m. სიწმიდე სიწმიდე C, სიწმიდისა D. მოეგო D.
 6 ნუ| ანუ C. მეტყუე MQm. სიკაბუკისა D. რათამე| რა Q, რათა Cmm. 6—7 რომელი
 ARDT ჰქ¹. 7 უწყებით MQm. 8 ათის A. 8—9 განწმენდილთა m. 9 გუ-
 ლითა| გონებთა CARDT ჰქ^{1,2}. მიიღებდა|—ARDT ჰქ¹. 10 თანამოწმებთა C. სუნი(ი)-
 დისთა Mm. გონებთა C. 11 რომელსა C. სარწმუნო(ე)ება(ა) CMQm. სარწმუნოა|+
 იგი CMQm ჰქ². 12 რომელსა RDT ჰქ¹. საქმარ CMQm. ~ იგი საქმარ ARDT
 ჰქ^{1,2}. 13 და^{2,3}|—A. საეხესკობოსონი CMQm, საეხესკობოზონი A, საეხესკობოზონი RT.
 13—14 და ყოველნი|—ARDT ჰქ¹. 14 ლოცვისა CMQm. და|—MQm. 14—16 გან-
 გებისა| გონებისა Mm. ~ საეკლესიოსა (საეკლესიოსა RDT ჰქ², საეკლესიოსა ჰქ¹) გან-
 გებისასა ARDT ჰქ^{1,2}. საეკლესიოსა C, საეკლესიო MQm. 16 დარბაზისა C,
 დარბაზის A. მიიღებდია M, მიიღებდა Q. ვითარცა|—MQm. 16—18 ~ შუენიერსა
 ყოვლად უტომელსა ჰქ¹. უტომელსა+და MQm. 18 და|—C. 17 ხოლო|
 რამეთუ ჰქ¹. სიმღერანი|+და MQm. და|—Q. 18 გინება CAD ჰქ¹, გინებაა
 RT. საქულველნი| საქულელ C, სძლენი Mm. განმარცხებელი ARDT ჰქ¹. ყოელი C,
 ყოველი Q. 18—19 უწესობაა QD/უ-ბა ს ხ ე. 19 მოსპოლყო Mm. მოსპო-
 ბილ ყო Q, მოსპობილ იყო CARDT ჰქ^{1,2}. მისთა C. მას|+შინა CARDT ჰქ¹.
 1 სიბრძნე სოლ. 11,23. 2 ფსალმ. 88,33.

რავლესა მრავალ-ენათა ნათესავთასა, ვითარცა ცათა შინა მყოფთა შორის.

A 391

C 242

Q 106

D 130

361

80. კუალად წყალობაჲ გლახაკთა[ჲ] ესეოდენი აქუნდა, ვიდრემდის აღავსო ზღუაჲ და ვმელი ქველის-მოქმედებამან მისმან. რამეთუ ლავრანი და საყრებულონი და მონასტერნი არა თვისისა ოდენ სამეფო[ჲ]-სანი, არამედ საბერძნეთისანი, | მთაწმინდისა და ბორღალეთისანი, მერგეცა ასურეთისა და ეკპრისა, შავისა მთისა და პალეს|ტინისანა აღავსნა კეთილითა, უფროჲსლა საფლავი მეუფისა[ჲ] და მყოფნი იერუსალემისანი თვთოფერთა მიერ შესაწირავთა განამდიდრნა. კუალად უშორესცა ამათსა: რამეთუ მთასა სინასა, სადა იხილეს ღმერთი მოსე და ელია, აღაშენა | მონასტერი და წარსცა ოქრო[ჲ] მრავალათასეული და მოსაკიდელნი ოქსინონი და წიგნები საეკლესიო[ჲ] სრულებით და სამსახურებელი სიწმიდეთა[ჲ] ოქრო[ჲ]სა რჩეულისაჲ.

81. და კუალად დღითი-დღე[დ]თა წარსაგებელთა რომელთა თვისთა გელითა მის|ცემდის ფარულად, ვინ აღრაცხნის თვნიერ მამისა ზეცათა[ჲ]სა, რომელი მიაგებს ცხადად? რამეთუ იყო მისა კისაკი მცირე, რომელსა აღავსებდის რაჲ დრაჰკნითა დღე სარწმუნო[დ] თვისთა გელითა, სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის იგი მხიარულსა | სულითა და პირითა; და ოდესმე ნახევარი წარაგის მისი, და ოდესმე

1 მრავალ—ART ქც¹². ნათესავთა RT ქც¹. შინა—CARDT. 2 კუალად ზოლო D. წყალობაჲ QRDT/წ-ბა სხვ. გლახაკთა[ჲ] შეწყალებამა ქურითა ობოლთა და დავრომოლთანი D. ესეოდენნი D. 4 აღვისო MQm. ზღუაჲ Q/ზღუა სხვ. ქველის-საქმევან AMmRDT ქც¹², ქველსმოქმედმან Q. მისმან—C. 5 დაჲ—A. თლისთა A, თვისთა RDT. 6—8 სამეფოთა ARDT ქც¹². საბერძნეთის(ა)ნიცა ARDT. მთაწმინდასა mD. ბორღალეთისანი M. ბორღალეთისანი m. ბორღალეთისნი T. 7 და—C. კვირიისა და RDT, კვირიისა და ქც¹. შავისა[ჲ] შავისა A, შავის D. მთასა[ჲ] მათსა Mm. და—ARDT ქც¹². პალესტინისა m. 8 მეუფისა[ჲ] უფლსა ჩუენისა იესოს (ივ³ T, იესო ქც¹²) კრისტესი ARDTქც¹². და—Q. მყოფენი A, მყენი Q. 9 იელუსალემისანი A, ისრაელისანი MQm. 11 მოსემ D. ელიამ მუნ D. ოქრო[ჲ] ძღუენი C. 11—12 მრავალი ათასეულნი MQm. 12 ოქსიონი C, ოქსიონნი ARDT ქც¹, ოქსინიონი Mm. საეკლესიო C, საეკლესიონნი A, საეკლესიო ქც¹. 12—18 სრულობით Am. 13 და—CA. სამსახურებელნი ქც¹. სიწმიდეთა m. ოქროთა A. რჩეულისაჲ RDT/რჩეულისა სხვ. 14 -დღე AMQmRDT ქც¹², -დღეთა C. წარგებელთა CMQm. 15 მსცემლა ARDT ქც¹². ვინ—A. აღრაცხოს CRDTქც¹, აღრაცხოს A, აღრაცხოს Mmქც². 16 მისა[ჲ]—Q, მისი C, მისსა Mm. კისა C. 17 რომელსა[ჲ]—ARDT ქც¹². აღავსეს ARDTქც¹², აღავსებდეს Q, აღესებდეს m. ~დრაჰკნითა რა CM, დრაჰკნით A. ~ღ. რა(ღ) ყვ. ქც¹². სარწმუნოთა ყვ. ქც¹². 18 თვისთა ARD ქც¹². გელითა[ჲ] და ყვ. ქც¹². ცალიერი[ჲ]—T, ცარიელი CMQm. მოაქუნდეს Q. 19 და პირითა[ჲ]—C. დაჲ—A ქც². ოდეს Mm. წარგის C. წ.]—ნახევარი A.

1 მათე 6,4.

A 392 არავინ ეპოვნის და ეგრეთ სავე მისცეს დამარხვად ხვალისა და სულთქუმიტა თქვს: „ღღეს ვერა მივეც ქრისტესა მარცხებითა ჩემთა ცოდვთა[ა]თა“. და ამას იქმოდის არა თუ კელოსანთა მორთმეულისაგან, ანუ საჭურჭლით, არამედ კელთა თუსთა ნადირებულთა, რომელთაგანი ოდესმე თუსსა მოძღუარსა იოვანეს მისცა დრაჰკანი, ვითარ ოცდახუთ ათასეული, რაჟთა განუყოს გლახაკთა. და ესეცა მცირედ მრავლისაგან თქუმად შე[ს]აქლებელ.

82. ხოლო განათავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ და ლავრანი მოსაკარგვეთა მაჭირვებელთაგან, არამედ ხუცესნიცა სამეფოსა შინა მისსა ყოვლისა ბეგრისა და ჭირისაგან, რაჟთა თავისუფალთა საღმრთო[ა] მსახურებამ მიუპყრან ღმერთსა. და ამით თანა რაოდენნი ეკლესიანი აღაშენნა, რაო[ღ]ენნი კიდნი მდინარეთა სასტიკთა! ზედა, რაოდენნი გზანი, საწყინოდ სავალნი, ქვაფენილ-ყენა, რაოდენნი ეკლესიანი, წარმართთა მიერ შეგინებულნი, განწმიდნა სახლად ღმრთისად, რაოდენნი ნათესავნი წარმართთანი მოიყვანნა შეილად წმიდისა ეგბაზისად და შეაწყნარნა ქრისტესა და დაღ[ვ]ა ამისთვის უმეტესი მოსწრაფებამ, რაჟთამცა ყოველი სოფელი მოსტაცა ეშმაკსა და შეასაკუთრა ღმერთსა, რომლითა მოილო || მაღლი მოციქულობისა[ა], ვითარცა პავლე და ვითარცა დიდმან კოსტანტინე.

C 243

A 393

M 282
R 242

1 და]—CMQM. ეგრე ARDT ქც^{1,2}, ეგრეთვე m. მისცისთერა C. დამარხვად] შესანახავად C. ხვალისა] ხვალისადა C, ხილვისა, MQM. და]—C.   2 სულთქუმიტა თქვს] სულთ ითქუს A. თქვს] რქუს C, ჰრქვს MQM. ღღესა T. ვერა A, ვერა რაჟ D. მივეც] მისცე A. ჩემდა RT.   3 იქმოდის]—ARDT ქც^{1,2}. კელოსანთაგან ARDT ქც^{1,2}.   4—4 მორთულისა A, მორთმეულისაგან C, მორთმეულისა RDT ქც¹, მორთმეულისა ქც²+იქმოდის ARDT ქც^{1,2}.   4 ანუ]—თუ A. საჭურჭლით] საჭურველთა MQM. კელთა D. ნადირებულთა CAMQMRT ქც¹, ნადირებულთა D ქც².   4—5 რომელთაგანნი MQM.   5 ოდესმე]—ARDT ქც^{1,2}. იოანეს D, იეს T. მისცის CAQ. მისცა] + ოდესმე ARDT ქც^{1,2}. დრაჰკანი C.   6 ოცდაათხი CART ქც^{1,2}. ათასი ART ქც^{1,2}.   7 თქ(უ)მაღ შეუძლებელ(ი) ARDT ქც^{1,2}. თქუმაღ შესაძლებელ] გუთქუამს CMQM.   8 არა]რაჟ Q.   9 მოსაკარგვეთა A, მის კარგვეთა C. მოსაკარგვეთა და D.   10 მისსა]—A. ბეგრისა C, ბერისა Q. ~ჭირისა და ბეგრისაგან ARDT ქც^{1,2}. თავისუფალ C.   10—11 საღმრთო[ა] სულთა Mm, საღმთო R.   11 მსახურებამ QD/მ-ბა ს ხ ე. ღმერთსა] — A. და]—MQM, ხოლო ARDT ქც^{1,2}.   12 რაოდენნი კიდნი... ზედა] რაოდენთა სასტიკთა მდინარეთა ზედან კიდნი განქიდნა D. ზედა] — ქც¹.   12 ჰყუნა C. 18— 14 რაოდენნი ეკლესიანი... ღმრთასად (გამეორებულა ორჯერ) Q.   14 წარმართთა მიერ] წარმართთაგან ARDT ქც^{1,2}. მიერ] — MQM. განწმიდნა m.   15 მოიყვანნა] — ARDT ქც^{1,2}. წმიდისა] ღმრთისა MQM.   15—18 ეგბაზისა MQM. ეგბ.]—გამოაჩინნა (ჩამატებულია) D, მოიყვანნა ქც².   18 და]—A. მისთუის ARDT ქც^{1,2}.   18—17 მოსწრაფებამ Q/მ-ბა ს ხ ე.   13 მილო AMQRDT ქც^{1,2}. მოციქულობისა[ა]—+და R.

1 ფსალმ. 73,15 (ძველ, წინარეათონურ რედაქციებში).

m 362

T 182

D 131

394

C 244

83. სხუათავე კეთილთა თანა აქუნდა ესეცა, რამეთუ სლვათა შინა თუსთა სამეფოთასა სიმრავლითა სპათა[ა]თა და სიმალითა სლვისა- [ა]თა ვერ აღვილად მიემთხუეოდიან მოჩივარნი და | დაჭირვებულნი და მიძძლავრებულნი; განაღა ვიეთგანმე, რომელთა საჭიროდ უკმდის განკითხვა[ა] და შეწევნა[ა] მეფობრივი, | სუუჟუე და ვინმე აღვიდის ბორცუსა რასამე გზისა მახლობელსა ანუ კლდესა, გინა ხესა ვითარცა ზაქე! — უკუეთუ ოდენ ეპოვის ესევეითარი რამე — და მიერ საცნაურ-ყვის კრტინვაჲ თუსი. ამისთვის დაედგინნეს კაცნი მართლიად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა.

84. მრავალ გზის გვხილავს იგი დამალტობელად დაწუთა მისთა ცრ|ემლითა ხილვასა ზედა თუთო-სახეთა სენთა მიერ განცდილთასა და ხილვად სამქნაურთა, რომელნი შეემთხუევიან მიუნდობელთა ამაჲ და უბადრუკთა ჯორცთა, რომელთა ზრდის უმეტეს სხუათა ქუეყანაჲ ქუთათისისაჲ. ვინ აღრაცხნეს ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფ- ლნის და რომელნი უკუმოიქსნ[ი]ს თუსთა ყიფჩაყთა|გან ფასითა, ვინ ჯეროვნად წარმოაჩინნეს პატივის-პყრობანი მონაზონთანი, სიმდაბლით შემთხუევეანი და მოკითხვანი, და სიყუარულით შეწყყნარებანი მათნი, თითოეულისა ნიჭნი და საკმარნი, რომლითა უზრუნველ-ყვნის ყო- ველთა საჭიროთაგან?

1 სხუათა C. სლვასა CMQქ¹, სხვასა m. 2 თუსთა|—A. თუსსა Q. სიმალთა| სო- მადროთა C, სიმრავლითა M.C m. სლვისათა M.C m, 3 ვერა C. დაჭირ- ბულნი CAMQ. და²—A. 4 და მიძძლავრებულნი|—ქ¹. განაღდა C. ვიეთამე Cქ², ვიეთგანმე Q, ვიეთნივე Mm. საჭიროდ| სჭიროდა CMQm. უკმდის D. 5 ავი- დის C. 6 ბორცუსა|—ზედა ARDT ქ^{1,2}. რასმე A. გინა| თუ ARDT. 7 ზაქე M. უკეთუ CAD. ოდენ| ოდეს m. პოვის m. რა(ა) CAMQm. რამე| საქ- მე ქ¹. 8 მიერ| მუნთ ARDT ქ^{1,2}. კრტინვაჲ D|ქ-ვა სხ ვ. კაცნი| კახნი Mm. 9 მართლ Q, მართლად CAMmRDT ქ². გამოკითხველნი MQm, გამ- კითხვარნი RDT, განმკითხვარნი ქ^{1,2}. 10 კურნებასა|—ხოლო D. 11 მალ- ტობელა C, და მლტობლ Q, დამალტობელად RDT. დაწუთა| დეწლთა Mm. დწლთა Q. მისთა|—m, თუსთა ARDT ქ^{1,2}. 12 ცრემლით m. განცდილთა C, განსაცდელთასა A. 13 და ხილვად|—C. საცნაურთა A. შეამთხუენა Mm, შემთხუენა Q. ამათ| ამთ M. 14~სხუათა უმეტეს A ქ².~სხუათა უმეტეს ზრდის RDTქ¹. ქუეყანა QD|ქ-ნა სხ ვ. 15 ქუთათისისა RT|ქ-სა სხ ვ.+ და D. აღრაცხნეს ARDTქ^{1,2}. ტყუენი| ტყუენი A. 16—18 განათავისუფლნა ARDT ქ^{1,2}, განათავისუფლნეს MQm. 16 და|—CRT ქ¹. რომელნიმე A. უკუე გამოიქსნის C, უკუმოიქსნა AD ქ², უკუმოიქსნა MQmRT, უკუმოიქსნა ქ¹. თუსთა|—CRT ქ¹. ვინა M. 17 წარმოაჩინნა MQm, წარმოთქუნეს ARDT ქ^{1,2}. პატივისაპყრო- ბანი MQm. 17—18 სიმდაბლით შემთხუევეანი და მოკითხვანი და|—ARDT ქ¹. 18 შემთხუევიან Q, შიგინ Mm. და²|—A. 19 თუთულისა MQm, თითუეულისა RD. ნიჭი T. 19—20 ყოველთა|—CMQm. 20 საჭიროთაგან|—ხოლო ARDT ქ^{1,2}.

1 ლუკა 19,1—5.

85. აქუნდა ყოვლად ბრძენსა ამას შეფესა საქმედ ესეცა, რომ-
 ლითა უმეტეს ყოვლისა საშიშ და საზარელ იყო ყოველთა, რამეთუ
 ღმრთისა მიერ იყო მის ზედა ნიჭი ესე და საქმე ყოვლად საკრველი:
 არარაა შორიელი, არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა
 მყოფთა კაცთა, დიდთა და მცირეთა, საქმე ქმნილი — კეთილი გინა 5
 ბოროტი, — [გინა] სიტყუაჲ თქუმული, არარაა დაეფარვოდა ყოვე-
 ლადვე; არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის ანუ ეთქვს, ყოვე-
 ლივე ცხად იყო წინაშე მისსა, ვიდრემდის გ'ულის-სიტყუანიცა და მოგო-
 ნებანი ვიეთნიმე| მიუთხრნის მათ, რომლითა ზარგანდილ-ყენის; და
 მონაწონთა განშორებულთა სენაკთა შინა მათთა ქმნილი ღუაწლნი 10
 და სათნობანი უწყოდნის ცხადად, და ზიშორე გზისა[დ] ვიდრე ეკლე-
 სიამდე იცოდის ზომით', და მოთმინებისათჳს აქედის და ჰნატრიდის.

86. ნუ ამას ეძიებ, მკითხველო, თუ ვითარ იქნებოდა ესე, არა-
 მედ ამას ცნობდ, თუ რაჲ სარგებელი პოვის ამით; რამეთუ არა ცუ-
 დად რადმე და განსაკითხავად საგიობელთა საქმეთადა, ანუ საციც- 15
 ხელა|დ ვიეთათჳსმე| იქმოდის, — ნუ იყოფინ ესე, წარვედ[ინ]!
 არამედ დიდნი საქმენი და ფრიად სასწრაფონი წარმართნა ამით,
 და მრავლისა კეთილისა მიზეზ იქმნა ესე: პირველად ორგულეზასა და

1 ზოლო აქუნდა ARDT. ~ამას ყოვლად ბრძენსა ARDT ქც¹². 1—2 რომელთა
 ARDT ქც¹². 2 ყოვლისა ყოველთა ARDT ქც¹². საშიშ და| საშიში და C, სა-
 შიშად AMQmRDT ქც¹². საზარელი C. ყოველთა| — D. 3 საქმედ Mm.
 4 შორიელ MQm. შინა|+მისთა ARDT ქც¹². 5 კაცთა RT, კაცთათა ქც¹.
 კაცთა|+და RDT ქც¹. მცირედთა A. 6—8 საქმე ქმნილი... სიტყუაჲ თქუ-
 მული საქმე ქმნილი (—A) კეთილი, გინა სიტყუა ბოროტი სიტყუა (—D) თქ(უ)მული
 ARDT ქც¹; საქმე ქმნილი, კეთილი გინა სიტყუა ბოროტი თქმული ქც². 9 არარაჲ|
 არარა არს C. დაეფაროდა C. 6—7 ყოვლადვე C. 7 რაოდენცა MQm. ანუ|+თუ
 ARDT ქც¹². 8 ცხადად C. და|—ARDT ქც¹. 9 რომელთა RD ქც¹²,
 რ'ღთა T. ზარგანდილ-ყენის| ზარი განჯდის მათ CMQm. 10 მონაწონთა
 M. ~მათთა შინა C. ქმნულნი A. 11 უწყოდის MmD, უწყოდის A. გზისაჲ|—C.
 11—12 ეკლესიაჲ Mm. ~ ზომით იცოდის CARDT ქც¹². აქედეს Mm. ნატრიდის A,
 ნატრიდეს Mm|+და C. 13 ნუ| და ანუ C. იქნებოდა RT. 14—14 ვითარ...
 ცნობდ| — A, სცნობდა MQmქც¹², ცნობდი R. სცნობდი CDT. 14 ამით|
 ამით R, ამით მიერ D ქც². არა|+თუ ARDTქც². 15 რადმე| რამე C. და|—C.
 გასაკითხავად A. საგიობელთა| საგონებელთა A. საქმეთა და MQm, საქმეთა
 CA, საქმედ RDT ქც¹, საქმეთად ქც². ანუ| და ნუ A. 15 — 16 საციც-
 (ე)ელთა MQm (C-შიც ჭერ ასე ყოფილა), საციცხელთა A. 16 ვითვისმე R ქც¹,
 ვითვისმე D. ნუ იყოფინ ესე|—CMQm. წარვედ ყ ე ქც¹. 18 მრავალსა C,
 მრავლითა ART ქც¹, მრავალთა D ქც². კეთილითა ART ქც¹, კეთილითა D ქც².
 ექმნა CARDT ქც¹. პირველად| არამედ MQm, პირველ ქც¹. ორგულეზასა|+რამე-
 თუ C. და|—A.

1 ფსალმ. 38, 6.

C 245 ზაკუვასა და ლალატსა რასაცა ვერვინ დიდთა | ანუ მცირეთაგა-
 ნი იკადრებდა მოგონებადცა, არა თუ თქუმად ვისდა: არცა თუ
 M 283 მეუღლესა და ცხედრეულსა თვსსა თანა, ანუ მოყუასსა თვსსა,
 გინა ყრმათა თვსთა; ვინაძთვან|ცხე მტკიცედ უწყოდა ყოველმან
 A 396 |-ქმნილ არს უეჭუელად წინაშე მეფისა; და მრავალნი განპატიყებულ-
 ცა იყენეს და მხილებულ ესევეითართათუს. ამისთვის ვერცა ვინ შეით-
 ქუნეს ოდესცა, ვერცა ვინ განიზრახა რაძეთრითთ ლალატი დღე-
 D 132 თა მის|თა, არამედ იყო ყოველთა საკრძალავ და სარიდო.

87. და კუალად მღდელთმოდლუართა, მღდელთა და დიაკონთა, 10
 მონაზონთა და ყოველთა კაცთა ესევე სჯემე ექმნა წესიერება და
 გზა ყოველთა სათნოებათა მიმართ; რამეთუ შიშითა მისითა ვერ
 იკადრებდიან უწესოდ სლვად, ვინაძთვან უწყოდნიან არარაჲსა და-
 m 364 ფარულობაჲ წინაშე მისსა, და მის მიერ| ქებაჲ სათნოებისა[ა] და
 ძაგებაჲ არა-ეგვეითართა[ა] — არაწმიდათა და უწესოთა სჯემეთა. რამე- 15
 თუ ვერცა მსოფლიოჲ ვინმე და ვერცა მოქალაქე, ვერ მკედარი და ვერ
 T 183 რომელი პატივი |და ჰასაკი იკადრებდა განდრეკილად სლვად; რამეთუ
 ყოველთა კაცთა იყო წესიერება, ყოველთა კანონ, ყოველთა პატიოს-
 ნება; და თვთ მათ მეძავეთაცა ყოველთა კრძალულება, ყოველთა შიშ
 და მმართველ გზათა საღმრთოთა და მშუდობისათა. 20

1 რასამე ქც². ვერავინ MQm. 1—2 მცირეთაგან ქც¹. 2 თუ|—MQm. არცა
 თუ| არამედ (ზევით: არცა თუ) C. 3 მეუღლესა და|—CMQm. უმაღლეს(სა) ვინ ARDT
 ქც¹, ცხედრეულსა|—ART ქც¹. მეუღლესა და ცხედრეულსა D ქც². თვსსა| — MQm.
 თვსსა²—C. 4 თვსთა|+თანა Dქც^{1,2}. ვინაღვან ADT. ესე|—ARDTქც¹. ყოველ-
 მან C. 5 რომელ|—ART ქც¹, რომელი MQm, ვიდრე (ჩამატებულია) D. აღმო-
 სლვასავე| აღმოსლვასა ვიდრე A, აღმოსლვასავე RD, აღმოსავალს ვიდრე T. თანა|—C.
 6—7 განპატიყებულთა CRT. 7 ჰყუნეს D. მხილებულ| მახლობელ ARDT. ამისთვის
 ARDTქც^{1,2}. 7—8 ვერცა ვინ შეითქუნეს ოდესცა|—AMmRDTქც^{1,2}. 8 ვერცა|—
 Mm, ვერცარა C, ვერცა რაჲ Q, ვერ ოდეს A ქც², ვერცა ოდეს(ოდენ ქც¹) RDTქც¹.
 განიზრახა|+ყოველად CMQm. ~ლალატი რა(ა)თურით ARDTქც^{1,2}. 9 ყოველ-
 თაგან ARDTქც^{1,2}. საკრძალავი MQm. 10 მღდელთმოდ. R, მღრდელთმოდ. D.
 მღდელთა|—C, მღრდელთა D. და|—CQ. 11 მონაზონთა m. წესიერება| წესი-
 საისაებრ Mm, წესიერებაჲ QRT, წესიერებად D ქც². და|—ARDT ქც¹. 12 გზა-
 თა Mm, გზად D ქც². 13 სლვა m. ვინაღვან RDT. არარას CARქც², არარასა
 Mm, არარას T, არარას D. 13—14 დაფარულობაჲ QD/ძ-ბა ს ხ ვ. 14 ქებაჲ
 QD/ქება ს ხ ვ. და|—A. 15 ძაგებაჲ QD/ძ-ბა ს ხ ვ. არა ეგვეითართაჲ|—ARDT,
 არა ეგვეითართო და MQm, ეგვეითართო და C. არაწმიდათ და უწესოთა სჯემეთა|—
 CMQm. საქმეთა D/საქმეთა ART. და რ¹ C. 10 ვერცა მსოფლიოჲ ვინმე და|—C.
 მსოფლიოჲ| მოსოფლიო Q, მოსპოლით Mm. ვისმე m. და|—MQm. ვერ¹ ვერცა CMQm.
 და|—CDT. ვერ² ვერცა CMQm. 17 პატივი| ერისთავი MQm. ასაკი CA.
 18 წესიერებაჲ QD. კანონ|+ყოველთა წესიერება Mm. 18—10 პატიოსნო-
 ბა A, პატიოსნობა D. 19 მეძავეთა ARDT ქც¹. კრძალულებაჲ RD. შიში
 CMQm. 20 მმართველ C. საღთოთა MmR. და|—A. მშუდობისათა|+გზათა
 სღთოთა და მშუდობისათა (განმეორებულია გადაშლილია) T.

ესე დიდნი საქმენი, ღმრთისაგან ოდენ შესაძლებელნი, ესრეთ ადვილად წარმართნა ამით, ვითარ ვერვინ ადვილ[ნი]. ამისთვისა შიში დიდი და ზარი მისი განითქუა კიდეთა ქუეყანისათა, და განკრთეს ყოველნი მკვდრნი ქუეყანისანი².

88. შემოკრბა ოდესმე წინაშე მეფისა ნათესავი გულარძნილი, 5 ყოვლად ზოროტთა სომეხთა | ეპისკოპოსები და მონასტერთა მათთა წინამძღურები მრავალი, რომელნი ფრიად აზმნობდეს თავთა თვთა მიწვევად თავსა ყოვლისა სწავლულებისა და მეცნიერებისასა. და მოაქსენეს, რადამაეცა ყო ბრძანებითა მისითა კრებაჲ, და ყვესმცა სიტყვს-გებაჲ და გამოძიებაჲ სჯულისაჲ; და უკუეთუ იძლიენენ, იქმნენ 10 თახაერთკმა სჯულითა, და თვისი შეაჩუებონ; ხოლო უკუეთუ სძლონ, ესე ოდენ მიეძადლოს: „რადთა არღარა გუხედვიდეთო მწველებელად და არცა შეგუაჩუენებდეთ“, — და სხუასა არარასა ამისსა უმეტესსა.

89. მოუწოდა მეფემანცა იოვანეს, კათალიკოსსა ქართლისასა და 15 მისქუეშეთა ეპისკოპოსთა და მეუღაბნოეთა და არსენის იყალთოელსა, თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენათასა და

1 საქმენი|+და CRDT ქც¹. ღმრთისანი Mm. 2 ვითარცა ARDT. ვერავინ CMQm. ადვილ D, ადვილი CAMQmRT. ადვილნი|+წარმართის ვერეთ (ესრეთ R, ვერათვე ქც¹) ARDT ქც^{1,2}. 3 ღლი|—CMQm. მისი|—CMQm. და|—MQm. 8—4 განკრთეს CARDT ქც^{1,2}. 4 მკვდრნი| კრდენი CMQm. ქუეყანისანი|+ხოლო ARDT ქც^{1,2}. 5 გულარძნილი Q. 6 სომეხთა|—Mm. ეპისკოპოსნი Q, ეპისკოპოსნი Mm, ეპისკოპოზნი C, ეპისკოპოზები A, ეპისკოპოსები RT. მათთა| მისთა A. 7 წინამძღუარნი C, წინამძღურენნი m. მრავალი CQm, მრავალად M. ~ მრავალ(ნი) ფრიად CARDT. აზმნობდეს| აზნაურობდეს Mm, აზმობდეს RT. 8 სწავლულებსა|—RT ქც¹, სწავლულებრსასა C. 9 მოახსენეს CM. კრებაჲ QD/კრება სხე. და|—A. 10 სიტყვს-გებაჲ QRD/სიტყვს გება CAM. -გებაჲ|—m. გამოძიებაჲ QRD/გება სხე. სჯულსაჲ RDT/ს-სა სხე. 10 და|—AMQmRD. უკეთუ CRD. იძლიენენ|+სომეხნი C ქც^{1,2} და ART ქც^{1,2}. 11 თანა-ერთგორც Mm. სჯულისა ARDT ქც^{1,2}. თვისი თავისა A+სჯული CARDT ქც^{1,2}. უკეთუ R. სძლონი|+სომეხთა C. 12 ესეოდენ ქც^{1,2}. მრძიდოს C, მიმძიდოსთ ქც¹. რა QT| რათა AMmRD, რომე C. გუხედვიდეთო| უკმობდენ C, გვიწოდეთ A, გვიწოდეთ RT, გვიწოდეთო D, გვიწოდეთ ქც^{1,2}. 12—13 მწველებლობთ C, მწველებლად MmRDT. 13 და|—CMQm. შეაჩუენებდენ C. ~ ამისსა არარას C. არარას M. 13—14 სხუასა არარასა ამისსა უმეტესსა|—ARDT ქც^{1,2}. უმეტესსა|—Mm. 15 ხოლო მოუწოდა ARDT ქც¹, მაშინ მოუწოდა D ქც^{1,2}. მეფემანცა|—A, მეფემან დაეთ D. იოვანე CMA, რე Q, ივანეს A, ივანე R, იოანე D. კათალიკოზსა AQR, კათალიკოზსა CMm. 16 მისქუეშეთ Cm. ეპისკოპოზთა RT, ეპისკოპ(ო)სთა CM, ეპისკოპოზთა Am. და|—C. არსენის|—C, არსენი A. 16—17 იყალთოველსა A, იყელოველსა Mm. 17 და მეცნიერსა|—Q. ენისასა CMQm.

1 ფსალმ. 2,8; 21,28 და სხე. 2 ფსალმ.64,9; ესაია 26,9.

A 398
R 244
m 365

განმანათლებელ|სა ყოველთა ეკლე|სიათასა და სხუათა | მეცნიერთა

და ბრძენთა კაცთა. ყვეს უკუე სიტყუს-გებამ ურთიერთას ცისკრიო-
გან ვიდრე ცხრა ეამადმდე და ვერარას უძლეს დაბოლოებამ, რამეთუ
იყო ორკერძოვე ძლევის-მოყუარებამ ოდენ და ცუდ-სიტყუათა პაექ-
რობამ; რამეთუ შევიდიან შეუვალთა საქმეთა და ძნიალ გამოსავალ-
თა. შეეწყინა ესე ძეფესა და ჰრქუა მათ: „თქუენ. მამანო, სიღრმეთა
საღამე შესრულ ხართ და უცნაურთა ჰხედავთ, ვითარცა ფილოსოფოს-
ნი. |და ჩუ|ენ ვერარას უძლებთ ცნობამ, ვ-თარცა უსწავლელნი და

M 284
D 133

ყოვლად მსოფლელნი; და ესე საცნაურ არს თქუენდა, რამეთუ მე
შორს ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, ვითარცა მკედრობათა
შინა აღზრდილი; ამისთვისცა უსწავლელთა და ლიტონთა და მარტივ-
თა მიერ სიტყუათა გეზრახო თქუენ“.

C 246

90. ესე რამ თქუა, იწყო მათდა მიმართ სიტყუათა თქუმად, რო-
მელთა ღმერთი მოსცემდა უეჭუელად პირსა მისსა: ესე|ოდენთა იგავ-
თა და სახეთა და წინა-დადებათა, ავსნათა საკვრველთა მიერ წინა-
დაუღვრომელთა და უცილობელთა, |რომლითა დაანთქნა ვითარცა

A 399

მეგვპტელნი; და დაუყო პირი მათი და უპასუხო-ყვნა და ყოვლად
უსიტყუელ, ვითარცა ოდესმე დიდმან ბასილი ათინას შინა ესენივე
მწვალებელნი; ესეოდენ ზარგანჯილი-ყვნა და ყოვლად უღონო, რო-
მელ აღიარეს ცხადად ძლეულებამ თვისი ამისთა ოდენ მეტყუელთა. 20

1 განმანათლსა C. და]-A. 2 კაცთა|+და D. -გებამ QD/-გებამ სხ ვ. ურთი-
ერთარს m. 3 - 8 ცისკრიო RT ქტ¹. 9 - 4 ვიდრე] - CMQM. ეამამდე
AMmRDT, ეამამდინ C. და]-C. ვერარას C, ვერას MQm, ვერასა RDT, ვერინ A.
ბოლომ Q, დაბრკოლება Mm, დაბრკოლად A. 4 ძლევისა- MQm. მოყუარე-
ბამ RD, მოყრება T. მოყუარობამ C, მოყუარება AMQM. ცუდ]-RT, ცუდი CA.
4 - 5 პაექრობამ QRDT/პ-ა CAMm. 5 - 0 გამოსავალთა|+რომელი-ესე Dქტ².
6 ესე]-Dქტ². და]-C. რქუა CA. თქუენ]-A. 7 სადმე CA|m. ხედავთ CMm, ჰხედვთ
Q, ხედვთ ADT, ხედვთ R. 7 - 8 ფილოსოფოსნი CAMmD. 8 ვერას A,
ვერ რას M, ვერა რასა DT, ვერასა R. 9 მსოფლელნი MQm, მსოფლონი
CARDT ქტ^{1,2}. და]-A. რამეთუ მე| რამე Mm. 10 სწავლულებასა ARDT ქტ²+
თქუენისა C. მეცნიერებასა A ქტ². მკედრობისა A. 11 ამისთვის C. და]-C.
12 ~ სიტყუათა მიერ CMQM. 12 - 14 რომელსა MQmD ქტ². 15 და²]-
RDTქტ^{1,2}. სახეთა|სხუათა C. წინა-მდებთა MQm, წინა-დაუღვრელად ARDTქტ^{1,2}.+და C.
აღკსნათა C, დაქსნათა Q, დაქსნიო M. და აქსნიო m. 15 - 10 წინა-დაუღვრომელთა
CMQMmD. 10 და]-A. უცილობელთა| უცვალბებელთა C. რომელთა Mm. დანთქნა C.
10 - 17 ~ მკვებელნი ვითარცა Mm. და]- CMQM. უპასუხნო RT. ჰყვნა RT.
18 ოდესმე| ოდეს მან C. ბასილმან C, ბასილომ D. ათინასა D. ესენივე]-ქტ², ესენივე A,
ესე RDT ქტ¹. 19 მწვალებელნი]-CMQM. და ესოდენ A. -ჰყვნა C. და]-MQm.
ყოვლად C. 19 - 20 რომელთა ARDT ქტ^{1,2}, რითა Q, რომლითა CMm.
20 ცხადად]-A. ძლეულებამ QD/ძლეულებამ ART, ძლიერა Mm. ამისთა| ამით

1 გაოსლ. 14, 26 - 28.

m 366

ვითარმედ: „ჩუენ მოწაფე გუეგონე ამოთ მოძღუართა თქუენ-
თაჲ, გარნა, ვითარ ვხედავთ, შენ სამე ხარ მოძღუარი მოძღუართა[ა],
რომლისა | ბრჭალსა ვერ მომწუდარ არიან ეგე მოძღუარ-საგონებელნი
თქუენნი“. და ესრეთ ფრიად მაბრალობელნი თავისანი მიიქცეს სირ-
ცხვლეულნი, არღარაოდეს მკადრებელნი ამისნი ოდესცა.

5

T 184

Q 108

A 400

91. არიან ვინმე მაბრალობელნი მეფისანი ჯერეთცა ესეოდენ
მჭირსედ მოლაშქრეობისათეს და მკედრობა|თა მისთა განუსუენებე-
ლისა მიმოსლვისა |და ჭირვებისა, ვითარმედ: „არცა მშვლდი თავს-
იღებსო მარადის გარდაცუმულობასა¹ და არცა ძალი ორღანო[ა]სა[ა]
მარადის განსხირბულობასა, რამეთუ ყამსა ვმარე|ბისა მათისასა თი-
თოეული მათი უქმარ იბოვოსო“. და ესევეითართა უგიობელისა მის-
თეს და ყოვლად უმიზეზო[ა]სა იტყვან!

10

92. გარნა ისმინე[დ] ესევეითართა მათ პირველად ესე, რამეთუ
სამეფო[ა] აფხაზეთისა[ა] ჰქონდა მოკლებული და შემცირებული ტყუე-
ობათა და ზემოკსენებულთა ჭირთაგან; მცირე გუნდი მკედრობისა[ა],
და იგინიცა შეჯაბნებულნი მრავალ გზის მტერთაგან სივლტოლთა,
უცხენონი და უსაქურველონი და თურქთა მიმართ წყობისა ყოვლად

15

1 ჩუენ|ამეფე ART, მეფეო D ქტ¹². მოწაფე|—A. ამათა A. 1—2 თქუ-
ენთაჲ D/თქუენთა სხ ვ. შენ| თქუენ D. ხარ|ხართ D. ~მოძღუართა მოძღუარი C.
8 რომელსა Mm. ვერა C. მიმწუდარ| მიმიც თუ არა MQm. მ. არიან| მიმწუთარან C.
4 თქუენნი|—CA. მაბრალებელნი ARDT ქტ¹, მაბრალობელნი (ღ ჩამატებულია ზევი-
დან) Q, მაბრაობელნი Mm. თავისანი|—MQm, თავთანი C, თავისნი ქტ¹. 6 ოდეს-
ცა|+ხოლო ARDT ქტ¹². 6 ვინმე| ამათნივე C. 7 მჭირსედ|+მოქალა-
ქობისა A ქტ¹²|+და T. მოლაშქრეობისათეს MQm, დამოლაშქრეობისათეს ქტ¹. და მკედ-
რობათა| ვერბებათა C. 7—8 განსუენებულსა Mm. მიმოსლვისა|—D, მიმოსლ-
ვისათეს M ქტ¹². მიმოსლვისათეს m, მიმოსლვისა RT. და ჭირვებისა|—ქტ¹, ჭირვების-
ათეს CRDT, ჭირვებისათეს A, დაჭირ(ვ)ებისა M ქტ². ქ|+და CRDT ქტ¹. ვითარ
Mm. 8—9 თავს-იღებდა A. 9 გარდუცმელობასა C. გ|+თავს იღებს C.
და|—ART ქტ¹². 10 და მარადს C. განუსხირბეულობასა C. მათისასა| მისი-
სასა A. 10—11 თოთოეული CRDT, თოთოეული MQm. 11 უქმარი C. უქმარ
იბოვისო| უქმარი პ(ვ)ისო M ქტ¹. იბოვისო CA ქტ¹. ესეუთარასა C. უგობელა-
სა| უგობელსა MQm, უგბილთა A, უგობელთა RDT ქტ¹. 11—12 მისთეს| მით-
თეს ARDT ქტ¹. 12 და|—C. ყოვლად|—ARDT ქტ¹. უმიზეზობისა| უმიზეზოთა A.
იტყვან| და ყოვლად იტყუიან ARDT ქტ¹. 13 ისმინენ MQm, ისმინეთ ARDT ქტ¹².
ამათ C. 14 აფხაზეთისა|+მცირე ყ ვ. ქტ¹². ქონდა A, აქუნდა C. შეჰკირე-
ბული| მცირედ (მცირე ქტ²) იყო ARDT ქტ¹²+და ART ქტ¹². 15 მოქსენე-
ბულთა A. 10 და|—A. იგუა MQm. შეჯაბნებულა MQm| დაჯაბნებულნი
ARDT ქტ¹². სივლტოლისათა MQ, სივლტოლასაგან m. 17 უცხენო A, უცხე-
ნოდ RDT ქტ¹. და|—Q. და უსაქურველონი| უაჭრონი C, უსაქირველონი M, უსაქურ-
ველნი m. მიმართ| მერ C. ~ წყობისა მიმართ ARDT ქტ¹.

1 ფსალმ. 10,2; 36,14; 63,4 და სხვ.

R 245
C 247

D 134

m 367

A 401

M 285

უმეცარნი და ფრიალ მოშიშნი. უკუეთუმცა ესეოდენ უწყინო[ა]თა
 ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედ ბრძოლითა, სწავლ[ი]თა და გ|ონი-
 ერად და ღონიერად წინა-ძლომითა და მრავალთა მიერ ძლევათა მო-
 გუარებითა არა განეწუართნეს სპანი თუსნი და|განეკადნიერნეს წყო-
 ბათა მიმართ, მკნეთა ქებითა და ნიჭთა მიცემითა, ხოლო ჯაბანთა 5
 სადედლოთა შთაცუმიითა და კიცხევით ძაგებითა არამცა მოელონა, ვიდ-
 რემდის სპათა შორის მისთა ყოვლად არავინ იპოვებოდა |ჯაბანად
 ზრახული, — რაათამცა ექმნნეს ესეოდენნი ძლევეანი, ანუ რაათამცა
 აღეხუნეს ეზომნი დიდნი სამეფონი? ნუუკუე|ძილითა ანუ ადგილ-
 თა მწუანვილოვანთა¹ ზედა მოსმურობითა და განცხრომითა და მაჩუკ- 10
 ნებელთა საქმეთა შედგომითა? არა ესრეთ, არა, არამედ არცა აღექ-
 სანდრე ქმნა ესრეთ!

93. რამეთუ პირველ მამულისა თუსისანი შეკრიბნა და მით დაიპყ-
 რნა დასავალისანი ევრობი, იტალია, პრომი¹* და აფრიკეთი და მათი-
 თა თანა-წარ|ტანებითა დაიპყრა ეგვიპტე, შესრულმან კარქედონით; 15
 და მიერ ეგვიპტით — პალესტინე და ფინიკე; და კილიკია[ა]სა თუსად

1 და|—A. ფრიალ| დიდად C. უკუეთუმცა| და უკეთუ C. ესოდენ A. უწყინობთა Q.
 2 ბრძოლათა C. დასწავლათა CA, და სწ. MQm. და|—ARDTქტ². 3—8 გონიერად
 C ქტ¹/გუარიახად AMQMRTDქტ². 8 წინა-|—MQm.~ძლევათა მიერ CARTქტ^{1,2}.
 8—4 მოგუარებით| მოგონებითა A. 4 განეკადრნეს MQm. 5 მიმართ| მიერ
 ARDTქტ^{1,2}. ნიჭთა მიცემითა| ნიჭებითა C, ნიჭთა ქტ¹. და|—CMQm. 6 კი-
 ხევითა MQm. ძაგებრთა| რებრთა C. არამცა| არ MQ, არა Cm. მოელონა RT.
 8—7 ვიღრემდის| ვითარ C. 7 არავინ| არა ARDTქტ^{1,2}. იპოვებოდა CMQRDT. ჯაბ-
 ნად CMRDT, ჯაბანად Q. 8 ექმნნეს|—A, ექმენ m. ესეოდენნი| ესე A. ძღვეანი ანუ
 რაათამცა| + ესე და A. რაათამცა| რამცა Mm. რ.|+ ექმნნეს და RDTქტ^{1,2}. 9 აეხუნეს
 MQm. ეზომნი| ეზომ C, ესეოდენნი ARDTქტ^{1,2}. დიდნი|—ARDTქტ^{1,2}. ძილითა| ძალითა
 CAMm, ძლითა Q. ანუ| და ქტ¹. 10 მწუანვილოვანთა C. ზედა|—Mm. და|—ARDTქტ¹.
 10—11 მჩუენელთა C, მაჩუენებელთ A, მჩუენებლთა Q, მაჩუენებელთა RDT ქტ¹.
 11 შედგომთა| შედგომრთა A, შედგომრთა Q. ესრე CMQ, ესერა m. არა²|—A.
 11—12 აღექსანდრემ D. 12 პირველად AMQMRTD ქტ^{1,2}. მამულისასა C.
 შეერკინა Q, შეერკინა Mm. 14 დასავალისანი CR ქტ², დასავალისნი ქტ¹,
 დასავალნი MQD, დასვლანი m. ევრობი ქტ^{1,2}/ევტრობი CARDT, ევტრობ Q, ევტ-
 რო M, ევტრო m. პიტალია Mm. რომი CA+ შემდგომი მისი ქალაქი, ციხენი და სო-
 ფელი (ნ. შენ. 1* აქვე) C. აკრდეთი A. 14—15 მათითა (მათით A) წარტა-
 ნებითა (წარტანებითა T) ARDT ქტ^{1,2}, მათ თანა წარტანებითა M, მათ თა წ. Q,
 მათთანა წ. m. 10 და|—A. პალესტინით MQm. და|—A. პინიე A, ფინიკელ
 MQm. კილიკისა MQm, კილიკისა RT.

1* პრომი... ამის შემდეგ C-ში [147r, სტრ. 15] ტექსტი ვამოტოვებულია, ალბათ,
 ნაკლები დედნის გამო. შესავსებლად ჩამატებულია სიტყვები (და შემდგომი მისი ქა-
 ლაქი ციხენი და სოფელი); მომდევნო სიტყვებია: რამეთუ სრტკობუნსა სახიერებისს
 და სიბრძნისა მისისა (ნ. გვ. 219, 11).

1 ფსალმ. 22, 2.

შემკმნელი, წინა-განწყო დაროსს. და რაჟამს სპარსეთი მოირთო, მაშინლა ჰბრძო პუროს ჰინდოსა, და ეგრეთლა ამით ყოვლითა მოვლო ყოველი ქუეყანა და ქმნა, რამ-იგი ქმნა; თუ არა, ქართველთა ოდენ სპითა ვერცა რასა აღექსანდრე იქმოდა კარგსა. და თუმცა დავითს სპარსთამცა ჰქონებოდა მეფობა ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ანუ სხუათა დიდთა სამეფოთაჲ, მაშინმცა გენახნეს ნაქმარნი მისნი და სხუათა ქებულთანი!

94. ვთქუა მეორეცა მიზეზი ამის პირისაჲ: ვინამთგან ნათესავი ქართველთა^[ა] ორგულ-ბუნება არს პირველითგან თვსთა უფალთა; რა^[მ]ეთუ, რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ¹ და მშუდობაჲ პოონ და განსუენებაჲ, იწყონ² განზრახვად ბოროტისა^{1*}, ვითარცა მოგვთბრობს ძუელი მატინანე ქართლისაჲ და საქმენი აწ ხილულნი. და ესე მან, უბრძენსმან ყოველთა კაცთამან, კეთილად სადამე უწყოდის; ამის-თვსცა არაოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსუენებად, ანუ შეკრებად ერთად ქმნად რასამე ესევეითარსა, არაჲედ საქმეთა რომელ-თა იწყო ქმნად, გაასრულნაცა მალლად და შუენიერად. ნუჟუე და ლომსაცა აბრალონ ეგევითართა, რამეთუ არა ციდამტკაველურად იხედავს, არცა კუერნულად ჰკრთების!

A 402
m 368

1 შექმნელი R. დაროსს ARDT ქც¹, დაროსსა m. 8 ჰბრძო სძლო ARDTქც^{1,2}. პიროს ARDT. ინდოსა A. ვერეთა ქც¹. 8 ქუეყანა QD/ქ-ნა სხე. და ქმნა—Mm. არა^[რა] Q, რა Mm. ქართველთა ARDT ქც¹. ოდენ¹—ARDT ქც¹, ოდეს Q. 4 ვერცა რასა^[ა] ვერცარას AD ქც², ვერცარა RT ქც¹. 5 სპარსთამცა^[ა] სპათა A, სპარსთა RDT ქც^{1,2}. ქონებოდა A. მეფობა Q/მეფობა ს ხ ვ. ~მეფობა ჰქონებოდა RDT ქც¹+და RDT. რომთა A. ძალი— და D. 8 სამეფოთა D/ს-თა ს ხ ვ. ნახნეს A, განახუნეს MQm. მისნი¹ მათნი MQm. და¹ უარენნი D ქც² (D-ში და ამოშლილია, უ აღ რ ე ს ნ ი ჩაწერილია ზემოდან). 6—7 სხუათა¹+დიდთა A. 7 ქებულთანი¹+ხოლო ARDTქც^{1,2}. 8 ამის¹ ამისვე ARDTქც^{1,2}. პირისაჲ D/პირისა ს ხ ვ. ვინადგან D. 8—9 ნათესავნი ქართველთანი D. არს¹—MQm პირველითგან A, პირველითგანვე RDT ქც¹. 9—10 უფალთანი D. 10 განდიდნენ¹ განმდიდრდენ MQ, ვამდიდრდენ m. განსუქნეს MQm. და¹—MQm. მშუდობაჲ Q/მშუდობა Mm, დიდება ARTქც^{1,2}, დიდება D. 11 და¹—AQ. განსუენებაჲ QRDT/გ-ბა AMm. იწყებენ MQmRDT ქც^{1,2}. განზრახვა AMm. 12 და¹—MQm. ქართლისაჲ D/ქ-სა ს ხ ვ. და¹—M. ხილული MQm. 13 უბრძენსმან m. სადამე A ქც². უწყოდე Mm, უწყოდა ART ქც^{1,2}+და D. 13—14 ამისთვისა A. არაჲ სადა D. ამისდა MQm. 15 ერთად¹—T, და ARD ქც^{1,2}. ესევეითარსა QRDT ქც¹. 16 და¹—A. და¹—MQm. 17 ციდამტკაველურად A. 18 კურნლდ Q, კურნალ-ლად Mm, კურნულად RDT, კურნულად ქც². კრთების A+და D.

1* ამ დახასიათების შემცველ სტრიქონთა გასწვრივ Q-ში აშიაზე მიწერილია XVIII ს. მხედრული ხელით: ქართველნი ასე ამბობს ცხორება თქვენი.

T 185

D 135

A 403

R 246

m 369

95. კულად სხუასა ბრალობასა შემოიღებენ მეტყუელნი. „შეიყუ|არ-
 ნის ვინმეო და განადიდნის; მოიძულნის ვინმე და დაამც[რენის]ო;
 ესე აღამაღლის და ესე დაამდაბლის“¹. ეპა უსამართლოებასა, შ
 უგუნურებასა! ამისთვის აბრალება, რამეთუ კაცი მიწისაგანი ღმერთსა
 მიემსგავსა რომლითაცა საქმითა? ვინ იხილა ესე საუქუნითგან, შ 5
 კაცო? ამისთვის რად არა ღმერთსაცა აბრალებ, უგუნურო, ამ|ასეკ
 ესრე|თ მოქმედსა? ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნაა
 ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოულო იგიცა და მისცა
 ათთა ზედა მეთერთმეტედ?² ანუ რაასათვს ქადებულ არიან სამოთხისა
 შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთ- 10
 თვს, და ზაშინელებანი გექჰენიაჲ]სანი — ურჩთა და უღირსთათვს?
 უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვ[ა]ლად
 ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, აღიდნეს, რაჲ უსამართლო[ა] ქმნ[ეს]?
 ნუუკუე ღუხჭირმანცა აბრალოს სარკესა, |რამეთუ სახე მისი ცხადად
 აქუნ? უქმარნი და უღირსნი ნუ მას, არამედ თავთა თვსთა აბრალებ- 15
 დე[ლ]!

96. უკუეთუ არა, ვინ იყო ესეოდენ მართლიად აღმწონელ საქმე-
 თა და მცნობელ ვითარებასა კაცთასა, რომლისა აჩრდილსა შეკრებულ
 იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და ველმწიფენი ოვსეთისა და

1 სხუა MQm. მეტყუელნი|+ესრეთ, ვითარმედ D. ესრეთ ქც². 2 ვინმეო
 და| ვინმეოდ MQm, ვინ ძეო A, ვინჲ RT ქც^{1,2}. განადიდნის (განდიდნის A)|+ვინმეო
 ARDT ქც^{1,2}+და კულად ARDTქც^{1,2}. მოიძულნის| მოიძიანის A. ვინმეო RDT ქც¹,
 დაამტუნისო A, დამტრენისო Mm, დამტრენისო Q, დაამტრის RD, დაამციინისო T.
 დაამციინისო ქც^{1,2}. 3 აღამაღლის m. დამდაბლის m, დაამდაბლის T. ეპა|
 ერა ქც¹, შოი AR, ში MmDT. 4 ამისთვისა A. აბრალებ MQm, აბრალება
 RD ქც¹. 5 ემსგავსა ARDT ქც^{1,2}. რომლითაცა| რათაცა A, რათაცა RT,
 რათა-მცა ქც¹. 6—8 კაცო|—MQm. მ(ო)ი ARDT. 9 ღმერთსა ARDT ქც¹.
 7 არა| რა m. მისცნა Q. 8 ქანქარნი| ქალაქნი AQRTქც¹. არა ერთისა დამფლველ-
 სა მოულო იგიცა და მისცა|—MQm. 9 მეთერთმეტედ MQm ქც²+და RD. ქადე-
 ბულ| ქადაგებულ ARDT ქც^{1,2}, ქადებულან MQm. არიან|—MQm. 10 სასუფე-
 ველის m, სასუფეველისა T. 10—11 მყოფელთათვს|+ქეშმარიტად ARDT ქც^{1,2}.
 11 და| ხოლო ARDTქც^{1,2}. გეპენიაგანი|—ARDTქც^{1,2}, გაენისნი Q, გაენი:სანი M, გაე-
 ნისანი m. უღირსთათვს|+და RDT ქც¹. 12 უკეთუ RD. ნაცულად AMQRD, ნაცე-
 ლად mT. 13 ორგულთა|+და RT ქც¹. ჯაბანთა და უღირსთა, აღიდნეს, რაჲ
 უსამართლოა|—MQm. ქმნა ყვ. ქც^{1,2}. 14 ნუუკუე| ანუ უკუეთუ A. ღუხ-
 ჭირმაცა A, ღუხჭირმანცა MQRD. სახე მისი| სახესა A. ცხადად| ცუდად Mm.
 15 აქუნ| უჩნს A, უჩუნის RT ქც^{1,2}, აჩუნის D. 15—16 აბრალებდენ
 AMQm ქც², აბრალებდინ RDT ქც¹. 17 არა ვ:ნ| არაინ MmRD. იყოს MQ.
 ესოდენ ARDT. მ:რთლდ Q, მართლად AMmRDT. 18 ვითარებასა|—m, ვედ-
 რებასა M, ვ:რბსა Q. კაცისასა ARDTქც^{1,2}. ჩრდილსა A. 19 ერნი| ერენი M.
 ტომნი| ტომანი M.

1 ფსალმ. 74,8. 2 მათე 25,15—30.

Q 10
A 404

ყვიჩაყეთისანი, სომხითისა და [ვ]რანგეთისანი^{1*}, შარვანისა და სპარსეთისანი, ხილვისაებრ ნაბუქოლონოსორისა: |„ვხედველო“, — იტყვს, — „ხესა შორის ქუეყანისა ს|იმაღლედ ცისა მი[მწოდომ]სა და რტოთა მისთა კიდემდე ქუეყანისა. ფურცელნი მისნი შუენაეო და ნაყოფი მისი ფრიად, და საზრდელი ყოველთა[ა] მის შორის. ქუეშე კერძო მისა დაიმკვდრეს მკეცთა ქუეყანისათა და შორის რტოთა მისთა მკვდრობა-ყვეს მფრინველთა ც|ისათა, მისგან იზარდებოდა ყოველი ცორციელი“¹.

M 286

C 247₁₁

97. ამა სახე არა უმსგავსოა, არამედ ფრიადცა თანა-შეტყუებულნი ჩუენისა თვთმპყრობელისა და ყოვლად გამომსახველი სიტყუა: საქმეთა თუალთა ჩუენთა ხილულთა; |რამეთუ^{2*} სიტკბოებისა, |სახიერებისა და სიბრძნისა მისისა ხილვად წყურთელნი კიდით ქუეყანისა[ა]თ შემოკრებოდეს წინაშე მისსა. ვინ იყო ესოდენ ტკბილ შემთხუევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ დუმილითა? იგივე შუენიერ ხატითა, უშუენიერეს მორთულობითა გუამისა[ა]თა, შეწყობილ ანაგებითა და ახოვან ტანითა; ძლიერ ძალითა, უძლიერეს სიმახვლითა; საწადელ ღიმილითა, უსაწადელეს მკმუნვარებითა; მადლიერ ხედვითა, საზარელ ლომებრ მ[ა]კრთო[ბ]ელობითა; ბრძენ ცნობითა, უბრძენს გამორჩევითა; მარტივ სახითა, მრავალ-

A 405

1 სომხითისა MQmDT/სომხეთისა AR. ფრანგეთისანი ყ. 2 ხილვისაებრ A. ნაბუქოლონოსორისა A, ნაბუქოლონოსორისა D. ვხედველო კტ. 3 მიწოდომსა ARDTკტ^{1,2}, მიმწოდომთა MQm. 4 კიდემდე RDT. 5 და|—A. ყოველთა[ა]|—ARDT კტ¹. მისი ARDT. 6—8 ქუე კერძო ART კტ^{1,2}. 9 მისსა MQm:RDT. ქუეყანისათა|—MQm. და|—Q. 7 და მისგან AQ. იზრდებოდა MQm კტ^{1,2}. 8 ამა|+ესერა A კტ². უმსგავსოა D/უ-სო ს ხ ვ. 10 და|—A. გამომსახველნი ARDT კტ¹. 11 ჩუენ MQm. ~ ჩუენთა თუალთა კტ¹. ახილულთა ART კტ¹. ხილულთა D. სიტკბოებისა|+და RDT კტ¹. 11—12 სახიერებისა და|—MQm, სახარებისა A. 12 კიდითა C, კიდეთ Q. 12—13 ქუეყანისათა CMm, ქუეყანისით D. 13 მისა A. ესოდენ| ესოდენ MQm, ეზომ ARDT კტ^{1,2}. ტკბილი MQm. 13—14 ტკბილ შემთხუევათა| ნახვათა C. 14 სასურველი C. 15 იგივე A. შუენიერი C. ხატითა|+და D. მორთულებითა MQ, მორთულებისა m, მორთულობითა კტ¹. 16 შეწყობილ|+ანგელოზთა A. და|—Mm. ტანითა|+და RT კტ¹. 17 უსაწადელეს Mm. 18 მადრიელ m. ლომებრ| ლომბიერ MQm. მკრთომელობითა CMQmD კტ^{1,2}, მკთომელობითა ART. 19 მარტივი კტ².

1* ეს ვარაუდი (შდრ. ფრანგეთისანი ყველა ნუსხაში) ეკუთვნის ლ. მელიქსეთ-ბეგს. ნ. რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, თბ., 1990, გვ. 280. 2* ამ სიტყვიდან გრძელდება ტექსტი C-ში (ნ. შენ. 1* გვ. 216).

1 დან. 4, 7—9.

- m 370 სახე მართებითა; შემრისხველ ყუღროებითა, | [ს]აქებელ განსწავ-
- D 136 ლულებითა, და არცა ერთსა კეთილთაგანსა შემაშობელ | უზომოე-
- C 248 ბითა; მაღალ უმაღლესთათს, მდაბალ უმაღლესთათს, და თვთ მათ
- T 186 მტერთაგანცა საწადელ და საყუარელ სათნოებათა მისთაგან შეკდი-
- R 247 მებულთა. ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნოებთაგანი, ვითარ მან 5:
- A 406 შეიკრიბა ყოველი? ვინ ყოველთაგან ერთი, ვითარ მან სრულებით
98. ესრეთ რაჲ აღსავსე იყო ნავი უფასოთაგან ტვრთთა სათნო- 10:
- ებისათა და არღარა შემძლებელ წარსლვად ღადირთა^{1*}, და აქუნდა
- ყოველით კერძო მშუღობაჲ და დაწყნარებაჲ სამეფოთა მისთა, მაშინ
- დიდმან მან წინა-განმგებელმან ცხორებისა ჩუენისამან და ყოველისა-
- ვე უმჯობესად შემცვალებელმან განგებითა მით, რომელი მან უწყის
- და განაწესებს ჟამთა და წელთა ჩუენთა, ესრეთ განაგო, ვითარცა 15:
- მ|უშაკმან კეთილმან: რაჟამს იხილნის კუეილნი აღსავსედ ნაყოფითა
- და ქუეყანად დადრეკილნი, ისწრაფის დაუნჯებაჲ მათი; და ვითარცა
- მენავემან ბრძენმან განიცადის რაჲ ნავი თვისი აღსავსედ მრავალფასითა

1 მყუღროებითა CAMQm, მ-ობრთა D. მაქებელ ყ ვ. ქც¹². 1—2 განსწავლელობითა ARDTქც¹², განსწავლეულებისა m. 2 ერთისა Mm. კეთილსაგანისა Mm. შემაშობელ Q, შემაშობელ RTქც¹. 2—8 უზომოებრთ C. 8 უმაღლესთათს უმაღლესთათს M+და A. უმაღლესთათს მდაბალთორს ART ქც¹. თვთ მათ—A. თვითვს RT. 4 მტერთაგანცა|თურთ ART ქც¹. 4—5 სათნოებათა მისთაგან შეკდიმებულთა ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნოებათაგანი| სათნოებათაგან Q. შეკდიმებულთა ART. 5 ვინა ART ქც¹², ვინა D. მან| ვინ ყოველთაგანმან RDT ქც¹². 6 შეიკრიბა CA. ყოველი ვინ—C. ვინ ყოველთაგან ერთი, ვითარ მან—ARDT ქც¹². ყოველთაგან| ყოველთაგანმან CMQm. ვითარმან Qm. 7 თუთიეული C, თუთიეული MQmD, თითიეული RT. რომელ A ქც¹, რომელი MQmD. შეუძლებელთა C, შეუძლებ M. არს—C. დაკვრებაჲ QD/და კვირება CMmT, დაკვირება A, დაკვირება R. 8 მობაქებაჲ QD/მ-ბა ს ს ვ. ყოველსა ARDT ქც¹². 10 ტვრთთა AMQmRDT ქც¹. 11 და|—MQm. შემძლე CMQ, შემძლე m. წარსლვა C. ღადირთა წარსლვად A. წარსლვად D. ნადირთა Q. 11—12 ყოველითურთ C. 12 მშუღობაჲ QD/მ-ბა ს ს ვ. და დაწყნარებაჲ—A, დაწყნარებაჲ QD, მ-ბა CMmRT. 18 მან—CMQm. წ-განგებულ მან m, წ-გამგებულმან DT. ცხორებისა CA, ცხრებისა Q, ცხოვრებისა MmRDT. 14 უმჯობესისა ARDT ქც¹. უმჯობესად შეუცვალებელმან| შეიმძლებელმან უმჯობესად MQm. რომელნი RDT ქც¹. 15 ჟამთა და| ჟამთად T. 16 კუილნი C. 17 დაუნჯებაჲ D/დ-ბა CAR, და უნჯება(ა) MQmT. 18 მრავალფერითა ARDT ქც¹².

1* ეს სიტყვა (და დ ი რ თ ა) RDT-ში აზნაცს ამთავრებს, მომდევნო სიტყვები ახალი სტრუქონიდან იწყება (ასევეა „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემებიც), რის გამოც წინადადების აზრი დამახინჯებულია.

ტვრითა, მიისწრაფის ნავთსადგურად, რამათა არარაჲ ევნოს სოფლისა მის ზღუსა მრავალმღელვარობისაგან.

რამეთუ ესაზა ზამთრისასა, მშვდობასა და დაწყნარებასა ყოვლისა სამეფო[ა]სასა, არა გარეგან სადამე ნაიღურსა, არამედ საშუალ თუსთა სამეფოთა, ადგილსა, თვთ მის მიერევე წინა[ა]თ განჩინებულსა 5 განსასუენებელად და მისაძინ[ებ]ელად, ვითარცა რულითა რაათამე შუენიერითა, დაიძინა მამათა თუსთა თანა.

III 371 99. და თვთ მეგრ ესე კმა არს|საცნაურ-მყოფელად საკუთრებისა მისისა ღმრთისა მიმართ; რამეთუ მრავალ გზის მრავალთა მიზეზთა და განსაცდელთა სიკუდილისათა შთავარდა იგი, რომელთაგანი მცი- 10 რედი მივსცეთ თხრობასა: ნადირთა დევნასა|შინა ოდესმე მუხნარს წარექცა ცხენი, და ესეოდენ შეიძუსრა, რომელ სამ დღე ყოვლად უსულოდ მდებარე იყო |უძრავად, სამშუნველისაგან ოდენ საცნა- 15 ური ცოცხლად. და შემ|დგომად .სამ[ისა] დ[ისა] ნამტყნარსა სი- სხლისასა აღმომყრელსა მოექცა სული და სიტყუაჲ, და ძლითლა აღდგა 15 ცოცხალი. და ესევეითარი მრავალ გზის შეემთხვა და ღმერთმან იგნსა სიკუდილისაგან.

100. კუალად ციხესა რომელსამე ჰბრძოდეს ქართლს, და მეფე კარსა კარვისა თუსისასა დგა, პერანგითა მოსილი ოდენ, შუადღე. და 20 ციხით ვინმე შემო|სტყორცა* ისარი და ჰკრა ხატსა მთავარანგელო-

1 ივნოს MQM ქტ¹². 2 მის ზღუსა მრავალ-მღელვარობისაგან| ამის მღელვა- რისა ზღუსაგან ARDT ქტ¹². ზღუასა C. 3 და|—M. 4 გარევენდ ARDTქტ¹², ვკრკენ MQM. სადმე Cm. სადამე ნაიღურსა| მენაიღურესა ARDT ქტ¹². საშუალოთა m. 5 ადგილთა CARDT ქტ¹². წინათა განჩინებულთა A ქტ. 6 განსასუენებელსა A. და|—MQM. ვითარცა|—A. ჰრულითა MQM RDT. რათვე CA, რამე ქტ. 8 მეგრ|მთებერ C. -ყოფლად RDT. 9 მისისა| თუსისა ARDT ქტ¹². მიმართ| მიერ ქტ. მრავალ გზის|—Q. 10—10—სიკუდილისა მიზეზთა და განსაცდელთა CMQM. 10 შთავარდა| მთავარ და C. რომელთაგან AMქტ¹². 10—11 მცირედ ARDTქტ¹². 11 თხრობასა| რამეთუ CARDTქტ¹². მუხნარ C, მუხნარსა M, მუხნარ- სა m. 12 წაექცა ARDT, წამოქცა D. და|—MQM. შემუსრა CARDT. რომე C. რომელ სამ| რომელსამე Mm, რომელსა მე Q, რომელ სადმე სამ A. ყოვლად|—ARDT, ყოვლადვე C ქტ. 18 უსულო RDTქტ¹². იყო|—MQM. ოდენ|—m. 18—14 სა- ცნაურისაგან C, საცნაურად Q. 14 სამისა დლისა| სამ დღე CARDT ქტ¹², სამი დღე Mm, სამე დღე Q. ნამტყნარსა| ნამატსა C, ნამეტსა ARDTქტ¹², ნამეტანარსა? (ასო- ბით ამოშლილია) m. 15 და|—A. სიტყუაჲ QRD/სიტყუ CAMm. ძლითლა Q, ძლითლა M, ძლითლა m. 16 იქსნა|—Q. 15 ებრძოდეს C, ბრძოდეს A, ჰბრძოდა D. ქართლსა CA. 18 კარს Q. კარვისა თუსისასა| კარვისასა A. თუსისა QRT ქტ. დადგა m.~ოდენ მოსილი ქტ. 20 შემოსტორცა Q, შემო- სტყორცნა D.

1* D-ში ფურცელთა სათვალავი მცდარია; გამოტოვებულია 137; ტექსტს არ იკვლია.

ზისასა, რომელი ეკიდა ყელსა ოქრო[ა]სა[ა] მცირე, და ძალმან სა-
 ლმრთომან განარინა მშვლობით. რაოდენ გზის ყივჩაყთა თვსთა განი-
 ზრახეს ღალატი: განანინეს კაცნი მვნენი, რომელნიმე ვრმლითა,
 რომელნიმე შუბითა, სხუანი ისრითა — და ესე არა ერთ ანუ ორ,
 გინა სამ, არამედ მრავალ გზის; და არაოდეს მიუშუა ღმერთმან კუერ- 5
 თნი ცოდვილთა მართლსა შას ზედა, არცაოდეს მისცა იგი გელთა
 მეძიებელთა მისთასა². დაღათუ დევნასა თურქთასა მარტო[ა] დაეპყროს
 მრავალ გზის, ანუ უსაკურველოჲ, გარნა ყოველსა შინა გელი ი|გი
 A 408 |ზეგარდამოჲ ჰვარვიდის მდევართა მისთავან; არამედ ყოველადვე და
 ყოველსა შინა საქმესა ზისსა იყო ბედნიერ და სუან და მადლითა აღ- 10
 სავსე.

101. ეგრეთვე ეამსა შინა შუენიერსა და ჭეროვანსა მოუწოდა
 მ 372 ღმერთმან |შეყუარებულსა|თვსსა და მარადის მოსურნესა სამარა-
 Q 110 დისოდ მეფობად წინაშე მისსა; და არღარა მიუშუა მრავალ ეამ სჯად
 და ჭირებად სამსხემოსა ამას კედარსა შინა მკვდრობითა და ვორც- 15
 250 თა ამათ ქუე-დამზიდველთა მიერ შეკრვად სულსა გონება-ქმნილსა,
 არცა განხრწნადითა გვრგვნითა და ჰორფირითა, ვითარცა სიზმრითა
 და ნაოცნითა უ|ზრუნველ|ად ჰღერად; არამედ ნანდულ კეშმარიტთა
 T 187 და მტკიცეთა, წარუდინებელთა და |სამარადისოთა, სადა-იგი თვთ.

1 ოქროსა[ა]—C, ოქროსასა MQM, ოქროსა ART, ოქროსი D. მცირე და|
 მცირედმან MQM. 1—2 საღთომან m. თვსთა| ყოვლითა Mm, ყითა Q.
 3 ღალატი|+და CARDT. რომელიმე მე C (ორივეჯერ), რომელიმე QRDT (ორივეჯერ).
 4 ღრმლითა რომელნიმე—A. 4 შუბებითა Mm. და|—CD. ესე| ესენი MQM. ერთ|
 ერთხელ C. ანუ|—MQM, და ARDT ჯტ¹². ორ| ორჯელ C. 5 გინა სამ|—C. ღმერთ-
 მან|—Mm. 6 ცოდვილთა D|ც-თა ს ხ ე. იგი|—A. 7 დაღათუ C. დაღათუ|+მრავ-
 ვალგზის ARDT ჯტ³. თურქთასა|+მრავალგზის CA. დაეპყროს| დარჩის C. 8 მრავალ-
 გზის|—CARDT. უსაკურველო D, უსაკურველო Q, უსაკურველო AMmRT, უაბჯრო C.
 9 კელი|ქმა Mm. 6—10 კელი... ყოველსა შინა|—Q. 11 ზეგარდამო D|ზეგარდამო
 ს ხ ე. 9 ფარვიდა ARDT ჯტ², ჰვარვიდა ჯტ¹. და მდევართა Mm. 10 საქმესა|—
 ARDT ჯტ¹. მისსა|—CARDT ჯტ¹. ბედნიერ| ბედნიერი CQ, შუენიერი Mm. და|—C.
 სუიანი CQ, სულიანი Mm. და|—ARDT ჯტ¹. 12 შინა|—CQ. მოუწოდა RDT.
 13 შეყუარებულსა|—C, შეყუარებულსა ARDT ჯტ¹². [თვსსა|+მას სიყუდილად C.
 18—14 და მარადის მოსურნესა სამარადისოდ მეფობად| და მდისოდ მუეფბ Q. მო-
 სურნესა|+და CM. 14 მეფობად CARDT ჯტ²/მეფობდა Mm, სამეფოდ ჯტ¹. მის-
 სა| თუისსა C, მისა Q. ზჳად A. 15 დაჭირვად ARDT ჯტ¹². 16 ამათ.
 ქუე-დამზიდველთა| ამ თჳმად (ამ თჳმად Q) მზიდველთა MQM. -ქმნულსა ARDT ჯტ².
 17 სიზმრითა C, სიზმრითა MQM. 18 უზრუნველად| უმრავლესად ყ ვ. ჯტ¹².
 მღერად| მირად Q, მირად M, მირად m. ნანდილ A, ნამდილ C, ნამდილ
 RDT, ნამდილი Mm, ნამდილი Q. კეშმარიტებთა C, კეშმარიტთა ARDT ჯტ¹².
 19 და|—A. მტკიცეთა ARDT ჯტ¹². წარუდინებელთა CAMQM RD (D-ში გ ამო-
 შლილთა), წარუდინებელთა ჯტ¹².—სადა თვთ იგი ARDT ჯტ¹².

1 ფსალმ. 124,3. 2 იერ. 22,25.

ბუნებით ღმერთი მეუფებს მაღლით ღმერთ-ქმნილთა ზედა, მუნ აღიყვანა მის თანა მეუფებად უხრწნელითა და ბრწყინვალითა გვრგვინითა და პორფირითა შემკული, სადა-იგი აწ მკედრ არს და იქცევის ნათელსა შინა ღმრთეებისასა. რამეთუ იყო ზაშინ თუე იანვარი 17 და დღე შაბათი (ოდეს ქრონიკონი იყო 1371*), ხოლო წელიწადნი მისნი შობითგანნი ორმოცდაათსამეტნი, ხოლო მეფობდა ოცდაათექუსმეტ წელ.

A 409

5

102. და ვითარცა პირველმან დავით სოლომონ, ამანცა თვისთა კელითა დასუა საყდარსა თვისსა ძე თვისი დ[ე]მ[ე]ტრ[ე],^{2*} სახელით ოდენ ცვალებული, ძე გარდამონასახი, ყოვლითურთ მსგავსი მამულ-¹⁰თა ძირთა; და დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვინ ქვათაგან პატიოსან-თა¹, ვიტყუე უკუე ნათნობათა მამულთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა მახვლო², ეპა, რაბამ სვანად ვმარებული! და შეჰმოსა პორფირი მკლავ-თა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა; და დაულოცა ცხორებაჲ წარმარ-¹⁵თებული და განგრძობაჲ დღეთაჲ ბედნიერობით, თაყუანის-ცემად

D 139

1 ბუნებით — MQM (D-ში ჩაწერილია წერილად ზემოდან). მაღლით მაღლესი მისითა C, და მაღლითა MQM. ღმერთქმნილთა ლეიქმნულთა (ქმნილთა Q) MQM. 1—2 მუნ აღიყვანა მუნლა ყენა MQM. 2 მეფობად CARDT ქც¹², მეუფებდა MQM. ბრწყინვალეობათა m. 4 ღმრთაბეისასა CARDT ქც², ღთისასა MQM. 5 კლდ ოცდაათხი CARDT ქც¹². შაბათი + ქორან. იყო სამას ორმოცდა ხუთი C ქც², ქრ. იყო სამას ოცდა ხუთი A, ქორონიკონი იყო ტქმქ ქც¹, ქორან. იყო ტქმ Mm, ქრკნი იყო ტქმ Q, ქორონიკონი [იყო ტარი, კანი და ვნი RT; ქო-რონიკონი იყო ტქმ D. 8 შობითგან A. ორმოცდაცამეტნი C. ორმოცდაცამეტ A, მზიგ (ბოლო ორი ასო ამოშლილია M-ში) MQ, მ m, ორმოცდაათსამეტ RT, სამოცო და ერთი D. 7 ოცდაათხმეტ CAMm, ოცდაათხმეტ RT, მქ და იღ Q, ოცდაათექუსმეტ D. 8 დავით ქ და A. სოლომონი MRDT ქც¹, სოლომანი m, სოლ. ქ დასუა ვგრეთვე C. ს. ამანცა სოლომანიანმწყა Q. 9 საყდართა თესთა CARDT ქც¹². ღმირტი ყ ვ. სახელით სასლო Mm. 10 ოდენ ცვალებული სახელ-დებული ARDT ქც¹. ძე მარალე ARDT ქც². გარდმონასახი C, გრდაონასახი Q, გარდმონასახი m. 11 ძირთა—ARDT ქც¹. დაქ—A. დადგა CMQm. შუენიერ-საქ—ARDT ქც¹. გვრგვინი+შუენიერი ARDT ქც¹. 18 ეპაქ—MQm. შემოსა CAMQm ქც¹². 14 ლომებრთა ლომბერთა AQ. ტანთა D. ახოვანთა RT. და—CART. ცხრბა Q/ცხორება CAR, ცხრბა T, ცხორება Mm, ცხორება D-¹⁵ განგრძობაჲ QRT/გ-ბა ს ხ ვ. დღეთა D/დღეთა ს ხ ვ. თაყუანის-ცემა(a) MQM.

1* ეს თარღი არის ყველა ნუსხაში (შესაწლოა იგი ჩანართი იყოს). ART-ში შეეცდომით—ქორონიკონი 325, დანარჩენებში—ქორონიკონი 345 (ქც¹—ქორონიკონი 325. იგივე თარღია განმეორებული მ. ბროსეს დრანჯულ თარგმანში; ი. ზეცა იქვეა ქმრითებული, რომ იგი მტდარია [94, გვ. 380, შენ. 2]). 6. კიდევ ვარიანტებში. 2* m-ში აშიაზე: დავით აღმაშენებელი მიცევა და შვილი დასვა ღმირტი მეფედ.

1 ფსალმ. 20,4. 2 ფსალმ. 44,4. 3 ფსალმ. 92, 5.

მისა მეფეთა ქუეყანისათა და ყოველთა წარმართთა მონებად მისა¹, გამობრწყინებულ ღღეთა მისთა სიმართლელ და მრავალი მშველობა².

103. და ესრეთ განცვალა ქუეყანისა | მოქალაქობაჲ ზენად სუფევად, რომლისა მკედრნი განვსნილ არიან შრომათაგან, ოფლთა და ზრუნვათა; და მუნ მეუფებს სიმ|დიდრე|თა მათ ზედა, რომელნი⁵ წინა-წარგზავნა, საუნჯეთა მათ მაღალთა და უშიშთა მპარავთაგან, დალევნისა და მოკლებისაგან³; ქალაქსა მას, რომლისა შეუენიერებაჲ არა უხილავს თულასა სხეულეანსა და რომლისა ბრწყინვალეობაჲ ვერ აღვალს გულსა ქორციელსა, ვერცა სასმენელი დაიტევს სმენილსა. რამეთუ ნამდვლ მუნ არს შეუებაჲ, |რომელსა არა აქუს მწუხარე-¹⁰ ბა[ა]; და სიმდიდრე, რომელსა არა შეუდგს სიგლახაკე, და სიხარულა, რომელსა არა განჰკუეთს ურვაჲ, და მეუფებაჲ, რომელსა არა აქუს აღსასრული; და მუნ არს ცხოვრებაჲ, რომელსა არა შეამრღუევეს სიკუდილი⁴.

M 288
C 251

A 410

1 მისა CMQmRDT (ორივეჯერ). 2 გამოაბრწყინებდა m. და]—A. მშველობა QRDT/შ-ბა სხ ე.. 3 და]—A. განიციალი A, განაცვალა T. ქუნა RDTქ^{1,2}. ქუეყანა AMm, ქყნა Q. მოქალაქობაჲ QRDT/შ-ბა სხ ე. 4 განვსნილნი RT. შრომათაგან]+და ARDT ქ¹. და]—A. 5 მეფობს ARDT ქ^{1,2}, მეფობასა C. 6 წინა-წარგზავნა MQm. მათ]+უშიშთა CAMQmRT ქ¹. ~მპარავთაგან (მპარველთაგან MQm). უშიშთა MQm ქ². 7 —მ მაღალთა და უშიშთა მპარავთაგან... დაიტევს სმენილსა]—ARDT ქ¹. 8 დალევნისაგან (და ლევნისაგან Mm) და მოკლებისა MQm. შეუენიერებაჲ Q/შ-ბა CMm. 9 სხეულეანსა C, სახელოვანსა MQm. ბრწყინვალეობაჲ Q/ბრწყინვალეობა CMm. ვერა C ქ¹. 10 ნამდვლ]—ARDT ქ^{1,2}. არს]+შრომა A. შეუებაჲ Q/შუება CARDT, ბუნება Mm. შეუებაჲ]+და სიხარული ARDT ქ^{1,2}+და A. 10—11 მწუხარებაჲ და სიმდიდრე რომელსა არა შეუდგს]—Q. მწუხარებაჲ D/შ-ბა CAMmRT. შეუდგს] შეუდგეს C, აქუს Mm. სიხარული]—A, მხიარულება R (ჩამატებულია) DT ქ^{1,2}. 12 არა განკუეთს ურვაჲ და] განკრთეს (გაჰკრთეს m) ურვად MQm. გაკუეთს C. ურვაჲ RDT/ურვა CA. მეუფებაჲ CMm, მეფობა A ქ², მეფობაჲ RDT. რომელსა არა აქუს] რომლისა (რ¹—საჲ Q) არა არს MQm. 13 ცხოვრებაჲ CAM, ცხოვრება m, ცხ¹რბა T, ცხოვრებაჲ RD. შეამრღუევეს Mm ქ².

1 ფსალმ. 71,11. 2 ფსალმ. 71,7. 3 მათე 6,19—20. 4 იოან. 8,51; ჰრომ. 6,9.

ადგილობრანი (იქვე) სამყოფი ადგილი.
 ათაბაგი (თურქ.) მმართველი, სამთავროს მფლობელი.
 ალაფი ნადავლი, მტრისაგან წართმეული ქონება.
 ამბორობის-ყოფა მოხევეა, კონცა.
 ამიერიტგან ამ დროიდან.
 ამირა (არაბ.) მმართველი, გამგებელი, მთავარი.
 ამოღმართ აქეთ, ზემოთკენ.
 ანაგები სხეულის აგებულება.
 არე (ბერძნ.) წელიწადის დრო.
 ართუმა წართმევა.
 აღმართ ზეითკენ.
 აღმოსავალი აღმოსაულეთი.
 აღმოწყუევა ამოწყუეა, სრულად ამოღება.
 აღმოყურობა აღმონათება, გამონათება.
 აღჩენა გამოჩენა; მიჩნევა.
 აღხუმა ალება, აყვანა (ბეკოსა).
 აწ ახლა, აწყამად.
 ახოვანი 1. მეგრძოლი, მამაცი. 2. კარგად მოყვანილი, მაღალი.

ბარბაროზი ეცხო მოდგმისა, არაქრისტიანი.
 ბევრი ათი ათასი.
 ბზობა ქრისტიანული დღესასწაული ქრისტეს იერუსალიმში შესვლის აღსანიშნავად.
 ბუნებით თვითმოყოფად, თავისთავად (არსებელი).
 ბრძელი წყლული, ნაჭრილობევი.
 ბრკალი ქუსლი, ფეხის ტერფი; ბრკული

გამომეტყუელი მწერალი, მთქმელი.
 განკადნიერება გამამაცება, გაბედულად გახდომა.
 განმარტება გამართვა, გასწორება.
 განმზრახი მოხერხებული, მომთქმებელი.
 განპატიუებული დასჯილი.
 განსხიბულობა დაქიბულობა.
 განტეგება გაშვება.
 განიხება მსჯავრი, სასჯელი.
 განინებული დაღენილი, დაწესებული.
 განწილული გაყოფილი, დაყოფილი, მცირე.
 განწუარბა გაწერა.
 განხრწნალი რასაც გაწმრწნა, განადგურება ელის (ე. ი. ამქვეყნიური, ხორციელი).
 განწხილი თავისუფალი.
 განწუმა განწორება, რასმე მოცილება.
 გარღამონასახი მინსგავსებული.

---

* თხზულების სრული ლექსიკა (სათანადო ტექსტობრივი დოკუმენტაციითა და განმარტებებით) ასახულია ნაწარმოების სიმფონია-ლექსიკონში, რომელიც გადაცემულია გამოსაქვეყნებლად.

გარდანაკეთი სიბრტყეზე გადანაკერი.
გარდართხმა გადაქმევა.
გარდაცემა გადმოღერა, ზემოდან გადმოდინება.
გარდაცუმულობა დაქიმულობა (მშვილდის ლარისა).
გარეწარად უგულისყუროდ, დაუფიქრებლად.
გარნა მაგრამ.
გემოვნება ხორციელი ნდომა, ნაყროვნება.
გემენია (ებრ.) ჯოჯობეთი.
გოლიათი (დიდტანიანი, მოსული) მებრძოლი (თავდაპირველად საკუთარი სახელი).
გუამი სხეული.
გუემა ტანჯვა, დასჯა.
გულარძნილი დახლართული, დაკლავნილი, არასწორი; აქ: ბოროტი, ვერაგი.
გულ-ღება იმედიანად, თავისუფლად ყოფნა.
გულ-პყრობილი დაიმედებული; გათამამებულის.

დაგლა დაფშენა, მტერად ქცევა.
დაზულემა დაშლა, დამტერევა.
დამარხვა შენახვა.
დამჭირვა დაკაეება.
დამხრწვეფლთაგანი ერთი დამშლელთაგან, ხელის შემშლელთაგან.
დარბაზი (სპარს.) სამეფო კარი.
დასაბაში დასაწყისი.
დასავალი დასავლეთი.
დასამჭირველობა დამორჩილებულობა.
დახულემა უძრავად ყოფნა, უქმობა.
დაუნჯება შენახვა.
დაუპამრავი აურაცხელი, უთვალავი, ძალიან ბევრი.
დალულარქნილი დაგრეხილი, გამრულდებული.
დაყოფა დახურვა, დახშვა.
დაშობა დარჩენა.
დამპანი მოხერხებული (?)
დედა-წული ქალები და ბავშვები.
დრაპკანი ოქროს ფული.
დღითი-დღედი ყოველდღიური.

ემბაზი (ბერძნ.) სანათლავი ჭურჭელი, აქ: გადატანილ—ქრისტიანული სარწმუნოება;
ერთკერძო ერთ მხარეს, ერთი მხრივ.
ემუ გარეული ღორი, ტახი.
ზაკუვა ბოროტის განზრახვა.
ზარი შიში.
ზარგანქილი შეშინებული.
ზატიკი აღდგომის დღესასწაული.
ზახილი დაძახება, შეძახება.
ზეგარდამო ზევიდან, ზეციდან მოვლინებული.
ზედა-მარბიელი მოთარეშე, დამარბეველი.
ზედა-მდგომელი უფროსი, ზედამხედველი.
ზედა-მიწვენილ დაწვრილებით.
ზეშთა მეტად, უაღრესად.

ზმნობა მცდელობა, ნდობა, მოჩვენება.

ზორავარი (სომხ.) მხედართმთავარი, ჯარის უფროსი.

თავადი 1. თვითონ. 2. უფროსი, მეთაური.

თავს-მდები თავის თავზე ამღები.

თანაერთჲმა თანახმა.

თანა-შეტყუებული შესაბამისი, მსგავსი.

თარგმანი მთარგმნელი.

თულაულსუაში მიუკერძოებელი, ობიექტური.

თუთო-სახე სხვადასხვა, ნაირგვარი.

თუნთვარ გარდა.

თუს-თუსად ცალ-ცალკე.

იავარი (სპარს.) ნადავლი, ნაობარი.

იავარ-ყოფა მოობრება.

იმიერ იქით მხარეს.

ისშიათელი ისმეალის ჩამომავალი, არაბი; მამამდიანი.

იქედნე (ბერძნ.) გველი, ასპიტი.

კადრება გაბედვა.

კარახელი (ბერძნ.) სასმელი, ჭურჭელი, კათხა.

კედარი მხარე.

კეთილმამართებლობა ისრის მსროლელობა.

კერძო მხარეს, მხრივ.

კირჩხიბი კიბო.

კისაკი (სპარს.) ქისა, საფულე.

კინინი მცირელი.

კუერთხი ჯოხი.

კუერნაული კუერნის მსგავსი.

ლაერა (ბერძნ.) დიდი მონასტერი.

ლიტონი (ბერძნ.) უბრალო, სადა.

მაგრიად ძლიერად.

მადლიერი კარგი, მადლიანი.

მამული 1. წინაპართა, მამა-პაპათაგან მიღებული, შთამომავლობითი; 2. მეკვიდრე-ობით მიღებული სამფლობელო, მიწა.

მამულობა შთამომავლობა, წარმომავლობა.

მანიაკი ყელსაბაში, ყელზე ჩამოსაკიდებელი სამკაული.

მართება განმგებლობა.

მარცხება დამარცხება.

მატიანე ისტორიული ქრონიკა.

მაჩუენებელი მხლად, მოშიშად მაქცეველი-

მაჭირებელი შემაწუხებელი.

მგზავრ გზად ყოფნისას.

მდიდრად მრავლად.

მებარ მხოლოდ, მართოდ.

მეზობლობა ახლო მეოფობა.

მეოტა გაქცეული, ლტოლვილი.

მეოტობა გაქცევა.

მეწიგნე წიგნის (წერილის) მომტანი.

მთხრებლი თხრილი.

მიპდგომი 1. ახლო მდებარე; 2. რაიმეს მსგავსი, მის კვალობაზე გამართული.

მიმდემი მუდმივი.

მიმწუხრი საღამოვამს.

მისაგებელი სამაგიერო რამ.

მისეული მისი (მესამე პირის) კუთვნილი, მასთან დაკავშირებული, მისგან გამომდინარე.

მიქცევა მიბრუნება, გაბრუნება.

მიქცეული მიბრუნებული.

მიუსუეწელი რაც არ შეიძლება წაერთვას ვისმე.

მიწისაგანი ხორციელი, მოკვდავი.

მყალი კალია.

მლტოღვარი გაქცეული.

მოაქამდე დღემდე, ამ დრომდე.

მოგება მიღება.

მოვონება მოფიქრება, განზრახვა, გააზრება.

მოღდენულად დღემდე დღევანდელ დღემდე, ამ დრომდე.

მოისარი ისრის მსროლელი, გადატანილი: ვაჟკაცი, მამაცი.

მოისრობა მშვილდოსნობა.

მოშავებელობა გამოსადეგობა.

მომსტურა დახვერა.

მოწყლოვანებული საქმის კარგად, მარჯვედ შემსრულებელი.

მოპარვა უცარი, იდუმალი თავდასხმით აღება.

მოუანე ვისიმე თანამედროვე, მის დროს მყოფი.

მოროულობა შეერთება, შეწყობა.

მოსაკარგვე საკარგავის გამგებელი ან სასაკარგავო გადასასადის ამკრეფი.

მოქმედობა მოკაზმულობა.

მოქცევა მობრუნება.

მოღმართ აწეთ, აქეთყენ.

მოღონება რაიმე ხერხის გამოხახვა.

მოყუასი ახლობელი, ნათესავი.

მოცვა გარს შემორტყმა, სრულად დაპყრობა.

მოცქეული წარგზავნილი პირი, დანაბარების მიმტანი.

მოციტულობა 1. შემოთვლილობა; 2. ქრისტეს მოციტულის რანგი.

მოძღუარ-საგონებელი ცრუ, მოჩვენებითი მოძღვარი.

მოწყეულა მოსპობა, ამოყლტა.

მოხადა მოწოდება, დამახება.

მოხარკე ხარკის მიმცემი.

მოხუმა წამოლება, წართმევა (მრავლისა).

მოხუენული წამოლებული (ბეჭერი რამ).

მოყვლოვნება მარჯვედ, კარგად გაკეთება.

მპარაბი ჭურდი.

მრავალ-ღონე ბევრის შემძლები, ხერხიანი.

მრწემე უმცროსი, მცირე (ასაკით ან რანგით).
მსოფლელი ერისკაცი, არა სასულიერო პირი, უბრალო, მდაბიო.
მსოფლიო სოფლის მცხოვრები.
მსტოვარი მზევარი.
მულარითი თავმდაბლურად შეხვეწული რამ.
მუნ იქ.
მღერა თამაში, უქმი გართობა.
მტანარი შესქელებული, შედგებულ.
მყის მსწრაფლ, სასწრაფოდ.
მწვალეხელი ერეტიკოსი.
მწური კუქყი, სიბინძურე.
მჭირსე სასტიკი, მკაცრი.
მქარი ზომის ერთეული.

ნადინები მდინარის კალაპორტი.
ნათესავი ტომი, ჩამომავლობა, მოდგმა.
ნათხევარი ამონაღები, ნარწყევი.
ნაკიდური განაპირა მხარე.
ნამტანარი შედგებულ, შესქელებული.
ნაოცნი მოჩვენება. მოლანდება.
ნატრა შენატრება (შენატრის).
ნებიერი სურვილის შესაბამისი, სასურველი.
ნივთი 1. საგანი; 2. რისამე ობიექტი; 3. არსი.
(5) წუბება ლაფში, წუმპეში გორვა.

ორგულ-ბუნება მოდილატე, არაერთგული.
ორღანო (ბერძნ.) მუსიკალური საკრავი.
ოტება სირბილით განდევნა; გაქცევა.
ოქსინო ძვირფასი ქსოვილი, ოქრომკედით ნაკერი; ამ მასალისაგან შეკერილი.
ოცება მოჩვენება, მოლანდება.
ოქერ-ქსნილი მოოხრებული, გვერანებული.
ოქრება გაჩანაგება, განადგურება, მოოხრება.

პაემანი (სპარს.) დათქმული ადგილი შეხვედრისათვის.
პაექრობა შებრძოლება, დავა.
პინაკი (ბერძნ.) ჭამი, ქურკელი.
პირმარხვა დიდმარხვის დასაწყისი.
პირ-შეუქცეველი უშიშარი, ომში პირშეუბრუნებელი.
პორფირი (ბერძნ.) სამეფო მოსახსამი, მეწამული ფერისა.

ჟამად-ჟამად დროდადრო.
ჟამიერი დროული, თავის დროზე შესრულებული.

ჩაბამ როგორ, რაგვარად.
ჩამეთუ რადგან.
რეცა ვითომ, მოჩვენებით.
რიტორობა მკვერმეტყველების ხელოვნება.

ზაბოძვარი საჩუქარი, ჯილდო.

ზაგიბელი სამაგებელი, გასაკიცხავი.

ზადედო სადელაკაცო, ქალებისთვის განკუთვნილი.

ზაზრდელი საქმელი.

ზათნო მოსაწონი.

ზამათო მათთვის (მესამე პირთათვის) განკუთვნილი.

ზამლტოლფარო გასაქცევი.

ზამოციქულო ახალი აღთქმის ნაწილი (საქმე მოციქულთა და ეპისტოლეები), რომელიც ძველად ჩვეულებრივ ცალკე ხელნაწერად იწერებოდა (ოთხი სახარება ანუ ოთხთავი — ცალკე).

ზამსახური იგივეა, რაც სამსახურებელი.

ზამსახურებელი საქირობისათვის განკუთვნილი, საქირო (ნივთები).

ზამსხემო სამწირო, უცხოისათვის განკუთვნილი.

ზამშენელი სუნთქვა.

ზამწდო კურკელი.

ზამწუხროდ საღამოეამს.

ზაჩანგი (სპარს). ჯარის ნაწილის უფროსი, თავი.

ზაჩაფარდა (სპარს.) სასახლის ფარდა.

ზარკინოზი არაბი, მაჰმადიანი.

ზარწმუნო სანდო, მისანდობელი.

ზასაწუთო ამქვეყნიური. იხ. კიდეც საწუთო.

ზასდუნი „მწერის გასადენი ხერელი“ (საბა).

ზასხენელი ყური.

ზასწრაფო 1. საშურველი; 2. მოსანდომი, მიმზიდველი.

ზალუაწი სარჩო, სანოვაგე.

ზაუდარი 1. დასაჯდომი; 2. სამეფო ან საეპისკოპოსო ტახტი, თანამდებობა.

ზაუფელი საცხოვრებელი ადგილი.

ზაშუალ შუაში.

ზაშუებელი შვების მიძემი.

ზაცნაურება თვისება, ნიშანი.

ზაძნაური გაჭირება, სენი.

ზაწუთო ამქვეყნიური (იგივეა, რაც სასაწუთო).

ზაჭურველი იარაღი.

ზახე 1. სახე, გამოხატულება, მსგავსება; 2. მაგალითი.

ზახელმოდგამი თანამოსახელე, სეხნია.

ზახიერება სიკეთე. „კეშმარიტი სახიერება იგი არს, რომელი სიძარტლისა და სიბრძნისა და ძლიერებისა თანა შეწყობილ იყოს“ (საბა).

ზახიობა მუსიკოსობა, სანახაობა.

ზახოვან-ქმნილი მაგალითმიცემული.

ზერობა ეახშამი.

ზოთელი რთველი, შემოდგომა.

ზოელტოლა გაქცევა.

ზისრულე სრულყოფილება.

ზისუბუქე (სპარსული სუბუქ'იდან) სისწრაფე.

ზიტყვის-გება შეპასუხება, შეკამათება.

ზიფიცხლე ძლიერება, სისასტიკე.

სილოდა სიმღერა (ცუდი, უწესო).
ხილრმე ღრმა აზროვნება.
ხმა (სპარს.) ჯარი, ლაშქარი.
სპასალარი (სპარს.) მხედართმთავარი.
სპასპეტი (სპარს.-სომხ.) ჯარის მეთაური.
სულ-თქმა ოხვრა.
სუანი ბედის მქონე, ბედნიერი.
სფერო (ბერძნ.) ცის სიმრგვლე.
სხეულეანი ხორციელი.
სხრტე ღობე.
სჯულიერი კანონიერი.

ტალანტი (ბერძნ.) ოქროს ფული.
ტაძრეული სახლის მკვიდრნი, შიგ მყოფნი.
ტრაპეზი (ბერძნ.) დაწესებული საკმელ-სასმელი.
ტყუენვა ტყვედ წამოყვანა; აოხრება.

უბადრუკი საცოდავი, შეურაცხი.
უგიობელი სასახელო, არასაძაგებელი.
უგრძნული გაუგებელი, მორწმამებული.
უღაბნო მონასტერი, ბერთსაყუდელი.
უღებება ზარმაცობა, დაზარება.
უკმოზღუფვა უკან დაბრუნება.
უკუნი ბნელი.
უმსგავსო ტოლის, მსგავსი არმქონე, არმყოფი, შეუღარებელი.
უმუის უფრო ჩქარა.
უნდო ფუჭი, ცუდი.
უმოფარება სიღარიბე.
ურვა წუხილი.
უსარჩლელო არასადავო.
უსაქმო უშედეგო.
უცნაური გაუგებარი, შეუცნობელი, უჩუმარი, რაც არ იცის ან არ შეიძლება ვინ-
მემ იცოდეს.
უჭრესი უფრო მძიმე, ძნელი.
უწყინო მოუწყინებელი.
უპირველი ადელი.
უხრწნელი რაც არ იხრწნება, ე. ი. საღმრთო.
უქმარი უსარგებლო.

ფალანგა კარაგი, „ნაბდის სახლი“ (საბა).
ფერად-ფერადი სხვადასხვაგვარი.
ფესუ ქსოვილის ან ტანსაცმლის კალთის ვიწრო ჩანახევი ნაჭერი.
ფიალი (ბერძნ.) ჯამი, სასმისი.
ფილაკავანი ქვის სატყორცნი იარაღი, ლოდსასროლი.
ფრანგი ჭვაროსანი მოლაშქრე.
ფრთხილი ყურადღების მქონე, „განკრძალული“ (საბა).

ქადებული დაპირებული.

ქანქარი ფულის ერთეული, ტლანტი.

ქარტა (ბერძნ.) საწერი მასალა, ეტრატე ან ქაღალდი.

ქოსი საბრძოლო იარაღი, „სპილენძქური“ (საბა).

ქრონიკონი 532-წლიანი წლიური ციკლის (მოქცევის) ერთ-ერთი წელიწადი.

ქსენონი (ბერძნ.) უცხოთმისაღები, საავადმყოფო.

ქუაბი გამოქვაბული.

ქუენა ქვედა.

ღავღავი (არაბ.) საქალაქო თვითმმართველობის სახე.

ღაწუი ლოყა.

ღონე წესი, საშუალება, ხერხი.

ღონიერი მოხერხებული, მარჯვე.

შარავანდი შარავანდელი.

შედგომა მიდევნება, მიყოლა.

შედგომილი მიმდევარი.

შეგრდომითი მდაბალი, დამორჩილებითი.

შეკდიმებული შერცხვენილი.

შემაშთობელი მომსპობი.

შემბმელი ბრძოლაში გამსვლელი, შემბრძოლებელი.

შემდგომი მომდევნო, უფრო გვიანდელი.

შემოხუმა შემოღება (მრავლისა).

შემსგავსებული შესაბამისი, შესაფერისი.

შესავალი შემოსავალი, ფულადი სარგო.

შესაკუთრება ახლობლად, თავისად გახდომა.

შესატყვისი შესაბამისი.

შეუხწორებელი ტოლის, მსგავსის არმქონე.

შეუხწორებლობა ტოლის უქონლობა.

შეძინება შემატება, შეერთება.

შეჯახებული შეშინებული, ლარად ქცეული.

შთაბრიალება ჩაფრენა.

შთასლვა ჩასვლა.

შილა ხა მეფის მცველი რაზმი, მისი მუდმივი მსლებელი.

შინა-განცემა თავისიანთა მიერ ღალატი.

შობითგანი დაბადების შემდგომი.

შედელი კვირა.

ჩალმართ ქვემოთკენ, ჩაყოლებით.

ჩინება დადგინება, დაყენება.

ცთომილი შემცდარი, შეცდომა.

ციდამტკაველი მაიმუნი.

ციხკროვან-ყოფა განათება.

ციხოვანი ციხის მცველი.

ციონება დაზარება.

ციხედარი საწოლი.

ციხედრული მუღლღე.

ცხოველი ცოცხალი.
ცხოვნება ცოცხლება.

1. ძალი 1. ძალა; 2. არმია; 3. შინაარსი, მნიშვნელობა; 4. სასწაული, ნიში.
11. ძალი სიმი.

ძირი ჩაშობავლობა.

ძლით ძლივს.

ძნიალ ძნელად.

ძუნება განრისხება, შეშფოთება.

ძვრი 1. კირი, ბოროტება; 2. იშვიათი, ძნელად საპოვნო.

წარმართება მოგვარება, დაწყობა.

წარმართი არაქრისტიანი (მუსლიმანი).

წარმართებული მოგვარებული, დაწყობილი.

წარხაგებელი გასაცემი, გადასახდელი (ფული, ქონება).

წარუდინებელი მუდმივი, საუკუნო.

წაღმართ მომავალში, შემდგომ.

წიალი უბე.

წიგნი 1. წიგნი; 2. წერილი.

წინა-განწყობა შებრძოლება, ბრძოლა.

წინაუქმო საპირისპირო, საწინააღმდეგო.

წრფელი სწორი.

წურთა სწავლება.

წყობა ომი, ბრძოლა.

ჭირვეული შეწუხებული, გაჭირებული.

ჭრტინვა ჩივილი, თხოვნა.

ჭურჭელი იარაღი.

ხარაჯა (არაბ.) ხარკი, გადასახადი.

ხარგა (სპარს.) ნაბდის კარავი.

ხანდაკი თხრილი.

ხუასროვანი ხოსროიანი, ე. ი. სპარსული.

ქმელი ღელამიწა, ქვეყანა.

ქორცი სხეული, ტანი.

ქუვილი თაეთავი.

ქურიელი ხერელი, ორმო.

ჯეროვანი შესაფერისი.

ჭუნე ცხენი.

საძიებლები თხზულებებისათვის

პირთა სახელები

- ..აბულეთ 177
ათრაქა შარალანის ძე 183
..ალექსანდრე (მაკედონელი) 182, 185, 186, 192, 193, 202, 216, 217
ალექსი (კომნიანოსი) 181
ანტონი (წმიდა) 207
არდუზ ნ. ელაზი ძე არდუხისი
არისტოვლი (არისტობულე, ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიკოსი) 192
..არიშანი 172
არსენი იყალთოელი 213
ასათ (გრიგოლის ძე) 181
..აფრიღონ 188
აქილევე (ტროადის ომის გმირი) 192, 193, 202
ალამემნონ (ტროადის ომის გმირი) 192
ალსართან (კახეთის მეფე 'ალსართან I) 163
..ალსართან (კახეთის მეფე ალსართან II) 169, 172
ალსუნლულ (ჩანის ათაბაგი) 195
ამჰად („ამირა“) 158
- ბაგრატ (დავითის ბაბა, ბაგრატ IV) 181
ბაქურიანი ნ. გრიგოლ ბაქურიანის ძე ბასილი (კესარიელი) 214
..ბალუაშნი 169
ბაჰრამ (ქეთარ ბაჰრამის ძის დისწული) 172
ბაჰრამ ნ. ქეთარ ბაჰრამის ძე
..ბაჰრამჭური (სპარსეთის ლეგენდარული გმირი მეფე) 202
ბესელიელ (ბიბლ.) 205
ბეჰქენ ჩაყელი 181
ბუ-იყუბ („ამირა“) 159
ბულასეარ 197
- გიორგი (მოწამე) 191
გიორგი (მეფე., გიორგი II) 157, 158, 159, 161, 162, 166
გიორგი ჭყონდიდელი 176, 177, 179, 183, 184, 197
გოლიათ (ბიბლ.) 173
გრიგოლ ბაქურიანის ძე 157
გრიგოლ ნ. ასათ გრიგოლის ძე, შოთა გრიგოლის ძე
გუარანდუხტ 183
- დავით (მეფე) 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 182, 190, 193, 197 შენ-1*, 200, 203, 217
დავით (ბიბლ.) 165, 182, 200, 223
დარიოს (სპარსეთის მეფე) 217
დემეტრე (დავითის ძე, დემეტრე I) 181, 223
დუღეა (ბიბლ.) 173
დურბეზ სადაყას ძე (დუბაის იბნ სადაკა; ერავის გამგებელი, „არაბთა მეფე“) 190
- ეთან იზრაიტელი (ბიბლ.) 205
ეკტორ (ტროადის ომის გმირი) 192
ელია (ბიბლ.) 208
ელიაზარ (ბიბლ.) 173
ელაზი ძე არდუხისი (ნაჰმ-ად-დინ ილ-ლაზი, ართუქის ძე) 190
ესაია (ბიბლ.) 163
- ვახტანგ (დავით მეფის ძე) 184
ვესპასიანე (რომის კეისარი) 192
ზაქე (ბიბლ.) 210
- თამარ (დავით მეფის ასული) 180
თევდორე (გიორგი ჭყონდიდლის დის-წული,) 176, 177

·იერემია (ბიბლ.) 161
 ·იოვანე (დავითის მოძღვარი) 209
 ·იოვანე (ლიპარიტ ბაღუაშის ძე) 157
 იოვანე ორბელი 177
 ·იოვანე ქართლის კათალიკოსი 213
 ·იოსიპოს (იოსებ ფლავიუსი, ისტორიკოსი) 192
 ისა ზარი („ამირა“) 159
 კატა (დავით მეფის ასული) 180
 კატრონიტე 147 შენ. 1*
 კახაბერ ძე ნიანიასი 165, 166
 კენტავროსი (მითოლ.) 202
 კონსტანტინე (ბიზანტიის იმპერატორი, კონსტანტინე I, დიდი) 171, 209
 კურიკე (კახეთის მეფე, კურიკე IV) 168, 169
 ლიპარიტ (ბაღუაში, ლიპარიტ IV, იოვანეს შამა) 157
 ლიპარიტ (ბაღუაში, ლიპარიტ V, რატის შამა) 166, 167, 169
 მალიქი (სულტანი, მალიქშას ძე) 181
 მალიქი (სულტან შამშედის ძე) 190
 მალიქშა (სელჩუკი სულტანი) 157, 161, 163, 167, 181
 მოსე (ბიბლ.) 207, 208
 მოსიმახოს (ებრაელი) 202
 ნაბუქოდონოსორ (ბაბილონის მეფე) 219
 ნიანია კახაბერის ძე 166
 ნიანია ნ. კახაბერი ძე ნიანიასი

ორდისეოს (ტროადის ომის გმირი) 192
 ორესტი (ტროადის ომის გმირი) 192
 ორბელი ნ. იოვანე ორბელი

პავლე მოციქული 209
 პრიამოს (ტროელთა მეფე) 192
 პტოლემეოს (ეგვიპტის მეფე, პტოლემეოს ფილადელფოსი, რომლის ზეობის დროს, ტრადიციის მიხედვით, ძველი აღთქმა ებრაულიდან ბერძნულად გადათარგმნეს) 200
 პუროს (პინდოთა მეფე) 217

რატი (ბაღუაში, ლიპარიტ V-ის ძე) 169
 სადაყა ნ. დურბეზ სადაყას ძე
 სარანგი ნ. ლექსიკონში
 სოლომონ (ბიბლ.) 200, 205, 207, 223
 სუმონ (მწიგნობართუხუცესი) 197

ტიტო (რომაელი კეისარი) 192
 უმიროს (პომპროსი) 192, 193

ქავთარ ზაპრამის ძე 172
 ქაიხოსრო (სპარსელთა მეფე) 185
 ქრისტე 185, 186, 207, 209

შარალან ნ. ათრაქა შარალანის ძე
 შოთა (გრიგოლის ძე) 181

ჯაყელი ნ. ბემქენ ჯაყელი

გეოგრაფიული სახელები

აგარანი 176, 181
 ათინა 175, 214
 [ალავერდი] ნ. ალავერდელი ეთნიკურ სახელებში
 ალონი 189
 ანისი 197, 198
 ანტიოქია 168
 არაბეთი 174, 190, 191
 არარატი 177
 არგუეთი 159

არტანუჯი 159
 ასისფორი 159
 ასპანი 162
 ასურეთი 208
 აფრიკეთი 216
 აფხაზეთი 159, 163, 176, 187, 188, 197, 215
 აშორნია 188
 აჰარა 159
 აჰამეთი 162

ბანა 157
ბარდავი 177, 189
ბასიანი 180, 196
[ბედია] ნ. ბედელი ეთნიკურ სახელებში
ბერდუჯი 189
ბირიტი 197
ბიკუნტა 188
ბორღალეთი 208
ბოჟანა 196
ბოტორა 187
ბულთა ყური 196

გაგნი 189, 196
განძა 172, 190, 203
გაჩიანნი 177
გეგუთი 187, 196
გელათი 175 შენ. 1*
გიში 181

[გომორა] ნ. გომორელი ეთნიკურ სა-
ხელებში
გულისტანი 195

ღამასკო 190
ღარიალი 184
[ღარუბანდი] ნ. ღარუბანდელი ეთნი-
კურ სახელებში
დიდგორნი 190
დიღუამი 168
ღმანისი, 196

ეგუპტე 216
ვეროპი (ვეროპა) 216
ერწუხი 172

ეეჟინი 162
ვრანგეთი 219

ზედა ზადენი 169

თმოგვ 164
თრიალეთი 166, 176, 178, 190, 196

იერუსალემი 168, 175, 208
იორი 163, 168, 177
ისრაელი (ბიბლ.) 172
იტალია 216

[იყალთო] ნ. არსენი იყალთოელი სა-
კუთარ სახელებში

კავკასია 184
კარი 158
კარნიფორა 180, 196
კარნუ-ქალაქი 158
კარქედონი 216
კახეთი 162, 163, 168, 172, 173.
კილიკია 216
კლარჯეთი 159, 180
კლდე-კარნი 166, 176
კოლა 196
კუპრი 208
კუხეთი 163

ლიენი 187
ლიხის მთა 163, 167, 188
ლორე 181
ლოჭინი 203

[მაკედონია] ნ. მაკედონელი
მანასგომნი 196
მანგლისი 190
მთაწმიდა 208
მთიულეთი 160
მტკუარი 168, 177, 187, 188, 189.
მუხნარი 179, 221

ნაქარმაგევი 167, 178
ნაქიდური 181
ნორბედი 196

ოესეთი 183, 184, 218
ოლთისნი 158, 196

პალესტინე 208, 216

რანი 195
რაცსი 181
რუსთავი 176, 179

საბერძნეთი 159, 168, 180, 208
სამოქალაქო 159
სამშულდე 157, 176, 177, 178.
სამცხე 159
საქართველო 159, 183
სევეგელამეჯი 188
სინას მთა 208
სიონი (ბიბლ.) 161

სომხითი (ქვემო ქართლი) 157, 176, 177, 181, 196, 198

სომხითი, დიდი სომხითი (სომხეთი, არმენია) 185, 190, 219

სპარსეთი 184, 185, 189, 217, 219

სპერსი 196

სუჯეთი 163

ტალინჯაქარი 196

ტაო 157, 179

ტერუნაკალი 196

ტფილისი 176, 177, 193, 203

ფარცხისი 157

ფინიკე 216

აეახან ი 196

ქალაძორი 181

ქართლი (საქართველო) 213, 217

ქართლი 159, 166, 167, 168, 179, 187, 188, 196, 197, 198, 221

ქუთათისი 159, 179, 210

ქურდევანი 187

ლადირნი (ქალაქი კადისი, ნ. გვ. 122) 220

ლასანნი 196

ლანუჯი 181, 187

ყაბალა 187

ყვიჩაყეთი 219

ყუელი 158

შაბურანი 196

შაუი მთა 208

შაეშეთი 159

შამასია 193, 194, 197

შარვანი 130, 181, 185, 187, 193, 195, 196, 197, 198, 219

ძერნა 178

წაღულის-თავი 167

ქოროხი 180

ქყონდილი 159

ხიშტალანნი 187

ხოზაონდი 196

ხუნანი 188

სუფათი 180, 187

ჭავეანეთი 181, 196

პავჯალა 168, 203

პალაბი 190

პერეთი 162, 172, 173

პრომი 216

წარმოგავლობისა და ეთნიკური სახელები

ალავერდელი 197

ანელნი 196

არაბნი 192, 206

არფასლანიანნი 197 შენ. 1*

აქეველნი 192

ბედიელი 197

ბერძენნი 158, 161, 180, 181, 206, 213, 217

განძელ[ნი] 189

გომორელნი (ბიბლ.) 165

დარუბანდელი 188, 196

დმანელნი 189

ებრაელი 192, 202

ელლენნი, ელლანნი 192, 202

თარასნი 198

თურქნი 158—161, 163, 168, 176, 177, 178 [178: თურქმენილობა], 179, 181, 188, 189, 203, 204, 215, 222

თურქმანი, თურქმანნი 137, 188, 189, [190: თურქმანობა], 196, 203

ინრაიტელი (ბიბლ.) 205

ისმაიტელნი 206

ივალთოელი 213

კახნი 163, 169, 172, 197

ლეკნი 196, 198

მაკედონელი 185

მეგუბტელი 214

მესხნი 180, 197

ოვსნი 183

სოდომელი (ბიბლ.) 165

სომეხნი 213

სპარსნი 157, 193, 202, 206, 217

ტრაქტელი 192, 193

ტფილელ[ნი] 189

ფრანგნი 168

ქართველნი 179, 213, 217

ქურდნი 196, 198

ყივჩაყი, ყივჩაყნი 183, 184, 185, 189, ..
194, 196, 198, 210, 222

შაქსნი 158

შარვანელი 188

ქყონდიდელი 176, 177, 179, 183, 184, ..
197

ხუასროვანნი 174

ჰერნი 172, 197

ჰინდო 217

ჰრომნი 217

გამოკვლევასი დამოუყვამული ლიტერატურა და ტემსტიბის გამოცემები

1. ანდრონიკაშვილი მ. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 1966.
2. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ. 1990.
3. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IX, თბ., 1979.
4. გიგინეიშვილი ივ. გამოკვლევები ვეფხისტყაოსნის ენის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, თბ., 1975.
5. გრიგოლია კ. ახალი ქართლის ცხოვრება. ნარკვევები საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობიდან. I, თბ., 1954.
6. იმნაიშვილი ივ. სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბ., 1959.
7. კაკაბაძე საურმ. ქართლის ცხოვრების დასაწყისი ნაწილის ტექსტოლოგიური შესწავლის საკითხები. მაცნე, ისტ., არქ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № 2, 1977.
8. კეკელიძე კ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II, თბ., 1981.
9. კიკნაძე რ. საქართველოს ისტორიის წარმომცოდნეობის საკითხები, თბ., 1982.
10. კლიშიაშვილი ა. „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ახალი ნუსხა 1697 წლისა. სმპ, ტ. XXIV, № 9, 1960.
11. ლოლაშვილი ივ. არსენი იყალთოელი. თბ., 1978.
12. შარი ნ. იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა, თბ., 1955.
13. მელიქიშვილი დ. იოვანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი. თბ., 1975.
- 13ა. მეტრეველი რ. დავით IV აღმაშენებელი. თბ., 1990.
14. ნინუა გ. „დიდი სკულისკანონის“ ლექსიკიდან. მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, № I, 1979.
15. უორდანიანი თ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, I, ტფ. 1893.
16. სარჯველაძე ზ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების ერთი ადგილის იდენტიფიკაციისათვის. მაცნე, ისტ., არქ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № I, 1976.
17. სარჯველაძე ზ. საზოგადო სახელად გაგებული ერთი ტოპონიმისათვის საბას ლექსიკონში. მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, № 2, 1979.
18. სარჯველაძე ზ. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
19. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979.
20. ქავთარაძე ივ. ქართული ენის მონეური დიალექტი. თბ., 1985.
21. ყაუხჩიშვილი თ. ანტიკური სამყარო რუსთაველის ეპოქის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მაცნე, ისტ. არქ., ეთნოგრაფიისა და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № 4, 1973.
22. ყაუხჩიშვილი თ. ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951.
23. ყაუხჩიშვილი ს. ფირესტე II ორესტე. ლიტერატურული ძიებანი, II, 1944.
24. შანიძე ა. ამარი. თხზულებანი. ტ. V, თბ., 1986.
25. შანიძე ა. გიორგი მთაწმინდელის ენა „იოანესა და ეფთემეს ცხოვრების“ მიხედვით წიგნში: ცხოვრება იოვანესი და ეფთემესი, ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, თბ., 1946.
26. შანიძე ა. დღევანდელი ვითარება ვეფხისტყაოსნის ტექსტის დადგენის საქმეში. თხზულებანი, V, თბ., 1986.

27. შანიძე ა. ვახტანგის ღედანი ვეფხისტყაოსნისა. თხზულებანი, V, თბ., 1986.
28. შანიძე ა. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. ძველი ქართული ენის ძეგლები, 13, თბ., 1971.
29. შანიძე ა. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.
30. შანიძე ა. ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
31. შანიძე ა. წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის. წელწლეული, I—II, თბ., 1924.
32. შანიძე მზ. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტოლოგიური შესწავლის ზოგი საკითხი. პირველი საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები, თბ., 1988.
33. შანიძე მზ. ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ზოგიერთი ენობრივი თავისებურება. თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს. თბ., 1966.
34. შანიძე მზ. მასალათა თუ მისეულითა? კრებული — ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 25, თბ., 1984.
35. შანიძე მზ. ორი „ამირას“ სახელი დავით აღმაშენებლის ცხოვრებაში, სმამ, ტ. 94, № 2, 1979.
36. შანიძე მზ. რამდენიმე შენიშვნა დავითის ისტორიკოსის თხზულების გამო. ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 27, 1988.
37. შანიძე მზ. ფსალმუნთა წიგნის ძველი ქართული თარგმანები. თბ., 1979.
38. შანიძე მზ. შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა, საიუბილეო, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, 1968.
39. შენგელია ნ. სელჩუკენი და საქართველო XI საუკუნეში. თბ., 1968.
40. შოშიაშვილი ნ. ანასეული ქართლის ცხოვრების პირის გადაწერის თარიღი. მრავალთავი, V, თბ., 1975.
41. ჭავჭავიძე ივ. ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის შტორე აჰამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება, თხზულებანი, VIII, 1977.
42. ჭავჭავიძე ივ. ქართველი ერის ისტორია, წ. II, თბ., 1983.
43. ჭავჭავიძე ივ. ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაწ. I, თხზულებანი, VI, თბ., 1982.
44. ჭავჭავიძე ივ. ქართლის ცხოვრება, თხზულებანი, VIII, თბ., 1977.
45. ჭავჭავიძე ივ. ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ. მრავალთავი, V, თბ., 1975.
46. ჭავჭავიძე ივ. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. თხზულებანი, VIII, თბ., 1977.
- 46ა. იგივე — პირველი გამოცემა — 1916 წ.
47. Кикнадзе Р. К. Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и «Картлис цховრება». Тб., 1980.
48. Тихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. М., 1979.
49. Муравьев А. Грузия и Армения, I, СПб., 1848.
50. Патроев А. Мцхет и его собор Свети-Цховели, Тифлис, 1960.
51. Орбели П. Р. Грузинские рукописи Института Востоковедения АН СССР, I, М., 1956.
52. Такайшвили, Е. С. Описание грузинских рукописей «Общества распространения грамотности среди грузинского населения», Тифлис, 1906—1912.
- 53а. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, М., 1964—1973.
54. ანდერძი დავით მეფისა — ვ. სილოგავა, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი. მრავალთავი IX, 1981.

55. ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1955.

56. ბასილი ეზოს მოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, გამოცემა ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1944.

57. ბასილი ზარზმელი, ცხოვრება და მოქალაქობა... სერაპიონისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1964.

58. ბასილი კესარიელი, დაწყებისათვის სოლომონის იგავთაჲსა — თ. ჭყონია, იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობის ახალი წყაროს შესწავლისათვის. ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბ., 1965.

59. გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები II, თბ., 1967.

60. გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთემესი, გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, თბ., 1946.

61. დავით გარეჯელის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, თბ., 1971.

62. დიდი სჯულისკანონი. გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაჭიძემ, გ. ნინუამ. თბ., 1975.

62ა. ეტლთა და შვლთა მნათობათუს. გამოსცა... აკაკი შანიძემ. თბ., 1975.

63. იოვანე ზედაზნელის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, თბ., 1971.

64. იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისი ძუელსიტყუაობისანი, გამოსაცემად მოამზადა ნ. მელიქიშვილმა. თბ., I, 1987, II, 1988.

64 ა. იპოლიტეს განმარტება კურთხევათა მათუს მოსესთა — შატბერდის კრებული, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა, თბ., 1979.

65. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბ., 1941.

66. ლაპიდარული წარწერები, I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო V—X სს. შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1955.

67. მამათა სწავლანი. გამოსცა ილ. აბულაძემ. თბ., 1955.

68. მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრება — კიმენი, ტ. I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, თბ., 1918.

69. მოქცევა ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა. თბ., 1979.

70. პონება სამშუალთაჲ — შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია. ტფ., 1935.

71. ეპითაღმწერელი. ასწლოვანი მარტიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რ. კიკნაძემ. თბ., 1987-

72. რუსულდანიანი. ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით. თბ., 1957.

73. საქართველოს სამოთხე. შეკრებილი... ივერიელის გობრონ [მინაილ] პავლის ძის საბინინის მიერ. პეტერბურგი ჩუპ წელსა.

74. სინური მრავალთავი 864 წლისა. ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით. თბ., 1959.

75. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მზექალა შანიძემ. თბ., 1960. 1960.

76. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა. დასაბეჭდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბ., 1942.

77. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1906.

78. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, თარგმნილად გამოცემული ლეწლითა უ. ბროსე. ნაწილი პირველი. ს. პეტერბურღს. 1849.
79. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, I, ტ., მეორე გამოცემა ზ. კიკინაძის მიერ. ტფ. 1897.
80. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.
81. ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
82. ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1953.
83. ქართული ისტორიული საბუთები IX—XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1984.
- 83 ა. ქრონოგრაფი გიორგი მონაზონისად, გამ. ს. ყაუხჩიშვილისა, ტფ. 1920.
84. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართული მწერლობა, II, თბ., 1987.
85. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართული პროზა, III, თბ., 1982.
86. შუშანიკის წამება — მარტულობაა შუშანიკისი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1938.
87. წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, გამოსცა აკაკი შანიძემ, ნაკვ. I, თბ., 1947, ნაკვ. II, თბ., 1948.
88. ხანმეტი მრავალთავი. გამოცემა. ა. შანიძისა. ტფილ. უნ. მოამბე, VII, 1927.
89. ხანმეტი ტექსტები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ლ. ქაჭაიაძე. თბ., 1984.
90. Георгий Мерчул, Житие св. Григория Хандзтійского, Издание Н. Марра. ТР, VII, С. Петербург, 1911.
91. Ф. Жордания, Завещание царя Давида Возобновителя, данное Шно-Мгвимской Лавре в 1123 году, Тифлис, 1895.
92. Полное жизнеописание святых грузинской церкви, составил с грузинских подлинников ивериец Михаил Сабинин, ч. III, С. Петербург, 1873.
- 92^ა. М. Шанидзе, Некоторые аспекты изучения поэтики древнегрузинской прозы. Источниковедческие разыскания—1985. Тб., 1988.
93. Georgii monachis chronicon. Edidit C. De Boor. Vv. I—II, Lipsiae, MCMIV.
94. Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle. Traduite du géorgien par M. Brosset. I-re partie. St. Pétersbourg. 1849.
95. Das Leben des Königs der Könige Dawith (Dawith II, 1089—1125). Bedi Kartlisa, v. II—III, Paris 1937.
96. Das Leben Kartlis. Eine Chronik aus Georgien 300—1200, Herausgegeben von Gertrud Pätsch. Leipzig 1985.

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ ЦАРЯ ЦАРЕЙ ДАВИДА

Резюме

Исследование истории текста «Картлис цховреба» остается по сей день задачей, решение которой имеет чрезвычайно важное значение для изучения этого памятника — основного нарративного источника по истории древней и средневековой Грузии. «Картлис цховреба» не является плодом одиночного творчества. События, описанные в сочинениях, внесенных в летописный свод, охватывают многие столетия; сами же произведения, написанные разными авторами в различное время, выявляют сильную разницу не только в отношении исторического и личного мировоззрения, но и в отношении языка и литературных достоинств; поэтому исследование каждого из них в отдельности является необходимым для всестороннего изучения «Картлис цховреба» в целом.

«Жизнеописание Давида, царя царей», известное сегодня лишь как составная часть «Картлис цховреба», представляет важнейший источник, освещающий события истории Грузии конца одиннадцатого и начала двенадцатого веков. Произведение дает яркую картину жизни царя Давида IV (1089—1125), ставшего известным впоследствии под именем *агмашенебели*. Эпитет этот, значение которого трудно передать одним же словом на другом языке (переводится оно как «Строитель», либо «Возобновитель»), выявляет отношение грузин к великому царю, которому удалось превратить Грузию, опустошенную турками-сельджуками и раздираемую внутренними феодальными распрями, в одно из самых сильных государств своего времени на Ближнем Востоке.

«Жизнеописание царя царей Давида» было написано вскоре после смерти царя — в первой половине двенадцатого века. Произведение примечательно не только тем, что передает исторические события точно и со множеством деталей; обладает оно и несомненными художественными достоинствами. Богатство языка и отточенный стиль, а также проявляющаяся в произведении начитанность ученого книжника являются характерными для автора, личность которого, к сожалению,

остаётся неизвестной. Все, что можно сказать о нём, основано на анализе самого произведения. Поэтому неудивительно, что относительно личности «историка Давида», как его обычно называют, в научной литературе выказано немало различных предположений. Несомненно, он был не только верным последователем Давида, но и человеком из его близкого окружения. В произведении имеются яркие картины жизни царя, которые могли быть созданы лишь в результате долгой и тесной близости. Именно поэтому «Жизнеописание Давида» является произведением, значение которого как исторического документа трудно переоценить, даже если восхваление царя спастным его приверженцем и может показаться современному читателю несколько преувеличенным.

К сожалению, это важнейшее произведение не дошло до нас в своем первоизданном виде. Авторский текст утерян, и сочинение, как указано выше, известно лишь в той форме, в которой оно было внесено в «Картлис цховреба», то есть, по-видимому, в сокращенном виде. Начало произведения не только необычно для авторской манеры повествования; оно попросту непонятно («После этого пришел Малик-Шах»). Даже название произведения более или менее условно: в некоторых списках его вообще нет, в других же оно варьируется. Некоторые исследователи придерживаются мнения, что «Жизнеописание» было написано специально для «Картлис цховреба». Однако предположение это вряд ли приемлемо, так как текст плохо вписывается в общее повествование летописи — имеются ненужные повторы; таким образом, «швы» прослеживаются ясно. Слдует учитывать и то, что дошедшие до нас списки «Картлис цховреба» были выполнены четырьмя веками позже времени написания «Жизнеописания царя царей Давида», в результате чего в тексте произведения множество искажений; однако, как бы то ни было, текст «Жизнеописания Давида» ныне доступен нам лишь в составе «Картлис цховреба»; именно по этой причине «Жизнеописание» обычно рассматривается именно как часть летописного свода, а не как самостоятельное произведение, хотя несомненно и то, что вопросы отношения текста «Жизнеописания» к тексту «Картлис цховреба» имеют немалое значение и для истории и структуры текста самого исторического свода. Может быть, именно восприятие «Жизнеописания Давида» как произведения исторического жанра и является причиной того, что текстуальные, лингвистические и литературные аспекты его изучения до сих пор оставались в тени. Это, естественно, мешает и успешному использованию произведения в качестве исторического источника.

Указанные факты достаточно наглядно объясняют, почему история изучения «Жизнеописания царя царей Давида» тесно связана с историей изучения «Картлис цховреба».

Первое издание летописного свода было осуществлено Мари Броссэ в 1849 г. В настоящее время доподлинно известно, что изданный им текст был напечатан по спискам, отредактированным царем Вахтангом VI в конце XVII или в начале XVIII вв., и что в некоторых частях текст «редакции Вахтанга» существенно отличается от текста более ранних списков, не известных во время Броссэ.

Издание списков, обнаруженных позднее («Список царицы Мариам», 1633—1646, изд. в 1936 г.; «Список царицы Анны», XVI—XVII вв., изд. в 1942 г.) показало, что даже в сравнительно ранних списках имеется множество ошибок и искажений первоначального текста. Во всех рукописях огромное количество неправильных написаний, бессмысленных чтений, пропусков и т. д. Следует добавить еще, что такие произведения, как «Жизнеописание Давида» и «История и вооужаление венценосцев», пострадали больше других из-за сложности текста.

В издании «Картлис цховреба», осуществленном под редакцией С. Каухчишвили (т. I — 1955 г., т. II — 1961 г.), использованы все важнейшие списки, известные в то время. Издание это, значение которого трудно переоценить, и сегодня остается основным для широкого круга специалистов. Однако, именно издание С. Каухчишвили показало наглядно необходимость специального углубленного текстуального изучения всех отдельных произведений, составляющих корпус свода. Следует отметить, что на необходимость подобного изучения подчеркнуто указывал еще И. А. Джавахишвили несколько десятилетий тому назад.

Следует учитывать, что трудность изучения текста «Жизнеописания Давида» вызвана не только отсутствием ранних списков произведения. Текст сам по себе довольно сложен, что и послужило одной из причин того, что он был искажен; изысканный, порою высокопарный стиль автора не всегда оказывался доступным для понимания писцов. В результате многие слова, а иногда и целые предложения в дошедших до нас списках, а также в изданиях М. Броссэ и С. Каухчишвили неясны, а порой попросту непонятны. Языковые формы в списках часто искажены: они заменены более поздними, вульгарными либо вообще не существующими в грузинском формами; фразы и выражения, в которых встречаются литературные и исторические аллюзии и реминисценции, либо искажены до того, что становятся непонятными, либо целиком пропущены в некоторых списках.

Настоящая работа, представляющая первую попытку отдельного критического издания текста «Жизнеописания царя царей Давида», включает также и исследование, в котором подведены итоги текстологического изучения памятника.

Изучив язык и поэтику произведения, мы также попытались определить, как соотносятся полученные данные с явлениями, характерными для грузинского литературного языка в XI—XII веках. Все это и послужило основанием для установления текста «Жизнеописания» в нашем издании. Те части произведения, которые были изъяты при внесении его в «Картлис цховреба», разумеется, не могут быть восстановлены; наша задача состояла в том, чтобы представить имеющийся текст в возможно более «чистом» виде, освободив его от вкрапившихся впоследствии в процессе переписки описок и искажений.

Для издания использованы все существующие списки, содержащие «дваханговский» текст (SAMQm), среди которых — Q, список, неизвестный С. Каухчишвили; это — чрезвычайно важный список 1697 года, переписанный с оригинала, существование которого подтверждается в 1546 году; этот список — единственный в этой группе — написан почерком «*мусхури*», что дает возможность сохранить многие архаичные написания, которые не передаются в списках, написанных почерком «*маедрули*»; кроме того, Q показывает текстуральную близость со списками M и m, что указывает на сравнительно ранний общий для всех троек оригинал. В издании использованы также три самых значительных списка т. н. «редакции Вахтанга» (RDT).

Таким образом, издание основано на восьми списках, из которых самый ранний (С) — XVI—XVII вв. При настоящем состоянии списков невозможно принять какой-либо из них целиком за основу при издании текста: в каждом правильные чтения тех или иных мест чередуются с искажениями и совершенно бессмысленными чтениями, которые невозможно исправить, не привлекая материал из других списков. Некоторые фразы в списках неполны — недостающую часть предложения дают другие. Все это, однако, ни в коей мере не означает, что предложенный издателем (да и другими издателями тоже) текст — сборный или «мозаичный». Во всех списках (в том числе и в «вахтанговских», как показано в исследовании) представлен один и тот же текст «Жизнеописания царя царей Давида». Различия между списками не имеют редакционного характера — они являются результатом ошибок, допущенных неквалифицированными или невнимательными писцами. Разумеется, отдельные чтения показывают более или менее выраженную близость тех или иных групп списков, имеющих тем не менее безусловно один архетип, но это не означает, что текст «Жизнеописания» представлен в разных редакциях. Однако, вовсе не исключена возможность наличия двух или более редакций для других произведений, включенных в «Картлис цховреба»: дальнейшая судьба разных групп списков, отпочковавшихся от архетипа,

не всегда одинакова, что подтверждается неодинаковым их составом (в некоторые списки внесены сочинения, которых нет в других). Представленная издателем схема филиации списков в некоторой мере отличается от схем, представленных в предыдущих изданиях.

Искажения первичных чтений (и последующие предложенные издателем чтения) классифицированы под несколькими рубриками: ошибки, происшедшие от неправильного прочтения оригинала, написанного почерком «*кусури*», в том числе и неправильное раскрытие написаний под титлом; ошибочные или вульгаризованные грамматические формы; замена архаичных, непонятных для писцов слов близкими по графике, звучанию либо смыслу словами; ошибки, происходившие от непонимания литературных (большой частью библейских) параллелей и т.д. В результате предложены многие чтения (основанные на показаниях списков, либо конъектурные), отличающиеся от чтений соответствующих мест в изданиях М. Броссе и С. Каухчишвили.

Чтения, предложенные издателем, являются не только чисто филологическими; в ряде случаев они не лишены значения и для историков. Так, например, вместо чтения *maslata*, понимаемого обычно как название местности, нами предлагается *miseulita* «со своим» (Ошибка произошла от неправильного раскрытия написания под титлом *mslt*). Различные варианты слова, данного в издании С. Каухчишвили в виде *dauzraui* («холодная как лед [вода]»), дали возможность предположить в данном месте чтение *dauhamravi* («громадное, неисчислимое количество [воды]»).

В месте, где описывается смерть Георгия Чкондидели, при характеристике его личности в списках приводится сильно искаженная фраза. Одно из слов, входящих в нее, предложено в изданиях в форме необычного для древнегрузинского языка глагола *tav-adga* («он командовал, распорядился»). Нами предложено здесь конъектурное чтение — причастная форма другого глагола *tavs-mdebi*, имеющая значение «верный, преданный». Подобное чтение, восстанавливая правильный синтаксический строй в предложении, в то же время согласуется с соответствующим местом в древнеармянском переводе текста, выполненным весьма рано (XII в.). Возможно, предложенное нами чтение поможет разъяснить место, имеющее значение для понимания социальной иерархии в Грузии в эпоху Давида и являющееся предметом различных интерпретаций у историков. *erita ganc'irulita* («армией, которой суждено было быть пожертвованной»)

является общим чтением для всех имеющихся списков. На основе анализа поэтики автора издателем предложено чтение *erita ganc'ilulita* («с малой армией»). Выражение является частью построения, в котором имеются часто встречающиеся в произведении стилистические повторы, симметричные части которых имеют одинаковое значение.

Изучение литературных источников автора показало, что различные пассажи из Библии часто приводятся автором, причем чаще без указания источника, в виде «скрытых цитат», включенных прямо в ткань повествования. Некоторые библейские аллюзии, непонятные писцам, либо даются в искаженном виде в некоторых списках, либо пропускаются в других. Так, например, *mikceulni kided* («повернувшись лицом к скале») пропущено не только в некоторых списках, но и в изданиях текста как бессмысленное. Издателем предложено чтение *mikceulni k'ed'ad* («повернувшись лицом к стене»): Последнее выражение имеется в древнегрузинской Библии (1 юн. Царств, 25, 22) и представляет эвфемистическое выражение, соответствующее словам *mašlin b'qir* «мочащиеся у стены» в оригинале Библии, где оно обозначает вообще «мужчину, представителя мужского пола». Описывая победу Давида в одной из его битв, историк употребил это библейское выражение, желая подчеркнуть, что войско неприятеля было уничтожено полностью. Показано, что и некоторые другие пассажи, включающие библейские аллюзии, являются частью авторского текста и пропущены или искажены в некоторых списках. В произведении выявлено около ста библейских цитат и реминисценций.

В исследовании выявлены и другие литературные источники автора. Показано, что им использованы сочинения Григория Назианзина и Василия Кесарийского. Познания автора в области духовной литературы являются добавочным аргументом в пользу предположения, что анонимный автор был духовным лицом.

Вопрос «Редакции Вахтанга» вызывает немало споров в последнее время. Общеизвестно, что Вахтангом был использован М («Список царицы Марнам») для своей редакторской работы. Выказано также предположение, что Вахтанг и его «ученые мужи» при работе над «Қартлис цховреба» имели доступ к другим, не известным ныне источникам. Однако, анализируя составные части текста в списках RDT, можно убедиться, что нет никаких текстуальных данных, могущих подтвердить, что для «Жизнеописания царя царей Давида» Вахтангом были использованы другие, не доступные ныне для нас источники. Выясняется также, что для установления текста сочинения

Вахтанг использовал не только М, но и А (или списки его типа). В тексте RDT мы часто имеем чтения обоих списков, с повторением их ошибок. Самым значительным примером можно назвать описание Дидгорской битвы, где RDT следует чтению А; в последнем же последовательность изложения дана в неправильном порядке, с нарушением синтаксического построения (это происходило, по-видимому, из-за дефектности оригинала, в котором были перепутаны листы). Название «Редакция Вахтанга» для «Жизнеописания Давида» в большей мере — условное. Текст, имеющийся в RDT, не является новой, независимой редакцией; в нем также не отражается какой-либо древний, неизвестный ныне источник; он лишь отражает попытку Вахтанга установить авторский текст «Жизнеописания Давида». Результаты труда венценосного редактора вряд ли можно назвать удачными; однако основной принцип его редакторской работы над сочинением сам по себе не вызывает возражений. Вахтанг поступил здесь так же, как и во время работы над текстом поэмы Руставели, изданной им в 1712 году — он пытался установить авторский текст по поздним спискам, не имея в своем распоряжении ранних.

Следует также подчеркнуть, что результаты анализа одного сочинения в «вахтанговских» списках «Картлис цховреба» нельзя автоматически переносить на другие. Отношение между текстом довахтанговских списков и текстом, наличествующем в отредактированных им списках в некоторых других сочинениях, внесенных в «Картлис цховреба», как известно, является иным.

THE LIFE OF DAVID, KING OF KINGS

Summary

One of the most important issues in Old Georgian historical literature concerns the textual criticism of „Kartlis Tskhovreba“. This, the main narrative source for the history of Georgia in ancient and medieval times, is not the work of one historian. It is a composite chronicle in which the works of various authors have been brought together. Written at different times and covering a period of several centuries, the compositions constituting the parts of „Kartlis Tskhovreba“ display such a variety from the point of view of historical and personal outlook, as well as from that of language and literary artistry, that a separate study of each of them is clearly required.

„The Life of David, King of Kings“, which is known today solely as a part of „Kartlis Tskhovreba“, represents one of the most important documents dealing with the history of Georgia at the end of the eleventh and the beginning of the twelfth centuries. It gives a vivid picture of the stormy life of King David IV (1089 — 1125), who came to be known to later generations by the name *aghmasenebeli*. It is difficult to render the exact meaning of this epithet in a single word in any other language (it has been translated as „Builder“, „Restorer“ etc.), but it aptly describes the attitude of subsequent generations towards the great king who succeeded in turning Georgia, oppressed by the Seljuk Turks and torn by internal feudal conflicts, into one of the most powerful kingdoms of the Near East in his day.

„The Life of David“ was composed shortly after his death, that is, in the first half of the twelfth century. It is remarkable not only for its historical accuracy and wealth of detail, but also for its artistic qualities, the brilliance of its style and the scholarly learning displayed by the author, whose identity is unfortunately unknown. The basis of our knowledge of his personality

is solely the contents of the narrative itself. It is for this reason that the anonymous author of the composition came to be known as „The historian of king David“, and several conjectures as to his identity have been advanced. What is certain, however, is that he was not only a faithful follower of the great king, but undoubtedly closely acquainted with him; in his work he has handed down vivid reminiscences of the life of David, which could only be the result of an intimate relationship. It is because of this that „The Life of David“ is a text of the utmost historical value. When due allowance is made for the exaggerations natural for the passionate admirer and follower of the king, there is absolutely no reason to doubt the essential accuracy of his account, and the importance of the historical material provided by the work can hardly be stressed too much.

Unfortunately, this brilliant composition has not come down to us in its pristine state. The original text has been lost, and the work is known, as stated above, solely in the form in which it was incorporated in „Kartlis Tskhovreba“, that is, as far as one can judge, abridged. The beginning is not only one hardly to be expected from the author, but is also one that is startling in its abruptness, as well as ambiguous („After that came Malik-Shah“). Even the title is more or less arbitrary, since it differs in some MSS. of the chronicle, while in others it is absent. It has been assumed by some scholars that „The Life of David“ was written specially for „Kartlis Tskhovreba“, but this assumption is hardly tenable, for the text fits clumsily into that of the chronicle; there are unnecessary repetitions in the narrative, so that the seams are clearly discernible. It should also be remembered that the extant copies of „Kartlis Tskhovreba“ are those which were not made until four centuries after „The Life of David“ was composed, with the result that the text was further corrupted. However, as the matters stand, the text of „The Life of David“ is not to be found elsewhere. It is perhaps for this reason that the work has been essentially regarded as a part of the historical chronicle and not as an independent literary composition. Thus it has become the object of intensive study by historians, while the literary and linguistic aspects of research have remained hitherto in the background.

The aforementioned facts combine to show that it is only natural that the history of the study of „The Life of David“ should be closely associated with that of „Kartlis Tskhovreba“. The first edition of the chronicle was published by Marie-Felicité Brosset (in the year 1849). We now know for certain that the text published by the renowned French scholar was that which was revised by the King Vakhtang VI at the end of the XVIIth or at the beginning of the XVIIIth centuries, and that in some parts the text of „Vakhtang's version“ differs considerably from that of the older manuscripts which were unknown at the time of Brosset's edition.

Publication of manuscripts which came to light later („Queen Mariam's copy“, 1633—1646, published 1906; „Queen Anna's copy“, XVI—XVIIth cent., published 1942) demonstrated that even the manuscripts copied comparatively early are not free from divers corruptions of the original text; the pages of the MSS. literally abound in scribal errors, misreadings, omissions etc. The degree of corruption is not the same everywhere, such works as „The Life of David“ and „The Histories and Praises of the Crowned Kings“ having suffered most. The reason is that the language of those compositions presents more difficulties than that of the others.

In the publication of „Kartlis Tskovreba“ by S. Kaukhchishvili (v. I. 1955, v. II 1960) all the important MSS. known at the time were used. This publication, the importance of which can hardly be overestimated, remains the main instrument of use for scholars to the present day. Nevertheless, it was precisely this edition which clearly demonstrated the necessity for separate investigation of the different works constituting the corpus of the historical chronicle. It must also be noted that I. Djavakhishvili stressed the importance of such study several decades earlier.

It should also be remembered that the difficulty of the investigation of the text of „The Life of David“ does not reside merely in the absence of early manuscripts. It is the text itself which generates the difficulties and the composition suffered further at the hands of ignorant scribes who found the elaborate high-flown language of the erudite author too much for their understanding. Consequently, several words and sometimes whole passa-

ges in the extant MSS. as well as in the editions of Brosset and Kaukhchishvili are either ambiguous or utterly incomprehensible. Not only separate words of the original text have been corrupted, the correct grammatical forms being displaced by later vulgar or utterly impossible ones; words the meaning of which was unknown to scribes have been replaced by others; also, literary and historical allusions and reminiscences, having been misunderstood, have been either omitted in some MSS, or corrupted so thoroughly as to be rendered incomprehensible.

The present volume constitutes the first attempt at a separate critical edition of „The Life of David, King of Kings“. It also contains a summary of the results of the editor's textual investigation. The language and the style of the composition have been studied not merely *per se*, but also in their relation to the norms of Georgian literary language in the XI—XIIth centuries. The portions of the composition which have been lost cannot of course be reconstructed. But one can essay a critical edition of the remaining part, so as to purge it, as much as possible, from the errors which have crept into the text in the process of repeated copying. All the available manuscripts from an earlier date have been used (*CAMQm*), including an important one which was unknown at the time of Kaukhchishvili's edition. This is *Q*, copied in 1697 from an earlier original (known to exist in 1546). It is the only one in this group to be written in the script *nuskhuri*. Thus it preserved some of the original readings which the *mkhedruli* script of the other manuscripts cannot possibly record. *Q* also shows a closeness to *M* and *m*, thus proving that the text in this group has come down from a single MS. of a comparatively early date. For the present edition of the text three of the most important MSS. of „Vakhtang's version“ have also been used (*RDT*). Thus the edition of the text is based on eight MSS, the earliest being dated from XVI—XVIIth cent. As the matter stands, it is impossible to treat any single manuscript as a basis of publication of any of the works constituting the corpus of the chronicle. Each MS. gives correct readings of certain passages, but demonstrates errors in others which are impossible to rectify without taking the text of others into consideration. Some passages in MSS. are incomplete unless the missing part of the sentence is provided from some other MS. This is not to say that the text offered in the present

volume (or that of the other editions for that matter) is a compound or a „mosaic“ one. All MSS., even those containing the so-called „Vakhtang's version“ contain the same version of „The Life of David“, the divergencies in the text being not editorial, but merely to be viewed as the result of scribal errors. There are of course readings which demonstrate more or less close relations of certain MSS. which nevertheless all have the same archetype; but that does not necessarily mean that their text represents different versions. In the case of „The Life of David“ we do not have to do with two different versions in different groups of MSS. This, however, does not exclude the possibility of having different versions of other works included in „Kartlis Tskhovreba“, for the subsequent history of different groups of MSS. after branching off from the archetype was not the same. The fact that some MSS. contain works which are absent in others is in favour of this assumption.

In this study corruptions of the original readings and subsequent suggested readings have been classed under several captions: errors which can be traced back to misreading of the original text written in Old Georgian *nuskhuri* script or to erroneous readings of abbreviations; corrupted or vulgarised grammatical forms; substitution of words resembling, in writing or in sound, archaic words no longer understood by the scribes; errors due to misunderstanding of literary (mostly biblical) allusions etc. This has led the editor to suggest several readings which differ from those to be found in the editions of Brosset and Kaukhchishvili. Some of them are founded on variant readings of the manuscripts, some being conjectural. The readings offered by the editor are not merely philological emendations of the text, that is, it is not simply something that is necessary for having a fair understanding of „The Life of David“ as a literary and linguistic phenomenon. Some of these emendations may be of some importance for the historian too, as some of the suggested readings imply also a change of meaning in certain important passages. Thus, for the reading *maslata*, which was understood to be a place-name, *miseulita* („with his own“) has been conjectured. The former reading found in some MSS, being omitted in others, is an erroneous interpretation of the contracted writing in the *nuskhuri* original (*mslt*). For different variants of the word *dauzravi* („ice-cold“), *dauham-*

ravi („countless, a great quantity“) has been suggested. In the passage where the death of Giorgi Chkondideli is described, the ambiguous *tav-adga* („he commanded, supervised“) is suggested to have originally been *tavs-mdebi* („faithful, one who takes duty on himself“). This suggestion, strengthened by the corresponding passage in the Old Armenian translation (XIIth. cent.), may throw some light on a passage which has been much debated by historians. A reading common to all extant manuscripts, *erita ganc'irulita* („with an army destined to be sacrificed“), has puzzled historians considerably. The editor has advanced the conjecture that the original reading was *erita ganc'ilulita* („with a small army“). This suggestion is based on the fact that the words in question form a part of a syntactic construction which is symmetrical, each unit in the construction having approximately the same meaning. Study of literary sources cited by the author has revealed that different passages from the Old and New Testaments were frequently cited directly or more often incorporated into the text without indicating the source. Some of the biblical allusions, having been misunderstood by later scribes, are either given in a corrupted form in extant manuscripts, or are completely omitted. The words *mikceulni k'lded* („those who have turned their faces to the rock“) have been omitted not only in certain MSS, but also in the editions as being meaningless. The editor suggests that the passage should be read as *mikceulni k'edlad* („those who have turned their faces to the wall“). The expression is found in the Old Georgian Bible. It is euphemistic equivalent of the Hebrew *maštin b'qir*, having the meaning of „man, male“. Describing David's victory in one of his battles, the author quotes the words (without referring to the source) in order to announce that every warrior in the enemy's camp was slain. Other passages also containing biblical allusions are shown to be part of the authentic text and not late interpolations. Other literary sources used by the author have been revealed to be the works of Basilus of Caesaria and Gregory Nazianzos. The total number of biblical and other literary quotations and allusions exceeds a hundred. The extensive knowledge of ecclesiastical literature displayed by the author is an argument in favour of the view held by some scholars that the anonymous author was a cleric.

The question of „Vakhtang's version“ has aroused considerable discussion in recent years. It has been held that cod. *M* was the MS. used by him as a basis for his editorial work. It has also been conjectured that Vakhtang had access to other literary sources which are now lost. However, when studying the text in the MSS. containing this version (*RDT*), one sees clearly that there is nothing to indicate that Vakhtang had a manuscript containing a different text of „The Life of David“. Another thing which has become quite clear is that when working on the text of his version Vakhtang used not only *M*, but also *A* (or a MS. of the type of the latter). The text in *RDT* combines the readings of both and often contains the errors of the one or the other. A striking example is to be found in the description of the Didgori battle, where the text in *RDT* agrees with that of *A*, in which the sequence of events is represented wrongly as a result of the MS. being copied from one in which the leaves were mixed up. Thus, the appellation „Vakhtang's version“ for „The Life of David“ is an arbitrary term. The text in *RDT* is certainly no new independent version, neither is it based on some old source now lost to us. It merely represents the result of Vakhtang's attempt to establish the authentic text of „The Life of David“ in the form it came from the pen of the author. Therefore, the position here is exactly the same as with Vakhtang's edition of the poem of Rustaveli which was printed in 1712. The results of his attempt can hardly be called successful. However, it is not the basic principles of his editorial labours that are mistaken. It should also be taken into consideration that one must not hold the conclusions formed on the basis of one part of the „Vakhtang version“ of „Kartlis Tskhovreba“ as valid for all. The relationship between the text found in the old MSS. and that which has come down to us in the manuscripts revised by the royal scholar is not the same in the different parts of his work. Therefore, each of them must be studied separately before general conclusions can be drawn.

ПАМЯТНИКИ ГРУЗИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

IX

Жизнеописание царя царей Давида

Текст подготовила к изданию, исследованием, словарем и указателями снабдила Мзекала Акакиевна Шанидзе

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1992

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 5027

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ე ბ რ ა ლ ი ძ ე
მხატვარი ტ. შ ე ყ ი ლ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლ ო მ ი ძ ე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბ ო კ ე რ ი ა
კორექტორი ე. ლ. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 23.3.1986; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.1.1992;
ქალაქის ზომა 70X90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 19.2;
საღირებულო-საგამომცემლო თაბახი 15.39;

ტირაჟი 3000;

შეკვეთა № 2952;

ფასი 6 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Медниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
: Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19